

BIBLIOTEKA RELIGIJA I MISTIKA
Prevela s ruskoga MIHAELA VEKARIĆ
ZAGREB, 1990.

P. D.

Ouspensky:

TERTIUM ORGANUM

SADRŽAJ

TERTIUM ORGANUM je djelo u kojem se ruše zidovi i ograde materijalističke slijepe ulice a pred našom se misli otkrivaju široki obzori novih i neistraženih vidika. Premda prvo veće djelo ruskog filozofa P.D.Ouspenskoga (1878 – 1947), ovo je njegovo najpoznatije djelo, koje je nakon prvog izdanja u Sankt-Peterburgu ubrzo doživjelo brojna izdanja na engleskome, kao i druga njegova djela: **Novi model svemira, U potrazi za čudesnim, Neobičan život Ivana Osokina**, prijevode kojih sam redigira u Londonu gdje živi od 1921.

TERTIUM ORGANUM zanimljivo je djelo po neobičnom spoju racionalnog mišljenja i mističkih ideja. Ouspensky pretpostavlja postojanje svijeta «višeg» od

našeg svijeta, svijeta kojega je naš svijet (koji smo u stanju zamijetiti) samo dio, te nastoji pokazati na koji način **logika** može pomoći da se prijeđe u svijest o tom višem svijetu : ona **se zato mora odreći sebe, doprijeti do nužnosti vlastita poništenja, te će se tada iz nje moći pojaviti nova i viša logika**. Sustav te više logike može se izvesti iz mnogih mističnih filozofskih sustava, te stoga Ouspensky kaže da je treći organon postojao prije prvoga (Aristotelova) i, dakako, prije drugoga (Baconova) organona.

*«Nema područja života koje nam ne otkriva beskonačnost novog i neočekivanog ako mu se približimo sa **spoznajom** da se ono ne iscrpljuje kroz svoju vidljivu stranu, da iza te vidljive strane postoji cijeli svijet novih i nerazumljivih snaga i odnosa. Prvi korak prema njemu jest spoznaja o postojanju nevidljivoga.»*

POGLAVLJE I

Što znamo, a što ne znamo? Naše poznanice i naše nepoznanice. Nepoznate veličine prihvaćene kao poznate. Materija i gibanje. Do čega je došla pozitivistička filozofija? Jednakost nepoznanica $x = y$, $y = x$. Što doista znamo? Postojanje svijesti u nama i svijeta oko nas. Dualizam ili monizam? Subjektivno i objektivno znanje. Gdje su uzroci osjeta? Kantov sustav. Vrijeme i prostor. Kant i »eter«. Machovo zapažanje. S čime zapravo radi fizičar?

POGLAVLJE II

Novi pogled na Kantov problem. Hintonove ideje. »Osjećaj prostora« i njegov razvoj. Sustav za razvijanje osjećaja četvrte dimenzije vježbama s raznobojnim kockama. Geometrijsko shvaćanje prostora. Tri

okomice. Zašto ih je tri? Može li se sve što postoji izmjeriti trima okomicama? Fizičke i metafizičke činjenice. Znakovi postojanja. Zbiljnost ideja. Nedostatna očitost postojanja materije i kretanja. Materija i kretanje samo su logički pojmovi poput »dobra« i »zla«

POGLAVLJE III

Što možemo doznati o četvrtoj dimenziji proučavanjem geometrijskih odnosa u našem prostoru? Kakav mora biti odnos trodimenzionalnog tijela prema četverodimenzionalnom? Četverodimenzionalno tijelo kao trag gibanja trodimenzionalnog tijela u smjeru koji ono ne sadrži. Četverodimenzionalno tijelo kao tijelo koje se sastoji od beskonačnog broja trodimenzionalnih tijela. Trodimenzionalno tijelo kao presjek četverodimenzionalnog. Dijelovi tijela i cijela tijela u trećoj i četvrtoj dimenziji. Nesumjerljivost trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog tijela. Materijalni atom kao presjek četverodimenzionalne crte

POGLAVLJE IV

U kojem smjeru može ležati četvrta dimenzija? Što je gibanje? Dvije vrste gibanja - u prostoru i u vremenu - sadržane u svakom gibanju. Što je vrijeme? Dvije ideje u pojmu vnemena. Nova protežnost prostora i gibanje u njemu. Vrijeme kao četvrta dimenzija prostora. Nemogućnost da se ideja o četvrtoj dimenziji shvati bez ideje o petoj. Ideja kretanja i »osjećaj vremena«. Osjećaj vremena kao granica (površina) osjećaja prostora. Hinton o zakonu površina. »Eter« kao površina. Riemannova ideja o prijelazu vremena u prostor u četvrtoj dimenziji. Sadašnjost, prošlost i budućnost. Zašto ne vidimo prošlost i budućnost? Život na opip. Wundt o našoj osjetilnoj spoznaji.

POGLAVLJE V

Četverodimenzionalni prostor. »Vremensko tijelo«, Linga Šarira. Oblik ljudskog tijela od rođenja do smrti kao promjenljiva veličina. Nesumjerljivost trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog tijela. Newtonovi fluenti. Nezbiljnost stalnih veličina. Desna i lijeva ruka u trodimenzionalnom i četverodimenzionalnom prostoru. Razlike između trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog prostora. Ne dva različita prostora, već dva različita načina zamjećivanja jednog te istog svijeta

POGLAVLJE VI

Metode istraživanja problema viših dimenzija. Sličnost između zamišljenih svjetova različitih dimenzija. Jednodimenzionalni svijet na crti. »Prostor« i »vrijeme« jednodimenzionalnog bića. Dvodimenzionalni svijet na ravnini. »Prostor« i »vrijeme«, »eter«, »materija« i »kretanje« dvodimenzionalnog bića. Zbiljnost i iluzija na ravnini. Nemogućnost da se vidi »kut«. Kut kao kretanje. Dvodimenzionalno biće ne može shvatiti funkcije predmeta našeg svijeta. Pojave i noumeni dvodimenzionalnog bića. Kako bi plošno biće moglo shvatiti treću dimenziju?

POGLAVLJE VII

Nemogućnost matematičke definicije dimenzija. Zašto matematika ne osjeća dimenzije? Posve uvjetno označavanje dimenzija potencijama. Mogućnost prikazivanja svih potencija na crti. Kant i Lobačevski. Razlika između neeuklidske geometrije i metageometrije. Gdje moramo tražiti objašnjenje trodimenzionalnosti svijeta ako su Kantove ideje točne?

Ne treba li razloge trodimenzionalnosti svijeta tražiti u našem zamjedbenom aparatu, u našem razumu?

POGLAVLJE VIII

Naš zamjedbeni aparat. Osjet. Predodžba. Pojam. Riječi i govor. Umjetnost kao jezik budućnosti. Koliko trodimenzionalnost svijeta ovisi o svojstvima našeg zamjedbenog aparata? Što može dokazati tu ovisnost? Gdje možemo naći zbiljsku potvrdu te ovisnosti? Psihologija životinja. U čemu se ona razlikuje od ljudske? Refleks. Podražljivost stanice. Nagon. Lagoda - nelagoda. Emocionalno mišljenje. Odsutnost pojmova. Jezik životinja. Logika životinja. Različite razine inteligencije životinja. Gusak, mačka, pasi majmun.

POGLAVLJE IX

Kako čovjek i životinja zamjećuju svijet. Iluzije životinja. Životinje nemaju nadzor nad svojim zamjedbama. Svijet pokretnih ravnina. Kutovi i krivulje kao gibanje. Treća dimenzija kao gibanje. Životinjama naš trodimenzionalni svijet izgleda dvodimenzionalan. Životinje kao zbiljska dvodimenzionalna bića. Niže životinje kao jednodimenzionalna bića. Vrijeme i prostor puža. Osjećaj vremena kao nejasni osjećaj prostora. Vrijeme i prostor psa. Promjena svijeta pri promjeni mentalnog ustroja. Dokaz Kantova problema. Trodimenzionalni svijet kao iluzorna predodžba.

POGLAVLJE X

Prostorno shvaćanje vremena. Četverodimenzionalni kutovi i krivulje u našem životu. Postoji li gibanje u svijetu? Mehaničko gibanje i »život«. Biološke pojave kao manifestacije gibanja u višem prostoru. Razvoj osjećanja prostora. Povećanje osjećanja prostora i

smanjenje osjećanja vremena. Prijelaz osjećaja vremena u osjećaj prostora. Teškoće što ih stvaraju naši pojmovi i naš jezik. Nužnost da se nađe način za prostorno izražavanje vremenskih pojava.

POGLAVLJE XI

Analiza pojava. Što nam određuju različite vrste pojava? Načini i oblici prijelaza pojava iz jednog reda u drugi. Pojave gibanja. Pojave života. Pojave svijesti. Središnje pitanje naše zamjedbe svijeta: koja je vrsta pojava prvotna i proizvodi druge? Može li gibanje biti u početku svega? Zakoni pretvorbe energije. Jednostavna pretvorba i oslobađanje latentne energije. Različite sile oslobađanja različitih vrsta pojava. Snaga mehaničke energije, snaga žive stanice i snaga ideje. Pojave i noumena našega svijeta.

POGLAVLJE XII

Vidljiva i skrivena strana života. Pozitivizam kao proučavanje pojavne strane života. U čemu je »dvodimenzionalnost« pozitivističke filozofije? Zamišljanje svega na ravnini, u fizičkom odsječku. Podzemni tokovi. Što može dati proučavanje života kao pojave? Umjetni svijet što ga znanost izgrađuje za sebe. Nepostojanje zatvorenih i zasebnih pojava u zbilji. Novo osjećanje svijeta.

POGLAVLJE XIII

Glasovi kamenja. Zid crkve i zid tamnice. Brodski jarbol i vješala. Sjena krvnika i sjena sveca. Različiti sklopovi nama poznatih pojava u višem prostoru. Povezanost pojava koje se nama čine odjelitima i različitost pojava koje se nama čine sličnima. Kako se približiti noumenalnom svijetu? Razumijevanje stvari izvan

kategorija vremena i prostora. **Zbiljnost** većine »slikovitih izraza«. Okultno poimanje energije. Pismo Indijca okultista. Umjetnost i ljubav. Stvaralaštvo i ljubav. Ljubav i okultizam. Što vidimo i što ne vidimo. Platonov dialog o špilji.

POGLAVLJE XIV

Fenomenalna i noumenalna strana čovjeka. » Čovjek o sebi«. Kako spoznajemo unutrašnju stranu čovjeka? Možemo li znati za postojanje svijesti u uvjetima prostora koji nije analogan našem? Mozak i svijest. Jedinstvo svijeta. Logička nemogućnost istodobnog postojanja duha i materije. Ili je sve duh, ili je sve materija. Razumske i nerazumske radnje u prirodi i u životu čovjeka. Mogu li razumske radnje postojati naporedo s nerazumskim? Svijet kao slučajno stvorena mehanička igračka. Nemogućnost svijesti u mehaničkom svemiru. Nemogućnost mehaničnosti ako svijest postoji. Interferencije ljudske svijesti s mehaničkim sustavom. Svijesti drugih presjeka svijeta. Kako za njih možemo znati? Šesta dimenzija. Kant o duhovima. Spinoza o spoznaji nevidljivog svijeta. Nužnost da se intelektualno odredi što je moguće, a što nemoguće u noumenalnom svijetu.

POGLAVLJE XV

Inteligentni svemir. Različiti oblici inteligencije. Različite crte inteligencije. Oživljena priroda. Duše kamenja i duše stabala. Duša šume. Ljudsko Ja kao kolektivna inteligencija. Čovjek kao složeno biće. »Čovječanstvo« kao biće. »Adam Kadmon«. Duša svijeta. Lice **Mahadeve**. Profesor James o svijesti svijeta. Fechnerove ideje. *Zendavesta*. Živa Zemlja.

POGLAVLJE XVI

Inteligencija i život. Život i spoznaja. Svijest kao ostvarenje postojanja. Intelpekt i emocije. Emocija kao oruđe spoznaje. Razvoj emocija s gledišta spoznaje. Čiste i nečiste emocije. Osobne i nad-osobne emocije. Uklanjanje elementa sopstva kao sredstva za približavanje istinitoj spoznaji. »Budite kao djeca...« »Blaženi čista srca...« Vrijednost morala s gledišta spoznaje. Nedostaci intelektualizma. »Drednoti« kao kruna intelektualne kulture. Opasnosti moralizma. Moralni estetizam. Religija i umjetnost kao organizirani oblici emocionalne spoznaje. Spoznaja *Boga* i spoznaja *ljepote*.

POGLAVLJE XVII

Intelektualna metoda. Objektivna i subjektivna spoznaja. Proučavanje Ne-ja i proučavanje Ja. Nemogućnost objektivnog istraživanja Ja. Granice objektivne spoznaje. Mogućnost širenja subjektivne spoznaje. Utapanje Ne-ja u Ja. Plotinove ideje. Različiti oblici svijesti. Spavanje (potencijalno stanje svijesti). Snovi (svijest sadržana u sebi, odražena od sebe). Budna svijest (dualističko osjećanje svijeta, podjela na Ja i Ne-ja). Ekstaza (»izlaženje iz sebe«). »Turiya« (apsolutna svijest o svemu kao o sebi). »Kap koja guta ocean«. »Nirvana«.

POGLAVLJE XVIII

Osjećaj beskonačnosti. Prvo iskušenje novaka. Nepodnošljiva tuga. Gubitak svega zbiljskog. Što bi doživljavala životinja kad bi postala čovjekom? Prijelaz na novu logiku. Naša logika kao utemeljena na promatranju zakona pojavnog svijeta. Njezina neprikladnost za proučavanje noumenalnog svijeta. Nužnost nove logike. Analogni aksiomi logike i

matematike. **Dvije matematike.** Matematika realnih veličina (beskonačnih i promjenljivih) i matematika nerealnih, zamišljenih veličina (konačnih i stalnih). Transfinitni brojevi. Brojevi koji se nalaze **izvan beskonačnosti.** Mogućnost različitih beskonačnosti.

POGLAVLJE XIX

Prijelaz čovjeka na višu logiku. Nužnost da se odbaci sve »zbiljsko«. »Siromašni duhom«. Priznati **zbiljskim** samo **beskonačno.** Zakoni beskonačnog. Aristotelov **Organon** i Baconov **Norum Organum.** Logika beskonačnog. **Tertium Organum.** Viša logika kao oruđe mišljenja, kao ključ za tajne prirode, za skrivenu stranu života, za svijet noumenona. Određivanje svijeta noumenona na temelju svega prethodnog. Osjećanje noumenalnog svijeta nespremnom sviješću. »Triput nepoznatljiva tama, promišljanje koje može svako znanje pretvoriti u neznanje«.

POGLAVLJE XX

Teozofija Maxa Mullera. Drevna Indija. Filozofija Vedanta. **Tat tvam asi.** Zamjedba proširenom sviješću kao zbilja. Mistika različitih vjekova i naroda. Sličnost iskustava. **Tertican Organum** kao ključ za misticizam. Znakovi noumenalnog svijeta. Plotinov traktat »O ljepoti« kao neshvaćeni sustav više logike. Prosvjetljenje Jakoba Boehmea. »Harfa s mnogo struna, od kojih je svaka struna zasebni instrument«. Misticizam **Philokalia.** Sv. Avva Dorotheus i drugi. Klement Aleksandrijski. Lao Tze i Čuang Tze. »Svjetlo na putu« i »Glas tišine«. Muslimanski mistici. Poezija sufija. Mistična stanja pod narkozom. **Anestetičko otkrivenje.** Pokusi profesora Jamesa. Dostojevski o «vremenu» (»Idiot«). Utjecaj prirode na čovjekovu dušu.

POGLAVLJE XXI

»Kozmička svijest« doktora Buckea. Tri oblika svijesti po Buckeu. Jednostavna svijest ili svijest životinja. Samosvijest ili svijest čovjeka. Kozmička svijest. Rast svijesti. U čemu se on izražava? Osjet, predodžba, pojam, viši **moralni** pojam - stvaralačka intuicija. Čovjek kozmičke svijesti. Adamov pad. Spoznaja dobra i zla. Krist i spasenje čovjeka. Zakoni evolucije. Pojedinačna obilježja koja se pretvaraju u opća. Rođenje novog čovječanstva. Viša rasa. **Načovjek**. Zajedničke etape razvoja različitih stranja ljudskog duha. *Tablica četiriju oblika očitovanja svijesti.*

POGLAVLJE XXII

Znanost i problem četvrte dimenzije. Predavanje profesora Umova na Mendeljejevljevu kongresu 1911. »Karakteristične značajke i problemi suvremene prirodno-znanstvene misli«. Nova fizika. Teorija elektromagnetizma. Načela relativnosti. Djela Einsteina i Minkowskog. Istodobno postojanje prošlosti i budućnosti. Vječno Sada. Van Manenova knjiga o okultnim iskustvima. Dijagram četverodimenzionalnog lika.

POGLAVLJE XXIII

Okultizam i ljubav. Ljubav i smrt. Različita stajališta prema problemima smrti i problemima ljubavi. Što nedostaje našem shvaćanju ljubavi? Ljubav kao svakidašnja i psihološka pojava. Mogućnost religioznog shvaćanja ljubavi. Stvaralačka snaga ljubavi. Nijekanje ljubavi. Bježanje od ljubavi. Ljubav i misticizam. »Čudesno« u ljubavi. Nietzsche i Edward Carpenter o ljubavi.

ZAKLJUČAK
Materijalizam ili idealizam.

*I zakle se. .. da vremena
već neće biti.*

Otkrivenje 10, 6

*. . . Da budete u ljubavi ukorijenjeni i
utemeljeni, da biste mogli razumjeti sa
svima svetima što je širina i dužina i
dubina i visina.*

*Poslanica Efežanima Sv.
apostola Pavla 3,17-18*

POGLAVLJE I

Što znamo, a što ne znamo? Naše poznanice i naše nepoznanice. Nepoznate veličine prihvaćene kao poznate. Materija i gibanje. Do čega je došla pozitivistička filozofija? Jednakost nepoznanica $x = y$, $y = x$. Što doista znamo? Postojanje svijesti u

nama i svijeta oko nas. Dualizam ili monizam? Subjektivno i objektivno znanje. Gdje su uzroci osjeta? Kantov sustav. Vrijeme i prostor. Kant i »eter«. Machovo zapažanje. Sa čime zapravo radi fizičar?

*Nauči razlikovati istinito
od lažnog...*

»

Glas tišine«, H. P. B.

Najteže je znati što znamo, a što ne znamo.

Stoga, ako išta želimo znati, prije svega moramo utvrditi **što** prihvaćamo kao činjenice, a što smatramo da zahtijeva određivanje i dokazivanje, to jest, moramo utvrditi što već znamo i **što** želimo znati.

S obzirom na naše poznavanje svijeta i sebe, idealno bi bilo kad bismo kao činjenicu mogli prihvatiti **ništa** i držati da **sve** zahtijeva definiciju i dokaz. Drugim riječima, **najbolje bi bilo pretpostaviti i polaziti od toga da ništa ne znamo.**

Na žalost to je nemoguće. Nešto treba postaviti kao osnovu, priznati poznatim. Inače bismo stalno morali jednu nepoznanicu određivati uz pomoć druge.

Osim toga, moramo se čuvati da kao poznanicu, kao **činjenicu** ne prihvatimo ono što je u biti nepoznato, što je tek pretpostavka, **nepoznanica**. Valja nam paziti da ne zapadnemo u položaj pozitivističke filozofije, koja se dugo vremena temeljila na priznavanju postojanja **materije** (materijalizam), a sada priznaje postojanje sile ili **gibanja** (energizam), iako su zapravo materija i gibanje oduvijek nepoznanice, x i y , i određuju se jedna pomoću druge.

Jasno je da se **nepoznanica** ne može smatrati **poznanicom**, niti se ona može određivati uz pomoć druge nepoznanice. Rezultat je uvijek jednakost nepoznanica: $x = y$, $y = x$.

Upravo ta **jednakost nepoznanica** konačni je zaključak do kojega je došla pozitivistička filozofija.

pozitivizam – učenje koje se zadovoljava utvrđivanjem činjenica, datosti; odbija svaku metafiziku, a izbjegava objašnjenje i stvaranje hipoteza, ograničavajući se na obično opisivanje činjenica

Materija je ono u čemu se zbivaju promjene što se nazivaju gibanjem, $x = y$. Gibanje su promjene što se zbivaju u materiji, $y = x$.

Što znamo?

Znamo da na prvom stupnju samospoznaje čovjeku padaju u oči dvije očite činjenice.

Postojanje svijeta u kojemu živi i postojanje svijesti u njemu samom. I jedno i drugo čovjek ne

može ni dokazati niti osporiti, a oboje je za njega **činjenica, zbilja**.

Može se razmišljati o međusobnom odnosu tih dviju činjenica. Može ih se nastojati svesti na jednu, to jest svijest promatrati kao dio ili funkciju svijeta, a svijet kao dio ili funkciju svijesti. No to je već udaljavanje od činjenica i svako takvo razmišljanje s običnog, ne spekulativnog gledišta na svijet i sebe nije jasno. Naprotiv, **jedina očita činjenica je suprotnost ja i ne-ja, svijest i svijet.**

Kasnije ćemo se vraćati toj osnovnoj tvrdnji. Zasad nemamo razloga pobijati očitu činjenicu da postojimo, to jest da postoji naša svijest i svijet u kojemu živimo. To moramo prihvatiti kao **činjenicu**.

I samo to smijemo prihvatiti kao činjenicu. Za sve ostalo nužni su dokazi postojanja i definicije na temelju dviju poznanica koje imamo. **Prostor sa svojom protežnošću; vrijeme s idejom prije, sada i poslije; količina, masa, materijalnost; broj, jednakost, nejednakost; istovjetnost i različitost; uzrok i posljedica; eter, atomi, elektroni, energija, život, smrt . . . - sve ono što je temelj običnog znanja, - sve su to nepoznanice.**

Iz dvije osnovne činjenice - postojanje svijesti u nama i svijeta izvan nas - izravno potječe, našoj običnoj svijesti poznata, posve jasna podjela na subjektivno i objektivno.

Sve ono što prihvaćamo kao svojstva svijeta nazivamo objektivnim, a ono što prihvaćamo kao svojstva naše svijesti, nazivamo subjektivnim.

Subjektivni svijet doživljavamo ***izravno***. On je u nama. Mi smo jedno s njim.

Objektivni svijet predočujemo kao da postoji izvan nas, mimo nas. On i mi, to su različite stvari. Kad zatvorimo oči, čini nam se da objektivni svijet i dalje postoji onakav kakvim smo ga taj čas vidjeli, a ako naša svijest utrne, iščezne naše ja, objektivni svijet će postojati kao i dosad, kao što je postojao kad nas nije bilo.

To što objektivni svijet zamjećujemo ***u vremenu i u prostoru*** najtočnije određuje naš odnos prema njemu. Drugačije, izvan tih uvjeta, ne možemo ga ni predočiti ni zamijetiti. ***Obično govorimo da se objektivni svijet sastoji od stvari i pojava, to jest, od promjena stanja stvari. Pojava za nas postoji u vremenu, stvar u prostoru.***

Razmišljanjem možemo utvrditi da zapravo znamo samo vlastite osjete, predodžbe i pojmove, i objektivni svijet zamjećujemo projicirajući izvan nas pretpostavljene uzroke naših osjeta.

Zatim opažamo da naše poznavanje i subjektivnog i objektivnog svijeta može biti ***istinito i lažno***, točno i netočno.

Kriterij za određivanje točnosti i netočnosti našeg poznavanja subjektivnog svijeta oblik je odnosa jednog osjeta prema drugima i ***snaga samog osjeta***. Drugim

riječima, točnost jednog osjeta provjerava se usporedbom s drugim u koji smo sigurniji ili **intenzitetom poznatog osjeta**.

Isti je i kriterij za određivanje točnosti i netočnosti našeg poznavanja objektivnog svijeta. Čini nam se da stvari i pojave objektivnog svijeta određujemo uspoređujući ih među sobom; mislimo da zakone njihova postojanja otkrivamo **mimo nas** i našeg poznavanja stvari. No to je iluzija. O stvarima ne znamo ništa **odvojeno od nas**. Za provjeru točnosti našeg poznavanja objektivnog svijeta nemamo drugih sredstava **doli osjeta**.

Od pradavnih vremena, pitanje našeg odnosa spram istinskih uzroka naših osjeta glavni je predmet filozofijskih istraživanja. Ljudi su uvijek morali imati nekakvo rješenje tog pitanja, neki odgovor. Ti su se odgovori kolebali između dva pola, od posvemašnjeg odricanja svakog uzroka i tvrdnje da uzroci osjeta počivaju u nama, a ne u nečem izvanjskom, do prihvaćanja da mi uzroke znamo i da su oni u pojavama vanjskog svijeta, da su pojave uzrok osjeta, a uzrok vidljivih pojava je gibanje »atoma« i titranje »etera«.

Mi ne možemo zamijetiti ta gibanja i titranja samo zbog toga što nemamo dovoljno jake instrumente, no kad takvih aparata bude, vidjet ćemo gibanje atoma kao što sada pomoću jakih teleskopa vidimo zvijezde, kojih se postojanje ranije nije ni slutilo.

U našem suvremenom znanju središnji položaj u problemu uzroka osjeta zauzeo je Kantov sustav, koji nije dijelio ni jedno ni drugo krajnje gledište, već je bio u sredini. Upravo ***Kant je utvrdio da uzroci naših osjeta moraju biti u vanjskom svijetu, no mi te uzroke ne možemo spoznati i nismo u stanju zamijetiti ih pomoću osjetila***, to jest pomoću sredstava kojima zamjećujemo pojave.

Kant je utvrdio da sve što zamjećujemo pomoću osjeta, zamjećujemo u vremenu i u prostoru, a izvan vremena i prostora ne možemo pomoću osjeta ništa zamijetiti, da su prostor i vrijeme neophodni uvjeti osjetilnog opažanja (tj. opažanja pomoću osjetila). I što je najvažnije, on je utvrdio da protežnost u prostoru i postojanje u vremenu nisu ***inherentna*** (*nerazdvojiva, svojstvena, ona koja nužno pripadaju*) svojstva stvari, već samo svojstva naše osjetilne zamjedbe, da ***zapravo, izvan našeg osjetilnog zamjećivanja, stvari postoje neovisno o vremenu i prostoru***, no mi ih nikada ne možemo osjetiti izvan vremena i prostora, i sama činjenica što stvari i pojave zamjećujemo osjetilima ***nameće*** im uvjete vremena i prostora, jer je to naš oblik predočavanja.

Na taj su način prostor i vrijeme, koji pomoću osjeta određuju sve što znamo, sami po sebi samo oblici naše zamjedbe, kategorije našeg razuma, prizma kroz koju promatramo svijet - ili, drugim riječima, ***prostor i vrijeme nisu sami po sebi svojstva svijeta, već samo svojstva naše zamjedbe svijeta pomoću osjetila***. Dakle, svijet, dok ga ne zamijetimo, nema protežnosti u

prostoru ni postojanja u vremenu. To su svojstva koja mu mi pridajemo.

Predodžbe prostora i vremena nastaju **u našem umu**, u dodiru s vanjskim svijetom posredstvom osjetila, a ne postoje u vanjskom svijetu mimo našeg doticaja s njim.

Prostor i vrijeme su **kategorije razuma**, tj. svojstva **koja pripisujemo** vanjskom svijetu. To su samo ideje vodilje, znakovi koje smo sami postavili, jer bez njih ne možemo predočiti vanjski svijet. To su **grafikoni** u koje mi sebi ucrtavamo svijet.

Projicirajući izvan sebe uzroke naših osjeta mi misaono (i ne samo misaono) gradimo te uzroke u prostoru i predočavamo neprekidnu zbilju kao niz uzastopnih vremenskih trenutaka. To nam je neophodno stoga što, **ako nema protežnosti u prostoru, ako ne zauzima određeni dio prostora i ne postoji određeno vrijeme, stvar za nas uopće ne postoji**. To jest, stvar bez ideje prostora, koja nije stavljena u prostor, koja nije obuhvaćena kategorijom prostora ni po čemu se ne razlikuje od druge stvari, zauzima isto mjesto kao i ova druga, stapa se s njom; svaka pojava bez ideje vremena, to jest ako nije stavljena u vrijeme, ako nije uzeta u nekom položaju s obzirom na **prije, sada i poslije**, nama će se činiti istovremenom, takve pojave miješat će se jedna s drugom, i naš slabi intelekt neće biti u stanju snaći se u beskonačnoj raznolikosti **jednog trenutka**.

Stoga naša svijest iz kaosa dojmova izdvaja grupe i mi u prostoru i vremenu gradimo predodžbe o predmetima koje odgovaraju tim grupama dojmova.

Kako nužno moramo na neki način odjeljivati stvari, mi ih dijelimo prema kategorijama prostora i vremena.

No ne smijemo zaboraviti da **te podjele postoje samo u nama, u našoj zamjedbi stvari, a ne u samim stvarima, da pravi odnos među stvarima ne znamo i prave stvari ne znamo. Znamo samo utvare, sjene stvari, i ne znamo kakvi su u zbilji odnosi među stvarima.**

U isti mah posve sigurno znamo da naša podjela stvari prema vremenu i prostoru uopće ne odgovara dijeljenju **stvari o sebi**, neovisno o našoj zamjedbi; i posve sigurno znamo da ako među **stvarima o sebi** postoji neka podjela, to ni u kojem slučaju nije podjela prema vremenu i prostoru, jer to nije svojstvo stvari, već svojstvo našeg zamjećivanja stvari uz pomoć osjetila. Mi ne znamo mogu li se čak razlikovati **podjele koje mi vidimo**, tj. prema prostoru i vremenu, ako ne gledamo ljudskim očima, ne s ljudske točke gledišta. Odnosno, **ne znamo bi li naš svijet drugačije ustrojenom organizmu potpuno drugačije izgledao.**

Mi ne možemo **slikovito predočiti** stvari neovisno o kategorijama prostora i vremena, ali stalno mislimo o njima izvan vremena i prostora.

Kad kažemo **taj stol**, stvaramo predodžbu stola u prostoru i u vremenu. Ali kad kažemo **predmet**

napravljen od drva, ne podrazumijevajući određeni predmet, već govoreći općenito, onda se to odnosi na sve drvene predmete na cijelom svijetu, u sva vremena. Čovjek s maštom može reći da govorimo o nekom ***velikom predmetu*** od drva koji se sastoji od svih bilo kad i bilo gdje postojećih drvenih predmeta koji su njegovi ***atomi***.

Nismo baš svjesni toga, ali općenito u prostoru i vremenu mislimo samo pomoću predodžaba. Pojmovima mislimo izvan vremena i prostora.

Kant je svoja gledišta nazivao ***transcendentalnima*** ili ***kritičkim idealizmom***, i odvajao ih je od ***dogmatskog idealizma*** kojega je predstavnik bio **Berkeley**.

Dogmatski idealizam tvrdi da cijeli svijet, sve stvari, to jest istinski uzroci osjeta, ne postoje drugačije osim u našoj spoznaji - oni ***postoje*** samo ako ih mi znamo. Svijet koji mi predočavamo samo je odraz nas samih.

Kantovski idealizam priznaje postojanje svijeta uzroka izvan nas, no tvrdi da mi taj svijet ne možemo zamjećivati osjetilnom zamjedbom, i da je općenito sve što vidimo naša vlastita tvorevina, »produkt subjekta koji zamjećuje«.

Na taj način, **po Kantu**, sve što nalazimo u predmetima, mi sami u njih stavljamo. ***Kakav je svijet neovisno o nama, to ne znamo***. Pritom naša predodžba o stvarima nema ničeg zajedničkog sa stvarima kakve su neovisno o nama, same po sebi.

Što je najvažnije, naše nepoznavanje stvari po sebi uopće ne potječe od nedostatnog znanja, već otuda što mi osjetilnom zamjedbom nikako ne možemo istinito spoznati svijet. Odnosno, ne radi se o tome da zasad još malo znamo, pa ćemo znati više i naposljetku doći do istinite spoznaje svijeta. To je netočno stoga što **naša iskustvena spoznaja nije nejasna predodžba zbiljskog svijeta. Ona je vrlo jasna predodžba posve nezbiljskog svijeta koji nastaje oko nas u trenutku našeg dodira sa svijetom istinskih uzroka, do kojega ne možemo doprijeti, jer smo se izgubili u nezbiljskom »materijalnom« svijetu.** Na taj način povećavanje objektivnih znanja nimalo nas ne približava spoznavanju **stvari o sebi** ili poznavanju **istinskih uzroka.**

U »Kritici čistog uma« Kant kaže da:

... ništa što se promatra u prostoru, nije stvar o sebi, niti je prostor forma stvari, koja bi im sama o sebi bila svojstvena, nego da nam predmeti o sebi uopće nisu poznati. Što pak nazivamo vanjskim predmetima, to nisu ništa drugo nego čiste predodžbe naše osjetilnosti čija je forma prostor. No njihov pravi korelat, tj. stvar o sebi, time se uopće ne spoznaje niti se može spoznati, ali se za nj u iskustvu nikada i ne pita . . .

. . . Stvari koje motrimo nisu same o sebi onakve kakvima ih smatramo, niti da su njihovi odnosi sami o sebi takvi kakvi nam se pojavljuju, i da bi, ako uopće ukinemo svoj subjekat ili samo i subjektivnu kakvoću osjetila, nestala sva ona svojstva, svi odnosi objekata u prostoru i vremenu, štoviše, čak i sam prostor i vrijeme . . .

. . . Kako je s predmetima o sebi i nezavisno od svakog ovog receptiviteta naše osjetilnosti, to nam ostaje potpuno nepoznato. Mi poznajemo samo svoj način njihova opažanja...

. . . Kad bismo i mogli svoje znanje dovesti do najvišega stupnja jasnoće, onda time ipak ne bismo došli bliže kakvoći samih stvari o sebi...

. . . Da stoga cijela naša osjetilnost nije ništa drugo nego nejasna predodžba stvari, koja sadržava samo ono što stvarima samo o sebi nužno pripada, ali samo u nekome nagomilavanju obilježja i djelomičnih predodžbi koje mi svojom sviješću ne lučimo, to je iskrivljenje pojma osjetilnosti i pojave, koje cijelu znanost o njima čini nekorisnom i praznom. Razlika između nejasne i jasne predodžbe samo je logička i ne odnosi se na sadržaj.

(Preve

o Viktor D. Sonnenfeld)

Kantove su tvrdnje do današnjeg dana ostale u gotovo istom obliku u kakvom ih je Kant ostavio. Bez obzira na mnoge nove filozofijske sustave što su se pojavili tijekom 19. st., i bez obzira na mnoge filozofe koji su se posebno bavili objašnjavanjem i tumačenjem Kantovih djela, glavne Kantove postavke ostale su nedirnute.

Kant je u biti samo postavio pitanje, dobacio svijetu problem koji valja riješiti, no nije pokazao put za njegovo razrješavanje.

Kad se govori o Kantu to se obično gubi iz vida. Kant je zadao zagonetku, ali nije dao rješenje.

I do danas mi ponavljamo Kantove tvrdnje, smatramo ih nezaobilaznima, a zapravo imamo vrlo nejasnu predodžbu o tome što one znače. One nisu povezane s drugim oblastima našeg znanja. **Sva naša pozitivna znanost - fizika, kemija i biologija - temelje se na pretpostavkama koje su u proturječju s Kantovim tvrdnjama.**

Ne znamo na koji način mi sami pridajemo svijetu svojstva prostora, tj. protežnosti; ne znamo na koji način svijet - zemlja, more, drveće, ljudi - mogu nemati protežnost.

Ne znamo kako možemo vidjeti i izmjeriti protežnost, ako nje nema, i kakav je zapravo svijet, ako nema protežnosti.

Postoji li svijet uistinu? Ili, kao logički zaključak Kantovih ideja, moramo priznati Berkeleyevu ideju i osporiti samo postojanje svijeta, osim kao naše uobrazilje?

Pozitivistička filozofija vrlo se čudno odnosi prema Kantovim nazorima. Ona ih i prihvaća i ne prihvaća. Prihvaća ih i smatra točnima s obzirom na izravno iskustvo osjetilnih organa, s obzirom na ono što vidimo, čujemo, diramo itd. Dakle, pozitivistička filozofija priznaje subjektivnost naše zamjedbe i prihvaća da sve što opažamo u predmetima, sami u njih unosimo. Ali to je samo s obzirom na neposredno iskustvo osjetilnih organa.

Što se tiče »znanstvenog iskustva« koje koristi precizne aparate i izračunavanja, pozitivistička filozofija očito drži da je Kantov nazor u odnosu na to iskustvo pogrešan i da nas »znanstveno iskustvo« upoznaje sa samom biti stvari, s istinskim uzrocima naših osjeta, ili, ako nas ne upoznaje sada, približava nas tome i može nas upoznati kasnije.

Poradi takve proturječnosti osnovnih ideja znanja fizičari, npr., priznaju subjektivnost dojmova za boje preko kojih opažamo svijet, okom, osjetilno, a istodobno smatraju zbiljski postojećim titranja etera i izračunavaju broj titraja u sekundi u skladu s ovom ili onom bojom. Činjenica da eter titra, da svaka boja ima određeni broj titraja u sekundi, po njima uopće ne ovisi o osjetilnoj zamjedbi boja okom, vidnim žvcima i sl.

Dakle, **zelena boja** kako se opaža okom, priznaje se subjektivnom, tj. proizvodom subjekta koji zamjećuje. No ta ista **zelena boja**, kad je fizičar ispituje, kad izračunava broj titraja etera što odgovaraju zelenoj boji, smatra se zbiljskom i objektivno postojećom. Fizičar je uvjeren da upravo određeni broj titraja etera proizvodi subjektivni osjet zelene boje. I on uopće ne priznaje da je u cijelom tom sklopu jedina zbilja upravo **subjektivni doživljaj zelene boje** i da određivanje zelene boje kao titranja etera nije ništa drugo doli rješavanje jednadžbe s dvjema nepoznanicama: **-boja i zeleno** -uvođenjem dviju novih nepoznanica: **eter i titranje**. Na taj način, dakako, vrlo je lako riješiti svaku jednadžbu. No taj se način može nazvati samo **zamjenom nepoznanica**.

Time »pozitivisti«, suprotno Kantu, nisu ništa manje uvjereni da ih »jasnije poznavanje pojava upoznaje sa stvarima o sebi«. Oni misle da, ispitujući fizičke pojave kao gibanja etera i izračunavajući ta gibanja, upoznaju samu bit stvari, tj. uzroka svih pojava. Odnosno, oni **vjeruju** upravo u ono, mogućnost čega je Kant odricao - poimanje prave biti stvari ispitivanjem pojava.

Pritom mnogi fizičari čak ne smatraju nužnim poznavati Kanta i sami ne bi mogli točno odrediti kako se odnose prema njemu.

Uostalom, Kant se može ne poznavati, ali se ne može zaobići. Svaki opis fizičke pojave, svakom riječju se, na ovaj ili onaj način, tiče problema što ga je Kant postavio, stoji s njim u nekom odnosu.

Da bi se prihvatila teorija titranja etera nužno valja prihvatiti da prostor i vrijeme postoje izvan nas, priznati ih kao zbiljska svojstva svijeta, a ne samo kao svojstva naše osjetilne zamjedbe; valja priznati da nismo mi svijetu pripisali prostor i vrijeme, već ih poimamo izvana, kao nešto što je svojstveno svijetu.

Općenito, stajalište »znanosti« u pitanju granica između **subjektivno nametnutog** ili **objektivno opaženog** više je nego nepouzdana, te stoga, da bi izvodila svoje zaključke, »znanost« mora vrlo mnogo čisto hipotetičnih pretpostavki prihvaćati kao poznanice, kao nesumnjive **date** kojima nisu potrebni dokazi.

Obično se to gubi iz vida i određivanje fizičkih pojava kao valovitih titranja etera toliko se uobičajilo u našem znanju da to gotovo držimo činjenicom i zaboravljamo da

je **sve to tek hipoteza**. Toliko smo navikli na »eter« i na njegova »titranja« ili »vibracije« da se bez njih ne možemo snaći i čak zaboravljamo pogledati u kakvom je odnosu ta pretpostavka prema drugima, između ostalog prema problemu prostora i vremena koji je postavio Kant. Naprosto »ne mislimo« o tome da jedno isključuje drugo i da su te dvije pretpostavke, tj. pretpostavka »etera« i Kantova hipoteza, zajedno neodržive.

Osim toga, fizičari zaboravljaju jednu vrlo zanimljivu stvar koju je izrazio **Mach** u svojoj knjizi **»Prilog analizi osjeta«**:

»Ispitujući čisto fizikalne procese, obično upotrebljavamo toliko apstraktne pojmove, da smo površno, ili čak uopće ne mislimo o osjetima koji su u osnovi tih pojmova . . . U osnovi svih čisto fizikalnih definicija leži gotovo nepregledni niz osjetilnih zamjedbi, osobito ako uzmemo u obzir opažanja koja pribavlja podešavanje naprave, što je moglo dijelom biti obavljeno mnogo prije samog eksperimenta. **Fizičaru** koji ne proučava **psihologiju** svojih postupaka lako se može dogoditi da, prema poslovi, od šume ne vidi stabla, da previdi osjetilne elemente u osnovi svoga rada... Psihologijska analiza nas je poučila da to nije neobično, jer fizičar **uvijek** ima posla s osjetilnim zamjedbama.»

Mach tu ukazuje na vrlo važnu stvar. Fizičari se ne smatraju dužnima poznavati psihologiju i ne misle da je nužno moraju uzimati u obzir u svojim zaključcima.

Kad upoznaju psihologiju i uzmu je u obzir, to u njih zavlada čudesna podvojenost mišljenja ortodoksnog

vjernika koji nastoji pomiriti vjerske dogme s razumskim dokazima i koji je prisiljen istovremeno vjerovati i u stvaranje svijeta u sedam dana prije sedam tisuća godina i u geološka razdoblja koja su trajala stotine tisuća godina, pri čemu, dakako, ulogu stvaranja svijeta igra atomistička teorija i eter s njegovim valovitim titranjima ili elektroni i energistička teorija.

Događa se i gore. Fizičar u dubini duše može osjećati zbiljsku bezvrijednost svih tih novih i starih znanstvenih teorija, ali strahuje da ne izgubi tlo pod nogama, da mu ne preostane samo negacija.

On nema čvrstog sustava u zamjenu za onaj kojega je neistinitost očita. Boji se zakoračiti u prazno. ***Stoga, nemajući dovoljno hrabrosti otvoreno priznati da ni u što ne vjeruje, on i dalje zadržava sve te proturječne teorije poput kakve oficirske odore samo zato što je ta odora povezana s pravima i povlasticama, i unutrašnjim i vanjskim, a koje su stanovito pouzdanje u sebe i u okolni svijet, kojega se ne može odreći jer mu za to nedostaje snage i odvažnosti.***

»Materijalist koji vjeruje« tragični je lik modernih vremena, nalik »ateistu« ili »svećeniku koji ne vjeruje« iz Voltaireova vremena.

Iz tog straha od praznine potječu sve dualističke teorije koje priznaju »duh« i »materiju« kao različita počela koja postoje istovremeno i međusobno su neovisna.

Općenito, za neupućena promatrača, suvremeni položaj naše »znanosti« izazvao bi veliko psihologijsko zanimanje. U svim oblastima znanosti nakupilo se mnoštvo činjenica koje narušavaju sklad prihvaćenih sustava. Sustavi mogu postojati samo zahvaljujući herojskim naporima znanstvenika koji nastoje zatvoriti oči pred dugim nizom novih činjenica, koji se boje da će ih one u nezadrživoj bujici preplaviti. Iako zapravo, da se te činjenice prikupe, vjerojatno bi ih u svakoj oblasti bilo više nego činjenica na temelju kojih su utvrđeni znanstveni sustavi.

Sistematiziranje onoga što **ne znamo** može nam pružiti više za točno upoznavanje svijeta i sebe, nego li sistematiziranje onoga što, po mišljenju »egzaktne znanosti«, znamo.

POGLAVLJE II

Novi pogled na Kantov problem. Hintonove ideje. »Osjećaj prostora« i njegov razvoj. Sustav za razvijanje osjećaja četvrte dimenzije vježbama s raznobojnim kockama. Geometrijsko shvaćanje prostora. Tri okomice. Zašto ih je tri? Može li se sve što postoji izmjeriti trima okomicama? Fizičke i metafizičke činjenice. Znakovi postojanja. Zbiljnost ideja. Nedostatna očitost postojanja materije i kretanja. Materija i kretanje samo su logički pojmovi poput »dobra« i »zla«.

Već sam rekao da je Kant postavio problem, ali nije dao rješenje niti naznačio put za njegovo rješavanje. Isto tako ni jedan od poznatih Kantovih komentatora, tumača, sljedbenika ili protivnika nije našao rješenje niti put k rješenju.

Prve iskre pravilnog razumijevanja Kantova problema i prve nagovještaje mogućeg puta k rješenju nalazim kod C. H. Hinton, autora knjiga »Novo doba misli« i »Četvrta dimenzija«.

Hinton kaže da se pri tumačenju Kantovih ideja obično uzima samo njihova ***negativna strana***. Upravo činjenicu da stvari možemo osjetilno zamjećivati samo u vremenu i u prostoru ***smatra zaprekom koja nas ometa da vidimo kakve su uistinu stvari po sebi i ne dopušta nam da ih spoznamo onakve kakve one jesu***, pridajući im ono što im nije svojstveno, nešto nama nedostupno.

»No, (kaže Hinton), ako uzmemo Kantovu tvrdnju jednostavno onakvom kakva ona i jest, ne videći u zamjedbi prostora prepreku za istinitu zamjedbu, i ako kažemo da ***poimamo pomoću prostora***, onda možemo naš ***osjećaj za prostor*** (space sense) smatrati, ne negativnim uvjetom koji ***onemogućuje*** da shvatimo svijet, već kao pozitivno sredstvo ***uz pomoć kojega*** razum stječe iskustva, to jest, pomoću kojega poimamo svijet.

U mnogim knjigama pitanje koje je postavio Kant obrađuje se s nekakvom malodušnošću kao da je poimanje prostora neka koprena koja nas odvaja od

prirode. No, ne valja prihvatiti to malodušje. Moramo priznati da pomoću prostora poimamo ono što jest.

Prostor je oruđe razuma.

Često se događa da se izražena tvrdnja čini vrlo dubokom, nejasnom i teško razumljivom, naprosto stoga što su dubokoumni mislioci jednostavno i praktično opažanje zatvorili u nerazumljiv oblik. Razmotrimo veliko Kantovo učenje o prostoru s praktičnog gledišta i zaključit ćemo da je vrlo važno razvijati osjećaj za prostor, jer je to sredstvo pomoću kojega mislimo o zbiljskim stvarima.

«Prema Kantu (piše Hinton), osjećaj za prostor ili slutnja prostora najtemeljnija je moć razuma. Ali nigdje nisam sreo ideju sustavnog učenja osjećaja za prostor. To se prepušta slučaju. Ipak, ***posebno razvijanje osjećaja za prostor upoznaje nas s nizom novih pojmova.***

Fichte, Schelling, Hegel razvili su neke Kantove ideje i napisali značajne knjige. ***No njegovi istinski nasljednici su Gauss i Lobačevski.***

Ako je slutnja prostora sredstvo pomoću kojega shvaćamo, onda iz toga proizlazi da mogu postojati različite vrste slutnji prostora. Slutnja prostora mora biti, da tako kažemo, obojena uvjetima (psihičkom djelatnošću) bića koje se njome koristi.

Spomenuti veliki matematičari značajnom su analizom pokazali da je prostor neograničen, što nam, jasno,

pokazuje obično iskustvo, ali da smo mi sposobni pojmiti različite vrste prostora.»

(C. H. Hinton, *Novo doba misli*).

Hinton je skovao složeni sustav učenja i razvijanja osjećaja za prostor vježbama s nizovima raznobojnih kocaka. Njegove spomenute knjige posvećene su izlaganju tog sustava. Mišljenja sam da su Hintonove vježbe teorijski zanimljive, no praktično značenje mogu imati samo u pojedinačnim slučajevima za ljude bliske Hintonovu načinu mišljenja.

U skladu s Hintonovim sustavom, mentalnim vježbama bi se u prvom redu razvijala sposobnost **vizualiziranja stvari**, ali ne onakvih kakve ih oko vidi, to jest, ne u perspektivi, već onakvih kakve one jesu - geometrijski. Na primjer, vježbama se uči vizualizirati kocku odjednom sa svih strana. Stjecanjem takve sposobnosti vizualiziranja ne u perspektivi neobično se šire granice djelatnosti naše svijesti i pritom se grade **novi pojmovi i osnažuje naša sposobnost izvlačenja analogija**.

Kant je utvrdio da nas povećavanje znanja u postojećim uvjetima zamjećivanja ne približava stvarima o sebi.

Hinton, pak, tvrdi da se željom mogu izmijeniti i sami uvjeti zamjećivanja i na taj se način približiti pravoj stvari.

Kako obično mislimo o našem prostoru, on je ograničen, ne protežno, već na neki način koji možemo zamijetiti samo onda kad promišljamo način na koji mjerimo prostorne objekte.

Utemeljeno je da postoje samo tri neovisna pravca po kojima se tijelo može izmjeriti. Ono mora imati visinu, dužinu i širinu; i nema više dimenzija. Svako novo mjerenje sastojat će se od starih mjerenja.

U tijelu nema točke do koje ne možemo doprijeti krećući se po kombinaciji tih triju pravaca.

Zašto prostor mora biti ograničen tim trima neovisnim pravcima? Matematičari drže da nema razloga da tijela budu tako ograničena. No u zbilji, tijela koja mi možemo izmjeriti upravo su tako ograničena.

Stoga dolazimo do zaključka da je prostor preko kojega poimamo obične predmete u svijetu ograničen trima dimenzijama. ***Ali moguće je da u svijetu postoje bića sposobna pojmiti prostor u četiri dimenzije.***

Vrlo se mnogo može reći o prostoru dimenzija viših od našeg i moguće je analitički razraditi mnoge probleme koji upućuju na nj. No ***možemo li pojmiti četverodimenzionalni prostor na isti način na koji poimamo naš?*** Možemo li o četverodimenzionalnom tijelu misliti kao o jedinici koja ima svoja svojstva na isti način na koji mislimo o poznatom nam tijelu određenog oblika u prostoru?

Kad tome pristupimo na pravi način, nije ništa teže pojmiti četverodimenzionalne oblike, niti u tome ima ikakve tajne.

Kad se stekne sposobnost zamjećivanja u četiri dimenzije, ili, točnije rečeno, kad se ta sposobnost osvijesti, jer je svi imaju u nesavršenom obliku, otkrivaju se novi obzori. Razvijaju se sposobnosti razuma, koristi se širi prostor kao oblik mišljenja i otvara novi put upotrebom one iste istine za koju se, kad ju je Kant prvi put iznio, činilo da zatvara razum u vrlo čvrste međe. Naše zamjećivanje podložno je uvjetima postojanja u prostoru. No prostor nije ograničen, kako nam se na prvi pogled čini.

Pošto smo stvorili snagu pojma u prostranijem prostoru, sljedeći korak je istraživanje naravi pojava i razabiranje koje od njih se mogu protumačiti četverodimenzionalnim odnosima.

Misao prošlih stoljeća koristila je pojam trodimenzionalnog prostora, na temelju njega je klasificirala mnoge pojave i donijela mnogo korisnih praktično upotrebljivih pravila. Put što nam se otvara u budućnosti primjena je pojma četverodimenzionalnog prostora na prirodne pojave i na istraživanja što se sve može naći s tim novim načinima shvaćanja.

Za proširenje naše spoznaje važno je od onoga što se zamjećuje što je moguće jasnije odvojiti »*elemente sopstva*«, to jest, osobne elemente što ih mi unosimo u sve što zamjećujemo, kako naša pozornost ne bi bila skrenuta od svojstava onoga što zapažamo na nas same.

Tek kad se »oslobodimo elemenata sopstva« u našoj zamjedbi »staviti ćemo se u položaj u kojemu možemo postavljati smisljena pitanja«. Tek kad se »oslobodimo ideje o njegovu kružnom gibanju oko zemlje (to jest, oko nas - element sopstva), pripremili smo sebi put za proučavanje sunca«.

U »elementu sopstva« (u zamjedbi) najgore je to što ga mi **čak i ne naslućujemo dok ga se ne oslobodimo.**

Da shvatimo što znači »element sopstva« u zamjedbi, zamislimo da smo iznenada preneseni u drugi dio svemira, među inteligentna bića s kojima se upuštamo u razgovor. Zamislimo da im opisujemo naš svijet i naše sunce, govorimo da je sunce sjajno užareno tijelo koje kruži oko nas. Oni bi na to odgovorili: **Rekli ste nam nešto o suncu, no istovremeno ste rekli nešto i o sebi.**

Stoga, želimo li nešto znati o suncu moramo se prije svega osloboditi elemenata sopstva što ga u naše viđenje sunca unosimo preko njegova kruženja oko zemlje na kojoj se **mi** nalazimo.

Jedan od ozbiljnih poslova u učenju i razvijanju osjećaja za prostor bit će oslobađanje od elemenata sopstva »u znanju o rasporedu predmeta«. **Posve je neodređeno kakav je odnos našeg svemira, ili našeg prostora, prema četverodimenzionalnom prostoru.**

»Da ga shvatimo, moramo vrlo mnogo raditi i ispitivati, **a kad ga shvatimo, činit će nam se prirodnim kao**

što nam se sada čini prirodnim položaj zemlje među drugim planetama.

Proučavanja rasporeda podijelio bih u dvije vrste: u prvoj stvaramo sposobnost raspoređivanja, a u drugoj tu sposobnost koristimo i primjenjujemo. Matematika je takva primjena, ali ne mislim da ona može stvoriti sposobnost. Na žalost, kako se danas obično uči matematika, učenika odmah ubacuju u more simbola, ne dajući mu mogućnost da shvati njihov smisao i značenje.

Od svih jedinica koje mogu poslužiti za izučavanje rasporeda, odabirem kocku. Kad sam god uzimao neku drugu jedinicu zalutao bih i izgubio put. S kockom nećemo baš brzo napredovati, ali će sve biti savršeno razumljivo i jasno i izgradit ćemo cjelinu koje će svaki dio biti vidljiv.

Naš rad sastojat će se u sljedećem: ispitivanje pomoću kocaka činjenica rasporeda. Postupak ispitivanja bit će stvarno izgrađivanje kocaka. Na taj ćemo način naš razum dovesti u dodir s prirodom.«

Još ću se morati vraćati Hintonovim knjigama. No prije toga valja utvrditi naš odnos prema idejama s kojima je u vezi Kantov problem. **Što je prostor?**

Uzet kao objekt, tj. vizualiziran kao da je izvan naše svijesti, prostor je za nas oblik svemira ili oblik materije u svemiru. Prostor ima beskonačnu protežnost u svim smjerovima. Pritom se može izmjeriti samo u tri međusobno neovisna pravca: u dužinu, širinu i visinu. Te pravce nazivamo

dimenzijama prostora i kažemo da naš prostor ima tri dimenzije, da je on trodimenzionalan.

U tom slučaju, ***neovisnim pravcem*** nazivamo crtu koja leži pod pravim kutom u odnosu na drugu.

Takvih crta, tj. crta koje se istovremeno međusobno nalaze pod pravim kutom, a nisu paralelne, naša geometrija (tj. znanost o mjerenju zemlje ili materije u prostoru) poznaje ***samo tri***.

Kad bismo ***neovisnim pravcem*** nazvali crtu koja u odnosu na drugu ne leži pod pravim kutom, tj. ne pod kutom od 90° , već npr. od 30° , ne bismo imali tri, već devet dimenzija.

Iz toga se vidi da je ***trodimenzionalnost*** našeg prostora naprosto ***geometrijska uvjetovanost*** i ovisi o činjenici da pri mjerenju kao jedinicu upotrebljavamo ***pravi kut***.

Istovremeno, ***u našem prostoru poznamo samo tri okomice, tj. samo tri neovisna prava kuta.***

Zašto baš tri, a ne deset ili petnaest? To ne znamo.

Nepobitna je samo jedna činjenica: više od tri okomice - da li zbog nekakvog tajanstvenog svojstva svemira ili zbog ograničenosti našeg mentalnog ustroja - ne možemo predočiti.

Za prostor kažemo da je beskonačan. Kako je prvi uvjet beskonačnosti beskonačnost ***u svim smjerovima*** i u svakom pogledu, u prostoru moramo pretpostaviti beskonačni broj dimenzija, to jest moramo pretpostaviti

mogućnost beskonačnog broja okomitih i međusobno neparalelnih pravaca. I pretpostaviti pritom da od tih pravaca mi zbog nekog **razloga** znamo samo tri.

U takvom se obliku običnoj svijesti nameće pitanje o višim dimenzijama.

Kako ne možemo sastaviti više od tri okomice, moramo priznati da, ako je **trodimenzionalnost** našeg prostora uvjetna, onda je njegova ograničenost s obzirom na geometrijske mogućnosti nedvojbeno činjenica. Premda, dakako, ako mi dajemo neke značajke prostoru, onda je i sama ograničenost u nama.

Ma o čemu ovisila ta ograničenost, činjenica je da ona postoji. Zadana točka može biti vrh samo osam neovisnih tetraedara. Iz zadane točke moguće je povući samo tri neparalelne okomice.

Polazeći od toga, **dimenzionalnost** prostora određujemo brojem mogućih pravaca u njemu, a koji su međusobno pod pravim kutom. Na pravcu ne može biti okomice, to jest **drugog pravca**. To je jednodimenzionalni prostor.

Na ravnini su moguće dvije okomice. - To je dvodimenzionalni prostor.

U »prostoru« su tri okomice. - To je trodimenzionalni prostor.

Ideja četvrte dimenzije nikla je iz pretpostavke da osim tri, našoj geometriji poznate dimenzije, postoji

i četvrta, koja nam je zbog nečega nedostupna i nepoznata. Odnosno, da je osim tri nama poznate moguća i tajanstvena četvrta okomica.

Ta se pretpostavka praktički temelji na shvaćanju da u svijetu postoji vrlo mnogo stvari koje nedvojbeno zbiljski postoje, no koje su neizmjerljive u dužinu, širinu i visinu.

Zbiljski postojećim možemo smatrati ono što proizvodi određeno djelovanje, što ima određenu funkciju ili je uzrok bilo čemu drugom.

Ono što *ne postoji* ne može proizvesti nikakvo djelovanje, nema funkcije i ne može biti uzrokom.

No, postoje različite vrste postojanja. Postoji *fizičko* postojanje, koje se prepoznaje po određenoj vrsti djelovanja i funkcija i postoji *metafizičko* postojanje, koje se prepoznaje po svojim djelovanjima i funkcijama.

metafizički – nadnaravan, natprirodan, nadstvaran; koji «nije od ovoga svijeta»

Postoji *kuća* i postoji *ideja* dobra i zla. Ali one ne postoje jednako. Na isti način se ne može dokazivati postojanje kuće i neke ideje. *Kuća je fizička činjenica, a ideja metafizička.* I fizičke i metafizičke činjenice *postoje*, ali različito.

Da dokažem postojanje ideje o podjeli na dobro i zlo, tj. metafizičku činjenicu, moram dokazati *njezinu*

moгуćnost. Već to će biti dovoljno. Ali ako dokažem da kuća, tj. fizička činjenica, ***može*** postojati, to još uvijek ne znači da ona doista postoji.

I naš je odnos prema ideji i prema kući posve različit. Kuća se s određenim naporom može uništiti - zapaliti, srušiti. Kuća će prestati postojati. No, pokušajte naporom uništiti ideju. Što se više bavite njome, sporite je, opovrgavate, izrugujete, to više ideja raste, povećava se i jača. Šutnja, zaborav, ***nedjelanje***, »neprotivljenje«, naprotiv, satire, ili barem oslabljuje ideju. Šutnja, zaborav neće nauditi kući ili kamenu. Jasno je da su postojanje kuće i postojanje ideje različita postojanja.

Znamo vrlo mnogo takvih ***različitih postojanja***.

Postoji ***knjiga***, a i ***sadržaj knjige***.

Postoje ***note i glazba*** koja se od njih sastoji.

Postoji ***novac i kupovna moć*** novca.

Postoji ***riječ i energija*** koju ona sadrži.

S jedne strane vidimo niz ***fizičkih činjenica***, a s druge niz ***metafizičkih činjenica***.

Postoje i činjenice prvog niza, i činjenice drugog niza, no one postoje različito.

Za obični »pozitivizam« vrlo je naivno govoriti o ***kupovnoj moći*** odvojeno od novca, o ***energiji riječi*** odvojeno od riječi, o ***sadržaju knjige*** odvojeno od knjige, itd. Svi znamo da se to »samo tako kaže«, da

zapravo **kupovna moć, energija riječi i sadržaj** knjige ne postoje, da mi tim pojmovima samo označavamo niz pojava koje su na neki način povezane s novcem, riječju, knjigom, ali su u biti posve odvojeni.

Je li to tako?

Odlučili smo da ništa ne prihvatimo kao činjenicu i, shodno tomu, ne moramo **ništa odbaciti** kao datu.

Osim izvanjskog, u stvarima vidimo i unutrašnji sadržaj. Znamo da je taj unutrašnji sadržaj neodvojivi dio stvari, obično njihova **glavna bit**. I posve se prirodno pitamo **gdje** je ona **i što** predstavlja. Vidimo da se taj unutrašnji sadržaj ne nalazi u našem prostoru. Tada se u nama začinja ideja o »višem prostoru« koji posjeduje više dimenzija od našeg.

U tom slučaju naš prostor postaje dio višeg prostora, tj. pretpostavlja se da znamo, osjećamo i mjerimo samo dio prostora, onaj dio koji je mjerljiv po dužini, širini i visini.

Ranije je rečeno da prostor obično promatramo kao oblik svemira ili kao oblik materije u svemiru. Da se to pojasni može se reći da je »kocka« oblik materije u kocki; »kugla« je oblik materije u kugli; »prostor« - beskonačna kugla - oblik je sve materije u svemiru.

E. P. Blavacka u »Tajnom učenju« ovako govori o prostoru:

»To što je pretpostavka da se prostor može mjeriti u bilo kojem pravcu naizgled besmislena, nije čak niti

osobito važno. Poznata rečenica o četvrtoj dimenziji prostora može biti samo skraćenje potpunijeg oblika: četvrta dimenzija materije u prostoru . . . Napredak evolucije može imati za cilj da nas uvede u nove značajke materije . . .«

Ali formula koja određuje »prostor« kao »oblik materije u prostoru« ima taj nedostatak što je u nju uveden pojam »materija«, tj. **nepoznanica**.

Već sam govorio o zabuni $x = y$, $y = x$ na koju se svode pokušaji fizičkog određivanja materije.

Na isto se svode i psihološka određenja.

U poznatoj knjizi »**Fiziologija duše**« **A. I. Hercen** kaže:

»Materijom nazivamo sve što izravno ili neizravno pruža otpor gibanju, koje mi proizvodimo izravno ili neizravno, pokazujući pritom značajnu sličnost s našim **pasivnim** stanjima.

Silom (gibanjem) nazivamo ono što izravno ili neizravno pokreće nas ili druga tijela, pokazujući pritom veliku sličnost s našim **aktivnim** stanjima.«

Iz toga proizlazi da su »materija« i »gibanje« projekcije našeg aktivnog i pasivnog stanja. Dakako, pasivno stanje može se odrediti samo pomoću aktivnog, a aktivno pomoću pasivnog. Prema tome, to su opet dvije nepoznanice koje jedna drugu određuju.

O materiji vrlo dobro govori **E. Douglas Fawcett**, autor članka »Idealizam i problem prirode« u časopisu « The Quest» (travanj 1910).

»Materija (poput sile) ne predstavlja nam nikakvu poteškoću. Znamo sve o njoj naprosto zato što smo je **mi izmislili**. Materija je tvorevina našeg poimanja, način mišljenja o osjetilnim predmetima; mentalna zamjena za konkretne no neukrotivo složene činjenice.

. . . Strogo govoreći, materija postoji samo kao pojam . . . Ali narav materije, čak ako je držimo pojmom, toliko je nejasna, da većina ljudi nije u stanju čak niti točno reći što oni podrazumijevaju pod tim.«

Tu se ukazuje na vrlo važnu činjenicu: **materija i sila samo su logički pojmovi**, tj. samo **izrazi** uzeti za označavanje dugih nizova različitih činjenica. Nama, koji smo odgojeni na »fizici« vrlo je teško to shvatiti. A zapravo, tko je i kada vidio **materiju** ili **silu**? Mi vidimo stvari, vidimo pojave. **Materiju** odvojenu od stvari od koje se sastoji ili od koje je napravljena određena stvar nikada nismo vidjeli i nikada nećemo vidjeti, **a određena tvar** uopće nije materija, to je **drvo** ili **željezo** ili **kamen**. Isto tako nikada nećemo vidjeti **silu** odvojeno od **radnje**. Što to znači? To znači da su **materija i sila** jednako apstraktni pojmovi kao i »vrijednost« ili »rad«, kao »kupovna moć« novca, »sadržaj« knjige. To znači da je **materija »ona tvar od koje su napravljeni sni« (Shakespeare)**. Kao što mi tu tvar nikada ne možemo opipati i vidimo je samo u snu, tako **i fizičku materiju odvojenu od stvari** nikada ne možemo opipati, vidjeti, čuti ili fotografirati. Dobro ili loše poznamo stvari i

pojave, no nikada nećemo znati **materiju i silu** odvojeno od **stvari i pojava**.

Materija je isto toliko apstraktni pojam kao i istina, dobro ili zlo. Materiju ili dio materije nemoguće je zatvoriti u kemijsku retortu (staklena tikvica za destilaciju) ili epruvetu, kao što se ne može prodavati u bočicama »Egipatska tmina«. (Kažu da se »Egipatska tmina« prodaje na Atosu kao crni prah, pa je možda netko vidio i materiju.)

Da se snađemo u tim pitanjima nužna je stanovita priprema ili velika unutrašnja pronicavost. Na žalost, ljudi se vrlo lako upuštaju u raspravu o osnovnim pitanjima strukture svijeta.

Čovjek lako priznaje svoju nesposobnost kad je riječ o glazbi, višoj matematici ili baletnoj umjetnosti, ali uvijek zadržava pravo da **ima mišljenje** i da sudi u pitanjima što se odnose na »temeljna načela«. Vrlo je teško govoriti s takvim ljudima.

Kako odgovoriti čovjeku koji vas sa čuđenjem gleda, lupka prstima po stolu i kaže: »**To je materija, znam ja to, osjećam**. Kako **to** može biti apstraktni pojam?«

Kako odgovoriti čovjeku koji kaže: »Ta **ja** vidim da sunce izlazi i zalazi!«

Vraćajući se na pitanje prostora nipošto ne smijemo uvoditi nepoznanice u njegovo određivanje. Moramo ga odrediti pomoću one dvije **činjenice** koje smo odlučili prihvatiti na samom početku.

Svijet i svijest dvije su činjenice koje smo odlučili priznati postojećima.

Svijetom nazivamo kombinaciju nepoznatih uzroka svih naših osjeta.

Materijalnim svijetom nazivamo kombinaciju nepoznatih uzroka ***određenih nizova osjeta*** - vida, sluha, opipa, mirisa, okusa, težine, mase itd.

Prostor je ili svojstvo svijeta ili svojstvo naše zamjedbe svijeta. ***Trodimenzijski prostor*** je ili svojstvo ***materijalnog svijeta*** ili svojstvo ***naše zamjedbe materijalnog svijeta***.

Pitanje je u ovome: kako pristupiti ispitivanju prostora?

POGLAVLJE III

Što možemo doznati o četvrtoj dimenziji proučavanjem geometrijskih odnosa u našem prostoru? Kakav mora biti odnos trodimenzionalnog tijela prema četverodimenzionalnom?

Četverodimenzionalno tijelo kao trag gibanja trodimenzionalnog tijela u smjeru koji ono ne sadrži. Četverodimenzionalno tijelo kao tijelo koje se sastoji od beskonačnog broja trodimenzionalnih tijela.

Trodimenzijsko tijelo kao presjek četverodimenzionalnog. Dijelovi tijela i cijela tijela u

trećoj i četvrtoj dimenziji. Nesumjerljivost trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog tijela. Materijalni atom kao presjek četverodimenzionalne crte.

U svojoj drugoj knjizi, **»The fourth dimension« (Četvrta dimenzija)**, Hinton daje zanimljivu opasku o načinu na koji možemo prići pitanju o višim dimenzijama.

On kaže ovako:

»Sam prostor sadrži u sebi odnose prema kojima ga možemo odrediti kao prostor koji se odnosi prema drugom (višem) prostoru.

Poznat nam je u prostoru odnos točke prema crti, crte prema ravnini, ravnine prema tijelu. Takve bi naravi morao biti i odnos trodimenzionalnog prostora prema višem prostoru.

Doista, ako se zaustavimo na toj misli i razmotrimo duboku razliku između točke i crte, između crte i ravnine i ravnine i tijela, shvatit ćemo koliko nam je toga novo i nerazumljivo u četvrtoj dimenziji.

Kako je u točki nemoguće zamisliti crtu i zakone postojanja crte, kako se u crti ne može zamisliti ravninu i zakone ravnine, a u ravnini tijelo i shvatiti zakone tijela, tako se i u našem prostoru ne mogu zamisliti tijela koja imaju više od tri dimenzije i nemoguće je razumjeti zakone postojanja tog tijela.

No, izučavajući međusobne odnose točke, crte, ravnine i tijela doznajemo nešto o četvrtoj dimenziji, to jest o četverodimenzionalnom prostoru. Počinjemo raspoznavati što on **može a što ne može biti** u usporedbi s našim trodimenzionalnim prostorom.

Prvo doznamo što ne može biti.

To je osobito važno, jer nas oslobađa mnogih duboko ukorijenjenih iluzija, vrlo štetnih za ispravnu spoznaju.

Doznajemo **čega ne može biti** u četverodimenzionalnom prostoru, a to nam omogućava da utvrdimo **što tamo može biti**. Pokušajmo razmotriti te odnose unutar našeg prostora i pogledajmo koje zaključke možemo izvesti na temelju njihova proučavanja.

Znamo da naša geometrija vidi crtu kao trag gibanja točke, ravninu kao trag gibanja crte i tijelo kao trag gibanja ravnine. Na temelju toga zadajemo sebi pitanje: ne može li se »četverodimenzionalno tijelo« promatrati kao trag gibanja trodimenzionalnog tijela. **Kakvo je to gibanje i u kojem smjeru?**

Gibajući se u prostoru i ostavljajući trag svoga gibanja u obliku crte, **točka se giba u smjeru koji ona ne sadrži, jer točka ne sadržava smjer.**

Gibajući se u prostoru i ostavljajući trag svoga gibanja u obliku ravnine, **crta se giba u smjeru koji ona ne sadrži, jer kad bi se gibala u smjeru koji je u njoj sadržan, crta bi uvijek ostala crtom.**

Gibajući se u prostoru i ostavljajući trag svoga gibanja u obliku tijela, **ravnina se također giba u smjeru koji sama ne sadrži. Kad bi se gibala u jednom od smjerova koje sadrži, uvijek bi ostala ravninom.** Da ostavi trag gibanja u obliku »tijela« ili trodimenzionalnog lika, ona se mora **udaljiti od sebe**, gibati se u onom smjeru kojega u njoj nema.

Analogno svemu tome **i tijelo, da ostavi trag svoga gibanja u obliku četverodimenzionalnog lika, mora se gibati u smjeru koji ne sadrži. Drugim riječima, tijelo mora izaći iz samoga sebe, udaljiti se od sebe.** U nastavku će se utvrditi kako to trebamo shvatiti.

Zasad možemo reći da smjer gibanja u četvrtoj dimenziji leži **izvan svih onih smjerova koji su mogući u trodimenzionalnom liku.**

Crtu vidimo kao beskonačni broj točkaka, ravninu kao beskonačni broj crta, tijelo kao beskonačni broj ravnina.

Shodno tomu, možemo pretpostaviti da četverodimenzionalno tijelo treba promatrati kao beskonačni broj trodimenzionalnih tijela, a četverodimenzionalni prostor kao beskonačni broj trodimenzionalnih prostora.

Zatim znamo da je crta ograničena točkama, ravnina crtama, a tijelo je ograničeno ravninama.

Moguće je da je četverodimenzionalni prostor ograničen **trodimenzionalnim tijelima.**

Može se reći da je crta udaljenost između točaka, ravnina je udaljenost među crtama, a tijelo udaljenost među ravninama.

Ili, pak, da crta odvaja dvije ili više točaka jednu od druge (dužina je najkraća udaljenost među dvjema točkama),

ravnina odvaja dvije ili više crta jednu od druge,

tijelo odvaja dvije ili više ravnina jednu od druge;

kocka odvaja šest ravnih ploha koje nazivamo njezinim stranicama.

Pritom crta povezuje više točaka u određenu cjelinu (ravna, zakrivljena, izlomljena crta);

ravnina povezuje više crta u određenu cjelinu (četverokut, trokut),

tijelo povezuje više ravnina u neku cjelinu (kocka, piramida).

Više je nego moguće da je četverodimenzionalni prostor udaljenost između više tijela koja su međusobno odvojena i istovremeno povezana u neku nama nerazumljivu cjelinu, ona tijela koja se nama čine odvojenima.

Zatim, točku vidimo kao presjek crte, crtu kao presjek ravnine, ravninu kao presjek tijela.

Shodno tomu, **trodimenzionalno se tijelo (kocka, kugla, piramida) vjerojatno može promatrati kao presjek četverodimenzionalnog tijela, a trodimenzionalni prostor kao presjek četverodimenzionalnog.**

Ako je svako trodimenzionalno tijelo presjek četverodimenzionalnoga, onda je svaka točka trodimenzionalnog tijela presjek četverodimenzionalne crte. »Atom« fizičkog tijela može se smatrati ne nečim materijalnim, već mjestom na kojemu ravnina naše svijesti presijeca četverodimenzionalnu crtu.

Gledište da je trodimenzionalno tijelo presjek četverodimenzionalnog navodi na misao da mnoga za nas odvojena trodimenzionalna tijela mogu biti **presjeci dijelova** jednog četverodimenzionalnog tijela.

Jednostavan primjer pojasnit će ovu misao. Ako zamislimo horizontalnu ravninu koja siječe krošnju drveta paralelno sa zemljom, na **toj ravnini** presjeci grana pokazat će se odvojeni i posve nepovezani jedan s drugim. Međutim, u našem prostoru, s naše točke gledišta, to su presjeci grana **jednog** stabla, koje zajedno čine jednu krošnju koja se hrani iz jednog korijena i daje jednu sjenu.

Jedan još zanimljiviji primjer pokazuje istu misao, a naveo ga je **teozofijski pisac C. W. Leadbeater. Ako površinu stola dodirnemo vrhovima pet prstiju jedne ruke, na površini će ostati samo pet kružića i na toj je površini nemoguće steći ikakvu predodžbu o ruci i o čovjeku kojemu ruka pripada. Na površini stola**

bit će pet odvojenih kružića. Kako po njima predočiti čovjeka sa svim bogatstvom njegova fizičkog i duhovnog života? To je nemoguće. Naš odnos prema četverodimenzionalnom svijetu može biti upravo takav, kakav je odnos između one svijesti koja vidi pet kružića na stolu i čovjeka. Mi vidimo samo »vrhove prstiju« i stoga nam je i nedostižna četvrta dimenzija.

teozofija – vrsta religiozne mistike osnovane na predodžbama o spoznaji Boga i mogućnosti da se stupi u neposrednu vezu sa zagrobnim svijetom

Znamo da se na ravnini može **nacrtati** slika trodimenzionalnog tijela, može se nacrtati kocka, poliedar, kugla. No, to neće biti zbiljska kocka ili zbiljska kugla, već samo **projekcija kocke ili kugle na ravnini**. Možda smo u pravu ako mislimo da su trodimenzionalna tijela koja vidimo u našem prostoru **slike** nama neshvatljivih četverodimenzionalnih tijela.

POGLAVLJE

IV

U kojem smjeru može ležati četvrta dimenzija? Što je gibanje? Dvije vrste gibanja - u prostoru i u vremenu sadržane u svakom gibanju. Što je vrijeme? Dvije ideje u pojmu vremena. Nova protežnost prostora i gibanje u njemu. Vrijeme kao četvrta dimenzija prostora. Nemogućnost da se ideja o četvrtoj dimenziji shvati bez ideje o petoj. Ideja kretanja i

»osjećaj vremena«. Osjećaj vremena kao granica (površina) osjećaja prostora. Hinton o zakonu površina. »Eter« kao površina. Riemannova ideja o prijelazu vremena u prostor u četvrtoj dimenziji. Sadašnjost, prošlost i budućnost. Zašto ne vidimo prošlost i budućnost?

Život na opip. Wundt o našoj osjetilnoj spoznaji.

Po analogiji s odnosom dvodimenzionalnih likova prema trodimenzionalnim likovima i sl. utvrdili smo da se četverodimenzionalno tijelo može promatrati kao trag gibanja trodimenzionalnog tijela po pravcu koji se u njemu ne nalazi, tj. da pravac gibanja u četvrtoj dimenziji leži izvan svih pravaca mogućih u trodimenzionalnom prostoru.

Što je taj pravac?

Da odgovorimo na to pitanje, moramo pogledati znamo li ikoje gibanje po pravcu koji se ne nalazi u trodimenzionalnom prostoru. Znamo da svako gibanje u prostoru prati ono što možemo nazvati **gibanjem u vremenu**. Osim toga, znamo da, čak i kad se ne giba u prostoru, sve što postoji vječno se giba u vremenu.

I jednako u svim slučajevima, bilo da se govori o gibanju ili o odsutnosti gibanja, imamo na umu ideju onoga što je bilo prije, što je sada i što će biti poslije. Drugim riječima, imamo na umu ideju vremena. Ideja gibanja, bez obzira kakvog, a također i ideja odsutnosti gibanja, neodvojivo je vezana za ideju vremena. **Svako gibanje i odsutnost gibanja zbiva se u vremenu i ne može se dogoditi izvan vremena**. Shodno tomu, prije

no što stanemo govoriti o tomu što je gibanje, moramo odgovoriti na pitanje: **što je vrijeme?**

Vrijeme je najveća i najteža zagonetka pred čovječanstvom. Kant smatra i vrijeme i prostor čistim subjektivnim oblikom naše zamjedbe, odnosno, on kaže da mi sami stvaramo vrijeme radi zamjećivanja vanjskog svijeta, što ovisi o svojstvima našeg osjetilnog aparata. Zbilja je nepromjenljiva i stalna. No, da bismo je mogli zamijetiti moramo je raščlanjivati na izdvojene trenutke, tj. predočiti je sebi kao beskonačan niz pojedinačnih trenutaka, od kojih za nas uvijek postoji samo jedan. Drugim riječima, **zamjećujemo zbilju kao kroz usku pukotinu.** Ono što **vidimo** kroz tu pukotinu nazivamo **sadašnjošću, ono što smo vidjeli, a sada ne vidimo nazivamo prošlošću, a ono što ne vidimo, ali očekujemo, nazivamo budućnošću.**

Proučavajući svaku pojavu kao **posljedicu** druge ili drugih pojava, kao **uzrok** treće ili trećih, tj. proučavajući sve pojave u funkcionalnoj međuovisnosti, mi ih samim tim proučavamo u vremenu, jer posve jasno i određeno predočavamo prvo uzrok i zatim posljedicu, prvo akciju, zatim njezinu funkciju, i drugačije zamisliti ne možemo. Ideja vremena nama je neodvojivo vezana s idejom uzročnosti i funkcionalne ovisnosti. Bez vremena ne može postojati uzročnost, kao što bez vremena ne može postojati ni gibanje ili odsutnost gibanja.

Naša predodžba o našem »postojanju u vremenu« nevjerojatno je zbrkana i neodređena.

Prije svega razmotrimo naš odnos prema prošlom, sadašnjem i budućem. Obično držimo da prošloga više nema. Ono je prošlo, iščezlo, izmijenilo se, pretvorilo se u nešto drugo.

Ni budućega također nema. Njega **još** nema. Još nije došlo, nije se ni stvorilo. **Sadašnjim nazivamo trenutak prijelaza budućeg u prošlo, tj. trenutak prijelaza pojave iz jednog nepostojanja u drugo.** Samo u tom kratkom trenutku pojava za nas zbiljski postoji; prije toga je postojala u mogućnosti, a poslije će postojati u sjećanju. A taj kratki trenutak zapravo je fikcija. On nema dimenzije. S punim pravom možemo reći da sadašnjost ne postoji. Nikada je ne možemo uhvatiti. Ono što smo uhvatili **uvijek je već prošlost!**

Ako se zaustavimo na tome moramo priznati da svijet ne postoji. Postoji samo opsjena, iluzija, koja plane i ugasi se.

Obično toga nismo svjesni i ne primjećujemo da nas naše obično gledanje na vrijeme vodi u skrajnji apsurd.

Zamislimo glupog putnika koji putuje iz jednog grada u drugi i našao se na pola puta između ta dva grada. Glupi putnik misli da grad iz kojega je otputovao prošli tjedan **sada** više ne postoji, od njega je ostala samo uspomena: zidovi su porušeni, kule su pale, stanovnici pomrli ili se razbježali. A grad u koji treba stići za nekoliko dana također **sada** još ne postoji, već se brzo gradi za njegov dolazak i bit će gotov na dan njegova dolaska, naseljen i izgrađen, a na dan njegova odlaska bit će porušen poput prvoga.

Upravo na takav način mi mislimo o stvarima u vremenu. Sve prolazi, ništa se ne vraća! Proljeće je prošlo, više ne postoji.

Na taj način, strogo uzevši, za nas ne postoji ni prošlost ni budućnost ni sadašnjost. **Ništa ne postoji!** Pa ipak, mi živimo, osjećamo, mislimo i nešto nas okružuje. Dakle, **nešto** je pogrešno u uobičajenom stavu prema vremenu. Moramo nastojati pronaći tu grešku.

Na samom početku prihvatili smo činjenicu da **nešto** postoji. To nešto nazvali smo svijetom. Kako svijet može postojati, ako ne postoji ni u prošlosti ni u sadašnjosti ni u budućnosti.

Ta predodžba o svijetu, koju smo izveli iz uobičajenog gledanja na vrijeme, čini svijet nalik sjajnom vatrometu što neprekidno riga plameni vodoskok kojega se svaka iskra na trenutak zapali i ugasi da se više nikad ne pojavi. Iskre skaču bez prestanka jedna za drugom, bezbroj ih je i **sve zajedno stvaraju dojam plamena**, premda on u zbilji **ne postoji**.

Jesen još nije stigla. **Doći će, no sad je nema**. Mi ne možemo shvatiti kako se može **pojaviti ono čega nema**.

Krećemo se po ravnini i priznajemo da doista postoji samo mali krug osvjetljen našom sviješću. Sve ostalo izvan tog kruga, sve ono što ne vidimo, odbacujemo i odričemo da to postoji. Krećemo se po ravnini u jednom pravcu. Taj pravac smatramo vječnim i beskonačnim. No, sve **okomice** tog pravca, crte koje presijecamo,

odbijamo priznati vječnima i beskonačnima. Mislimo da one odlaze u ne-postojanje taj čas kako smo ih mi presjekli, a crte ispred nas još se nisu pojavile iz ne-postojanja. Ako pretpostavimo da se krećemo po kugli, po njezinu ekvatoru ili po jednoj od paralela, pokazat će se da uvijek priznajemo zbiljski postojećim **samo jedan** meridijan. Oni koji su iza nas, već su iščezli, oni ispred nas još se nisu pojavili.

Idemo poput slijepca koji svojim štapom opipava pločnik, svjetiljke i zidove kuća i **vjeruje** u zbiljsko postojanje samo onoga što sada dodiruje, što **sad** opipava. Ono što je prošlo već je iščezlo i nikad se neće vratiti! Ono što **još nije** bilo, ne postoji. On pamti put koji je prošao. Očekuje da će i ispred zateći isti takav put, no ne vidi ni naprijed ni natrag zato, **jer on ništa ne vidi**. Oruđe njegova znanja - bijeli štap - određene je, vrlo male dužine, a iza **tog štapa** za njega počinje ne-postojanje.

Wundt u jednoj svojoj knjizi skreće pažnju na to da su naših razvikanih pet osjetilnih organa zapravo **ticala** kojima opipavamo svijet oko sebe. Živimo »na opip«. **Nikada ništa ne vidimo**. Uvijek i sve samo opipavamo. Pomoću dalekozora i teleskopa, telegrafa i telefona malo produljujemo, da tako kažemo, naša ticala, no time ne počinjemo **vidjeti**. Ne vidimo i zbog toga se nikada ne možemo uvjeriti u postojanje onoga što ne možemo **opipati**.

Stoga i smatramo zbiljski postojećim samo onaj krug koji u određenom trenutku mogu zahvatiti naša ticala. Izvan tog kruga je tama i ne-postojanje.

Jesmo li u pravu kad tako *mislimo*?

Naša misao nije ograničena uvjetima osjetilnih zamjedbi. Ona se može izdignuti iznad ravnine po kojoj se krećemo; može gledati daleko preko granica kruga osvijetljenog našom uobičajenom sviješću i može shvatiti da *postoji* ne samo ona crta po kojoj se mi krećemo, već sve crte koje su joj okomite, koje mi presijecamo, koje smo već presjekli i koje ćemo presjeći. Izdignuvši se iznad ravnine naša misao može *vidjeti* ravninu, uvjeriti se da je to doista ravnina, a ne samo crta. Tada ona može vidjeti *prošlost, sadašnjost i budućnost* koje leže na jednoj ravnini i postoje istovremeno.

Ona može preteći glupog putnika, popeti se na brdo, vidjeti u daljini grad u koji putuje i uvjeriti se da se taj grad ne gradi ispočetka za njegov dolazak, već sam po sebi postoji posve neovisno od glupog putnika. Ona može pogledati i unatrag i vidjeti na horizontu kule grada u kojemu je putnik bio i uvjeriti se da se kule nisu srušile, da grad i dalje stoji i živi kao što je stajao i živio do dolaska putnika.

Ona se može izdignuti iznad vremena i vidjeti proljeće iza i jesen ispred, vidjeti istovremeno rascvjetano cvijeće i sazrele plodove. Može natjerati *slijepca* da progleda i *vidi* put kojim je prošao i put koji je pred njim.

Samo nam *misao* može dati pravi *vid* umjesto tog grubog opipavanja koje sada nazivamo vidom. **Samo mišlju možemo vidjeti.** I čim *progledamo* neizbježno ćemo vidjeti prošlost i budućnost. *Prošlo i buduće ne*

vidimo samo zato što ništa ne vidimo, već samo opipavamo, i to što opipavamo nazivamo istinitim. Kad ***progledamo*** i prošlost i budućnost postat će istinite. Podjela vremena na prošlo, sadašnje i buduće pojavila se upravo stoga što živimo »na opip«. Valja ***progledati*** i ona će nestati.

Prošlost i budućnost ne mogu biti nepostojeće jer bez njih ne bi postojala ni sadašnjost. One bezuvjetno negdje postoje, samo ih mi ne vidimo.

Sadašnjost kao suprotnost prošlosti i budućnosti najnezbiljskija je od svih nezbiljnosti.

Moramo priznati da se prošlost, sadašnjost i budućnost ničim međusobno ne razlikuju, da postoji ***samo sadašnjost***, no mi je ne vidimo, jer u svakom određenom trenutku osjećamo samo mali ulomak te sadašnjosti koji držimo zbiljski postojećim, niječući zbiljsko postojanje svemu ostalom.

Ako to priznamo, naš se pogled na sve što nas okružuje mora silno promijeniti.

Vrijeme obično smatramo apstrakcijom koju sami stvaramo promatranjem ***zbiljski postojećeg gibanja***. Odnosno, ***mislimo*** da promatrajući gibanje ili promjene odnosa među stvarima, i uspoređujući ranije postojeće odnose s onima što sad postoje i što će moći postojati kasnije, izvodimo ideju vremena. Koliko je takvo gledanje ispravno vidjet ćemo kasnije.

Ideja vremena sastoji se od pojma prošlosti, pojma sadašnjosti i pojma budućnosti.

Što se tiče pojma prošlosti i sadašnjosti, premda su vrlo nejasni, oni su suglasni. Što se tiče **budućnosti**, gledišta se uvelike razlikuju.

Svakako moramo razmotriti **teorije budućnosti**, onakve kakve su u misli modernog čovjeka.

Postoje dvije glavne teorije - teorija predodređenosti i teorija slobodne budućnosti.

Predodređenost se dokazuje na ovaj način: kaže se da je svaki budući događaj rezultat ranijih događaja i upravo je taj, a ne drugi, poradi određenog smjera snaga što ih sadrže prethodni događaji. Drugim riječima, to znači da se buduća zbivanja sastoje od prethodnih i kad bismo znali snagu i smjer svih zbivanja što su se dogodila do sadašnjeg trenutka, to jest kad bismo znali sve prošlo, samim tim bismo znali **i sve** buduće. Doista, ako dobro znamo **sadašnji trenutak** u svim njegovim pojedinostima, katkad uistinu možemo **proricati** budućnost. Ako se proricanje ne ispuni kažemo da nismo **znali sve što je bilo** i zaista vidimo u prošlosti neki **uzrok** koji je promaknuo našoj pažnji.

Ideja slobodne budućnosti temelji se na mogućnosti proizvoljnih postupaka **i slučajnosti** novih kombinacija uzroka. Budućnost se smatra ili posve neodređenom ili tek donekle određenom, jer u svakom trenutku mogu nastati nove snage, novi događaji, nove pojave, koje nisu bezrazložne, no toliko su nesumjerljive s uzrocima, kao primjerice požar velikog grada izazvan jednom

iskrom, da ih ne možemo uzimati u obzir niti odmjeravati.

Ta teorija govori da jedan te isti postupak može proizvesti različite posljedice, isti uzrok različite učinke; i još navodi pretpostavku o slobodnim voljnim postupcima čovjeka, koji potpuno mijenjaju daljnja zbivanja u njegovu životu i u životu drugih ljudi.

Pristaše teorije predodređenosti odvrćaju da voljni, ne proizvoljni, postupci također ovise o nekim uzrocima poradi kojih su oni u određenom trenutku nužni i neizbježni; da ništa nije i ne može biti »slučajno«; da mi slučajnim nazivamo samo ono čemu, zbog naše ograničenosti, ne vidimo uzroka; i da su različite posljedice uzroka, koji nam se čine jednakima, stoga što su zapravo uzroci različiti, a samo se nama čine jednakima jer ih nedovoljno dobro znamo i nedovoljno dobro vidimo.

Beskrajan je spor između teorije o predodređenosti budućnosti i teorije o slobodnoj budućnosti. Ni jedna ni druga teorija ne mogu reći ništa što bi taj spor riješilo.

Obje su teorije podjednako košmarne.

Čovjeka užasava i jedan i drugi pogled na život. S jedne strane posvemašnja hladna predodređenost: ***bit će ono što će biti.*** Ako čovjeka duboko prožme ta ideja, klonut će duhom, vidjeti uzaludnost, beskorisnost, nepotrebnost svih nastojanja. ***Ništa se ne može izmijeniti.*** Ono što će se sutra dogoditi predodređeno je prije desetine tisuća godina.

S druge strane, život se nalazi na vrhu iglice koji se naziva **sadašnjost**, a ona je sa svih strana okružena bezdanom ne-postojanja, **putovanje u zemlju koja još ne postoji**. Život u svijetu koji se u svakom trenu rađa i umire, u kojemu se **nikad ništa ne vraća**.

Već je utvrđeno da razlika u mišljenjima postoji samo s obzirom na **budućnost**; u odnosu na prošlost svi su složni da je ona prošla, da je više nema **i da je bila onakva kakva je bila**.

Upravo u tomu je ključ za razumijevanje pogrešnosti shvaćanja budućnosti. Radi se o tomu da je **naš odnos prema prošlosti i budućnosti zapravo mnogo složeniji no što nam se čini**. U prošlosti, u onome što je iza nas, nije samo ono što je bilo (ili što smo mi vidjeli), već **i ono što je moglo biti** (ili ono što mi nismo vidjeli). Isto tako i u budućnosti nije samo ono što će biti (tj. što ćemo vidjeti), **već i sve ono što može biti** (tj. što mi nećemo vidjeti).

Prošlost i budućnost jednako su neodređene, jednako postoje u svim svojim mogućnostima i jednako postoje istovremeno sa sadašnjošću.

Vremenom nazivamo **udaljenost** što dijeli zbivanja u njihovu suslijedu i povezuje ih u različite cjeline.

Ta udaljenost leži na pravcu koji se nalazi u **trodimenzionalnom prostoru**. Ako taj pravac zamislimo u prostoru, to će biti **nova protežnost prostora**.

Ta nova protežnost odgovara svim zahtjevima koje mi, na temelju prethodnih zaključaka, možemo pripisati četvrtoj dimenziji.

Ona je nesumjerljiva s mjerenjima trodimenzionalnog prostora kao što je **godina** nesumjerljiva s **Petrogradom**. Ona je okomita na sve pravce trodimenzionalnog prostora i nije paralelna ni s jednim od njih.

Kao zaključak svemu što je izloženo možemo reći da **vrijeme**, kako se obično shvaća, nosi u sebi **dvije ideje**: ideju nekog nama nepoznatog prostora (četvrte dimenzije) i ideju gibanja u tom prostoru. Naša stalna greška je u tomu što nikada ne vidimo **dvije ideje u vremenu**, već uvijek samo jednu. Obično **u vremenu** vidimo ideju kretanja, no ne možemo reći otkuda, kamo i gdje ili u kojem prostoru. Katkad, kao npr. u onim teorijama koje su nastojale ideju četvrte dimenzije povezati s vremenom, javlja se ideja neke vrste **prostora u vremenu**, a zajedno s tim **i gibanja u tom prostoru**. To je zahtjev **novog** vremena, jer se gibanje ne može zbivati izvan vremena. Iz toga proizlazi da **vrijeme** ide ispred nas poput naše vlastite sjene koja uzmiče ako joj prilazimo. Sve naše predodžbe o kretanju beznadno su zbrkane jer, zamislimo li novu protežnost prostora i **mogućnost gibanja** u toj novoj protežnosti, vrijeme će opet odmah iskrsnuti pred nama i pokazati da je isto toliko nerazjašnjeno koliko je bilo i prije.

Valja priznati da smo jednim terminom **vrijeme** označili dvije ideje: ideju »nekog prostora« i »ideju gibanje u tom prostoru«. Pri čemu to gibanje u zbilji ne postoji, a nama

se čini da postoji samo zato što **ne vidimo** prostor vremena. To jest, osjećaj gibanja u vremenu (a nema gibanja koje nije u vremenu) javlja se stoga što na svijet gledamo kao kroz usku pukotinu, i vidimo samo **crte presjecanja** ravnine vremena s našim trodimenzionalnim prostorom.

Dakle, **valja priznati da je duboko netočna uvriježena teorija da ideju vremena izvodimo iz opažanja gibanja i da ona nije ništa drugo doli ideja susljednosti koju opažamo u gibanju.**

Moramo prihvatiti upravo obrnuto, da je ideja gibanja nastala iz osjeta vremena ili iz osjećaja za vrijeme, tj. iz osjeta ili osjećaja četvrte dimenzije prostora, ali iz nepotpunog osjećaja. Nepotpuno osjećanje vremena (četvrte dimenzije) - osjećanje kroz pukotinu - daje nam osjećaj gibanja, to jest stvara iluziju gibanja kojega zapravo nema, a umjesto kojega u zbilji postoji samo protežnost u nama nedokučivom smjeru.

Četvrta dimenzija povezana je s »vremenom« i s »kretanjem«. No **četvrtu dimenziju** nećemo shvatiti dokle god ne shvatimo **petu dimenziju**.

Prvo moramo dokučiti petu kako bismo pojmlili četvrtu.

Peta dimenzija je okomica na ravninu vremena, ona visina na koju se mora uzdignuti naša svijest da istovremeno zamijeti prošlo, sadašnje i buduće.

To je brdo na koje se mora popeti putnik da s njega ugleda grad iz kojega je otputovao **jučer** i grad u koji će stići **sutra**.

Naša svijest nalazi se **na ravnini**, na osnovi te okomice. Stoga ona ne vidi prošlo i buduće; stoga ona **ništa ne vidi**. Tek ako se uzdigne iznad ravnine četvrte dimenzije u smjeru pete, naša će svijest početi sagledavati čudesni svijet prošlosti i budućnosti koji leži s obje strane sadašnjosti, onaj svijet kojega je i samo postojanje ranije odricala.

Petu dimenziju valja razmatrati ne kao dimenziju izvan svijesti, već kao svojstvo same svijesti - kao onu crtu ili pravac po kojemu svijest mora rasti.

Prije no što pređemo na detaljnije razmatranje odnosa **svijesti prema vremenu**, vratimo se još jednom odnosima **vremena**, našem trodimenzionalnom prostoru.

Nastojeći promotriti vrijeme kao predmet, Kant kaže da ono ima jednu dimenziju; tj. on je vrijeme predočavao kao crtu koja se proteže iz beskonačne budućnosti u beskonačnu prošlost. Mi smo svjesni jedne točke na toj crti. Uvijek samo jedne točke. Ta točka nema dimenzije, jer ono što obično nazivamo sadašnjošću samo je nedavna prošlost, a katkad i skora budućnost.

Da li je doista tako? Može li se reći da vrijeme ima jednu dimenziju?

Gotovo da možemo, samo s tom razlikom što u vremenu možemo naći **dvije dimenzije**, a ne jednu. Crta prve dimenzije ide redom uzročne susljednosti pojava: prvo uzrok, zatim posljedica: **prije, sada, poslije**. Crta druge dimenzije ide kroz **istovremene** pojave u prostoru: **sada, sada, sada**. To znači da sav naš prostor možemo smatrati **drugom dimenzijom vremena**.

Ako se na čas oslobodimo ideje trodimenzionalnosti prostora i uzmemo ga samo kao **nešto** što se nalazi u određenom odnosu prema vremenu, shvatit ćemo da se prostor može promatrati kao crta koja odlazi u beskonačnost po pravcu okomitom na crtu vremena.

Zamislimo bilo koji trenutak - zamislimo da kazaljka na našem satu pokazuje 12 h. U tom trenutku **uvijek** se nešto događa, i to **nešto** događa se istovremeno u cijelom svemiru, tj. kao da je na jednoj crti koja je okomita sa crtom **prije, sada i poslije**. U cijelom svemiru taj se trenutak naziva **sada**.

U Petrogradu, u Moskvi, u Parizu, u Madrasu, na Mjesecu ili Siriusu - svi ti **sada** su istovremeni, na jednom su pravcu. Svaki pojedini trenutak bit će **jedan** za sav prostor svemira, kao da je kroz sav prostor povučena jedna crta ili kao da je sav prostor protegnut u jednu crtu okomitu na crtu vremena iz one točke koju smo izdvojili, tj. iz onog trenutka koji smo izdvojili.

Dakle, kao što u svakoj točki prostora možemo zamisliti **crtu vremena** koja prolazi kroz tu točku, tj. kao što za svaku točku prostora možemo zamisliti **prije, sada i poslije** - prošlost, sadašnjost i budućnost te

točke - na isti način u svakoj točki vremena (u svakom trenutku) možemo zamisliti **crtu** koja prolazi kroz tu točku i ide po prostoru.

Presjecišta tih crta tvore ravninu svemira. To znači da svemir možemo shvatiti kao ravninu, a njezine dvije dimenzije su **prostor svemira i vrijeme svemira**, koje se križaju u svakoj točki.

Iz toga možemo izvesti zaključak da je vrijeme po svojim svojstvima **istovjetno prostoru** kao što su istovjetne dvije crte na ravnini. Odnosno, to znači da, kao što se u prostoru stvari koje mi odjednom vidimo ne mogu iznenada pojaviti, već moraju i ranije postojati, tako i u vremenu »zbivanja« postoje prije no što okrznu našu svijest i nastavljaju postojati i nakon što smo se od njih udaljili. Dakle, protežnost **u vremenu** je protežnost u nepoznatom **prostoru**, a ne samo razmak što odvaja jedan događaj od drugoga.

Na taj način **prostor se može shvatiti kao druga dimenzija vremena, a vrijeme kao druga dimenzija prostora**. No, budući da smo samo uvjetno uzeli prostor kao crtu i budući da znamo da prostor ima tri dimenzije, to je, shodno tome, **vrijeme četvrta dimenzija prostora**.

No, već smo upozorili da vrijeme nije jednostavan, već složeni pojam. To moramo imati u vidu. Ono se sastoji od pojma **nepoznatog prostora** koji odlazi u prošlost i budućnost i od pojma **prividnog** gibanja u tom prostoru.

Valja nam razmotriti pitanje o vremenu kao o **prostornom pojmu**, usporediti ga s našim dvjema poznanicama - svemirom i sviješću.

Ideja vremena rađa se iz našeg poznavanja svijeta preko osjetilne zamjedbe. Već smo istaknuli da upravo zahvaljujući svojstvima naše osjetilne zamjedbe vidimo svijet kao kroz usku pukotinu.

Iz toga se nameću dva pitanja:

1. Zašto svijest kroz tu pukotinu ne vidi **uvijek isto**? Zašto se iza pukotine događaju promjene koje stvaraju iluziju kretanja, tj. na koji se način i zašto fokus naše zamjedbe premješta po pojavnom svijetu? Pri svemu tome ne smijemo zaboraviti da kroz istu pukotinu kroz koju vidimo svijet, mi gledamo i sebe kao na dio svijeta i u sebi vidimo promjene slične promjenama u svemu ostalome.

2. Zašto ne možemo proširiti pukotinu?

Pokušat ćemo odgovoriti na ta pitanja.

Opet zamislimo svemir kao ravninu sa dvije dimenzije - vremenom i prostorom. Ako zamislimo odnos naše zamjedbe prema toj ravnini morat ćemo priznati da naša zamjedba živi, da tako kažemo, **na samoj ravnini** uvijek u nekom sjecištu crte vremena sa crtom prostora, i nikad se ne uzdiže iznad te ravnine. Kad bi se zamjedba mogla uzdignuti iznad te ravnine, ona bi bez sumnje ispod sebe vidjela mnogo veću količinu zbivanja **istovremeno**, nego što obično vidi kad se nalazi na ravnini. Kao što čovjek kad se popne na brdo ili leti u

balonu ***istovremeno i odjednom*** vidi vrlo mnogo stvari koje ne može istovremeno i odjednom vidjeti ako se nalazi na zemlji - u sjecištu dviju okomica kojima se mjeri površina zemlje: npr. kretanje ususret dvaju vlakova koji se moraju sudariti; približavanje neprijateljskog odreda usnulom logoru; dva grada odvojena planinskim lancem itd., tako i u ovom slučaju ***zamjedba, uzdižući se iznad ravnine na kojoj obično živi, mora istovremeno vidjeti pojave koje su običnoj zamjedbi podijeljene vremenskim razdobljima. To će biti one pojave koje obična svijest nikada ne vidi zajedno kao uzrok i posljedicu; rad i zarada novaca; zločin i kazna; kretanje vlakova ususret jedan drugome i njihov sudar; približavanje neprijatelja i sukob; izlaz i zalaz sunca; jutro, dan, večer i noć; proljeće, ljeto, jesen i zima; rođenje, život i smrt čovjeka. Pri takvom podizanju vidni kut će se povećavati, a trenutak širiti.***

Ako zamislimo zamjedbu koja je iznad ***naše svijesti***, koja ima veći vidni kut, ta će zamjedba biti u stanju obuhvatiti istovremeno, tj. ***kao jedan trenutak*** sve što se ***za nas*** zbiva u određenom vremenskom razdoblju - minuti, satu, danu, mjesecu. Unutar ***tog trenutka*** takva zamjedba neće biti u stanju odvojiti ***prije, sada i poslije***, za nju će sve to biti ***sada***.

Svojstva »vremena« koja se mogu izvesti iz svega što je dosad rečeno omogućavaju nam da svemir razmatramo kao ravninu koja je, gledana u jednom pravcu, prostor, a u drugom okomica na prvi pravac - vrijeme. Pritom je svako gibanje po pravcu prostora gibanje po pravcu vremena, odnosno promjena

prostornih odnosa promjena je i vremenskih, čak i kad mi to ne zapažamo.

To se vjerojatno događa stoga što se prostor i vrijeme **samo uvjetno** mogu prikazati kao ravnina. U zbilji je njihov odnos izuzetno složen. **Prostor ima protežnost u tri dimenzije. Vrijeme je okomito na svaku od tih dimenzija. Svaka promjena u prostornom položaju je i promjena položaja u vremenu.**

S punim pravom možemo reći da se ne izvodi »vrijeme« iz »gibanja«, već se gibanje osjeća zahvaljujući **osjećaju vremena**. Mi imamo taj osjećaj i zato osjećamo gibanje. Da nemamo osjećaja vremena ne bismo osjećali gibanje. Sam »osjećaj vremena« u biti je **granica** ili **površina** našeg »osjećaja prostora«. Tamo gdje svršava »osjećaj prostora« počinje »osjećaj vremena«. Razjasnili smo da je »vrijeme« po svojim svojstvima istovjetno »prostoru«, tj. ono ima sve značajke **protežnosti prostora**. No mi ga ne osjećamo kao protežnost prostora, već kao **vrijeme**, tj. kao nešto posebno što se ne da izraziti drugim riječima, nerazdvojno od **gibanja**. Nesposobnost da se vrijeme osjeti prostorno potječe otuda što je osjećaj vremena **nejasni osjećaj prostora**; osjećanjem vremena mi mutno osjećamo nove značajke prostora što premašuju područje triju dimenzija.

Poznati matematičar Riemann shvatio je da se u pitanju o višim dimenzijama **vrijeme na neki način prevodi u prostor** i držao je da je materijalni atom **ulaz četvrte dimenzije u trodimenzionalni prostor**.

U jednoj svojoj knjizi **Hinton** vrlo zanimljivo govori o »zakonu površina«:

»U prirodi se često sreće odnos površine prema tijelu ili tijela prema višem tijelu.

Površina nije ništa drugo doli odnos između dvije stvari. Dva tijela se dodiruju. Površina je odnos jednoga prema drugome.«

Ako se naš prostor nalazi u istom odnosu prema višem prostoru kao površina prema našem prostoru, onda je možda naš prostor doista površina, tj. mjesto dodira dvaju prostora višeg reda:

»Zanimljivo je uočiti činjenicu da za površinu tekućine vrijede zakoni drugačiji od zakona koji vrijede unutar tekućine. Postoji cijeli niz činjenica, zajedno grupiranih pod nazivom «površinske napetosti», koje su vrlo važne u fizici i koje upravljaju ponašanjem površine tekućine.

Vrlo je lako moguće da su zakoni našeg svemira «površinske napetosti» višeg svemira.«

Ako površinu smatramo **medijem** što leži između dva tijela, onda ona sigurno neće imati težine, već će biti moćno sredstvo prenošenja vibracija s jednog tijela na drugo. Nije nalik ni na kakvu drugu tvar jer ju se nikada ne može izbjeći. Ma kakav savršeni vakuum stvorili između dva tijela, u tom će vakuumu biti isto toliko nepoznatog medija (tj. površine) koliko je bilo i prije.

Materija će slobodno prolaziti kroz taj medij. Vibracije tog medija trgat će dijelove materije. I nehotice će se

izvesti zaključak da taj medij nije nalik ni na koju drugu tvar. Ona posjeduje svojstva koja se teško mogu međusobno izmiriti.

Postoji li u našem iskustvu išta što odgovara tom mediju?

Možemo li zamisliti medij kroz koji se tvar slobodno kreće, ali koji isto tako svojim vibracijama može razarati sastav materije; možemo li zamisliti medij koji je prisutan u svakom praznom prostoru, prodire u sva tijela, a pritom je nemjerljiv i neosjetljiv?

»Materija« koja ima sva ta svojstva nama je poznata i nazivamo je »eterom«.

Svojstva etera stalni su predmet znanstvenog istraživanja. No s obzirom na sva iznesena razmišljanja bilo bi zanimljivo promotriti svijet s pretpostavkom da mi nismo uronjeni u eter, već, da tako kažemo, stojimo na njemu; pri čemu je »eter« samo dodirna površina dvaju višedimenzionalnih tijela.

Hinton ovdje izražava neobično zanimljivu misao. On zbližava ideju »etera«, koja je u materijalističkom, ili čak energističkom shvaćanju moderne fizike posve besplodna i vodi samo u slijepu ulicu, s idejom »vremena«. Za nj eter u prvom redu nije tvar, već samo »površina«, »granica« **nečega**. No čega? Opet ne **tvari**, već samo površina, granica, predio **jednog oblika zamjedbe** i početak drugog . . .

Ovdje su, jednom rečenicom, srušeni zidovi i ograde materijalističke slijepe ulice i pred našom misli se otkrivaju široki obzori novih i neistraženih vidika.

POGLAVLJE V

Četverodimenzionalni prostor. »Vremensko tijelo«, Linga Šarira. Oblik ljudskog tijela od rođenja do smrti kao promjenljiva veličina. Nesumjerljivost trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog tijela. Newtonovi fluenti. Nezbiljnost stalnih veličina. Desna i lijeva ruka u trodimenzionalnom i četverodimenzionalnom prostoru. Razlike između trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog prostora. Ne dva različita prostora, već dva različita načina zamjećivanja jednog te istog svijeta.

Ako pokušamo zamisliti četverodimenzionalni prostor, to će biti beskonačno ponavljanje našeg prostora, našeg beskonačnog trodimenzionalnog područja, kao što je crta beskonačno ponavljanje točke.

Mnogo toga što smo ranije rekli bit će nam puno jasnije kad prihvatimo da **»četvrtu dimenziju«** valja tražiti ***u vremenu.***

Postat će jasno što znači da se četverodimenzionalno tijelo može shvatiti kao trag gibanja trodimenzionalnog tijela u prostoru po pravcu koji se ***ne nalazi u njemu.***

Pravac koji se ne nalazi u trodimenzionalnom prostoru, po kojemu se giba svako trodimenzionalno tijelo, pravac je vremena.

Svako trodimenzionalno tijelo, **postojeći**, giba se u vremenu i ostavlja trag svoga gibanja u obliku vremenskog ili četverodimenzionalnog tijela. Poradi svojstava našeg zamjedbenog aparata mi to tijelo nikada ne vidimo i ne osjećamo. Vidimo samo njegov **presjek**, koji i nazivamo trodimenzionalnim tijelom.

Stoga vrlo griješimo kad mislimo da je trodimenzionalno tijelo samo po sebi nešto zbiljsko. Ono je samo **projekcija** četverodimenzionalnog tijela, njegov trag, slika na **našoj ravnini**.

Četverodimenzionalno tijelo je beskonačni broj trodimenzionalnih tijela. To jest, četverodimenzionalno tijelo je beskonačni broj **trenutaka postojanja** trodimenzionalnog tijela, njegovih stanja i položaja. Trodimenzionalno tijelo koje mi vidimo samo je lik, jedan od niza snimaka na filmskoj traci.

Četverodimenzionalni prostor - vrijeme - zapravo je razmak između oblika, stanja i položaja istog tijela (i različitih tijela, tj. tijela koja se nama čine različitima). Razmak odvaja te oblike, stanja i položaje i povezuje ih u neke nama nerazumljive cjeline. Ta nama neshvatljiva cjelina može biti oblikovana u vremenu od nekog fizičkog tijela i od **različitih** tijela.

Lakše nam je zamisliti **vremensku «cjelinu»** ako se odnosi na **jedno** fizičko tijelo.

Ako uzmemo fizičko tijelo čovjeka, u njemu ćemo osim »materije« naći **nešto**, doduše promjenljivo, no bez sumnje uvijek **jednako** od rođenja do smrti. Kad se prisjećamo lica ili lika čovjeka koji je daleko ili je umro, mi se sjećamo upravo toga **nečega**.

To je **Linga Šarira** indijske filozofije, to jest **oblik u koji je uobličeno naše fizičko tijelo (»Tajno učenje«, S. P. Blavacka)**. Istočnjačka filozofija drži da je fizičko tijelo nešto **nestalno**, nešto što je u vječitoj **razmjeni** s okolinom. Čestice dolaze i odlaze. Za sekundu tijelo već nije apsolutno ono što je bilo sekundu prije. Danas već nije u velikoj mjeri ono što je bilo jučer. Za sedam godina to je **već posve drugo tijelo**. No, bez obzira na to, **nešto** uvijek ostaje, od rođenja do smrti: to može mijenjati izgled, no uvijek ostaje isto. To je Linga Šarira.

Linga Šarira je oblik, **slika**, mijenja se, a ostaje **ista**. Za matematičara je to **promjenljiva veličina**. Svaka slika čovjeka koju mi možemo prisposobiti sebi nije **Linga Šarira**. No, **pokušamo li oblikovati mentalnu sliku čovjeka - zahvaćenu u vremenu - od rođenja do smrti, sa svim pojedinostima i crtama djetinjstva, zrele dobi i starosti, to će biti Linga Šarira**.

Sve **stvari** imaju **oblik**. Kažemo da se svaka stvar sastoji od **materije** i od **oblika**. Pod »materijom«, kako smo već rekli, podrazumijevamo uzroke dugog niza miješanih osjetilnih zamjedbi. No, materiju bez oblika ne zamjećujemo, čak ne možemo **razmišljati** o materiji bez

oblika. O obliku, pak, možemo razmišljati i zamišljati ga bez materije.

Stvar, tj. spoj oblika i materije, nikada nije **stalna**, ona se uvijek tijekom vremena mijenja. Ta je ideja dala **Newtonu** mogućnost da razvije svoju teoriju o **fluentima i fluksionima**.

Newton je došao do zaključka da u prirodi ne postoje **stalne** veličine. Postoje samo **promjenljive veličine, nestalne - fluenti**. Promjene pojedinačnih fluenata Newton je nazvao **fluksionima**.

S gledišta te teorije **stalne veličine su zamišljene veličine**; sve **zbiljsko** vječno i neprekidno **teče**, kreće se, mijenja se; ni jedan trenutak ne ponavlja doslovce prethodni. No **stvar**, mijenjajući se neprekidno u vremenu, kadšto vrlo temeljito i brzo, poput, primjerice, živog tijela, ipak ostaje **ista**. **Tijelo čovjeka u mladosti, tijelo čovjeka u starosti - to je isto tijelo, premda znamo da u starom tijelu nije ostalo ni jednog atoma mladog tijela. Materija se mijenja, no nešto ostaje. To nešto je Linga Šarira. I Linga Šarira** nam se čini promjenljivom, nestalnom veličinom, jer uvijek vidimo jedan od njezinih dijelova, a nikada odjednom i čitavu.

Newtonova teorija točna je za trodimenzionalni svijet koji postoji u vremenu. U tom svijetu ništa nije stalno. Sve je promjenljivo, jer svakog sljedećeg trenutka stvar više nije ona što je bila prije. Stalne su samo nezbiljske, zamišljene stvari; zbiljske su promjenljive, nestalne. No, pogledamo li pažljivije, vidjet ćemo da je to iluzija. Trodimenzionalne stvari su nezbiljske. One ne mogu biti

zbiljske jer ne postoje u zbilji, kao što ne postoji ***imaginarni presjek tijela.***

U jednom od predavanja sabranih u knjizi **»Pluralistički svemir«** prof. James ukazuje na primjedbu prof. Bergsona da znanost uvijek proučava samo ***t*** svemira, tj. ne svemir u cjelini, već samo ***trenutak***, odsječak vremena svemira.

Svojstva četverodimenzionalnog prostora bit će nam jasnija ako detaljno usporedimo trodimenzionalni prostor s površinom i razjasnimo razlike među njima.

U knjizi **»Novo doba misli«** Hinton pomno ispituje te razlike. On zamišlja ***na ravnini*** dva iz papira izrezana jednaka pravokutna trokuta, pravim kutovima okrenuta na različite strane. Ti su trokuti potpuno jednaki, ali ***poradi nečega posve različiti.*** Jedan je pravim kutom okrenut na desnu stranu, a drugi na lijevu. Ako netko hoće te trokute učiniti ***potpuno istovjetnima***, moći će to uraditi ***samo pomoću trodimenzionalnog prostora.*** Odnosno, ***jedan trokut treba uzeti, okrenuti i vratiti na ravninu. Tada će to biti dva istovjetna, potpuno jednaka trokuta.*** No, da se to napravi, trokut valja skinuti s ravnine u trodimenzionalni prostor i u njemu ga okrenuti. ***Ako se trokut ostavi na ravnini, nikada ga se ne može učiniti istovjetnim drugome, a da se istovremeno sačuva odnos među kutovima dvaju trokuta.*** Ako se trokut samo okreće na ravnini, taj će se odnos narušiti. U našem svijetu ima likova potpuno analognih tim dvama trokutima.

»Znamo neke oblike koji su međusobno potpuno jednaki, no ipak ne mogu zauzimati isti prostor, i koje ne možemo prisiliti da se međusobno podudaraju - ni u zbilji ni u mašti.«

Ako pogledamo svoje **ruke** jasno ćemo vidjeti da su one vrlo složen slučaj nesimetrične sličnosti. One su u isti mah nalik i potpuno različite. Jedna je **desna**, druga **lijeva**. Mi možemo zamisliti samo jedan način da dvije ruke učinimo potpuno istima.

»Ako uzmemo rukavicu desne ruke i rukavicu lijeve, one se neće podudarati, kao što se ni desna ruka ne podudara s lijevom. No, preokrenemo li jednu rukavicu, one će se podudarati. Ako želimo zamisliti da je desna ruka jednaka lijevoj moramo je mišlju preokrenuti, tj. provući je kroz nju samu. Kad bi takva radnja bila moguća, dobili bismo dvije potpuno jednake ruke.«

No, takva bi radnja bila moguća samo u prostoru viših dimenzija, kao što je okretanje trokuta moguće samo u prostoru višem od prostora ravnine. Moguće je da, čak i uz postojanje četverodimenzionalnog prostora, nije moguće preokrenuti ruku naopako, provući je kroz nju samu, s razloga neovisnih o geometrijskim uvjetima; primjerice zbog fizioloških razloga. No, to ne mijenja primjer. Stvari poput izokretanja ruke teorijski moraju biti moguće u četverodimenzionalnom prostoru, jer se u tom prostoru moraju dodirivati, ili moraju imati mogućnost da se dodiruju različite, čak vrlo udaljene točke našeg prostora i **vremena**.

Sve točke lista papira koji leži na stolu odvojene su jedna od druge. Uzmemo li list sa stola, možemo ga

preklopiti približavajući pritom bilo koje točke. Ako u jednom uglu piše Petrograd, a u drugom Madras, to nas ne može spriječiti da te uglove preklopimo zajedno. Zatim, ako u jednom uglu piše 1812. godina, a u drugom 1912, i oni se mogu presaviti tako da se dodiruju. Ako je u jednom uglu godina napisana crvenom tintom, a tinta se nije osušila, brojke se mogu otisnuti u drugom uglu. Ako se poslije toga list raširi i položi na stol, čovjeku koji ne zna da se papir može skinuti sa stola i presavijati u svim pravcima bit će nepojmljivo kako se brojka iz jednog ugla mogla pretisnuti na drugom. Za njega će biti nedokučiva mogućnost dodirivanja udaljenih točaka lista, i ostat će mu neshvatljivo dokle god bude mislio o listu samo u dvodimenzionalnom prostoru. Čim list papira zamisli u trodimenzionalnom prostoru ta će mu mogućnost postati zbiljskom i očitom.

Ispitujući odnos četvrte dimenzije prema nama poznatim trima dimenzijama, moramo priznati da je **naša geometrija očito nedostatna za ispitivanje višeg prostora.**

Ranije je ukazano da je četverodimenzionalno tijelo nesumjerljivo trodimenzionalnome, kao što je **godina** nesumjerljiva **Petrogradu**. Posve je jasno zašto je to tako. Četverodimenzionalno tijelo se sastoji od beskonačno velikog broja trodimenzionalnih tijela. Stoga ona ne mogu imati zajedničku mjeru. **U usporedbi sa četverodimenzionalnim, trodimenzionalno tijelo je analogno točki uspoređenoj sa crtom.**

Kao što je točka **nesumjerljiva** sa crtom, crta s površinom, površina s tijelom, tako je trodimenzionalno tijelo nesumjerljivo sa četverodimenzionalnim.

Jasno je zašto je trodimenzionalna geometrija nedostatna za određivanje **položaja** četverodimenzionalnog područja u odnosu na trodimenzionalni prostor.

Kao što je u jednodimenzionalnoj geometriji, tj. na crti, nemoguće odrediti **položaj** ravnine, koje je stranica određena crta;

kao što se na ravnini - u dvodimenzionalnoj geometriji - ne može odrediti položaj tijela, kojega je stranica određena ravnina,

tako je u trodimenzionalnoj geometriji, u trodimenzionalnom prostoru, nemoguće odrediti četverodimenzionalni prostor.

Ukratko, kao što je **planimetrija** nedostatna za ispitivanje pitanja stereometrije, tako je **stereometrija** nedostatna za proučavanje četverodimenzionalnog prostora.

Kao zaključak svemu što je rečeno može se ponoviti da je svaka točka našeg prostora presjek crte višeg prostora, ili kako je to izrazio **Riemann: materijalni atom je mjesto ulaska četvrte dimenzije u trodimenzionalni prostor.**

Da se približimo problemu viših dimenzija i višeg prostora ponajprije moramo shvatiti bit područja viših dimenzija i njegova svojstva u usporedbi s trodimenzionalnim područjem. Tek tada će biti moguće točnije ispitivati to područje i objasniti zakone koji u njemu vladaju.

Što moramo shvatiti?

Čini mi se da ponajprije moramo shvatiti da se tu radi ne o dva prostorno različita područja - ili ne o dva područja od kojih je jedno (opet prostorno, »geometrijski«) dio drugoga, - već o ***dva načina zamjećivanja jednog istog svijeta, jednog prostora.***

Zatim ***moramo shvatiti da svi nama poznati predmeti ne postoje samo u onim kategorijama u kojima ih mi zamjećujemo, već u bezbroj drugih kategorija koje mi ne znamo ili nismo u stanju znati kako da ih osjetilima zamijetimo.*** Prvo moramo naučiti ***misliti*** o stvarima u drugim kategorijama, zatim ih predočavati sebi, onoliko koliko smo to u stanju, u drugim kategorijama. Tek nakon toga možemo razviti sposobnost da stvari zamjećujemo u višem prostoru i da osjećamo sam »viši prostor«.

Ili je možda prije svega neophodna izravna zamjedba svega onoga što u svijetu koji nas okružuje ne ulazi u okvir triju dimenzija, što opstoji izvan kategorija vremena i prostora, svega što smo navikli držati nepostojećim.

Općenito smo navikli smatrati zbiljski postojećim samo ono što se može mjeriti u dužinu, širinu i visinu. No, kako smo već rekli, nužno je proširiti granice **zbiljski postojećeg**. **Mjerljivost** je odviše grubi kriterij postojanja, jer je sama mjerljivost i nemjerljivost odveć uvjetni pojam. Dakle, možemo reći da je za približavanje točnom istraživanju područja viših dimenzija vjerojatno potrebno uvjerenje, što potječe iz izravnog osjeta, da mnoge stvari koje **ne mogu biti mjerene** postoje isto toliko zbiljski, čak i zbiljskije od mnogih **mjerljivih**.

POGLAVLJE

VI

Metode istraživanja problema viših dimenzija. Sličnost između zamišljenih svjetova različitih dimenzija. Jednodimenzionalni svijet na crti. »Prostor« i »vrijeme« jednodimenzionalnog bića. Dvodimenzionalni svijet na ravnini. »Prostor« i »vrijeme«, »eter«, »materija« i »kretanje« dvodimenzionalnog bića. Zbiljnost i iluzija na ravnini. Nemogućnost da se vidi »kut«. Kut kao kretanje. Dvodimenzionalno biće ne može shvatiti funkcije predmeta našeg svijeta. Pojave i noumeni dvodimenzionalnog bića. Kaku bi plošno biće moglo shvatiti treću dimenziju?

Za određivanje što može i **što ne može biti** područje viših dimenzija upotrebljavaju se i analogija i usporedbe. Tako rade **Fechner, Hinton** i mnogi drugi.

Oni zamišljaju »svijet« jedne i dviju dimenzija i iz odnosa nižih svjetova prema višima izvode moguće odnose našeg svijeta prema četverodimenzionalnom na isti način na koji iz odnosa točkaka prema crtama, crta prema ravninama i ravnina prema tijelima izvodimo odnos naših tijela prema četverodimenzionalnima.

Pokušat ćemo ispitati sve što može dati metoda analogije. Zamislimo **jednodimenzionalni svijet**.

To će biti crta. Na toj crti zamislimo živa bića. Ona će se moći kretati samo naprijed i natrag po toj crti koja je njihov svemir, i sami će imati vid točkaka ili odsječaka crte. Za njih neće postojati ništa izvan njihove crte, a neće biti niti svjesni crte na kojoj žive i kreću se. Za njih će postojati samo dvije točke, ispred i iza, ili možda **samo jedna točka ispred**. Uočavajući promjene položaja tih točkaka, jednodimenzionalno biće će te promjene nazivati **pojavama**. Ako pretpostavimo da crta na kojoj živi jednodimenzionalno biće, prolazi kroz različite predmete našeg svijeta, jednodimenzionalno biće će u svim tim predmetima vidjeti samo jednu točku. Ako njegovu crtu presijecaju različita tijela, jednodimenzionalno biće će ih osjećati samo kao pojavljivanje, više ili manje produženo postojanje i nestajanje točke. To pojavljivanje, postojanje i nestajanje točke bit će **pojava**. **U skladu s naravi i značajkama predmeta što prolaze i s brzinom i svojstvom njihova gibanja, pojave će za jednodimenzionalno biće biti stalne ili nestalne, duge ili kratke, periodične ili neperiodične. No jednodimenzionalno biće neće moći objasniti stalnost ili nestalnost, duljinu ili kratkoću, periodičnost ili neperiodičnost**

pojava u svome svijetu i smatrat će ih svojstvenim obilježjem pojava. Tijela koja presijecaju crtu mogu biti vrlo različita, no za jednodimenzionalno biće sve će pojave biti potpuno istovjetne - samo pojavljivanje i iščezavanje točke - i pojave će se razlikovati samo po trajanju i većoj ili manjoj periodičnosti.

Ta neobična **jednoličnost i homogenost** pojava, koje su s našeg gledišta različite i raznorodne, **posebna je osobitost jednodimenzionalnog svijeta.**

Pretpostavimo li, zatim, da jednodimenzionalno biće ima pamćenje, vidjet ćemo da ono, nazivajući sve točke koje vidi **pojavama**, sve te pojave svrstava u vrijeme. Točka koja je **bila**, to je **već** nepostojeća pojava, a točka koja može biti sutra, to je **još** nepostojeća pojava. Sav naš prostor, osim jedne crte, ono će nazivati vremenom, tj. nečim odakle dolaze i kamo odlaze pojave. Jednodimenzionalno biće će reći da je ideju vremena pojmlilo promatranjem gibanja, tj. pojavljivanja i iščezavanja točke. Točke će smatrati vremenskim pojavama, tj. pojavama što nastaju u onom trenutku kad su postale vidljive i nestaju, **prestaju postojati**, u trenutku kad su postale nevidljive. Jednodimenzionalno biće nije u stanju zamisliti da negdje može postojati pojava koja je još nevidljiva ili će tu pojavu zamisliti negdje na svojoj crti, daleko ispred sebe.

To jednodimenzionalno biće možemo zamisliti realističnije. Uzmimo atom koji lebdi u prostoru, ili jednostavno trun prašine nošen vjetrom i pretpostavimo da taj atom ili trun prašine ima svijest; tj. da razlikuje

sebe od vanjskog svijeta, svjestan je da leži na crti svoga gibanja, onoj s kojom je u izravnom dodiru. To će biti u pravom smislu riječi jednodimenzionalno biće. Ono može letjeti i kretati se u svim pravcima, no njemu će se uvijek činiti da se kreće po nekoj crti. Izvan te crte za njega postoji veliko **ništa**, tj. sav će mu se svemir ukazivati kao crta. Izvijanja svoje crte, njezine kutove, ono neće osjećati niti zamišljati. **Da se osjeti kut, nužan je osjećaj za lijevo i desno ili gore i dolje.** Takvo će biće u svakom pogledu biti potpuno jednako opisanom zamišljenom biću koje živi na zamišljenoj crti. Sve sa čime ono dolazi u dodir, tj. sve čega je svjesno, njemu će se činiti da potječe iz vremena, tj. iz ničega i odlazi u vrijeme, tj. u ništa. To **ništa** bit će sav naš svijet. Sav naš svijet, osim jedne crte, nazivat će se **vremenom** i smatrati **zbiljski nepostojećim**.

Uzmimo sada **dvodimenzionalni svijet** i biće koje živi na ravnini. Svemir toga bića bit će neka velika ravnina. Na toj ravnini zamislimo bića u obliku točaka, crta i plošnih geometrijskih likova. Predmeti i tijela tog svijeta također će imati oblik plošnih geometrijskih likova.

Kako će biće koje živi na tom plošnom svemiru zamjećivati svoj svijet?

Prije svega možemo reći da **neće osjećati ravninu na kojoj živi**. Ono će osjećati predmete, tj. likove što se nalaze na toj ravnini. Osjećat će crte što ga omeđuju, no svoju plošnost neće osjećati upravo s razloga što u tom slučaju ne bi moglo razlikovati crte. **Crte će se razlikovati od ravnine time što izazivaju osjetilne zamjedbe, dakle, postoje.** Ravnina ne izaziva osjetilne

zamjedbe, dakle, ne postoji. Ako se kreće po ravnini i ne iskusi nikakvu osjetilnu zamjedbu, dvodimenzionalno biće će reći da u tom trenutku nema ničega. Kad se približi nekom liku i osjeti njegove crte, ono će reći da se nešto pojavilo. No postupno, razmišljanjem, dvodimenzionalno biće će doći do zaključka da likovi koje sreće postoje **na nečemu ili u nečemu**. Tada tu ravninu (ono, dakako, neće znati da je to zapravo ravnina) ono može nazvati »eterom«. Pritom će reći da »eter« ispunjava sav prostor, ali se po svojstvima razlikuje od »materije«. »Materijom« će nazvati crte. Poradi toga će dvodimenzionalno biće smatrati da se, sve što se zbiva, zbiva u njegovu »eteru«, tj. u njegovu prostoru. **Ono neće biti u stanju zamisliti ništa izvan tog etera, tj. izvan njegove ravnine**. Ako do njegove svijesti dopre nešto što se zbiva izvan njegove ravnine, ono će to ili nijekati, smatrajući subjektivnim, tj. tvorevinom svoje uobrazilje ili će misliti da se to, poput svih drugih pojava, zbiva tu na ravnini, **u eteru**.

Kako osjeća samo crte, plošno biće će ih osjećati posve drugačije od nas. **Prije svega, ono neće osjećati kut**. To je vrlo lako provjeriti pokusom. Ako **u razini očiju držimo dvije šibice pod kutom jedna prema drugoj na horizontalnoj ravnini, vidjet ćemo crt**u. Da bismo vidjeli kut moramo **pogledati odozgo**. Dvodimenzionalno biće ne može gledati odozgo te stoga ne može vidjeti kut. No, **mjerenjem udaljenosti među crtama različitih »tijela« svoga svijeta dvodimenzionalno biće će se stalno sučeljavati s kutom i držat će kut čudnim svojstvom crte, koje se katkad očituje, a katkada ne. Odnosno, ono će kut pripisati vremenu, smatrat će ga prolaznom vremenskom pojavom, promjenom stanja tijela, tj. gibanjem**.

Nama je to teško razumjeti, teško možemo zamisliti kako se kut može smatrati gibanjem. No to neizbježno mora biti tako i ne može biti drugačije. Ako pokušamo zamisliti kako plošno biće ispituje četverokut, vidjet ćemo da će za njega četverokut biti **tijelo koje se giba**. Zamislimo plošno biće nasuprot jednom kutu četverokuta. **Ono ne vidi kut - pred njim je crta, no crta vrlo neobičnih osobina**. Približavajući se toj crti dvodimenzionalno biće vidi da se sa crtom događa čudna stvar. **Jedna točka ostaje na mjestu, a druge točke s obje strane uzmiču unatrag**. Ponavljam: **dvodimenzionalno biće nema ideju kuta**. **Po vanjskom izgledu crta ostaje ista kakva je bila**. Međutim, s njom se nedvojbeno nešto događa. **Plošno biće će reći da se crta giba, ali toliko brzo da naizgled ostaje nepomična**. Ako se plošno biće odmakne od kuta i krene duž stranice četverokuta, ta će crta postati nepomična. Kad stigne do kuta opet će opaziti **gibanje**. Obišavši nekoliko puta oko četverokuta, utvrdit će pravilna periodična gibanja te crte. Plošno će biće vrlo vjerojatno pojmiti četverokut kao predodžbu o tijelu koje ima svojstvo oku neprimjetnih periodičkih gibanja, no koja proizvode određene fizičke učinke (**molekularno gibanje**), ili kao ideju periodičkih **trenutaka** mirovanja i gibanja na nekoj složenoj crti.

Lako je moguće da će plošno biće kut smatrati svojom subjektivnom predodžbom i sumnjati odgovara li toj subjektivnoj predodžbi neka objektivna zbilja. No ipak će misliti da, ako postoji **radnja** koja se može izmjeriti, onda mora postojati i njezin uzrok, a uzrok mora biti u promjeni stanja crte, tj. u gibanju.

Njemu vidljive crte plošno biće može nazvati **materijom**, a kutove **gibanjem**. Odnosno prelomljenu crtu s kutom plošno biće može nazvati **materijom koja se giba**. I zaista će takva crta po svojim osobinama za njega biti posve analogna materiji u gibanju.

Ako se na ravninu na kojoj živi plošno biće stavi kocka, za dvodimenzionalno biće neće postojati ta kocka, već samo četverokut koji dodiruje ravninu, tj. kocka će postojati kao crta s periodičnim gibanjima. Na isti način za dvodimenzionalno biće neće postojati sva druga tijela što leže izvan njegove ravnine, a dodiruju je ili prolaze kroz nju. Ono će moći osjetiti samo dodirne površine ili presjeke. Ali ako se te površine ili presjeci gibaju ili mijenjaju, dvodimenzionalno biće će, dakako, misliti da je **uzrok** promjene ili gibanja u njima, tj. na njegovoj ravnini.

Kako smo već rekli, dvodimenzionalno biće će smatrati nepokretnom materijom samo ravne crte; izlomljene crte i krivulje njemu će se činiti pokretnima.

Što se tiče **zbiljski pokretnih** crta, tj. crta što omeđuju presjeke ili dodirne površine tijela, koje se gibaju kroz ravninu ili duž ravnine, u njima će za dvodimenzionalno biće biti nečeg neshvatljivog i **nemjerljivog**. U njima kao da će biti prisutno nešto samopostojeće, nešto neovisno, nešto živo. Dva su razloga tome: nepokretne kutove i krivulje, kojih svojstva dvodimenzionalno biće naziva gibanjem, ono može **mjeriti**, jer su nepokretni; pokretne likove, međutim, ono neće moći mjeriti, jer su promjene u njima izvan njegove kontrole. Te će promjene ovisiti o svojstvima **cijelog tijela** i njegova

gibanja, a dvodimenzionalno biće će od cijelog tijela znati samo jednu stranu ili presjek. **Ne sluteći postojanje toga tijela i smatrajući njegovo gibanje svojstvom stranica i presjeka, ono će ih vjerojatno smatrati živim bićima. Ono će govoriti da je u njima nešto čega nema u običnim tijelima, životna energija ili čak duša. To nešto će smatrati nedokučivim i to će zaista biti nedokučivo dvodimenzionalnom biću, jer je to rezultat njemu neshvatljivog gibanja neshvatljivih tijela.**

Ako na ravnini zamislimo nepokretni krug, to će za dvodimenzionalno biće biti pokretna crta s vrlo čudnim i neshvatljivim gibanjima. Plošno biće nikada neće vidjeti to gibanje. Možda će ga ono nazvati **molekularnim gibanjem**, tj. gibanjem vrlo sitnih nevidljivih čestica »materije«.

Krug koji se vrti oko svoje osi dvodimenzionalnom se biću ničim neće razlikovati od nepokretnog kruga. **Oba će izgledati pokretni.** Ako na ravnini zamislimo četverokut koji se vrti oko svog središta, dvodimenzionalnom će biću, zahvaljujući dvostrukom gibanju, to biti neobjašnjiva i nemjerljiva pojava poput **pojave života** za modernog fizičara.

Dakle, **za dvodimenzionalno biće ravna crta je nepokretna materija, izlomljena crta ili krivulja je materija u gibanju, a pokretna crta živa materija.**

Središte kruga ili četverokuta plošnom je biću nedostižno, kao što je nama nedostupno središte kugle ili kocke od čvrste materije; štoviše,

dvodimenzionalno biće neće biti u stanju pojmiti središte, jer ono nema ideju što je središte.

Kako ne pretpostavlja da postoje pojave koje se zbivaju izvan ravnine, tj. izvan njegova prostora, ***plošno će biće, kako je već rečeno, smatrati da se sve pojave zbivaju na njegovoj ravnini.*** A sve pojave za koje drži da se zbivaju na ravnini, po njegovu će mišljenju biti uzročno ovisne jedna od druge, tj. mislit će da je jedna pojava posljedica druge, koja se također dogodila na ravnini i uzrok treće, koja će se također dogoditi na ravnini.

Ako kroz ravninu prolazi šarena kocka, cijelu kocku i njezino kretanje plošno biće će doživljavati kao promjenu boje crta što leže na površini. Pritom, ako plava crta smijeni crvenu, plošno biće će smatrati crvenu crtu prošlom pojavom. Ono neće moći zamisliti da crvena crta negdje postoji. Reći će da je crta ista, ali mijenja boju poradi nekih uzroka fizičke naravi. Ako se kocka pomakne natrag i poslije plave se opet pojavi crvena boja, za plošno biće će to biti nova pojava. Ono će reći da je crta opet pocrvenjela.

Sve što se nalazi gore i dolje, ako je ravnina horizontalna, ili lijevo i desno ako je ravnina okomita, nalazit će se, za biće koje živi na toj ravnini, u vremenu, tj. u prošlosti i budućnosti. Odnosno, sve ono što u zbilji postoji izvan ravnine smatrat će se nepostojećim: ili već prošlim, tj. iščezlim, nečim što je prestalo postojati i nikada se

neće vratiti; ili budućim, tj. još nepostojećim, nečim što se nije očitovalo, samo je moguće.

Zamislimo da se kroz ravninu na kojoj živi dvodimenzionalno biće vrti kolo sa šarenim žbicama. Kretanje žbica činit će se dvodimenzionalnom biću kao promjena boja crte što leži na površini. To mijenjanje boja crte plošno biće će nazvati pojavom i promatrajući tu pojavu ono će zapaziti u njoj neki red. Znat će da nakon crne crte dolazi bijela, za bijelom plava, za plavom ružičasta. Ako se na pojavu bijele boje nadoveže neka druga pojava, npr. zvonjava, dvodimenzionalno biće će reći da je bijela crta uzrok zvonjave. Sama promjena boje crte, po mišljenju dvodimenzionalnog bića, ovisit će o nekim uzrocima koji se nalaze tu, na njegovoj ravnini. Svako nagađanje o mogućnosti postojanja uzroka izvan ravnine ono će odbaciti kao posve fantastično i apsolutno neznanstveno. To će se njemu činiti takvim zato što ono nikada neće biti u stanju zamisliti kolo, tj. različite dijelove kola sa svake strane ravnine. Kad ispita promjene boja crta i otkrije njihov red, plošno će biće, vidjevši jednu od njih, recimo plavu, misliti da su crna i bijela već prošle, tj. iščezle, prestale postojati, uzmaknule u prošlost, a crte koje se još nisu pojavile - žuta, zelena i druge, među njima i nova bijela i nova crna, koje će tek doći - još ne postoje, nalaze se u budućnosti.

Na taj način, premda neće biti svjesno oblika svoga svemira i smatrat će ga beskonačnim u svim pravcima,

plošno će biće nehotice misliti da prošlost leži negdje s jedne strane **svega**, a budućnost s druge strane **svega**. Tako će se u dvodimenzionalnom biću roditi **ideja o vremenu**. **Vidimo da će nastati iz činjenice da dvodimenzionalno biće od tri dimenzije prostora osjeća samo dvije; treću dimenziju osjeća samo kroz njezino djelovanje na ravnini, te je stoga smatra nečim različitim od prve dvije dimenzije prostora i naziva je vremenom.**

Zamislimo sada da se kroz ravninu na kojoj živi dvodimenzionalno biće vrte dva kola sa šarenim žbicama, i to u suprotnom smjeru. Žbice jednoga dolaze odozgo i odlaze dolje; žbice drugoga dolaze odozdo i odlaze gore.

Plošno biće to nikada neće zamijetiti.

Ono nikada neće zapaziti da tamo gdje za jednu, njemu vidljivu crtu leži prošlost, za drugu crtu leži budućnost. **Njemu čak nikada neće na um pasti ta misao**, jer će imati vrlo nejasnu ideju i o prošlosti i o budućnosti i smatrat će ih samo **pojmovima**, ne konkretnim činjenicama. Istodobno će čvrsto vjerovati da prošlost ide na **jednu stranu**, a budućnost **na drugu**. Činit će mu se čistom besmislicom da s jedne strane može biti zajedno nešto prošlo **i nešto buduće**, i s druge, također zajedno, nešto buduće **i nešto prošlo**.

Isto će mu tako besmislenom izgledati ideja da neke pojave dolaze od tamo, kamo druge odlaze i obrnuto. Ono će uporno misliti da je budućnost ono odakle sve dolazi, a prošlost ono kamo sve odlazi, **odakle se ništa**

ne vraća. Plošno biće neće biti u stanju razumjeti da pojave mogu potjecati iz prošlosti kao i iz budućnosti.

Vidimo da plošno biće vrlo naivno gleda na promjene boja crte što se nalazi na površini. Pojavljivanje **različitih** žbica ono će smatrati promjenom boje **jedne crte** i ponovljeno pojavljivanje žbice iste boje ono će svaki put držati **novim** pojavljivanjem određene boje.

Budući da će uočiti periodičnost u promjenama boje crta na površini, zapamtiti poredak njihova pojavljivanja i naučiti određivati »vrijeme« pojavljivanja određenih žbica s obzirom na neku drugu stalniju pojavu, plošno će biće biti u stanju proreći promjenu crte u jednu ili drugu boju.

Tada će ono reći da je proučilo tu pojavu, to jest da na njoj može primjenjivati »matematičku metodu«, - može je »izračunavati«.

Ako mi uđemo u svijet plošnih bića, ono će osjetiti samo crte što omeđuju presjke naših tijela. Ti »presjeci«, koji će za njega biti **živa bića**, pojavljivat će se niotkuda, bez vidljivog razloga će se mijenjati i iščezavati nekamo **na čudesan način**. Istim takvim neovisnim živim bićima činit će mu se presjeci svih naših neživih no pokretnih predmeta.

Kad bi svijest plošnog bića naslutila naše postojanje i stupila u bilo kakvu komunikaciju s našom sviješću, mi bismo za njega bili viša, sveznajuća, možda svemoguća i, što je najvažnije, nepojmljiva bića **potpuno nerazumljive kategorije**.

Mi bismo njegov svijet vidjeli onakvim **kakav on jest**, a ne kakvim se **njemu čini**. Vidjeli bismo prošlost i budućnost, mogli bismo proricati, usmjeravati i čak stvarati događaje.

Znali bismo bit stvari. Znali bismo što je »materija« (ravna crta), što je »gibanje« (krivulja, izlomljena crta, kut). Vidjeli bismo **kut i središte**. Sve bi nam to davalo golemu prednost pred dvodimenzionalnim bićem.

U svim pojavama dvodimenzionalnog svijeta vidjeli bismo mnogo više no što vidi plošno biće, ili bismo vidjeli posve drugačije od njega. Mogli bismo mu pričati vrlo mnogo novoga, neočekivanog i neobičnog o pojavama u njegovu svijetu - kad bi nas ono moglo čuti i **razumjeti**.

Ponajprije bismo mu mogli reći da sve ono što ono smatra pojavama, npr. kutovi ili krivulje, nisu drugo doli **svojtva** viših **tijela**, da druge »pojave« u njegovu svijetu nisu pojave, već samo dijelovi »presjeka« pojava, a ono što naziva »tijelima« da su samo presjeci tijela - i još mnogo toga.

Mogli bismo mu kazati da s obje strane njegove ravnine (tj. njegova prostora ili njegova etera) leži beskonačni prostor (koji plošno biće naziva vremenom), i da u tom prostoru nisu samo uzroci svih njegovih »pojava«, već i same pojave, kako prošle tako i buduće, a mogli bismo još dodati i to da »pojave« nisu nešto što se dogodilo i prestalo postojati, već kombinacije svojstava viših tijela.

Pritom bi nam bilo vrlo teško bilo što objasniti plošnom biću, a njemu bi bilo vrlo teško razumjeti nas. I to

ponajprije stoga što njegovi **pojmovi** ne odgovaraju našima. Nedostajale bi potrebne »riječi«.

Na primjer, **presjek** bi za njega bila posve nova i nerazumljiva riječ. Zatim **kut** - opet nerazumljiva riječ. **Središte** - još nerazumljivija. Treća **okomica** - nešto nedokučivo, izvan njegove geometrije.

Plošnom biću najteže bi bilo shvatiti pogrešnost njegove predodžbe vremena. Ono nikako ne bi moglo zamisliti da na crtama okomitima s njegovom ravninom istovremeno postoji ono **što je prošlo i ono što će biti**. I nikako ne bi moglo razumjeti da je prošlost isto što i budućnost, jer se pojave mogu pojavljivati i iščezavati na obje strane.

No dvodimenzionalnom biću bi ipak bilo najteže shvatiti da »vrijeme« sadrži u sebi **dvije ideje**: ideju prostora i ideju gibanja u prostoru.

Već smo upozorili da će dvodimenzionalno biće koje živi na ravnini nazivati gibanjem ono što će nama posve drugačije izgledati.

U knjizi **»Četvrta dimenzija«** u poglavlju »Prvo poglavlje u historiji četverodimenzionalnog prostora« **Hinton** piše:

»Parmenid i azijski mislioci kojima je on vrlo blizak, izložili su teoriju postojanja koja je u potpunom skladu sa shvaćanjem o mogućem odnosu između višeg i nižeg prostora. Ta je teorija oduvijek bila vrlo privlačna čistom intelektu i ona je prirodni način mišljenja onih ljudi koji se

uzdržavaju da pod krinkom uzročnosti vlastito htijenje projiciraju u prirodu.

Prema Parmenidu, filozofu elejske škole, sve je jedno, nepokretno i nepromjenljivo. Postojano u prolaznom - taj oslonac za misao, to čvrsto tlo za osjećanje, o otkriću kojega ovisi sav naš život, nije nikakva utvara; ono je slika sred opsjene istinskog bića, vječnog, nepokretnog, jednog. Tako kaže Parmenid.

eleati, eleji – pristaše starogrčke filozofske škole koji su odbacivali iskustvo i sve objašnjavali razumom; svijet su smatrali nepromjenljivim, a pojave u njemu samo prividnima ; ime po grčkoj koloniji Eleji u južnoj Italiji

No kako objasniti promjenljivi prizor, vječne mijene stvari?

«Iluzija», odgovara Parmenid. Lučeći istinu od zablude, on govori o istinskom učenju o jednome i o pogrešnom nazoru o promjenljivosti svijeta. On nije toliko znamenit zbog načina na koji zagovara, koliko zbog stvari koju zagovara.

Može li razum zamisliti ljepšu intelektualnu sliku no što je Parmenidova, koji upućuje na jedno, istinsko, nepromjenljivo, a ipak je, s druge strane, spreman raspravljati sve vidove pogrešnog mnijenja..?

Istinsko mnijenje on potkrepljuje slijedeći i određujući protutječja u idejama promjene i gibanja. Da njegovo učenje izrazimo na nezgrapnan moderan način, moramo reći da gibanje nije zbiljsko, već pojavno.

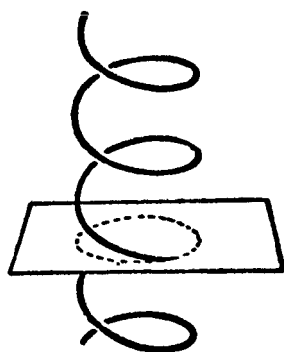
Pokušajmo prikazati njegovo učenje.

Zamislite površinu mirne vode u koju se ukošeni štap uranja okomitom kretanjom nadolje. Neka 1, 2, 3 na crtežu 1 budu tri susljedna položaja štapa. A, B, C će biti tri susljedna položaja točke susreta štapa s površinom vode. Pri spuštanju štapa nadolje točka susreta kretat će se od A prema B i C.

Pretpostavimo sada da je sva voda iščezla, osim tanke opne na površini. Spuštajući se, štap će probijati opnu. No, ako pretpostavimo da opna ima svojstva opne mjehurica od sapunice koja prianja uz predmet koji kroz nju prolazi, tada će se pri okomitom gibanju štapa nadolje, prodor opne gibati od A prema C.

Ako kroz opnu propustimo spiralu, presjek će biti točka koja se giba po kružnici prikazanoj točkastom crtom na crtežu 2.

Fali crtež 1

ž 2.

Crte

Za plošno biće točka koja se kružno giba na njegovoj ravnini vjerojatno će biti kozmička pojava poput gibanja planeta po orbiti.

Pretpostavimo da je spirala nepomična, a opna se giba okomito prema gore - kružno će se gibanje točke nastaviti dok se to gibanje ne zaustavi. Ako umjesto spirale uzmemo složeni sklop spirala, kosih, ravnih i izlomljenih crta i krivulja, pri gibanju opne prema gore dobivat će se **čitav svijet** pokretnih točaka, a ta će se gibanja plošnom biću činiti samostalnim. Dakako, plošno biće će objašnjavati da su ta gibanja međusobno ovisna i uopće mu neće pasti na pamet da su ona fiktivna i da ovise o spirali i drugim crtama što se nalaze izvan njegova prostora.«

Vratimo li se plošnom biću i njegovoj predodžbi svijeta i razmotrimo njegov odnos prema trodimenzionalnom svijetu, vidjet ćemo da će dvodimenzionalno plošno biće teško moći razumjeti svu **složenost** pojava našeg svijeta, onakvog kakav se nama ukazuje. Plošno biće je naviklo predočavati sebi odveć jednostavan svijet.

Smatrajući presjeke tijela tijelima, plošno će ih biće uspoređivati samo s obzirom na duljinu i veću ili manju iskrivljenost, tj. **za njega**, s obzirom na veću ili manju brzinu gibanja. Razlike što za nas postoje među stvarima našeg svijeta za njega neće postojati.

Funkcije predmeta našeg svijeta bit će posve nedostupne njegovu shvaćanju, nerazumljive, »nadnaravne«.

Zamislimo da je na ravninu dvodimenzionalnog bića položen kovani novac i ostatak izgorene svijeće istog promjera. Za plošno biće to će biti dva ista kruga, tj. dvije **apsolutno jednake** crte što se gibaju i ono nikada

neće naći nikakve razlike među njima. Funkcija novca i svijeće *u našem svijetu* za njega je posvemašnja *terra incognita*. *Pokušamo li samo zamisliti koliku golemu evoluciju mora proći plošno biće da shvati funkciju novca i svijeće i razliku između tih funkcija, shvatit ćemo što razdvaja plošni svijet od trodimenzionalnoga. U prvom redu razdvaja ih potpuna nemogućnost da se na ravnini čak i zamisli išta nalik na trodimenzionalni svijet sa svom raznovrsnošću njegovih funkcija.*

Svojstva pojava plošnog svijeta bit će krajnje jednolična. Razlikovat će se poretkom javljanja, trajnošću, periodičnošću. Tijela i predmeti toga svijeta bit će plošni i jednolični, *poput sjena*, tj. poput sjena različitih predmeta koje nama izgledaju slične. Kad bi svijest plošnog bića čak i uspostavila komunikaciju s našom sviješću, ona ipak nikada ne bi bila u stanju razumjeti svu raznoličnost i bogatstvo pojava našega svijeta i raznovrsnost funkcija naših predmeta.

Plošna bića ne bi mogla pojmiti za nas najobičnije pojmove. Njima bi bilo vrlo teško razumjeti da su pojave, koje su *njima iste*, zapravo *različite*, a da su pojave, koje su za njih posve odvojene, zapravo dijelovi neke velike pojave i čak nekog predmeta ili bića.

Ovo posljednje je i najteže razumjeti plošnome biću. Pretpostavimo li da naše plošno biće živi na horizontalnoj ravnini koja presijeca krošnju stabla paralelno sa zemljom, tom će biću presjeci grana izgledati kao *posve odvojene* pojave ili predmeti. Ideja stabla s granama nikad mu ne može pasti na um.

Razumijevanje najosnovnijih i najjednostavnijih stvari našega svijeta za plošno će biće biti beskonačno dug i težak proces.

Ono mora potpuno izmijeniti svoje predodžbe o prostoru i vremenu. To mora biti prvi korak. Bez toga ne može ništa postići. ***Dokle god plošno biće predočava sav naš svemir u vremenu, tj. dok pripisuje vremenu sve što se nalazi sa strana njegove ravnine, ono nikada ništa neće razumjeti.*** Da počne shvaćati »treću dimenziju« dvodimenzionalno biće koje živi na ravnini ***mora prostorno predočiti svoje vremenske pojmove, tj. svoje vrijeme prenijeti u prostor.***

Da stekne barem slutnju ispravne predodžbe o našem svijetu, ono mora posve izmijeniti sve svoje ideje o svijetu, nanovo procijeniti sve svoje vrijednosti, preispitati sve svoje pojmove, objedinjene pojmove razlučiti, razlučene spojiti i, što je najvažnije, stvoriti beskonačno mnogo novih pojmova.

Ako na ravninu dvodimenzionalnog bića naslonimo pet prstiju ruke, za njega će to biti ***pet odvojenih pojava.***

Pokušajmo zamisliti koliku golemu mentalnu evoluciju mora proći plošno biće da uspije shvatiti da su pet odvojenih pojava na njegovoj ravnini vrhovi prstiju ruke velikog, aktivnog i inteligentnog bića čovjeka.

Ako zamislimo koliko je teško oslikati čovjeka sa svim bogatstvom njegovih životnih funkcija i psihičkog i duhovnog života po samo jednom otisku

njegovih prstiju, shvatit ćemo koliko je teško plošnom biću pojmiti trodimenzionalni svijet.

Bilo bi izuzetno zanimljivo no . . . možda nepotrebno razmotriti detaljno, korak po korak, put što bi ga plošno biće moralo proći da uspije razumjeti naš svijet koji se za njega nalazi u području tajanstvene **treće dimenzije**, tj. dijelom u prošlosti, dijelom u budućnosti.

Da shvati trodimenzionalni svijet plošno biće prije svega mora prestati biti dvodimenzionalno, tj. mora i samo postati trodimenzionalno. Drugim riječima, mora osjetiti interese života u trodimenzionalnom prostoru. Bude li osjećalo interese tog života ono će se, samim tim, podići s vlastite ravnine i nikada neće biti u stanju vratiti se na nju. Što više bude ulazilo u orbitu za nj ranije posve nerazumljivih ideja i pojmova, ono više neće biti dvodimenzionalno biće, već će postati trodimenzionalno.

POGLAVLJ

E VII

Nemogućnost matematičke definicije dimenzija. Zašto matematika ne osjeća dimenzije? Posve uvjetno označavanje dimenzija potencijama. Mogućnost prikazivanja svih potencija na crti. Kant i Lobačevski. Razlika između neeuklidske geometrije i metageometrije. Gdje moramo tražiti objašnjenje trodimenzionalnosti svijeta ako su Kantove ideje točne? Ne treba li razloge trodimenzionalnosti

svijeta tražiti u našem zamjedbenom aparatu, u našem razumu?

Pošto smo razmotrili »odnose što ih naš prostor sadrži u sebi«, moramo se vratiti pitanju: ***kakve su uistinu dimenzije prostora i zašto ih je tri?***

Ono što nam se mora učiniti najčudnijim jest činjenica da je ***trodimenzionalnost*** nemoguće odrediti matematički.

S time nismo načistu i to nam se čini paradoksom, zato što uvijek govorimo o ***mjerenju*** prostora. Ipak, činjenica je da matematika ***ne osjeća*** dimenzije prostora.

Nameće se pitanje kako može tako istančano sredstvo analize kao što je matematika ne osjećati dimenzije ako one sadrže neka zbiljska svojstva prostora.

Govoreći o matematici, prvo moramo kao osnovnu pretpostavku priznati da ***za svaki matematički izraz postoji odgovarajući odnos nekih zbiljnosti.***

Ako toga nema, ako to nije istina, onda nema matematike. To je njezina glavna bit, glavni sadržaj. ***Zadaća je matematike izražavati odnose.*** Ali odnosi moraju biti između nečega. Algebarsko ***a, b i c*** uvijek mora biti moguće zamijeniti nekom zbiljom. To je abeceda sve matematike; ***a, b, c*** su poput novčanica. One mogu biti prave ako ***nešto*** zbiljsko stoji iza njih, ili krivotvorene, ako iza njih ne stoji nikakva zbiljnost.

»Dimenzije« tu igraju vrlo čudnu ulogu. Ako ih prikažemo algebarskim simbolima **a**, **b**, **c**, ti će simboli imati značaj lažnih novčanica, jer se **a**, **b** i **c** ne mogu zamijeniti nikakvom zbiljskom veličinom koja bi mogla izražavati odnos dimenzija.

Obično se dimenzije prikazuju potencijama - prva, druga i treća, tj. ako je dužina nazvana **a**, kvadrat kojega su stranice jednake tom pravcu bit će **a²**, a kocka koje su stranice jednake tom kvadratu bit će **a³**.

To je između ostalog dalo **Hintonu** osnovu za njegovu teoriju o **tesaraktima, četverodimenzionalnim tijelima - a⁴**. No to je čista fantazija, ponajprije s razloga što je izražavanje dimenzija potencijama posve uvjetno. Sve se potencije mogu prikazati na pravcu. Uzmimo na pravcu odsječak **a** duljine 5 milimetara. Odsječak od 25 milimetara bit će njegov kvadrat, dakle **a²**, a odsječak od 125 milimetara bit će kocka, ili **a³**.

Kako shvatiti da matematika ne osjeća dimenzije, tj. da se razlika među dimenzijama ne može izraziti matematički?

To se može razumjeti i objasniti samo na jedan način, naime, činjenicom da ta **razlika ne postoji**.

Dakako, znamo da su sve tri dimenzije zapravo istovjetne, tj. da se svaka od tri dimenzije može shvatiti **kao prva, druga, treća** i obrnuto. To samo po sebi jasno dokazuje da dimenzije nisu matematičke veličine. Sva zbiljska svojstva stvari mogu se izraziti matematički kao veličine, tj. kao brojevi koji pokazuju odnos tih svojstava prema drugim svojstvima.

Ipak, čini se da matematika, u pitanju dimenzija, vidi više ili dalje no mi; čini se da neke granice, koje nas omeđuju, matematičari ne priječe da vidi **kroz** njih i da vidi da nema zbiljnosti koje bi odgovarale našim pojmovima o dimenzijama.

Kad bi tri dimenzije **doista** odgovarale trima potencijama, s pravom bismo mogli reći da se samo tri potencije odnose na geometriju, da su svi ostali odnosi među višim potencijama, počev od četvrte, izvan dosega geometrije.

No mi nemamo to pravo. **Prikazivanje dimenzija potencijama posve je uvjetno.**

Točnije bi bilo reći da je, s matematičkog gledišta, geometrija umjetna konstrukcija za rješavanje problema **s uvjetnim činjenicama**, vjerojatno izvedenima iz osobina našeg načina mišljenja.

Sistem istraživanja »višeg prostora« Hinton naziva **metageometrijom** i povezuje je s imenima Kanta, Lobačevskog, Gaussa i drugih istraživača neeuclidiske geometrije.

Razmotrimo sada kako se teorije tih znanstvenika odnose prema pitanjima što smo ih mi postavili.

Hinton svoje ideje izvodi iz ideja Kanta i Lobačevskog. Drugi, naprotiv, Kantove ideje suprotstavljaju idejama Lobačevskog. Tako **Roberto Bonola u »Neeuklidskoj geometriji«** kaže da je viđenje prostora Lobačevskog suprotno Kantovu viđenju.

On kaže:

»Kantovo učenje prostor smatra nekim oblikom subjektivnog sagledavanja što nužno prethodi svakom iskustvu; učenje Lobačevskog, koje više naginje senzualizmu i suvremenom empirizmu, vraća geometriju u područje eksperimentalnih znanosti.»

senzualizam – filozofsko učenje koje za jedini izvor spoznaje priznaje osjete; ako se osjeti razmatraju kao odraz objektivne stvarnosti, tada senzualizam vodi k materijalizmu; ako se osjeti otkidaju od objektivne realnosti i razmatraju kao sasvim subjektivna stanja svijesti, senzualizam se izrođuje u subjektivni idealizam; čulnost, strastvenost, isto što i senzualnost

Koje je gledište ispravno i u kakvom su odnosu ideje Lobačevskog i naš problem? Najtočniji odgovor bi bio: ni u kakvom odnosu. Neeuklidska geometrija nije **metageometrija**, i ona je s metageometrijom u istom odnosu kao i euklidska geometrija.

Rezultati sve neeuklidske geometrije, koja je podvrgla ponovnoj procjeni osnovne Euklidove aksiome i našla svoj najpotpuniji izraz u radovima Bolyaia, Gaussa i Lobačevskog, izraženi su u formuli:

Aksiomi određene geometrije izražavaju svojstva određenog prostora.

Tako geometrija ravnine prihvaća sva tri Euklidova aksioma, tj.:

1. Dužina je najkraća udaljenost između dvije točke.

2. Svaki se lik može prenijeti na drugo mjesto a da to ne naruši njegova svojstva.

3. Paralelni pravci se ne sastaju.

(Ovaj posljednji aksiom obično se po Euklidu drugačije izražava.) Za geometriju kugle ili konkavne plohe istinita su samo prva dva aksioma, jer se meridijani, koji su kod ekvatora paralelni, na polovima sastaju. Pritom je u geometriji kugle suma triju kutova trokuta veća od dva prava kuta, a u geometriji konkavne plohe manja od dva prava kuta.

U geometriji nepravilno iskrivljene plohe istinit je samo prvi aksiom, drugi o prenošenju likova - neodrživ je, jer se lik uzet s jednog mjesta nepravilne plohe, pri prijenosu na drugo mjesto može izmijeniti, a suma kutova trokuta može biti veća ili manja od dva prava kuta.

Na taj način, **aksiomi** izražavaju razlike u svojstvima različitih vrsta ploha. Geometrijski aksiom je zakon **određene plohe**.

Što je ploha?

Zasluga Lobačevskog je u tome što je on našao za potrebno preispitati osnovne pojmove geometrije. No nikada nije išao toliko daleko da ih ponovo procijeni s Kantova gledišta. Istovremeno, on ni u kojem smislu nikada nije pobijao Kanta. Za Lobačevskog, kao matematičara, **ploha** je samo sredstvo za uopćavanje nekih svojstava na koja se izgrađivao određeni geometrijski sustav, ili sredstvo za uopćavanje svojstava

određenih crta. On vjerojatno nikada nije mislio o zbiljnosti i nezbiljnosti plohe.

Prema tome, s jedne strane nipošto nije u pravu Bonola koji Lobačevskom pripisuje gledišta suprotna Kantovima i nagnuće »senzualizmu« i »suvremenom empirizmu«, a s druge strane s razlogom možemo misliti da Hinton posve subjektivno pripisuje Gaussu i Lobačevskom inauguraciju novog doba u *filozofiji*.

Neeuklidska geometrija, uključujući i geometriju Lobačevskog, ne odnosi se nikako prema metageometriji.

Lobačevski ne izlazi iz područja triju dimenzija.

Metageometrija područje triju dimenzija smatra **presjekom** višeg prostora. Od matematičara toj je ideji najbliži **Riemann**, jer je shvatio odnos vremena prema prostoru.

Točka trodimenzionalnog prostora presjek je metageometrijske crte. Crte s kojima barata metageometrija ne mogu biti poopćene ni na kakvoj plohi. Ovo posljednje može biti vrlo važno za određivanje razlike između geometrije (euklidske i neeuklidske) i metageometrije. Metageometrijska crta ne može se smatrati udaljenošću među točkama u našem prostoru; nemoguće je zamisliti da one oblikuju bilo kakve likove u našem prostoru.

Ispitivanje mogućih svojstava crta što se nalaze izvan našeg prostora, njihovih kutova i odnosa tih crta i kutova prema crtama, kutovima, plohama i tijelima naše geometrije predmet je **metageometrije**.

Istraživači neeuklidske geometrije nisu se mogli odvažiti da napuste plohu. U tome ima nečeg uistinu tragičnog. Pogledajte kakve je plohe izmislio **Lobačevski** kad je istraživao 11-i euklidski postulat (o paralelnim crtama ili o kutovima što ih tvori crta koja siječe dvije paralelne crte). Jedna njegova ploha **nalik je na lopaticu ventilatora, druga na unutrašnju površinu lijevka.** No, nije se mogao odvažiti da posve napusti plohu, nije je mogao odbaciti jednom zauvijek i zamisliti da **crta ne mora nužno biti na plohi**, tj. da se niz paralelnih, ili gotovo paralelnih crta ne može poopćiti ni na kakvoj plohi niti u trodimenzionalnom prostoru. Stoga ni on ni većina drugih matematičara, kad su stvarali neeuklidsku geometriju nisu bili u stanju izaći iz trodimenzionalnog svijeta.

Mehanika priznaje crtu u vremenu, tj. crtu koja se ni na koji način ne može predočiti na plohi ili kao udaljenost između dvije točke u prostoru. Ta se crta uzima u obzir u proračunima koji se odnose na neke mehanizme. No geometrija nikada nije imala ništa s tom crtom, već **uvijek samo** s njezinim presjecima.

Sada se moramo vratiti na pitanje: **Što je prostor?** i pogledati jesmo li odgovorili na to pitanje.

Odgovor bi bio točna definicija i objašnjenje **trodimenzionalnosti** prostora.

To nismo mogli napraviti. **Trodimenziionalnost** prostora ostala nam je jednako zagonetna i nerazumljiva kao i prije. S obzirom na trodimenzionalnost nužno je:

ili je prihvatiti kao činjenicu i dodati dvjema činjenicama koje smo utvrdili na početku;

ili priznati netočnost naše metode rasuđivanja i pokušati s drugom metodom.

Općenito govoreći, **polazeći od dvije temeljne činjenice: svijet i svijest, koje smo prihvatili, moramo utvrditi čega je svojstvo trodimenzionalnost prostora, tj. da li je svojstvo svijeta ili svojstvo naše zamjedbe svijeta.**

Pošavši od Kanta, koji tvrdi da je prostor svojstvo zamjedbe kojom naša svijest zamjećuje svijet, ja sam hotimice odbacio tu ideju i prostor uzeo kao svojstvo svijeta.

Zajedno s Hintonom prihvatio sam pretpostavku da naš prostor u sebi nosi uvjete koji nam omogućavaju da utvrdimo njegove odnose prema višem prostoru i na temelju te pretpostavke izgradio sam čitav niz analogija koje su nam ponešto razjasnile pitanje prostora i vremena i njihove međusobne odnose. No, kao što je

već bilo rečeno, one nisu ništa razjasnile što se tiče glavnog pitanja o **uzrocima trodimenzionalnosti prostora.**

Metoda analogije uzeta u cjelini prilično je obeshrabrujuća. S njom se vrtimo u začaranom krugu. Ona pomaže za razjašnjavanje nekih stvari, no zapravo nikada i ni na što ne daje izravan odgovor. Nakon mnogih i dugotrajnih nastojanja da se snađe u složenim pitanjima uz pomoć analogije, čovjek osjeća uzaludnost svih svojih napora, osjeća da s tim analogijama hoda duž zida i tada, s osjećajem upravo mržnje i gnušanja spram analogija, on **otkriva nužnost traženja izravnog puta koji neposredno vodi tamo kamo želi.**

Ako želimo slijediti izravni put, ne skrećući s njega, moramo se strogo pridržavati Kantovih temeljnih tvrdnji. No, ako **Hintonovu** misao formuliramo sa stajališta tih pretpostavki dobit ćemo sljedeći rezultat: **uvjete našeg prostora mi nosimo u sebi te stoga moramo u sebi naći i uvjete koji će nam omogućiti da uspostavimo odnos između našeg prostora i višeg prostora.**

Drugim riječima, **u našem duhu, u našem zamjedbenom aparatu moramo naći uvjete trodimenzionalnosti svijeta, tamo moramo otkriti uvjete za mogućnost višedimenzionalnog svijeta.**

Postavimo li sebi taj zadatak naći ćemo se na izravnom putu i dobit ćemo odgovor na naše pitanje što je prostor i njegova trodimenzionalnost.

Kako trebamo pristupiti rješenju tog problema?

Očito, *proučavajući našu svijest i njezina svojstva*. Bit ćemo lišeni svih analogija i krenut ćemo pravim i izravnim putem prema rješenju glavnog problema objektivnog ili subjektivnog karaktera prostora ako odlučimo istražiti mentalne oblike u kojima zamjećujemo svijet i razmotrimo ima li između njih i trodimenzionalne protežnosti svijeta kakve podudarnosti. Drugim riječima, *moramo razmotriti nije li ta ideja o trodimenzionalnoj protežnosti svijeta sa njegovim svojstvima proizvod određenih svojstava našeg duha*.

POGLAVLJE

VIII

Naš zamjedbeni aparat. Osjet. Predodžba. Pojam. Riječi i govor. Umjetnost kao jezik budućnosti. Koliko trodimenzionalnost svijeta ovisi o svojstvima našeg zamjedbenog aparata? Što može dokazati tu ovisnost? Gdje možemo naći zbiljsku potvrdu te ovisnosti? Psihologija životinja. U čemu se ona razlikuje od ljudske? Refleks. Podražljivost stanice. Nagon. Lagoda - nelagoda. Emocionalno mišljenje. Odsutnost pojmova. Jezik životinja. Logika životinja.

Različite razine inteligencije životinja. Gusak, mačka, pas i majmun.

Da točno objasnimo odnos našeg Ja prema vanjskom svijetu i odredimo **što** u našoj zamjedbi svijeta pripada svijetu, a **što** nama samima, moramo se obratiti **elementarnoj psihologiji** i proučiti mehanizam našeg zamjedbenog aparata.

Osnovna jedinica naše zamjedbe je **osjet**. Osjet je elementarna promjena stanja našeg unutrašnjeg života koja nastaje, **ili se nama tako čini**, zbog neke promjene stanja vanjskog svijeta s obzirom na naš unutrašnji život, ili zbog promjene stanja u našem unutrašnjem životu s obzirom na vanjski svijet. U ovom slučaju fizičko tijelo je dio vanjskog svijeta. Tako nas uče fizika i psihofizika. Ovdje nećemo ulaziti u raspravu o tome koliko su točna ili netočna tumačenja tih znanosti. Dovoljno je odrediti osjet kao **elementarnu** promjenu stanja svijesti, tj. kao element ili osnovnu jedinicu te promjene. Doživljavajući osjet držimo da je on, da tako kažemo, odraz nekih promjena u vanjskom svijetu.

Proživljeni osjeti ostavljaju neki trag u našem pamćenju. Gomilajući se, pamćenja osjeta se u svijesti spajaju u grupe po sličnosti, združuju se, slažu, suprotstavljaju. Osjete koje obično doživljavamo u bliskoj vezi s nekim drugim osjetom u istoj će vezi iskrsavati u pamćenju. I postupno se iz **pamćenja osjeta** stvaraju **predodžbe**. Predodžbe su, da tako kažemo, grupe pamćenja osjeta. Pri stvaranju predodžbi osjeti se grupiraju u dva jasno izražena smjera.

Prvi je smjer po ***naravi osjeta***: osjeti žute boje spajat će se s drugim osjetima žute boje, osjeti kiselog okusa s drugim osjetima kiselog okusa.

Drugi je smjer ***po vremenu primanja osjeta***. Kad jedna grupa, koja stvara ***jednu*** predodžbu, sadrži različite istovremeno doživljene osjete, pamćenje te određene grupe osjeta pripisuje se ***zajedničkom uzroku***. »Zajednički uzrok« se projicira u vanjski svijet kao objekt i pritom se pretpostavlja da određena predodžba odražava zbiljska svojstva tog objekta. Takvo grupno pamćenje je ***predodžba***, npr. predodžba stabla - ***tog stabla***. U tu grupu ulazi zelena boja lišća, njegov miris, sjena, šum vjetra u granama itd., itd. Sve to zajedno stvara nešto poput žarišta svjetala što izvire iz našeg razuma i postupno se usmjeravaju na vanjski objekt, usklađujući se, bolje ili lošije s njim.

U daljnjem zapletanju mentalnog života pamćenje predodžbi prolazi isti proces kao i pamćenje osjeta. Gomilajući se, pamćenja predodžbi ili »slike predodžbi« povezuju se u najrazličitijim smjerovima, poklapaju, suprotstavljaju, stvaraju grupe i naposljetku daju ***pojmove***.

Tako od različitih osjeta, doživljenih u različito vrijeme (u grupama), u djeteta nastaje predodžba stabla (tog stabla), a potom iz slika predodžaba različitih stabala stvara se ***pojam stabla***, tj. ne određenog stabla, već stabla općenito.

Stvaranje pojmova povlači za sobom stvaranje **riječi** i pojavu **govora**.

Početak govora može se javiti na najnižem stupnju inteligencije, u razdoblju življenja kroz osjete. U doba življenja kroz predodžbe postaje znatno složeniji. No, dok nema pojmova, to neće biti **govor** u pravom smislu riječi.

Na nižim stupnjevima inteligencije neki se osjeti mogu izražavati određenim zvukovima. Na taj se način mogu prenositi opći dojmovi straha, ljutnje, zadovoljstva. Ti zvukovi mogu služiti kao znakovi za opasnost, poziv, molbu, prijetnju itd.

No, njima se ne može mnogo reći. Ako riječi ili zvukovi izražavaju **predodžbe**, kao u djece, onda to znači da određeni zvuk ili određena riječ označava samo **taj** određeni predmet. Za svaki novi **sličan** predmet mora biti drugi **novi** zvuk ili nova riječ. Ako onaj koji govori istim zvukom ili istom riječi označava **različite** predmete, to znači ili da je, po njegovu mišljenju, to sve isti predmet, ili on jednako naziva **očito** različite predmete. U oba slučaja vrlo ga je teško razumjeti. Takav govor ne može služiti kao primjer jasnog govora. Npr. ako dijete određenom riječi ili zvukom nazove stablo, imajući u vidu samo **to stablo**, uopće ne znajući za druga stabla, svako novo stablo koje ugleda ono će nazvati drugom riječi ili će misliti da je to ono isto stablo. Govor u kojima »riječi« odgovaraju predodžbama, čini se kao da se sastoji od vlastitih imena, nema općih imenica. Pritom, ne samo imenice, već i glagoli i pridjevi i prilozi također imaju narav »vlastitih imena«, tj. primjenjivi su za **određenu** radnju, **određenu** osobinu,

određeno svojstvo. Pojava riječi **općeg značenja** označava pojavu pojmova u mišljenju.

Govor se sastoji od riječi, svaka riječ izražava pojam. Pojam i riječ su u biti isto, samo je prvi (pojam), da tako kažemo, unutrašnji vid, a drugi (riječ) vanjski. Ili, prema riječima dr. R. Buckea (autora knjige »Cosmic Consciousness«, o kojoj ćemo kasnije morati mnogo govoriti), riječ (tj. pojam) je algebarski znak stvari. (Možda dr. Buck želi reći kako je algebra za izračunavanje jednadžbi i proučavanje njihovih svojstava isto što i riječ za pojam – puno kraći put, nego da krenemo od osjeta, pa preko predodžbi do pojmova)

»Tisuće puta je uočeno, kaže Bucke, da mozak čovjeka koji misli po veličini ne premašuje mozak čovjeka koji ne misli razmjerno tome koliko umni rad mislioca nadmašuje umni rad divljaka. Razlog je u tome što mozak Herberta Spencera mora obavljati vrlo malo više no što to mora mozak australskog urođenika, i to zato što Herbert Spencer sav svoj karakteristični mentalni rad obavlja uz pomoć znakova koji zamjenjuju pojmove, dok urođenik gotovo sav svoj mentalni rad obavlja uz pomoć nezgrapnih predodžbi. Urođenik je u položaju sličnom položaju nekog astronoma koji svoja računanja obavlja uz pomoć aritmetike, dok je Spencer u položaju onoga koji ih obavlja uz pomoć algebre. Prvi će morati ispisati brojkama mnogo velikih listova papira i uložiti golemi napor da dobije one rezultate koje će drugi dobiti računanjem na maloj omotnici s razmjerno malim potroškom mentalnog rada.«

U našem govoru riječi izražavaju pojmove ili ideje. **Ideje su širi pojmovi**, no one nisu grupni znak za slične predodžbe, već grupe različitih predodžaba, ili čak **grupe pojmova**. Dakle, **ideja je složeni ili apstraktni pojam**.

Osim jednostavnih osjeta osjetilnih organa - boje, zvuka, opipa, njuha i okusa; **osim jednostavnih emocija** zadovoljstva, nezadovoljstva, radosti, straha, iznenađenja, čuđenja, znatiželje, smijeha, ljutnje i mnogih drugih, kroz našu svijest prolaze nizovi **složenih osjeta i viših (složenih) emocija: moralno, estetsko, religiozno, intelektualno**. Sadržaj emocionalnih doživljaja, čak i najjednostavnijih, a da i ne govorimo o složenima, nikada se posve ne uklapa u pojmove ili u ideje, te se stoga nikada ne može pravilno i točno izraziti riječima. **Riječi mogu samo nagovijestiti, uputiti na doživljaj**.

Tumačenje emocionalnih doživljaja i **emocionalnog shvaćanja** cilj je **umjetnosti**. **Sastavljanjem riječi, njihovim značenjem, ritmom, glazbom, spajanjem značenja, ritma i glazbe; zvukovima, bojama, crtama, oblicima** - čovjek nastoji izraziti i prenijeti ono što ne može izraziti i prenijeti jednostavno riječima.

Opći zakon evolucije nas uči da ako nešto ima niže oblike, mora imati i više. U skladu s tim, **ako je osjet nešto niže od predodžbe, predodžba nešto niže od ideje, znači da mora postojati, ili se s vremenom stvoriti nešto više od pojma ili ideje**.

Mi već znamo to više, premda za to još nema poznatog i općeprihvaćenog naziva, te ga različito nazivamo. Najprikladnija riječ bi mogla biti ***intuicija***. ***Stvaralačka i estetička intuicija*** koja se očituje u umjetnosti; ***moralna intuicija*** koja se očituje u odnosima čovjeka prema drugim ljudima, prema društvu; ***intelektualna intuicija*** koja se očituje u neočekivanom pronicanju fizičkih i metafizičkih zakona; ***religiozna intuicija*** koja se očituje u spoznavanju čovjekova odnosa prema ***svemiru*** i spoznaji ***svemira*** kao cjeline.

Te više oblike intuicije ne smijemo brkati s nižim oblicima intuicije koji se osobito jako očituju u životinja, u divljaka koji nemaju razvijeno logičko mišljenje i u svih ljudi u trenucima kad zakaže sposobnost logičkog razmišljanja.

Niži oblici intuicije nastaju stapanjem jednostavnih emocija s predodžbama.

Viši oblici intuicije stvaraju se stapanjem viših složenih emocija s pojmovima i idejama.

Ako su prve riječi djeteta, koje izražavaju predodžbe, nešto više od mijaukanja mačke, što izražava osjet, onda se i u našim ***riječima***, i u svakodnevnom govoru, mora pojaviti nešto više. To više vidimo u umjetnosti: u umjetničkim simbolima i alegorijama, u »likovima« i sl. To više očito se mora dalje razvijati i omogućavati da se izraze uvijek novi nizovi dojmova, sve širi krugovi ideja i pojmova ***istovremeno*** s njima pripadajućim emocionalnim tonovima.

alegorija – u likovnoj umjetnosti, prikazivanje pojma ili misli u obliku kipa ili slike; u književnosti pjesnički ukras, kad je metafora provučena kroz cijelo djelo

Emocionalne tonove života najbolje izražava glazba, no ona ne izražava pojmove. Poezija nastoji izraziti oboje zajedno.

U umjetnosti već srećemo prve oglede o ***jeziku budućnosti***.

Umjetnost je predvodnica mentalne evolucije.

Još uvijek nam nije jasno kakve će oblike poprimiti razvoj ljudskih sposobnosti, no već možemo reći da se oblici svijesti i načini njezina izražavanja ***neprestano*** razvijaju i da se, osim nama poznatih oblika, moraju stvarati i novi.

U sadašnjem trenutku imamo tri jedinice mentalnog života: ***osjet, predodžba, pojam*** (i ideja) i počinje se formirati četvrta jedinica ***viša intuicija***.

Ako je Kantova ideja istinita, ako je prostor sa svojim osobinama svojstvo naše svijesti, a ne vanjskog svijeta, trodimenzionalnost svijeta mora na neki način ovisiti o ustroju našeg mentalnog aparata.

Konkretno, pitanje se može postaviti ovako: kakav je odnos trodimenzionalne protežnosti svijeta prema činjenici da u našem mentalnom ustroju postoje osjeti, predodžbe i pojmovi, i to upravo tim redom?

Mi imamo ***takav*** mentalni ustroj, a svijet je ***trodimenzionalan***. Kako dokazati da trodimenzionalnost svijeta ovisi o ***takvom*** mentalnom ustroju?

Nedvojbeno dokazati ili odbaciti moguće je samo iskustvom.

Kad bismo mogli promijeniti naš mentalni ustroj i vidjeti da se tom promjenom izmijenio i svijet oko

nas, to bi za nas bio dokaz ovisnosti svojstava prostora o svojstvima našeg razuma.

Kad bismo, na primjer, trima postojećim jedinicama našeg mentalnog života mogli pridodati četvrtu, tj. višu intuiciju, koja zasad postoji samo u zametku, kad bismo je mogli učiniti određenom, točnom i djelotvornom u skladu s našom voljom, poput pojma, i kad bi se pritom povećao broj značajki prostora, tj. kad bi prostor od trodimenzionalnog postao četverodimenzionalan, to bi potvrdilo našu pretpostavku i dokazalo Kantovu ideju da je prostor sa svojim svojstvima oblik naše osjetilne zamjedbe.

Ili kad bismo mogli umanjiti broj jedinica naše psihe i dobrovoljno lišiti sebe ili drugoga čovjeka pojmova i ostaviti razum da radi samo s predodžbama i osjetima i kad bi se pritom smanjio broj značajki prostora što nas okružuje, tj. kad bi ispitaniku svijet od trodimenzionalnog postao dvodimenzionalan, a pri daljnjem ograničavanju mentalnog ustroja, tj. kad bi pri daljnjem lišavanju ispitanika i predodžaba on postao jednodimenzionalan, to bi potvrdilo našu pretpostavku i Kantovu misao mogli bismo smatrati dokazanom.

Kad bismo mogli ustanoviti da je za biće koje ima samo osjete svijet jednodimenzionalan;

za biće koje ima osjete i predodžbe dvodimenzionalan;

a za biće koje uz pojmove i ideje ima i više oblike zamjedbe da je svijet četverodimenzionalan, Kantova ideja bila bi eksperimentalno dokazana.

Odnosno, govoreći jasnije, Kantova tvrdnja o subjektivnoj naravi ideje prostora mogla bi se smatrati dokazanom:

- a) kad bi se biću koje ima samo osjete sav naš svijet sa svom raznolikošću oblika činio kao **jedna crta**; kad bi svemir toga bića imao jednu dimenziju, tj. kad bi to biće bilo **jednodimenzionalno** po svojstvima svoje zamjedbe;
- b) kad bi za biće, koje osim sposobnosti doživljavanja osjeta ima i sposobnost stvaranja predodžbi, svijet imao dvodimenzionalnu protežnost, tj. kad bi sav naš svijet s plavim nebom, oblacima, zelenim stablima, planinama i ponorima njemu izgledao kao ravnina; kad bi svemir tog bića imao samo dvije dimenzije, tj. kad bi to biće bilo **dvodimenzionalno** po svojstvima svoje zamjedbe.

Ukratko, **Kantova tvrdnja će biti dokazana kad shvatimo da se broj značajki svijeta određenom subjektu mijenja u skladu s promjenama njegova mentalnog ustroja.**

Na žalost, nemoguće je izvesti takve pokuse, ne umijemo ograničiti ni svoj niti tuđi mentalni ustroj. Stoga moramo tražiti druge načine dokazivanja.

Ako je pokus nemoguć, moguće je promatranje.

Moramo si postaviti ovakvo pitanje: ima li u svijetu bića u kojih je mentalni život na razini nižoj od našega **u tome smislu?**

Ne znamo za bića s mentalnim životom višim od našega, koja bi postojala u uvjetima poput naših. No bića s mentalnim životom nižim od našega nedvojbeno postoje. To su životinje.

Ali ne znamo je li mentalni život životinje ograničen upravo onako kako nama treba i moramo pažljivo

razmotriti sve što o tome znamo. Vrlo malo znamo u čemu je razlika između mentalnog procesa životinje i mentalnog procesa čovjeka. To ne zna ni obična »razgovorna« psihologija. U pravilu, životinjama ili posve odričemo posjedovanje razuma ili im, naprotiv, pripisujemo vlastitu psihologiju, samo »ograničenu«, **a kako i u čemu**, ne znamo. Kažemo da životinja nema razuma, već instinkt, tj. kao da ona nije svjesna sebe, već je automatska sprava. No, imamo vrlo maglovitu ideju o tomu što zapravo **instinkt** može značiti. Ne govorim samo o popularnoj, već i o »znanstvenoj« psihologiji.

Pokušajmo istražiti što je instinkt i kakav je mentalitet životinje. Prvo ćemo razmotriti **radnje** neke životinje i odrediti u čemu se one razlikuju od naših. Ako su to instinktivne radnje, što to znači? Kakve radnje uopće postoje i po čemu se razlikuju?

Kod živih bića razlikujemo refleksne, instinktivne, svjesne i automatske radnje.

Refleksne radnje su jednostavno **odgovori kretanjem**, reakcije na vanjske podražaje, koje se uvijek odvijaju na isti način, neovisno o svrhovitosti ili nesvrhovitosti, o primjerenosti ili neprimjerenosti u određenom slučaju. Početak i zakoni tih radnji potječu iz jednostavne **podražljivosti** stanice.

Što je podražljivost stanice i koji su njezini zakoni?

Podražljivost stanice je njezina sposobnost da kretanjem odgovara na vanjske podražaje.

Pokusi s najjednostavnijim jednostaničnim živim organizmima (poput »morske zvijezde«, amebe) pokazali su da **podražljivošću** upravljaju strogo određeni zakoni.

Stanica kretanjem odgovara na vanjski podražaj.

Snaga reaktivnog kretanja povećava se s povećanjem snage podražaja, no nije moguće utvrditi točan razmjer.

Da se izazove reaktivno kretanje podražaj mora biti dovoljno jak. Svaki doživljeni podražaj ostavlja u stanici **neki trag** koji je čini prijemljivom za druge podražaje. To se vidi po tome što na **ponovljeni** podražaj **jednake jačine** stanica odgovara jačim kretanjem nego na prvi. Ako se podražaji dalje ponavljaju, stanica će na njih odgovarati sve jačim i jačim kretanjima do određene granice. Kad dođe do te granice stanica **kao da se umori** i stane na isti podražaj odgovarati sve slabijim reakcijama. Čini se da se stanica navikava na podražaj. On postaje dijelom njezine **stalne okoline** i prestaje na njega reagirati, budući da reagira samo na **promjene** u okolnostima koje su stalne.

Ako je podražaj toliko slab da ne izaziva kretanje kao odgovor, on ipak ostavlja u stanici neki **nevidljivi** trag. To vidimo po tome što se ponavljanjem slabih podražaja može postići da stanica stane reagirati na njih.

Dakle, **u zakonima o podražljivosti otkrivamo začetke sposobnosti pamćenja, umora i navike. Stanica stvara iluziju bića, koje, premda nije svjesno i razumno, u svakom slučaju je u stanju pamtiti, navikavati se i umarati.** Ako nas stanica gotovo može obmanuti, koliko nas lakše može obmanuti životinja sa svojim složenim životom. No vratimo se našoj analizi **radnje.**

Refleksnim radnjama organizma nazivaju se takve radnje u kojima ili sav organizam ili njegovi odvojeni dijelovi djeluju **poput stanice**, tj. u okviru zakona o podražljivosti.

Takve radnje primjećujemo i kod ljudi i kod životinja. **Čovjek zadrhti od iznenadne hladnoće ili neočekivanog dodira. Vjeđe mu zatrepću ako mu se brzo približi ili ga dodirne neki predmet. Noga koja slobodno visi kad čovjek sjedi trza se od udarca po tetivi ispod koljena. Ta se kretanja zbivaju neovisno o svijesti, mogu se zbivati čak i usprkos svijesti. Svijest ih obično zamjećuje kad je radnja već izvršena. Ta kretanja nisu nužno svrhovita. Noga će se trznuti od udarca po tetivi bez obzira na to da li je pred njom nož ili vatra.**

Instinktivnim radnjama nazivaju se **svrhovite radnje**, ali one koje se izvršavaju **bez svijesti o izboru ili o cilju**.

One se javljaju s pojavom emocionalne kakvoće u osjetu, tj. **od trenutka kad se na osjet nadoveže svjesni osjećaj lagode ili nelagode**. Zapravo, prije pojave ljudskog intelekta, radnjama u životinjskom carstvu upravlja težnja da se stekne ili zadrži lagoda ili izbjegne nelagoda.

Schopenhauer nije priznavao drugog zadovoljstva doli **spasenja od nelagode** i držao je da samo nelagoda upravlja životom životinje. No ta je misao odveć proturječna i u biti netočna. **Lagoda i nelagoda nisu različiti stupnjevi iste stvari**. Lagoda nije uvijek i samo prestajanje nelagode. U lagodi nije samo poništavanje minusa, već i aktivni plus. **Okus lagode posve je drugačiji od okusa prestajanja nelagode ili neovisne lagode**.

S najvećom sigurnošću možemo reći da je **lagoda-nelagoda instinkt** koji poput pozitivnog i negativnog pola elektromagneta odbija i **privlači životinju** sad na jednu sad na drugu stranu, **prisiljavajući je da**

izvršava nizove složenih radnji, kadšto toliko svrhovitih da se čine svjesnima; i ne samo svjesnima, već utemeljenima na predviđanju budućnosti, gotovo vidovitosti, poput seljenja ptica, svijanja gnijezda za još nerođene goluždravce, pronalaženja puta za jug ujesen i za sjever u proljeće itd.

No sve se te radnje zapravo objašnjavaju samo instinktom, tj. potčinjavanjem **lagodi-nelagodi**.

U razdobljima u kojima se tisućljeća mogu računati kao dani, odabirom se razvio tip koji živi u skladu s tim potčinjavanjem. To je potčinjavanje svrhovito, tj. ono vodi **traženom cilju**. Posve je jasno zašto je to tako. Ne može biti drugačije. Zato jer određena vrsta drugačije ne bi mogla živjeti i odavno bi izumrla. Instinkt upravlja njezinim životom, ali samo dotle dok je svrhovit. Čim prestane biti svrhovit, on postaje nosilac smrti i vrsta izumire. najčešće, **lagoda-nelagoda** je lagodna ili nelagodna ne **radi** korisnosti ili štetnosti koju donosi, već **zbog toga**.

Utjecaji koji su se pokazali **korisnima** za određenu vrstu za njezina vegetativnog života, s prijelazom na animalni život počinju se osjećati kao **lagodni, a štetni** utjecaji kao **nelagodni**.

Isti utjecaj - recimo određena temperatura - može biti za jednu vrstu koristan i ugodan, a za drugu štetan i neugodan.

Stoga je jasno da potčinjavanje »lagodi-nelagodi« mora biti svrhovito. Lagodno je **lagodno** zato jer je **korisno**, nelagodno je **nelagodno** zato jer je **štetno**.

Poslije instinktivnih, na sljedećem stupnju su **svjesne i automatske radnje**.

Svjesnom radnjom naziva se radnja poznata subjektu koji je izvršava **prije njezina izvršenja**, radnja koju

subjekt koji izvršava može imenovati, odrediti, objasniti, reći njezin uzrok i cilj **prije no što je izvrši**. Ponekad se svjesne radnje izvršavaju tako brzo da **izgledaju nesvjesne**. No to su ipak **svjesne radnje ako subjekt koji ih izvršava zna što radi**.

Automatske radnje su radnje koje su **bile svjesne** radnje određenog subjekta, a zbog čestog ponavljanja prešle su u naviku i postale nesvjesne.

Naučene automatske radnje dresiranih životinja bile su svjesne radnje, ali ne životinje, već dresera. Takve radnje često **izgledaju posve svjesne, no to je čista iluzija**. Životinja pamti redoslijed radnji i na taj način njezine radnje **izgledaju osmišljene i svrhovite**. One i jesu bile smišljene, ali ih **nije smislila ona**.

Automatske radnje često se brkaju s instinktivnima. Zapravo, one su slične, no istovremeno je među njima ogromna razlika.

Automatske radnje stvara **subjekt** tijekom **svog** života. Prije no što postanu automatske, one dugo moraju biti subjektu (ili drugoj osobi) svjesne.

Instinktivne radnje stvaraju se tijekom života **vrste i** sposobnost za njih predaje se u gotovom obliku nasljeđivanjem.

Automatske radnje **mogu** se nazvati **instinktivnim radnjama koje je određeni subjekt razvio za sebe**.

Instinktivne radnje **ne možemo** nazvati automatskima, koje je razvila određena vrsta, jer one **nikada nisu bile svjesne u nekih pojedinaca određene vrste**, već su posljedica složenih nizova refleksa.

Pošto smo ukratko utvrdili razlike među radnjama, moramo se vratiti na postavljeno pitanje: - **po čemu se**

mentalni ustroj životinje razlikuje od čovjekova?
Znamo da životinje ne govore poput nas.

Ranije smo ukazali da je stjecanje govora neraskidivo povezano s posjedovanjem pojmova. Dakle, možemo reći da ***životinje ne posjeduju pojmove.***

Je li to točno i je li moguće posjedovanje instinktivnog razuma bez posjedovanja pojmova?

Sve što znamo o instinktivnom razumu upućuje nas na to da on djeluje tek kad posjeduje samo predodžbe i osjete, a na nižim razinama kad posjeduje samo osjete.

Mentalni aparat, koji misli uz pomoć predodžaba, mora biti istovjetan instinktivnom razumu koji mu omogućuje da ***odabere*** između dostupnih predodžaba, što izvana ostavlja dojam rasuđivanja i zaključivanja. Životinja zapravo ne misli o svojim radnjama, već živi po emocijama, pokoravajući se onoj emociji koja je u određenom trenutku jača. Premda, dakako, u životu životinje ima vrlo kritičnih trenutaka kad je sučeljena s nužnošću da ***odabere*** iz nekog niza predodžaba. Tada njezine radnje u određenom trenutku mogu izgledati posve promišljene. Primjerice, životinja u opasnosti često se ponaša začuđujuće oprezno i mudro. No u zbilji, ***postupcima životinja upravljaju samo emocije.*** Već smo istaknuli da su emocije svrhovite i potčinjavanje njima mora biti svrhovito za normalno biće. Svaka predodžba životinje, svaka zapamćena slika povezana je s nekim emocionalnim osjetom ili emocionalnim sjećanjem; nema ***neemocionalnih*** hladnih misli ili slika u naravi životinje. Ako ih i ima, one su nedjelatne, nesposobne da je pokrenu na bilo kakvo djelovanje.

Dakle, sve radnje životinja, kadšto vrlo složene, svrhovite i naizgled razumske mogu se objasniti i bez pretpostavke da u životinja postoje pojmovi, sudovi i

zaključci. Naprotiv; moramo priznati da **životinje nemaju pojmova. Za to je dokaz to što one nemaju govor.**

Uzmemo li dva **čovjeka** različite nacionalnosti, različite rase, koji govore različitim jezicima, i nastanimo ih zajedno. Oni će odmah naći način da razgovaraju. Jedan prstom nacрта krug, drugi uz njega nacрта drugi krug. To je dovoljno da utvrde kako se mogu razumjeti. Ako se ljudi odvoje debelim kamenim zidom, ni to ih neće odvratiti. Jedan pokuca tri puta, drugi za odgovor pokuca tri puta. Komunikacija je uspostavljena. Ideja komuniciranja sa stanovnicima drugog planeta temelji se upravo na sistemu svjetlosnih signala. Na zemlji bi trebalo postaviti golemi svijetleći krug ili četverokut. Morali bi ga spaziti s Marsa ili bilo odakle i odgovoriti sličnim signalom. Sa životinjama živimo zajedno, a s njima nismo u stanju uspostaviti takvu komunikaciju. Očito je među nama veća udaljenost i dublja razlika nego među **ljudima** koje odvaja nepoznavanje jezika, kameni zidovi i velike udaljenosti.

Drugi dokaz odsutnosti pojmova u životinja je nesposobnost životinje da radi s polugom, tj. njezina nesposobnost da samostalno shvati značenje i rad poluge. Uobičajeni zaključak da životinja ne zna kako upotrijebiti polugu jednostavno stoga što njezini organi (noge i sl.) nisu prilagođeni za takve radnje ne bi izdržao kritiku, jer se svaka životinja može **naučiti** da upotrebljava polugu. Znači, ne radi se o organima. **Životinja jednostavno ne može sama doći na ideju poluge.**

Pronalazak poluge smjesta je odvojio prvobitnog čovjeka od životinja i to je tijesno povezano s pojavom pojmova. **Mentalna strana razumijevanja rada poluge**

sastoji se u sklapanju točnog silogizma. Bez mentalnog sklapanja silogizma nemoguće je razumjeti rad poluge. Bez pojmova je nemoguće izvesti silogizam. **Na mentalnom polju silogizam je doslovce isto što poluga na fizičkom.**

silogizam – logički zaključak koji se izvodi iz dviju ili više pretpostavki

Upotreba poluge jednako silno razlikuje čovjeka od životinje kao i govor. Kad bi zemlju promatrali neki učeni Marsijanci i objektivno je ispitivali kroz teleskop, bez mogućnosti da izdaleka čuju govor, niti da ulaze u subjektivni svijet žitelja zemlje, i bez ikakva dodira s njima, oni bi bića koja žive na zemlji podijelili u dvije grupe: oni koji znaju raditi s polugom i oni koji ne poznaju rad poluge.

Psihologija životinje nama je uopće vrlo maglovita. Bezbroj promatranja svih životinja, od slona do pauka i bezbroj anegdota o inteligenciji, oštroumnosti i čudorednim odlikama životinje ne mijenjaju ništa u tom pogledu. Mi zamišljamo životinje ili kao žive automate ili kao glupa ljudska bića.

Odveć smo se zatvorili u krug **našeg** mentaliteta. Ne pomišljamo na neki drugi i nehotice mislimo da je jedini mogući oblik mentaliteta onaj koji mi posjedujemo. No to je iluzija koja nas priječi da shvatimo život. Kad bismo mogli ući u unutrašnji svijet životinje, razumjeti **kako** ona zamjećuje, shvaća i postupa, vidjeli bismo mnogo izuzetno zanimljivih stvari. **Na primjer, kad bismo mogli zamisliti i mentalno rekonstruirati logiku životinje, to bi nam mnogo pomoglo da razumijemo vlastitu logiku i zakone našeg mišljenja. U prvom redu bismo shvatili uvjetnost i relativnost vlastitih**

logičkih sklopova i zajedno s tim uvjetnost naše ukupne predodžbe svijeta.

Životinja mora imati vrlo osobitu logiku. To, dakako, nije logika u pravom smislu riječi, jer logika podrazumijeva postojanje logosa, tj. riječi ili pojma.

Naša uobičajena logika po kojoj mi živimo, bez koje »čizmar ne bi mogao napraviti čizme«, svodi se na jednostavnu shemu koju je formulirao **Aristotel** u onim djelima koja su njegovi učenici objavili pod zajedničkim naslovom **Organon**, tj. »**Oruđe**« (mišljenja). Ta se shema sastoji u ovome

A je A.

A nije ne-A.

Sve je ili A ili ne-A.

Jasnije, to se može ovako izraziti:

Ja je Ja.

Ja nije ne-Ja.

Sve što postoji na svijetu mora biti ili

Ja ili ne-Ja.

Logika te sheme - **Aristotelova logika**, posve je dostatna za **promatranje**. Ali za **iskustvo** ona je nedostatna jer se iskustvo zbiva u **vremenu**, a u Aristotelovim formulama vrijeme nije uračunato. To je uočeno na samom početku utvrđivanja našeg iskustvenog znanja, zabilježio je **Roger Bacon**, a formulirao, nekoliko stoljeća kasnije, njegov slavni prezimenjak **lord Francis Bacon** u djelu **Novum Organum**, »**Novo oruđe**« (mišljenja). Baconovu formulu ukratko se može svesti na ovo:

Ono što je bilo A, bit će A.

Ono što je bilo ne-A, bit će ne-A.

Svaka stvar je bila i bit će A ili ne-A.

Sve naše znanstveno iskustvo izgrađeno je na tim formulama, neovisno o tomu da li ih naš razum uzima u obzir ili ne. Upravo na njima se temelji šivenje čizama, jer kad čizmar ne bi bio siguran da će koža koju je kupio jučer biti koža i sutra, vjerojatno se ne bi odlučio šiti čizme, već bi tražio sigurnije zanimanje.

Logičke formule, i Aristotelove i Baconove, jednostavno su izvedene iz promatranja činjenica, ne sadrže i ne mogu sadržati ništa drugo doli sadržaj tih činjenica. ***One nisu zakoni mišljenja, već samo zakoni vanjskog svijeta kako ga mi zamjećujemo, ili zakoni našeg odnosa prema vanjskom svijetu.***

Kad bismo mogli predočiti sebi »logiku« žvotinje razumjeli bismo njezin odnos prema vanjskom svijetu. Naša glavna greška u pogledu unutrašnjeg svijeta žvotinja sastoji se u tome što im pripisujemo našu logiku. Mislimo da je ***logika jedna***, da je naša logika nešto apsolutno što postoji izvan nas i mimo nas. Međutim, ***to su samo zakoni odnosa našeg unutrašnjeg života prema vanjskom svijetu ili zakoni koje naš razum nalazi u vanjskom svijetu. Različitim naći će druge zakone.***

Prva razlika između logike žvotinje i naše logike je u tome što logika žvotinje nije ***opća***. Postoji posebna logika za svaki slučaj, za svaku pojedinačnu predodžbu. Za žvotinju ne postoji klasifikacija prema zajedničkim svojstvima, tj. prema razredima, odlikama, vrstama. Svaki pojedini predmet postoji sam za sebe, sva njegova svojstva su ***specifična svojstva***.

Ova kuća i ona kuća za žvotinju su dva posve različita predmeta, jer prva je njezina kuća, a druga neka tuđa. Općenito govoreći mi prepoznavamo

predmete po njihovoj sličnosti, a životinja ih vjerojatno prepoznaje po njihovoj različitosti. Ona svaki predmet pamti po onom obilježju koje za nju ima najveće emocionalno značenje. U takvom obliku, tj. s emocionalnim odlikama, predodžbe se održavaju u pamćenju životinje. Očito, mnogo je teže čuvati u pamćenju takve predodžbe te je stoga pamćenje životinje neusporedivo opterećenije od našega, premda je po količini znanja i po količini onoga što se zadržava u pamćenju ona mnogo iza nas.

Kad jednom vidimo predmet mi ga svrstavamo u određeni razred, rod, vrstu, uvrštavamo ga u ovaj ili onaj pojam i u našem ga umu povezujemo s nekom »riječi«, tj. s nekim algebarskim znakom, zatim s drugim koji ga određuje itd.

Životinja nema pojmova, ona nema te mentalne algebre uz pomoć koje mi mislimo. Ona mora znati **određeni predmet** i zapamtiti ga sa svim njegovim značajkama i osobitostima. Neće se vratiti niti jedna zaboravljena značajka. Za nas se glavina značajki podrazumijeva u pojmu s kojim smo povezali neki predmet i možemo ga pronaći u pamćenju po bilo kojoj njegovoj značajki.

Iz toga je jasno da je pamćenje životinje mnogo opterećenije od našega i da je **upravo to** glavni razlog koji koči mentalni razvoj životinje. Njezin je razum **odviše** zauzet. Ona **nema kada** kretati se naprijed. Mentalni razvoj djeteta može se zaustaviti ako se prisiljava da uči napamet nizove riječi i brojeva. Životinja je točno u istom položaju. To objašnjava neobičnu činjenicu da je životinja **inteligentnija u mladosti**.

Vrhunac intelektualne moći čovjek doseže u zreloom dobu, vrlo često čak i u starosti. U slučaju životinje

upravo je obrnuto. Ona je **prijemčiva** samo dok je mlada. U zreloj dobi njezin se razvoj zaustavlja, a u starosti nedvojbeno nazaduje.

Logika životinje, ako je pokušamo izraziti u formulama poput Aristotelovih i Baconovih, bit će ovakva:

Životinja će razumjeti formulu *A je A*. Ona će reći: ja je ja, itd. Ali formulu *A nije ne-A* ona više neće razumjeti. *Ne-A je već pojam*. Životinja će ovako reći:

Ovo je ovo.

Ono je ono.

Ovo nije ono.

ili

Ovaj čovjek je ovaj čovjek.

Onaj čovjek je onaj čovjek.

Ovaj čovjek nije onaj čovjek.

Kasnije ću se morati vratiti na logiku životinja. Zasad je bilo nužno samo utvrditi činjenicu da je psihologija životinje osobita i bitno se razlikuje od naše. Ona nije samo osobita, već i vrlo **različita**.

Među nama poznatim životinjama, čak među domaćim životinjama, toliko su velike psihološke razlike da ih to postavlja na posve različite razine. Mi to ne opažamo i sve stavljamo pod zajednički nazivnik – «**životinje**».

Gusak je nogom stao na komad kore lubenice, nateže ga kljunom i ne može ga izvući, a nikada neće doći na to da podigne nogu.

To znači da su njegovi mentalni procesi toliko neodređeni da gusak slabo poznaje svoje tijelo i slabo ga razlikuje od drugih predmeta. To se ne može dogoditi ni psu ni mački. Oni odlično poznaju svoje tijelo. No, u odnosima prema vanjskim predmetima pas i mačka su vrlo različiti.

Promatrao sam **psa**, »vrlo inteligentnog« setera. Kad mu se zgužvao prostirač na kojemu je spavao i postalo mu neudobno ležati na njemu, on je shvaćao da je neudobnost **izvan njega**, da je neudobnost u prostiraču, točnije, u položaju prostirača. Hvatao je zubima prostirač, vrtio ga, vukao tamo-amo i pritom režao, uzdisao i stenjao dok mu netko ne bi došao pomoći. Ali sam nikada nije uspio poravnati prostirač.

S **mačkom** se takvo pitanje čak ne bi ni pojavilo. Mačka dobro pozna svoje tijelo, ali sve **izvan sebe** ona prihvaća kao takvo, kao nešto dato. **Ispravljati** vanjski svijet, prilagođavati ga za svoju udobnost mački nikada neće pasti na pamet. Stoga, kad nešto ne bi bilo u redu s njezinim ležajem, mačka bi se sama vrtila i gnijezdila bezbroj puta dok se ne bi udobno smjestila; ili bi otišla i legla na drugo mjesto.

Majmun bi, dakako, s lakoćom prostro sebi prostirku.

To su četiri posve različite psihologije. I to je samo jedan primjer, a lako bi bilo navesti ih na stotine. Ipak, za nas je to sve jedno životinja. Mi miješamo zajedno vrlo mnogo posve različitih stvari. Naše su »podjele« vrlo često netočne i to nas ometa da se snađemo u ispitivanju nas samih.

POGLAVLJE IX

Kako čovjek i životinja zamjećuju svijet. Iluzije životinja. Životinje nemaju nadzor nad svojim zamjedbama. Svijet pokretnih ravnina. Kutovi i krivulje kao gibanje. Treća dimenzija kao gibanje. Životinjama naš trodimenzionalni svijet izgleda dvodimenzionalan. Životinje kao zbiljska

**dvodimenzionalna bića. Niže životinje kao
jednodimenzionalna bića. Vrijeme i prostor puža.
Osjećaj vremena kao nejasni osjećaj prostora.
Vrijeme i prostor psa. Promjena svijeta pri promjeni
mentalnog ustroja. Dokaz Kantova problema.
Trodimenzionalni svijet kao iluzorna predodžba.**

Utvdili smo veliku razliku između duhovnog ustrojstva čovjeka i životinje. Ta razlika bez sumnje mora imati velik utjecaj na zamjedbu vanjskog svijeta životinja. **Ali kako i u čemu?** Upravo to je ono što ne znamo i što moramo nastojati utvrditi.

Zbog toga se još jednom moramo vratiti na **našu** zamjedbu svijeta i **detaljno** ispitati kako ga mi zamjećujemo, a zatim pogledati kako mora zamjećivati svijet životinja sa svojim ograničenim mentalnim ustrojem.

Prije svega moramo pribilježiti da je, s obzirom na vanjski izgled i oblik svijeta, naša zamjedba krajnje netočna. Znamo da se svijet sastoji od tijela, no mi vidimo i zamjećujemo samo **površine**. Nikada ne vidimo i ne zamjećujemo **tijela**. Tijelo je već **pojam** sastavljen od niza predodžaba stečenih razmišljanjem i iskustvom. **Za neposredni osjet postoje samo površine.** Osjećanje težine, mase, obujma, koje misaono povezujemo s »tijelom«, zapravo je vezano s osjećanjem površina. Mi samo **znamo** da to osjećanje površine potječe od tijela, ali samo tijelo nikada ne osjećamo. Možda se složeno osjećanje površine, težine, mase, gustoće, čvrstoće i sl. može nazvati »osjetom tijela«. No mi moramo **umom** povezati sve te osjete u jedan i taj opći osjet nazvati tijelom. **Izravno osjećamo**

samo površinu, a zatim odvojeno težinu, čvrstoću itd. Tijelo kao takvo nikada ne osjećamo.

Ali mi znamo da se svijet ne sastoji od površina, znamo da pogrešno vidimo svijet. Znamo da nikada ne vidimo svijet kakav on jest, ne samo u filozofskom smislu, već u najobičnijem geometrijskom. Nikada nismo vidjeli kocku, kuglu itd., već samo površine. Znajući to, mi misaono ispravljamo ono što vidimo. Iza površina promišljamo tijelo. Nikada ne možemo čak ni zamisliti tijelo. Ne možemo zamisliti kocku ili kuglu, ne u perspektivi, već sa svih strana odjednom.

Jasno je da svijet ne postoji u perspektivi iako ga mi drugačije ne možemo vidjeti. Mi sve vidimo samo u perspektivi, tj. zamjećivanjem mi našim okom iskrivljavamo svijet.

I znamo da ga iskrivljavamo. Znamo da nije onakav kako ga mi vidimo. Umom stalno ispravljamo ono što oko vidi, zamjenjujemo zbiljski sadržaj s onim simbolima stvari koje nam naš vid pokazuje.

Naš vid je složena sposobnost. Sastoji se od vidnih osjeta i pamćenja osjeta opipa. Dijete nastoji opipati sve što vidi: nos svoje dadilje, mjesec, »zečića« na zidu. Tek postupno uči samo vidom razlikovati što je blizu, a što daleko. Ali znamo da i u zreloj dobi vrlo lako podliježemo optičkim iluzijama.

Udaljene predmete vidimo kao plošne, tj. još pogrešnije, jer je reljef ipak simbol koji ukazuje na neko svojstvo predmeta. Iz velike udaljenosti čovjek nam se čini poput silhete. To se događa stoga što na velikoj udaljenosti nikada ništa ne možemo opipati, a oko nije

naviklo uočavati razlike među površinama koje se na maloj udaljenosti mogu osjetiti vrhovima prstiju.

Nikada ne možemo, čak niti na vrlo malom prostoru, vidjeti dio vanjskog svijeta onakav kakav on jest, tj. **onakav kakvog znamo da jest**. Pisaći stol, ormar, nikada ne možemo vidjeti **istovremeno sa svih strana i iznutra**. Naše oko na određeni način iskrivljava vanjski svijet kako bismo, pogledavši oko sebe, mogli odrediti položaj predmeta u odnosu na sebe. No, nemoguće nam je pogledati svijet **ne sa svog gledišta** i nikada ga ne možemo vidjeti točno, neiskrivljena našim vidom.

Reljef i perspektiva - to je iskrivljavanje predmeta našim okom. To je optička iluzija, obmana viđenja. Kocka u perspektivi uvjetni je simbol trodimenzionalne kocke. Sve što vidimo samo je uvjetna slika uvjetno zbiljskog trodimenzionalnog svijeta koji izučava naša geometrija, a ne sam zbiljski svijet. Na temelju onoga što vidimo moramo nagađati što je u zbilji. Znamo da je ono što vidimo netočno i mislimo, tj. pretpostavljamo da svijet nije onakav kakvim ga mi vidimo. Kad ne bismo sumnjali u točnost našeg viđenja, kad bismo mislili da je svijet onakav kakvim ga mi vidimo, očito bismo ga zamišljali i promišljali posve drugačije. Svijet bi za nas bio drugačiji.

Sposobnost ispravljanja onoga što oko vidi zahtijeva **posjedovanje pojmova**, jer se **ispravke stvaraju rasuđivanjem**, što je nemoguće bez pojmova.

Bez te sposobnosti ispravljanja onoga što oko vidi mi bismo svijet vidjeli drugačijim, tj. mnogo onoga **što postoji** vidjeli bismo pogrešno, ne bismo vidjeli mnogo onoga **što postoji** i vidjeli bismo vrlo mnogo onoga **što u zbilji uopće ne postoji**.

U prvom redu vidjeli bismo veliku količinu nepostojećih gibanja.

Za izravni osjet svako naše gibanje povezano je s gibanjem svega oko nas. Mi znamo da je to gibanje iluzorno, ali ga vidimo kao zbiljsko. Predmeti se okreću pred nama, jure mimo nas, pretječu jedni druge. Kuće pokraj kojih se sporo vozimo polako se okreću; ako se vozimo brzo i one se brzo okreću; stabla naglo izrastaju pred nama, jure i iščezavaju.

To ***naizgledno*** oživljavanje predmeta, zajedno sa snovima, pribavljalo je i još uvijek pribavlja glavnu hranu bajkovitoj mašti.

U tim slučajevima »gibanja« predmeta mogu biti vrlo složena. Pogledajte kako se čudno ponaša žitno polje gledano kroz prozor vašeg vagona. Ono pritrčava do samog prozora, zaustavlja se, polako okreće oko sebe i bježi u stranu. Stabla u šumi trče različitim brzinama, prestižući jedno drugo.

Cio krajolik iluzornog gibanja! A tek sunce koje i dalje u svim jezicima »izlazi« i »zalazi« i vjera u »gibanje« kojega se nekoć tako strasno branila!

Sve to nama izgleda tako. I premda već znamo da su ta gibanja iluzorna, mi ih ipak ***vidimo*** i ponekad se prevarimo. Koliko bismo više iluzija vidjeli kad ne bismo razumom mogli shvatiti uzroke zbog kojih one nastaju i kad bismo držali da sve postoji upravo onako kako mi vidimo.

Ja vidim, znači to postoji!

Ova tvrdnja glavni je izvor svih iluzija. Točno bi bilo reći:

Ja vidim, znači to ne postoji!

ili barem:

Ja vidim, znači to nije tako!

Mi to **možemo** reći, a životinja ne može. Za nju ono što vidi, to i postoji. Ona mora **vjerovati** onomu što vidi.

Kakav životinji izgleda svijet?

Svijet životinji izgleda kao niz složenih pokretnih ploha. Životinja živi u **dvodimenzionalnom svijetu**, njezin svemir ima svojstva i izgled **plohe**. Na toj plohi odvija se velika količina svih mogućih gibanja najčudesnije naravi.

Zašto će životinji svijet izgledati kao ploha? Ponajprije stoga što on **i nama** izgleda kao ploha.

No mi **znamo** da svijet nije ploha, a životinja to ne može znati. Ona prihvaća sve onako kako njoj izgleda. Ona ne može ispravljati ono što oko vidi - ili ne može u onoj mjeri u kojoj mi možemo.

Mi možemo mjeriti u tri smjera, jer nam to dopušta narav našeg razuma. Životinja može mjeriti samo u dva smjera istovremeno. Nikada odjednom u tri. Kako životinja nema pojmova, ona nije u stanju zapamtiti mjere prvog smjera dok mjeri drugi i treći.

To moram bolje razjasniti.

Zamislimo da mjerimo **kocku**. Pri mjeranju kocke u tri smjera, dok mjerimo jedan, druga dva moramo držati u pameti, **pamtiti**. Pamtiti ih možemo samo u obliku pojmova, tj. samo ako ih povežemo s različitim pojmovima, ako na njih nalijepimo različite znakove. Tek kad na prva dva smjera nalijepimo znak **duljine i širine**, možemo mjeriti **visinu**. Drugačije je nemoguće. **Kao predodžbe**, prve dvije mjere kocke posve su istovjetne i svakako će se u duhu sliti u jednu. Životinja nema pojmova, pa ne može na prve dvije mjere kocke nalijepiti znakove duljine i širine. Stoga, kad životinja stane mjeriti visinu kocke, prve dvije mjere stopit će se u jedno. Životinja koja mjeri kocku, a posjeduje samo predodžbe bez pojmova, bit će poput mačke koju sam jednom promatrao. Ona je odvukla svoje mačiće bilo ih je pet ili

šest - u različite sobe i nije ih mogla sakupiti zajedno. Hvatala je jedno, prenosila i stavljala pored drugoga. Zatim je trčala tražiti treće, donosila ga i stavljala uz prva dva, ali onda bi uzimala prvo i odnosila u drugu sobu, stavljala ga pored četvrtog, zatim opet trčala tamo, uzimala drugo i vukla ga negdje petomu itd., itd. Mačka se kinjila sa svojim mačićima cijeli sat, iskreno se mučila i ništa nije mogla uraditi. Bilo je jasno da nije imala pojmova uz pomoć kojih bi mogla zapamtiti koliko je ukupno mačića.

Izuzetno je važno objasniti odnos životinje prema dimenziji tijela. Radi se o tome da životinja vidi samo plohe. (To možemo reći s punim uvjerenjem jer i sami vidimo samo plohe.) Budući da vidi samo plohe, životinja može **zamišljati** samo dvije dimenzije. Treću dimenziju, zajedno s prve dvije, ona bi već morala **promišljati**, tj. ta dimenzija mora biti pojam. No životinja nema pojmova. Dakle, treća dimenzija se javlja i kao predodžba. Stoga se, u trenutku kad se pojavi treća dimenzija (kao predodžba), dvije prve predodžbe neizbježno stapaju u jednu. **Životinja vidi razliku između dvije dimenzije. Razliku između tri dimenzije ona ne može vidjeti. Tu razliku treba znati. A da bi se ona znala, nužni su pojmovi.**

Istovjetne predodžbe moraju se životinji stapati u jednu kao što se nama stapaju u jednu dvije istovremene, istovjetne pojave koje se zbivaju u jednoj točki. Životinji će to biti **jedna pojava** kao što su za nas **jedna pojava** sve istovjetne istovremene pojave koje se zbivaju u jednoj točki.

Na taj način, životinja će vidjeti svijet kao plohu i mjerit će tu plohu samo u dva smjera.

Kako objasniti činjenicu da se životinje, živeći u dvodimenzionalnom svijetu, ili videći sebe u

dvodimenzionalnom svijetu, savršeno snalaze u našem trodimenzionalnom svijetu? Kako objasniti da ptica leti i gore i dolje i naprijed i postrance, u sva tri smjera; konj skače preko jaraka i prepona; pas i mačka vjerojatno shvaćaju svojstva dubine i visine istovremeno s duljinom i širinom?

Da to objasnimo moramo se vratiti na temeljna načela psihologije životinja. Već smo ukazali da mnoga svojstva predmeta, koja mi pamtimo **kao opća** svojstva vrste i oblika, životinja mora zapamtiti kao **pojedinačna** svojstva predmeta. Da se snađe u toj golemoj zalihi pojedinačnih svojstava sačuvanih u pamćenju životinji pomaže emocionalna odlika koja je za nju povezana sa svakom predodžbom i svakim zapamćenim osjetom.

Recimo da životinja zna dvije staze kao posve odvojene pojave koje među sobom nemaju ničeg zajedničkog; jedna pojava, tj. jedna staza sastoji se od niza određenih predodžaba obojenih određenim emocionalnim značajkama; druga pojava, tj. druga staza sastoji se od niza drugih određenih predodžaba obojenih drugim značajkama. Mi kažemo da je i jedno i drugo staza, jedna na jednom, druga na drugom mjestu. Za životinju dvije staze nemaju **ničeg zajedničkog**. No ona pamti sav redoslijed emocionalnih značajki prve i druge staze i na taj način pamti obje staze s njihovim okukama, rupama, ogradama itd.

Dakle, **pamćenje** određenih svojstava viđenih predmeta pomaže životinji da se snalazi u pojavnom svijetu. Ali, u pravilu, pred **novim** pojavama životinja je mnogo bespomoćnija od čovjeka.

Životinja vidi dvije dimenzije. Treću dimenziju ona stalno osjeća, ali je ne vidi. Ona je osjeća kao nešto **prolazno**, kako mi osjećamo **vrijeme**.

Plohe koje životinja vidi za nju imaju mnoga čudna svojstva, a ponajprije **mnogobrojna i različita gibanja**.

Kao što je već rečeno, za nju su vjerojatno posve zbiljska sva iluzorna gibanja. Ona se i nama čine zbiljskima, no mi **znamo** da su iluzorna: okretanje kuće mimo koje se vozimo, izrastanje drva iza ugla, putovanje mjeseca kroz oblake i slično.

Osim toga, za životinju će postojati mnoga druga gibanja o kojima mi čak i ne slutimo. Radi se o tome da se mnogi, za nas nepokretni predmeti - upravo **svi predmeti**, životinjama moraju činiti **pokretnima**. **I upravo u tim gibanjima njoj će se očitovati treća dimenzija tijela, tj. treća dimenzija tijela njoj će izgledati kao gibanje.**

Pokušajmo zamisliti kako životinja zamjećuje predmete vanjskog svijeta.

Pretpostavimo da pred njom stoji **veliki disk** i uz njega **velika kugla** istog promjera.

Stojeći nasuprot njih na određenoj udaljenosti životinja će vidjeti dva kruga. Ako ih stane obilaziti, uočiti će da kugla ostaje krug, a disk se postupno sužava, pretvara se u usku prugu. Pri daljnjem kretanju oko te pruge, ona se počinje širiti i postupno se nanovo pretvara u krug. Ako se kreće oko kugle, ona neće mijenjati oblik. Ako joj se životinja približi, s njom će se početi zbivati neobične pojave.

Pokušat ćemo opisati kako životinja zamjećuje površinu kugle, za razliku od površine diska.

Nedvojbeno je da ona sfernu površinu zamjećuje **drugačije od nas**. Mi konveksnost ili sfernost zamjećujemo kao **opće** svojstvo mnogih ploha. Po naravi svog mentalnog ustroja životinja mora sfernost zamjećivati kao **pojedinačno svojstvo** određene kugle.

Kako sfernost može izgledati kao pojedinačno svojstvo određene kugle?

S punim uvjerenjem možemo reći da će sfernost životinji izgledati kao gibanje plohe koju ona vidi.

Kad se životinja približi kugli vjerojatno se događa otprilike ovo: ploha koju životinja vidi stane se brzo gibati. Središte se pomiče naprijed, a sve ostale točke udaljavaju se od središta brzinom razmjernom udaljenosti tih točaka od središta (ili kvadratu udaljenosti od središta).

Upravo na taj način životinja mora osjećati sfernu plohu. ***To podsjeća na način na koji mi osjećamo zvuk.***

Na određenoj udaljenosti od kugle životinja je vidi kao ravninu. Približavajući se i dodirujući neku točku na kugli ona vidi da je odnos svih drugih točaka prema toj točki ***drugačiji*** u usporedbi s tim kakav bi on trebao biti na ravnini, kao da su se sve ostale točke pomakle, povukle se u stranu. Dodirujući drugu točku ona vidi, da i od nje sve ostale točke uzmiču.

To svojstvo kugle njoj će izgledati kao ***gibanje***, kao »vibracija«. Kugla će zaista biti nalik na plohu koja vibrira, njiše se. Na isti način i životinji mora izgledati kao ***gibanje svaki kut nepomičnog predmeta.***

Životinja može vidjeti kut trodimenzionalnog predmeta samo ako se kreće mimo njega i pritom će joj se činiti da se predmet okrenuo, pojavila se nova strana, a prethodna se povukla ili pomakla u stranu. Kut će se zamjećivati kao okretanje, kao gibanje predmeta, tj. kao nešto prolazno, ***vremensko***, odnosno, kao promjena stanja predmeta. Sjećajući se ranije viđenih kutova, koje je ***vidjela*** kao gibanje tijela, životinja će držati da su oni već prošli, završili, iščezli, da su oni u ***prošlosti.***

Dakako, životinja ne može tako **razmišljati**, ali će postupati kao da je tako razmišljala.

Kad bi životinja mogla misliti o pojavama (tj. o kutovima i zakrivljenim plohama) s kojima se još nije srela u životu, ona bi ih nedvojbeno zamislila **samo u vremenu**. Drugim riječima, životinja im ne bi mogla priznati zbiljsko postojanje u sadašnjem trenutku, **dok se one još nisu pojavile**. Kad bi mogla izraziti mišljenje o njima, ona bi rekla da ti kutovi **postoje kao mogućnosti, da će postojati, ali ih sada nema**.

Ugao kuće pokraj kojega svaki dan protrči za konja je **pojava što se ponavlja u određenim okolnostima**, no koja se ipak zbiva samo **u vremenu**, a nije prostorno i stalno svojstvo kuće.

Kut je životinji vjerojatno vremenska pojava, a ne prostorna kao nama.

Na taj način vidimo da životinja svojstva naše treće dimenzije zamjećuje kao gibanje i ta svojstva pripisuje **vremenu**, tj. prošlosti i budućnosti ili sadašnjosti, odnosno, trenutku prijelaza iz budućnosti u prošlost.

To je izuzetno važna okolnost u kojoj leži ključ za razumijevanje naše vlastite zamjedbe svijeta i stoga je moramo podrobnije ispitati.

Dosada smo razmatrali o višim životinjama: psu, mački, konju. Sada uzmimo nižu, na primjer puža. Mi ništa ne znamo o njegovu unutrašnjem životu, ne možemo biti sigurni da je njegova zamjedba vrlo različita od naše. Puževa osjetilna zamjedba okolnog svijeta najvjerojatnije je vrlo nejasna. On vjerojatno osjeća toplinu, hladnoću, svjetlo, tamu, glad i on **instinktivno** (na poticaj lagode-nelagode) puze prema nepojedenom kraju lista na kojemu stoji i odmiče se od suhog lista. Njegovim kretanjem upravlja **lagoda-nelagoda**, uvijek

teži jednom i izmiče drugom. **On se uvijek kreće samo po crti** - od nelagodnog prema lagodnome. On ne zna i ne osjeća ništa osim te crte. Ta je crta sav njegov svijet. Sve osjete **što dolaze** izvana puž osjeća na toj crti svoga kretanja. A oni dolaze iz **vremena**, od mogućnosti postaju zbilja. Sav naš svemir za puža postoji u budućnosti i u prošlosti, tj. **u vremenu**. U prostoru je samo crta. Sve ostalo je u vremenu. Puž najvjerojatnije nije svjestan svoga kretanja. Napinjući čitavo svoje tijelo on se kreće naprijed prema svježem kraju lista, no njemu se pritom čini da list ide prema njemu izranjajući u tom trenutku, pojavljujući se iz vremena kao što se nama pojavljuje **jutro**. **Puž je jednodimenzionalno biće..**

Životinje na višem stupnju razvoja: pas, mačka, konj dvodimenzionalna su bića. Njima se prostor ukazuje kao ploha, ravnina. Sve izvan te ravnine za njih leži u vremenu.

Vidimo, dakle, da je viša životinja - dvodimenzionalno biće u usporedbi s jednodimenzionalnim - **izdvojila iz vremena jednu dimenziju više.**

Svijet puža ima jednu dimenziju. Za njega se naša druga i treća dimenzija nalaze u vremenu.

Svijet psa ima dvije dimenzije. Za njega je naša treća dimenzija u vremenu. Životinja može pamti sve pojave koje je opazila, tj. sva svojstva trodimenzionalnih tijela s kojima je došla u dodir, ali ne može znati da je ono što su za nju pojave koje se ponavljaju, **stalno svojstvo trodimenzionalnih tijela - kut, zakrivljenost, ili konveksnost.**

Takva je psihologija zamjedbe svijeta dvodimenzionalnog bića. Za njega svaki dan izlazi **ново sunce**. Jučerašnje sunce je zašlo i više se neće vratiti.

Sutrašnje još ne postoji. Pijetao ne bi mogao misliti da svojim kukurijekanjem **budi** sunce. Za pijetla sunce i ne ide spavati. Ono odlazi u prošlost, iščezava, nestaje, **prestaje biti**. Sutra, ako se pojavi, to će biti novo sunce. Da bi **postojalo**, ono se ne mora probuditi, već **nastati, roditi se**. Pijetao bi mogao misliti da on svojim kukurijekanjem stvara, rađa sunce, da ga on prisiljava da se pojavi, da se rodi iz ničega, **ali ne bi mogao misliti da budi sunce. To je psihologija čovjeka**. Za pijetla svakog jutra izlazi **novo sunce** kao što za nas svaki dan dolazi **novo jutro**, svake godine **novo proljeće**. **Pijetao ne može shvatiti da je sunce jedno i isto i jučer i danas, upravo onako kao što mi vjerojatno ne možemo shvatiti da je jutro jedno i proljeće jedno.**

Gibanje predmeta, ono koje nama nije iluzorno, već zbiljsko poput okretanja kotača, vožnje kočije itd., životinji se umnogome razlikuje od gibanja koje ona vidi u svim za nas nepomičnim predmetima, od gibanja u kojemu se njoj prikazuje treća dimenzija tijela.

Te dvije vrste gibanja za nju će biti nesumjerljive. Kut ili konveksnu plohu životinja će moći mjeriti premda neće razumjeti njihovo pravo značenje i smatrat će ih gibanjem. No zbiljsko gibanje, tj. ono koje je zbiljsko i za nas, ona neće biti u stanju mjeriti. Za to je potrebno **naše shvaćanje vremena** i mjerenje svakog gibanja u odnosu na neko stalnije, tj. uspoređivanje svih gibanja s jednim. Životinja nije u stanju to uraditi jer nema pojmova. Stoga će **za nas zbiljska** gibanja predmeta za nju biti neizmjerljiva i, budući neizmjerljiva, i **nesumjerljiva** s drugim gibanjima koja su za nju zbiljska i izmjerljiva, a za nas iluzorna - ona koja zapravo predstavljaju treću dimenziju tijela.

Ovo posljednje je neizbježno. Ako životinja osjeća i mjeri **kao gibanje** ono što nije gibanje, onda je jasno da ona ne može istom mjerom mjeriti ono što jest i ono što nije gibanje.

No to ne znači da ona ne može znati narav gibanja u našem svijetu i prilagoditi im se. Naprotiv, vidimo da se životinje savršeno snalaze među gibanjem predmeta u našem trodimenzionalnom svijetu. U tome joj pomaže **instinkt**, tj. sposobnost, razvijena tisućgodišnjim odabiranjem, da svrhovito postupa bez svijesti o cilju. Životinja se zaista odlično snalazi u svim gibanjima oko sebe.

Međutim, kako razlikuje dvije vrste pojava, **dvije vrste gibanja**, jedno od njih životinja mora tumačiti kao nerazumljivo unutrašnje svojstvo predmeta, tj. najvjerojatnije će to gibanje držati posljedicom **oživljenosti** predmeta, a predmete koji se miču **živima**.

Mače se igra loptom ili svojim repom jer lopta ili rep **bježe od njega**. Medvjed će se tući s granom dok ga grana ne zbací sa stabla zato što on u zaljuljanoj grani osjeća nešto živo i neprijateljsko.

Konj se plaši grma jer se grm pokrenuo i mahnuo granom. U posljednjem slučaju grm se uopće nije trebao micati - trčao je konj. No njemu je **izgledalo** da se grm miče - dakle, bio je živ. **Životinji je vjerojatno sve što se miče živo. Zašto pas tako bijesno laje na kola u prolazu? Nama to nije posve razumljivo. Mi ne vidimo kako se u očima psa kočija što prolazi vrti, prevrće i krevelji.**

Živa je - kotači, krov, blatobrani, sjedalo, sve se to **miče**, okreće.

Pokušajmo sažeti sve naše zaključke.

Utvdili smo da čovjek ima osjete, predodžbe i pojmove, da više životinje imaju osjete i predodžbe, a niže samo osjete. Zaključak da životinje nemaju pojmovu izveli smo iz činjenice da one ne posjeduju govor ni riječi. Zatim smo ustanovili da, budući da nemaju pojmovu, životinje ne mogu pojmiti treću dimenziju i vide svijet kao plohu, tj. nemaju sredstava, oruđa da isprave svoje pogrešne osjete svijeta. Zatim smo zaključili da, kako svijet vidi kao plohu, životinja na toj plohi vidi vrlo mnogo za nas nepostojećih gibanja. ***Naime, kao gibanja njoj se moraju činiti sva ona svojstva tijela koja mi smatramo svojstvima njihove trodimenzionalnosti. Tako kut i sferna površina životinji moraju izgledati kao gibanje plohe.*** Došli smo do zaključka da sve ono što za nas, kao ***nešto stalno***, pripada području treće dimenzije, životinja mora smatrati ***prolaznim***, nečim što se događa predmetima - vremenskom pojavom. Na taj način, u svim svojim odnosima sa svijetom, životinja je posve nalik nestvarnom dvodimenzionalnom biću koje smo pretpostavili da živi na ravnini. Sav naš svijet čini se životinji poput ravnine, kroz nju prolaze pojave i gibaju se po vremenu ili u vremenu. Prema tome, možemo reći da smo utvdili sljedeće: pri određenom ograničenju mentalnog ustroja kojim zamjećuje vanjski svijet, subjektu se moraju mijenjati obličja i sva svojstva svijeta. Ako dva subjekta s različitim mentalnim ustrojem žive jedan pored drugoga, oni moraju živjeti u različitim svjetovima, njima se moraju potpuno razlikovati svojstva protežnosti svijeta. Uostalom, vidjeli smo kakvi su uvjeti, ne izmišljeni niti umjetni, već zbiljski postojeći u prirodi, tj. mentalni uvjeti života životinja u kojima svijet izgleda ili kao ravnina ili čak kao crta. Drugim riječima, ***utvdili smo da trodimenzionalna protežnost svijeta nama***

ovisi o svojstvima našeg mentalnog ustroja; ili, da trodimenzionalnost nije svojstvo svijeta, već samo svojstvo naše zamjedbe svijeta. Odnosno, trodimenzionalnost svijeta je svojstvo njegova odraza u našoj svijesti. Ako je sve to tako, onda je očito da smo doista dokazali ovisnost prostora o **osjećanju prostora.** A čim smo dokazali **postojanje** osjećanja prostora **nižeg od našega,** dokazali smo i mogućnost osjećanja prostora **višeg od našega.**

Kad bi se u nama uobličila **četvrta jedinica** mišljenja, koja se razlikuje od pojma kao što se pojam razlikuje od predodžbe, moramo priznati da bi se istovremeno s tim, u svijetu koji nas okružuje, nama pojavila četvrta značajka koju geometrijski možemo nazvati četvrtim pravcem ili četvrtom okomicom, jer bi ta značajka sadržala svojstva predmeta koja su okomita na sva nama poznata svojstva i nisu paralelna niti s jednim od njih. Drugim riječima, mi ćemo sebe vidjeti ili osjećati ne u trodimenzionalnom, već u četverodimenzionalnom prostoru, a okolni predmeti, baš kao i naša vlastita tijela, otkrivat će **opća svojstva** četvrte dimenzije koja ranije nismo zamjećivali, ili smo i ih smatrali pojedinačnim svojstvima predmeta (ili njihovim gibanjem) upravo onako kako životinje protezanje predmeta u trećoj dimenziji smatraju njihovim gibanjem.

Vidjevši ili osjetivši sebe u četverodimenzionalnom svijetu ustanovit ćemo da trodimenzionalni svijet nema i nikada nije imao nikakva zbiljskog postojanja, da je bio proizvod naše mašte, utvara, priviđenje, opsjena i optička varka, bilo što, samo ne zbilja. Sve to nipošto nije neka »hipoteza«, pretpostavka; to je egzaktna metafizička činjenica,

baš kao što je činjenica postojanje beskonačnosti.

Da bi opstao, pozitivizam je morao odbaciti beskonačnost ili je u najmanju ruku nazvati »hipotezom« koja može biti istinita, a može biti i neistinita. Ali beskonačnost nije pretpostavka; ona je činjenica. A isto takva činjenica jest i višedimenzionalnost prostora i sve ono što ona implicira, tj. nezbiljnost svega trodimenzionalnoga.

POGLAVLJE X

Prostorno shvaćanje vremena.

Četverodimenzionalni kutovi i krivulje u našem životu. Postoji li gibanje u svijetu? Mehaničko gibanje i »život«. Biološke pojave kao manifestacije gibanja u višem prostoru. Razvoj osjećanja prostora. Povećanje osjećanja prostora i smanjenje osjećanja vremena. Prijelaz osjećaja vremena u osjećaj prostora. Teškoće što ih stvaraju naši pojmovi i naš jezik. Nužnost da se nađe način za prostorno izražavanje vremenskih pojava.

Na temelju svih izvedenih zaključaka moramo pokušati odrediti ***na koji način možemo vidjeti zbiljski četverodimenzionalni svijet što nam ga zaklanja iluzorni trodimenzionalni. »Vidjeti« ga možemo na dva načina:***

ili ga izravno osjetiti razvijanjem »osjećanja prostora« i drugih viših sposobnosti o kojima ćemo kasnije govoriti,

ili ***misaono pojmiti***, razjasnivši promišljanjem njegova moguća svojstva.

Prvo smo apstraktnim razmišljanjem došli do zaključka da se četvrta dimenzija prostora ***mora*** nalaziti u vremenu, tj. da je ***vrijeme četvrta dimenzija prostora***. Sada smo pribavili psihološke dokaze za tu tvrdnju. Uspoređujući kako živa bića različite vrste zamjećuju svijet - ***puž, pas i čovjek*** - vidjeli smo koliko su za njih različita svojstva ***istog*** svijeta - upravo ona svojstva koja mi izražavamo pojmovima vremena i prostora. Vidjeli smo da ***oni moraju drugačije osjećati vrijeme i prostor***.

Ono što je za niže biće (puža) ***vrijeme***, za biće na višem stupnju (pas) postaje ***prostor***, a ***vrijeme*** tog bića postaje ***prostor*** za još viši stupanj - čovjeka.

To potvrđuje ranije izložene pretpostavke da je naša ideja vremena u biti ***složena*** i da zapravo sadrži ***dvije ideje*** - ideju nekog prostora i ideju gibanja u tom prostoru. Ili, da budemo točniji - ***dodir s nekim prostorom kojega smo tek maglovito svjesni izaziva u nama osjećaj gibanja u tom prostoru, a sve to zajedno, tj. maglovita svijest o nekom prostoru i osjećanje gibanja u tom prostoru mi nazivamo vremenom***.

Ovo posljednje podupire misao da ***ideja vremena nije nastala iz promatranja gibanja u prirodi, već su osjećaj i ideja gibanja nastali iz u nama postojećeg »osjećanja vremena« koje nije ništa drugo doli nesavršeni osjećaj prostora ili granica osjećaja prostora***.

Puž osjeća crtu kao prostor, tj. kao nešto postojano. Ostatak svijeta on osjeća kao vrijeme, tj. kao nešto što vječno teče.

Konj kao prostor osjeća ravninu; ostatak svijeta on osjeća kao vrijeme.

Mi osjećamo kao prostor beskonačnu kuglu. Ostatak svijeta osjećamo kao vrijeme.

Drugim riječima, svako biće osjeća kao prostor sve ono što je obuhvaćeno njegovim osjećanjem prostora, a ostalo svrstava u vrijeme, tj. sve što se nepotpuno može osjetiti pripada vremenu. To možemo definirati ovako: svako biće osjeća kao prostor ono što uz pomoć svog osjećaja za prostor može sebi predočiti kao nešto što je izvan njega i što ima oblik; ono što ne može sebi predočiti u obliku osjeća kao vrijeme, tj. kao nešto što vječno teče, nestalno je i toliko nepostojano da ga u nikakvom obliku nije moguće predočiti.

Osjećaj prostora je sposobnost predočavanja u oblicima.

»Beskonačna kugla«, kako mi zamišljamo naš svijet, stalno i neprekidno se mijenja; u svakom sljedećem trenutku **ona više nije ono** što je bila u prethodnom. U njoj se niže stalna mijena slika, predodžaba, odnosa. Ona nam izgleda poput kinoekrana na kojem se brzo smanjuju projekcije slika.

No, gdje su same slike? Gdje je svjetlo što baca odraz na ekran? Odakle dolaze i kamo odlaze slike?

Ako je »beskonačna kugla« kinoekran, onda je **svjetlo** naša svijest. Prodirući kroz naš mentalni ustroj, tj. kroz našu zalihu dojmova (slike), ona projicira na ekran njihove odraze koje mi nazivamo **životom**.

Odakle k nama dolaze dojmovi?

S tog ekrana.

U tome i jest najneshvatljivija strana života kako ga mi vidimo. Mi ga stvaramo i od njega sve dobivamo.

Zamislimo čovjeka u kinu. Pretpostavimo da on ništa ne zna o radu kinematografa, ne zna da **iza njegovih leđa** postoji projektor i male prozirne sličice na pokretnoj traci. Zamislimo da on želi **istražiti** kino i započne proučavanjem onoga što vidi na ekranu; bilježi, fotografira, promatra slijed slika, izračunava, gradi pretpostavke itd. Do kakvog zaključka može doći?

Očito ni do kakvog dokle god ne okrene leđa ekranu i ne stane proučavati **uzroke pojavljivanja slika na ekranu**. Uzroci su u projektoru (tj. u svijesti) i u pokretnim trakama slika (naš mentalni ustroj). Njih valja proučavati ako se želi shvatiti »kinematograf«.

Pozitivistička filozofija proučava samo **ekran** i slike što se smjenjuju na njemu. Stoga njoj i ostaje vječnom zagonetkom pitanje odakle dolaze i kamo odlaze slike i **zašto** one dolaze i odlaze a ne ostaju vječitost iste.

(**pozitivizam** – učenje koje se zadovoljava utvrđivanjem činjenica, datosti; odbija svaku metafiziku, a izbjegava objašnjenje i stvaranje hipoteza, ograničavajući se na obično opisivanje činjenica)

Ali **kinematograf** treba izučavati počev od **izvora svjetlosti**, tj. od **svijesti**, zatim valja prijeći na **slike** na pokretnoj traci i tek potom proučavati **projekcije**.

Utvdili smo da životinja (konj, mačka, pas) trodimenzionalne nepomične kutove i krivulje zamjećuje kao gibanje, tj. kao vremenske pojave.

Postavlja se pitanje: ne zamjećujemo li mi kao gibanje, tj. kao vremenske pojave, četverodimenzionalne nepomične kutove i krivulje?

Obično govorimo da su naši osjeti trenuci svijesti o nekim promjenama što se zbivaju izvan nas, poput zvuka, svjetla i sl., što su sve »titranja etera«. **No kakve su to »promjene«? Možda u zbilji nema nikakvih promjena? Možda se samo nama čini kao gibanje, možda su to zapravo pomične stranice i kutovi nekakvih stvari što postoje izvan nas, stvari o kojima mi ne znamo ništa.**

Možda naša svijest, nesposobna da uz pomoć osjetilnih organa pojmi te »stvari« i predoči ih kakve one jesu u cjelini, poima samo izdvojene trenutke svog dodira s njima, možda naša svijest gradi iluziju gibanja zamišljajući da se to nešto giba izvan nje, tj. da se »stvari« gibaju.

Ako je to tako, **onda je »gibanje« možda zapravo »izvedenica« i pojavljuje se u našem umu u dodiru sa stvarima koje ne može potpuno pojmiti.**

Zamislimo da prilazimo nekom nepoznatom gradu koji polako **izrasta** pred nama. Mi mislimo da on zaista **izrasta**, tj. da ranije nije postojao. Evo, **pojvio** se zvonik kojega prije nije bilo. **Iščezla** je rijeka koja se dugo vidjela... Upravo takav je naš odnos prema **vremenu**. Ono postupno dolazi kao da nastaje **iz ničega** i odlazi u **ništa**.

Svaka stvar nama leži u vremenu, a samo **presjek stvari** u prostoru. Premještajući svijest sa presjeka stvari na one njezine dijelove koji leže u vremenu, mi dobivamo iluziju gibanja **same stvari**.

Možemo reći i ovako: osjećaj gibanja je svijest o prijelazu iz prostora u vrijeme, tj. svijest o prijelazu s jasnog osjećaja prostora na nejasni. Na temelju toga mi zaista možemo priznati da zamjećujemo kao osjete i projiciramo u vanjski svijet kao pojave **nepomične kutove i krivulje četvrte dimenzije**.

Treba li i može li se na temelju toga priznati da u svijetu uopće nema gibanja, da je svijet nepomičan i stalan, a nama se čini da je u gibanju i da se razvija samo zato što na njega gledamo kroz **uski procjep naše osjetilne zamjedbe?**

Opet se vraćamo na pitanje što je svijet i što je svijest? No sad se već počinje jasno formulirati pitanje odnosa naše svijesti prema svijetu.

Ako je svijet **Veliko Nešto** što posjeduje samosvijest, onda smo mi **zrake te svijesti, svjesni sebe, no nesvjesni cjeline**.

Postoji li gibanje? Ne znamo.

Ako ne postoji, ako je ono samo iluzija, onda **moramo tražiti dalje - izvor te iluzije**.

Pojave života, biološke pojave vrlo su nalik prolasku kroz naš prostor nekih vrlo složenih četverodimenzionalnih **krugova** od kojih se svaki sastoji od mnoštva isprepletenih crta.

Život čovjeka ili nekog drugog živog bića nalik je na složeni krug. Uvijek započinje u jednoj točki (rođenje) i uvijek završava u jednoj točki (smrt). S pravom možemo pretpostaviti da je to **jedna i ista točka**. Krugovi mogu biti veliki i mali. No svi započinju i svršavaju na isti način - završavaju u točki u kojoj su započeli, tj. u točki **nebitka**.

Što je biološka pojava, pojava života? Na to pitanje **naša znanost nema odgovora.** To je zagonetka. U živom organizmu, u živoj stanici, u živoj protoplazmi postoji **nešto neodredivo što razlikuje »živu tvar« od nežive.** To **nešto** mi poznamo samo kroz njegove funkcije. Glavna od tih funkcija, koje neživi organizam, neživa stanica, neživa tvar nemaju, jest **spособnost razmnožavanja.**

Živi organizam se beskonačno množi, upijajući i svladavajući neživu tvar. Ta sposobnost nastavljanja sebe i svladavanja nežive tvari s njezinim mehaničkim zakonima neobjašnjiva je funkcija »života« koja pokazuje da život nije jednostavno skup mehaničkih sila, kako pokušava ustvrditi pozitivistička filozofija.

Tvrdnja da život nije skup mehaničkih sila potvrđuje se i **nesumjerljivošću** pojava mehaničkog gibanja s pojavama života. **Pojave života ne mogu se izraziti formulama mehaničke energije niti u kalorijama ili jedinicama za snagu. Pojave života ne mogu se stvoriti umjetnim fizičko-kemijskim putem.**

Ako svaki pojedinačni život shvatimo kao četverodimenzionalni krug, to će nam objasniti zašto svaki krug neizbježno nestaje iz našeg prostora. To se događa stoga što krug nužno završava u točki u kojoj je započeo. »Život« pojedinačnog bića, koji počinje rođenjem, mora završiti smrću koja je vraćanje u isto polazište. Ali, dok prolazi kroz naš prostor, krug oslobađa iz sebe neke pravce koji, spajajući se s drugima, proizvode nove krugove.

Dakako, u zbilji nije baš tako. **Ništa se ne rađa i ništa ne umire, već se to nama tako čini, jer mi vidimo samo**

presjeke stvari. Zapravo, **krug života** samo je presjek **nečega** i to **nešto** nedvojbeno postoji prije rođenja, tj. prije pojave kruga u našem prostoru i nastavlja postojati poslije smrti, tj. poslije nestajanja kruga iz našeg vidokruga.

Za naše razmatranje, **pojave života** vrlo su slične **pojavama gibanja** kako ih vidi dvodimenzionalno biće. **Stoga su one možda gibanje u četvrtoj dimenziji.**

Vidjeli smo da će dvodimenzionalno biće trodimenzionalna svojstva nepomičnih tijela smatrati gibanjem, a zbiljsko gibanje tijela, koje se zbiva u višem prostoru, smatrat će **pojavama života**.

Drugim riječima, gibanje koje ostaje gibanje u višem prostoru, nižem biću izgleda kao pojava života, a gibanje koje **nestaje** u višem prostoru, pretvarajući se **u svojstvo** nepomičnog tijela, izgleda mu kao mehaničko gibanje.

Pojave »života« i pojave »gibanja« za nas su jednako nesumjerljive kao što su za dvodimenzionalno biće u njegovu svijetu nesumjerljive dvije vrste gibanja od kojih je samo jedno zbiljsko, a drugo je iluzorno.

O tome govori Hinton («Četvrta dimenzija»):

»U životu postoji **nešto** što nije uključeno u naše poimanje mehaničkog gibanja. Je li to **nešto** četverodimenzionalno gibanje?

Ako to sagledamo s najšire točke gledišta, vidjet ćemo da ima nečeg dojmljivog u činjenici da se tamo gdje je u pitanju **život** pojavljuje niz pojava potpuno različitih od pojava neorganskog svijeta.«

Polazeći od toga može se pretpostaviti da su pojave koje mi nazivamo **pojavama života** gibanje u višem prostoru. Pojave koje mi nazivamo mehaničkim gibanjem **pojave su života** u prostoru nižem od našega, dok su u višem jednostavno svojstva nepomičnih tijela.

Odnosno, ako uzmemo tri vrste postojanja - dvodimenzionalno, naše i neko više, pokazat će se

da je »gibanje« koje dvodimenzionalno biće vidi u dvodimenzionalnom prostoru **za nas** svojstvo nepomičnih tijela;

»život« koji se zamjećuje u dvodimenzionalnom prostoru je gibanje koje mi zamjećujemo u našem prostoru.

Zatim, **gibanja u trodimenzionalnom prostoru, tj. sva naša mehanička gibanja i manifestacije fizičkih i kemijskih sila - svjetlo, zvuk, toplina i sl. - samo su naši osjeti nekih nama nedokučivih svojstava četverodimenzionalnih tijela;**

a naše »pojave života« gibanja su tijela u višem prostoru, koja nama izgledaju kao rođenje, rast i življenje živih bića.

Ako zamislimo ne četvero, već peterodimenzionalni prostor, u njemu će vjerojatno »pojave života« biti svojstva **nepomičnih tijela** - vrsta, oblika, porodica, naroda, plemena itd., a možda će samo »misaone pojave« izgledati kao gibanje.

Znamo da su pojave gibanja povezane s trošenjem vremena. Vidimo kako **pri postupnom prijelazu iz nižeg prostora u viši** gibanje nestaje i pretvara se u svojstva nepomičnih tijela, tj. nestaje trošenje vremena, **nestaje potreba za vremenom.**

Dvodimenzionalnom biću **vrijeme** je nužno za objašnjavanje najjednostavnijih pojava - kuta, kosine, šupljine.

Nama ono nije potrebno za objašnjavanje takvih pojava, ali nam je neophodno za objašnjavanje pojava gibanja i fizičkih pojava.

U još višem prostoru naše pojave gibanja i fizičke pojave vjerojatno će se, bez ikakva vremena, shvaćati kao svojstva nepomičnih tijela, a biološke pojave - rođenje, rast, razmnožavanje i smrt, smatrat će se pojavama gibanja.

Na taj način vidimo kako **širenjem svijesti uzmiče ideja vremena**. Vidimo da je **ona posve uvjetna**. **Vidimo da se vremenom označavaju značajke prostora višeg od datog prostora, tj. značajke predodžaba svijesti više od date svijesti.**

Za jednodimenzionalno biće sve značajke dvodimenzionalnog, trodimenzionalnog, četverodimenzionalnog i višedimenzionalnog prostora nalaze se u vremenu - sve to je **vrijeme**.

Za dvodimenzionalno biće vrijeme sadrži značajke trodimenzionalnog, četverodimenzionalnog i višedimenzionalnog prostora.

Za čovjeka, tj. trodimenzionalno biće, vrijeme nosi u sebi značajke četverodimenzionalnog i višedimenzionalnog prostora. Dakle, **kako se širi i raste svijest i oblici zamjedbe, tako se povećavaju značajke prostora i smanjuju značajke vremena**. Drugim riječima, **povećanje osjećaja prostora povećava se nauštrb osjećaja vremena**. Ili, može se reći da je **osjećaj vremena nesavršeni osjećaj prostora (tj. sposobnost nesavršenog predočavanja) i, što se**

više usavršava, prelazi u osjećaj prostora, tj. u sposobnost predočavanja u oblicima.

Ako čak i vrlo apstraktno pokušamo uobličiti neku ideju o svemiru na temelju ovdje razjašnjenih načela, to će, dakako, biti posve različit svemir od onoga koji smo mi navikli predočavati. U prvom redu on uopće neće ovisiti o vremenu. U njemu će **sve uvijek** postojati. To će biti svemir **vječnog sada** indijske filozofije - svemir u kojemu neće biti ni **prije** ni **poslije**, već samo **poznata** ili **nepoznata sadašnjost**.

Hinton osjeća da se **širenjem osjećaja prostora** naše viđenje svijeta mora posve izmijeniti i o tome govori u knjizi »**Novo doba misli**«:

»Pojam što ćemo ga stvoriti o svemiru nedvojbeno će se toliko razlikovati od sadašnjeg, kao što se Kopernikovo viđenje razlikuje od mnogo ugodnijeg viđenja široke, nepomične zemlje pod prostranim svodom. Zapravo, svaka misao o našem mjestu u svemiru bit će ugodnija od mišljenja o životu na kugli koja se okreće, koja je ubačena u prostor i u njemu lebdi bez ikakve komunikacije s drugim žiteljima svemira.«

Što je višedimenzionalni svijet, što su višedimenzionalna tijela kojih pravce i strane mi zamjećujemo kao **gibanje**?

Potrebna je velika snaga uobrazilje da se barem na čas izađe izvan granica **naših** predodžaba i misaono sagleda svijet u drugim kategorijama.

Zamislimo neki predmet, recimo **knjigu**, izvan vremena i prostora. Što to znači? Ako uzmemo knjigu izvan

vremena i prostora to znači da sve **knjige**, koje su ikada postojale, postoje i trebale postojati, **postoje zajedno**, tj. zauzimaju isto mjesto i postoje istovremeno kao da tvore **jednu knjigu** koja u sebi sadrži svojstva, značajke i oznake svih mogućih knjiga u svijetu. Kad kažemo jednostavno **knjiga** imamo u vidu **nešto** što ima opće značajke svih knjiga - to je **pojam**. Ali **knjiga** o kojoj sada govorimo nema samo opće, već i pojedinačne značajke svih pojedinih knjiga.

Uzmimo neke druge predmete: stol, stablo, kuću, čovjeka. Zamislimo ih izvan vremena i prostora. Dobit ćemo **predmete** od kojih svaki ima beskonačno veliki broj svojstava i značajki da ih ljudski um uopće ne može pojmiti. Želi li ih pojmiti, čovjek bezuvjetno mora te predmete nekako podijeliti, pristupiti im u jednom smislu, jednom aspektu, u jednom odsječku njihova bića. Što je »čovjek« izvan vremena i prostora? To je sve čovječanstvo, čovjek kao vrsta - **homo sapiens**, no koji istovremeno ima značajke, attribute i osobine **svakog** pojedinačnog čovjeka. To sam i ja i vi i Julije Cezar i urotnici koji su ga ubili i prodavač novina na uglu pokraj kojega svakodnevno prolazim - svi carevi, robovi, sveci, grešnici - svi zajedno, koji se **slijevaju** u jedno nerazdvojivo biće **čovjeka**. Može li se našim razumom pojmiti i dokučiti takvo biće?

Što je gibanje? Zašto ga osjećamo ako ono ne postoji?

O tome vrlo lijepo govori teozofijski pisac prvog razdoblja moderne teozofije **Mabel Collins** u svojoj poetičnoj »**Priči o godini**«.

».. Jedino istinito značenje i trajnost zemaljskog života sastoji se samo u međusobnom dodiru osoba i u naporu rasta. Ono što se naziva događajima i okolnostima i što

se smatra zbiljskim sadržajem života, u zbilji su samo uvjeti koji stvaraju te dodire i čine mogućim taj rast.«
teozofija – vrsta religiozne mistike, osnovane na predodžbama o spoznaji Boga i mogućnosti da se stupi u neposrednu vezu sa zagrobnim životom

U ovim riječima već odjekuje posve novo shvaćanje **zbiljnog**.

H. P. Blavacka u svojoj prvoj knjizi **»Isis Unveiled«** (**Razgolićena Isida**), **New York 1884.** dotakla je isto pitanje odnosa **života** prema **vremenu i gibanju**. Ona je napisala:

»Kao što se naš planet svake godine okrene jednom oko Sunca i u isto vrijeme, okrećući se svakih 24 sata jednom oko svoje osi, prelazi manje krugove unutar većeg, tako i manja ciklička razdoblja počinju i završavaju unutar velikog ciklusa.

Prema starim učenjima, revoluciju u fizičkom svijetu prati slična revolucija u svijetu intelekta - duhovna evolucija svijeta odvija se u ciklusima poput fizičke.

Tako u povijesti vidimo pravilno smjenjivanje plime i oseke ljudskog napretka. Velika svjetska carstva i kraljevstva, pošto su postigla vrhunac svoje veličine, padaju; kad dosegne najnižu točku, čovječanstvo se pribire i ponovo započinje svoj uspon, a visina uspona svaki put se povećava u skladu sa zakonom uzlazne progresije ciklusa.

Podjela povijesti čovječanstva na zlatno, srebrno, brončano i željezno doba nije puka izmišljotina. Isto vidimo i u književnosti svih naroda. Nakon doba velikog nadahnuća i nesvjesne stvaralačke moći slijedi doba

kriticizma i svijesti. Prvo doba pribavlja materijal za analitički i kritički intelekt drugoga.

Tako su i veliki duhovi, koji se poput divovskih tornjeva izdižu u povijesti čovječanstva, Buddha i Isus u carstvu duhovnih pobjeda, ili Aleksandar Makedonski i Napoleon u carstvu fizičkih pobjeda, bili samo odražene slike ljudskih tipova koji su postojali prije desetaka tisuća godina i ponovo su proizvedeni tajanstvenim silama što upravljaju sudbinama svijeta.

Nema ni jednog istaknutog značaja u svim ljetopisima svete ili svjetovne povijesti čiji prototip ne bismo mogli naći u poluizmišljenim, poluzbiljskim predajama starih religija i mitologija.

Kao što se zvijezda što blista na neizmjerne udaljenosti od zemlje u beskrajnom nebu odražava u mirnoj vodi jezera, tako se i lik ljudi iz pretpotopnih vremena odražava u razdobljima naše povijesti.

Kako je gore, tako je i dolje. Što je bilo bit će opet. Kako na nebu, tako i na zemlji.»

Sve što se govori o novom shvaćanju vremenskih odnosa silom prilika je vrlo nejasno, jer ***naš jezik uopće nije prilagođen za prostorno izražavanje vremenskih pojmova.*** Nemamo za to potrebnih riječi, nemamo glagolskih oblika. Strogo uzevši, za izražavanje tih, za nas novih odnosa, potrebni su neki posve novi, drukčiji oblici - ne glagolski. Za izražavanje novih vremenskih odnosa ***nužan je jezik bez glagola.*** Nužne su ***posve nove vrste riječi, bezbroj novih riječi. Do tada, našim ljudskim jezikom o »vremenu« možemo govoriti samo u natuknicama. Njegovu istinsku bit ne možemo izraziti.***

Nikada ne smijemo zaboraviti tu neizrazivost. To je znak istine, znak zbiljnosti. Ono što se može izraziti, ne može biti istinito.

Svi sustavi koji govore o odnosu ljudske duše prema vremenu - sve ideje o zagrobnom životu, teorije o reinkarnaciji, o seljenju duša, karmi, sve su to simboli kojima se nastoji označiti odnose koji se ne mogu izravno izraziti zbog siromaštva i slabosti našeg jezika. Ne smije ih se shvatiti doslovno, kao što se ne smije shvatiti doslovno umjetničke simbole i alegorije. Valja tražiti njihovo skriveno značenje, ono koje se ne može izraziti riječima.

POGLAVLJE XI

Analiza pojava. Što nam određuju različite vrste pojava? Načini i oblici prijelaza pojava iz jednog reda u drugi. Pojave gibanja. Pojave života. Pojave svijesti. Središnje pitanje naše zamjedbe svijeta: koja je vrsta pojava prvotna i proizvodi druge? Može li gibanje biti u početku svega? Zakoni pretvorbe energije. Jednostavna pretvorba i oslobađanje latentne energije. Različite sile oslobađanja različitih vrsta pojava. Snaga mehaničke energije, snaga žive stanice i snaga ideje. Pojave i noumena našega svijeta.

Vrstu pojave određuje, prvo, naš način zamjećivanja pojava i, drugo, oblik prijelaza jedne vrste pojava u druge.

Prema načinu na koji ih zamjećujemo i prema obliku prijelaza u druge pojave, razlikujemo tri vrste pojava:

Fizičke pojave (tj. sve pojave koje proučavaju fizika i kemija).

Pojave života (biološke i fiziološke pojave).

Psihološke pojave (psihičke i duhovne pojave).

Fizičke pojave zamjećujemo uz pomoć osjetilnih organa ili uz pomoć instrumenata. One su zapravo samo projekcija pretpostavljenih uzroka naših osjeta. Fizika priznaje postojanje mnogih pojava koje nikada nisu zamijećene ni uz pomoć osjetilnih organa niti uz pomoć instrumenata, poput »molekularnog gibanja«.

Pojave života ne zamjećuju se tako. Ne možemo ih projicirati kao uzrok određenih osjeta. Ali neki **skupovi osjeta** navode nas na pretpostavku da iza skupa fizičkih pojava stoje pojave života. Može se reći da nas određeno grupiranje fizičkih pojava navodi da pretpostavimo prisutnost pojava života. Uzrok pojava života određujemo kao nešto nezamjetljivo osjetima i instrumentima i nesumjerljivo uzrocima fizičkih osjeta. Znak prisutnosti pojava života jest sposobnost organizma za reprodukciju, to jest, razmnožavanje u istim oblicima.

Psihološke pojave - osjećaje, misli, želje - spoznajemo u sebi izravnom osjetilnom zamjedbom, **subjektivno**. O njihovu postojanju kod drugih zaključujemo **po analogiji sa sobom**, na temelju njihova očitovanja u postupcima i na temelju onoga što učimo komuniciranjem govorom.

Fizičke pojave potpuno prelaze jedna u drugu. Toplina se može **pretvoriti** u svjetlo, tlak u gibanje itd.; svaka fizička pojava može se stvoriti iz druge fizičke

pojave; svaki kemijski spoj može se proizvesti i sintetički, spajanjem sastavnih dijelova u odgovarajućim omjerima pri odgovarajućim fizičkim uvjetima. **Ali fizičke pojave ne prelaze u pojave života. Nikakvom kombinacijom fizičkih uvjeta znanost ne može stvoriti život, kao što ni kemijskom sintezom ne može stvoriti živu tvar, protoplazmu.** Mi možemo reći koja je količina ugljena potrebna da se dobije količina topline potrebna za pretvaranje određene količine leda u vodu. Ali ne možemo reći koja je količina ugljena potrebna da se stvori životna energija kojom jedna živa stanica stvara drugu živu stanicu. **Isto tako fizičke, kemijske i mehaničke pojave ne mogu same po sebi stvoriti psihološke pojave.** U protivnom, **okretanje kotača** uz potrošnju određene količine energije u tijeku određenog vremena **rodilo bi ideju.** Međutim, savršeno dobro znamo da se kotač može okretati milijunima godina, iz njega se neće roditi nikakva **ideja.** Prema tome, vidimo da se **pojave gibanja bitno razlikuju od pojava života i svijesti.**

Pojave života prelaze u druge pojave života, u njima se beskonačno umnožavaju i **proměću u fizičke pojave** proizvodeći čitave nizove mehaničkih i kemijskih sklopova.

Pojave života nama se očituju u fizičkim pojavama i u prisutnosti takvih pojava.

Psihološke pojave osjećaju se subjektivno i, posjedujući golemu potencijalnu snagu, prelaze u fizičke pojave i manifestacije života. Znamo da je u osnovi naše prokreativne snage **želja**, to jest, psihološko stanje ili pojava svijesti. **Želja** ima ogromnu potencijalnu snagu. Iz sjedinjene želje muškarca i žene može nastati čitav

narod. U osnovi aktivne, konstruktivne i kreativne snage čovjeka, sposobne da mijenja tokove rijeka, spaja mora, prosijeca planine, leži volja, to jest, također psihološko stanje ili pojava svijesti. Dakle, **psihološke pojave posjeduju veću moć stupanja u odnos s fizičkim pojavama nego pojave života.**

Pozitivistička filozofija tvrdi da sve tri vrste pojava nastaju iz gibanja, da su sve tri vrste pojava u svojoj biti gibanje. Ako i prihvatimo to gledište, ipak moramo priznati da su to **tri različite vrste gibanja**, međusobno nesumjerljiva, koja **ne prelaze jedno u drugo** bilo kojim redom.

Fizičke, biološke i psihičke pojave ne možemo mjeriti istom mjerom. Ili točnije, pojave života i pojave svijesti uopće ne možemo mjeriti. Što se tiče prvih, tj. fizičkih pojava, mi mislimo da ih možemo mjeriti, premda je i to vrlo nepouzđano.

U svakom slučaju, nedvojbeno znamo da ni pojave života ni psihološke pojave ne možemo izraziti formulama fizičkih pojava. Za te pojave uopće nemamo formula.

Želimo li pojasniti odnos među različitim vrstama pojava, moramo detaljnije ispitati zakone prijelaza jednih u druge.

U prvom redu valja detaljno proučiti fizičke pojave i sve uvjete i značajke njihova prijelaza jednih u druge.

U članku o Wundtu (The Northern Messenger, 1988) A. L. Volinski izlaže načela Wundtove fiziološke psihologije:

»Podražajne radnje izazivaju osjetilne. No te dvije radnje uopće ne moraju biti jednake. Žarom cigarete može se zapaliti čitav grad. Valja shvatiti zašto je to moguće. Stavimo dasku na rub nekog predmeta tako da

poput vage bude u ravnoteži. Na obje strane daske stavimo jednake utege. Utezi neće pasti, premda će težiti padu, već će jedan drugoga uravnotežavati. Ako s jedne strane skinemo i najmanji uteg, druga će strana pretegnuti i daska će pasti, tj. sila teže, koja je prije postojala kao nevidljiva tendencija, postaje vidljiva pokretačka sila. Ako pak dasku s utezima stavimo na zemlju, sila teže neće proizvesti nikakav učinak. No ona nije uklonjena. Ona samo prelazi u druge sile.

Sile koje samo **teže** da proizvedu gibanje nazivaju se **zapretanim ili mrtvim silama**. Sile koje se uistinu manifestiraju u određenom gibanju nazivaju se **slobodnim ili živim silama**. No, među slobodnim silama treba razlikovati otpuštajuće, oslobađajuće sile od onih koje su otpuštene, oslobođene.

Velika je razlika između **oslobađanja** sile i njezina pretvaranja u drugu. Ako jedan oblik gibanja prelazi u drugi, količina slobodne sile ostaje jednaka. Međutim, kad jedna sila **oslobađa** drugu, količina slobodne sile se mijenja. Slobodna sila podražaja otpušta zapretane sile živca. Oslobađanje zapretanih sila živca događa se u svakoj njegovoj točki. Prvo gibanje raste kao požar, kao snježna lavina koja za sobom povlači sve nove i nove nanose snijega. Poradi toga **osjetilna radnja (pojava) ne mora biti jednaka podražajnoj.**«

Pogledajmo šire odnos oslobođenih i oslobađajućih sila u raznim vrstama pojava.

Vidjet ćemo da kadšto neznatna količina fizičke sile može osloboditi golemu, kolosalnu količinu također fizičke energije.

Ali, **sva količina fizičke sile koju uopće možemo skupiti nije u stanju osloboditi kap žive energije**

potrebne za samostalno postojanje mikroskopskog živog organizma.

Snaga koju sadrže živi **organizmi** - životna snaga - sposobna je oslobađati beskonačno velike količine kako životne, tako i jednostavno fizičke energije (u usporedbi sa silom gibanja).

Mikroskopska živa stanica sposobna je razmnažati se beskonačno, razvijati se u nove oblike, prekrivati raslinjem kontinente, ispunjavati morskim biljem oceane, graditi koraljne otoke, ostavljati za sobom debele slojeve kamenog ugljena itd.

Što se tiče latentne energije sadržane u pojavama svijesti, tj. u mislima, osjećajima, željama i u volji, njezina je mogućnost još neizmjerljivija, još bezgraničnija. Iz osobnog iskustva, iz promatranja iz povijesti znamo da ideja, osjećaj ili želja mogu, kada se očituju, oslobađati neograničene količine energije, stvarati beskonačne nizove pojava. **Ideja** može djelovati stoljećima i tisućljećima, rasti i produbljivati se proizvodeći uvijek nove nizove pojava, oslobađajući uvijek novu energiju. Znamo da **misli** nastavljaju djelovati i živjeti kada je ime čovjeka koji ih je stvorio postalo mit, kao što su imena osnivača starih religija, tvoraca besmrtnih poetskih djela starog vijeka, junaka, vođa, proroka. Njihove riječi ponavlja bezbroj usta, ideje se analiziraju, tumače. Sačuvana djela se prevode, tiskaju, čitaju, uče napamet, deklamiraju, postavljaju na pozornice, ilustriraju. I to ne samo velika djela svjetskih genija. Neka mala pjesma može živjeti tisućama godina prisiljavajući stotine ljudi da za nju rade, da joj služe, da je prenose dalje.

Pogledajte koliko je potencijalne energije u nekoj maloj pjesmici Puškina ili Ljermontova. Ta energija ne djeluje samo na osjećaje ljudi, već samim svojim postojanjem

djeluje na njihovu volju. Pogledajte kako žive i ne žele umrijeti riječi, misli, osjećaji polumitskog Homera - i koliko je »kretanja« izazvala u toku svog postojanja svaka njegova riječ.

Svaka pjesnikova riječ očito ima ogromnu potencijalnu snagu, sličnu potencijalnog snazi komadića ugljena ili žive stanice, ali **beskrajno suptilniju, nemjerljiviju i moćniju.**

Taj čudesni odnos među pojavama može se izraziti ovako: što je određena pojava udaljenija od vidljivog i dodirljivog - od fizičkog - što je dalje od tvari, to je u njoj više latentne snage, to veći broj pojava ona može proizvesti i obuhvatiti, to veću količinu energije ona može osloboditi i to manje ovisi o vremenu.

Ako sve što smo rekli povežemo s osnovnim načelom fizike da je **količina energije konstantna**, onda moramo pobliže označiti da se u prethodnom izlaganju nije govorilo o **stvaranju** nove energije, već o **oslobađanju** latentne. Pritom smo utvrdili da je **oslobađajuća snaga života i misli beskrajno veća od oslobađajuće snage mehaničkog gibanja i kemijskih utjecaja. Mikroskopska živa stanica snažnija je od vulkana - ideja je moćnija od geološke kataklizme.**

Pošto smo utvrdili te razlike među pojavama pogledajmo što su pojave o sebi, neovisno o našoj zamjedbi i osjećaju.

Odmah ćemo vidjeti da o tome ne znamo ništa.

Pojava je poznata samo ako je **podražaj**, tj. samo ako izaziva osjetilnu zamjedbu.

Pozitivistička filozofija u osnovi svih pojava vidi mehaničko gibanje ili elektromagnetsku energiju. Ali pretpostavka o vibrirajućim atomima ili o **jedinicama**

energije - elektronima i ciklusima gibanja, kojih različite kombinacije stvaraju različite »pojave«, izgrađena je na posve umjetnoj i proizvoljnoj pretpostavci da svijet postoji u vremenu i u prostoru. Ako zaključimo da su uvjeti vremena i prostora samo svojstva naše osjetilne zamjedbe, ukidamo svaku mogućnost za pretpostavku da je »gibanje« temelj svega, jer su za gibanje neophodni prostor i vrijeme, tj. neophodno je da uvjeti prostora i vremena budu svojstva svijeta, a ne svojstva svijesti.

Zapravo, ništa ne znamo o **uzrocima pojava**.

Znamo da neke kombinacije uzroka, djelujući preko organizma na našu svijest, stvaraju niz osjeta koje mi doživljavamo kao **zeleno stablo**. No odgovara li predodžba stabla **stvarnoj biti uzroka** koji su izazvali te osjete, **to mi ne znamo**.

Pitanje o odnosu pojave prema **stvari o sebi**, tj. prema biti koju ona sadrži, od davnih vremena je bilo glavni i najteži problem filozofije. Možemo li mi, proučavajući pojave, dokučiti njihove uzroke, pravu bit stvari? **Kant je odlučno rekao: Ne! Proučavajući pojave mi se čak i ne približavamo razumijevanju stvari o sebi**. Ako priznamo da je Kantovo gledište ispravno, želimo li se približiti razumijevanju stvari o sebi, moramo tražiti posve novu metodu, posve drugačiji put od puta pozitivističke znanosti koja proučava zbivanja ili **pojave**.

POGLAVLJE XII

Vidljiva i skrivena strana života. Pozitivizam kao proučavanje pojavne strane života. U čemu je »dvodimenzionalnost« pozitivističke filozofije?

Zamišljanje svega na ravnini, u fizičkom odsječku. Podzemni tokovi. Što može dati proučavanje života kao pojave? Umjetni svijet što ga znanost izgrađuje za sebe. Nepostojanje zatvorenih i zasebnih pojava u zbilji. Novo osjećanje svijeta.

U svim udžbenicima povijesti književnosti piše da je pojava **Werthera** izazvala u Njemačkoj epidemiju samoubojstava.

Što je izazvalo ta samoubojstva?

Zamislite da se pojavi »znanstvenik« koji, zainteresiran činjenicom povećanja samoubojstava, stane proučavati prvo izdanje **Werthera** po metodi egzaktne pozitivističke znanosti. On važe knjigu, premjerava je najpreciznijim instrumentima, zapisuje broj stranica, pravi kemijsku analizu papira i tipografske boje, prebrojava broj redaka na svakoj stranici, broj slova i interpunkciju, na kraju prebrojava koliko se puta u **Wertheru** ponavlja slovo **A**, a koliko puta slovo **B**, koliko puta upitnik itd. Ukratko, radi sve ono što su pobožni Muslimani uradili s Muhamedovim Kuranom i na temelju svojih ispitivanja piše raspravu o odnosu slova **A** njemačke abecede prema samoubojstvima.

Zamislimo drugog znanstvenika koji, proučavajući povijest slikarstva, odlučuje postaviti ga na strogo znanstveni temelj i u beskraj analizira boje na slikama znamenitih umjetnika kako bi odredio zašto različite slike na nas različito djeluju.

Zamislimo divljaka koji »proučava« sat. Pretpostavimo da je to inteligentan i vješt divljak. Rastavio je sat i pobrojio sve kotačiće i vijke, prebrojio je broj zubaca na svakom kotačiću, upoznao sat kao svoj dlan. Jedino ne

zna **čemu sat**. I ne zna da kazaljka obiđe brojčanik za pola dana, tj. **da se po satu može odrediti vrijeme**. Sve to je »pozitivizam«.

Odveć smo navikli na »pozitivističke« metode pa ne opažamo da nas one često vode u apsurd i, ako tražimo **objašnjenje značenja** nečega, one nipošto ne vode cilju.

Istina je u tome da **pozitivizam nije prikladan za objašnjenje značenja. Priroda je za njega zatvorena knjiga koju on proučava s vanjske strane**. U izučavanju **djelovanja** prirode pozitivističke metode idu vrlo daleko, što dokazuju svi bezbrojni uspjesi suvremenih tehničkih znanosti, uključujući i avijaciju. No sve na svijetu ima određeno područje djelovanja. Pozitivizam je vrlo dobar kad traži odgovor na pitanje **kako**. Ali kad pokušava odgovoriti na pitanje **zbog čega i zašto**, on postaje komičan jer zalazi u njemu strano područje.

Doduše, ozbiljniji pozitivistički mislioci odriču svaku mogućnost pitanja **zbog čega i zašto** u »pozitivističkom istraživanju«. **Pozitivistička filozofija smatra potragu za smislom i svrhom gotovo za apsurd, za besmislicu**. U tome, dakako, ima istine, jer je, **s pozitivističkog stajališta**, teleologija uistinu besmislica. Ali pozitivističko stajalište nije i jedino moguće stajalište. Greška pozitivizma je u činjenici da on ne vidi **ništa osim sebe** i smatra da je njemu sve moguće, ili da je nemoguće vrlo mnogo onoga što je posve moguće, ali **ne njemu**.

teleologija – idealistička filozofija po kojoj je u prirodi sve uređeno svrsishodno i svaki razvoj ostvaruje ciljeve koji su unaprijed bili određeni

Čovječanstvo nikad neće prestati tražiti odgovore na pitanja **zbog čega i zašto**.

Pozitivistički znanstvenik je pred prirodom u gotovo istom položaju kao divljak u biblioteci punoj vrijednih rijetkih knjiga. Knjiga je za divljaka **stvar** određene veličine i težine. Ma koliko razmišljao čemu može služiti ta čudna stvar, po njezinoj vanjštini to nikada neće shvatiti, **a sadržaj knjige** njemu će ostati **nedokučivi noumenon**.

noumen – u dualističkoj Kantovoj filozofiji «stvar o sebi» koja se ne može spoznati i primiti osjetilima nego samo razumom zamisliti ; suprotno fenomenu

Ali ako čovjek **zna** za postojanje sadržaja knjige, **noumenona**, ako zna da se iza vidljivih pojava krije skriveni smisao, on će nakraju dokučiti bit knjige.

Za to valja shvatiti **ideju** sadržaja knjige, tj. značenje stvari **po sebi**. Znanstvenik koji je pronašao pločice s hijeroglifima ili klinastim pismom na nepoznatom jeziku, nakon velikog napora ih dešifrira i čita. Da ih pročita neophodno mu je samo jedno: on mora znati da ti znakovi **predstavljaju pismo**. Dok misli da je to samo ornament, vanjski ukras pločica ili slučajni crtež nepovezan sa ikakvim značenjem, dotle će mu njihovo značenje i smisao biti posve nedostupni. Čim pretpostavi postojanje značenja stvorena je **moćnost shvaćanja**.

Svaka šifra se može pročitati čak i bez ikakvog ključa. **Ali treba znati da se radi o šifri**. To je prvi i neophodni uvjet. Bez toga se ne može učiniti ništa.

Ideja postojanja vidljive i skrivene strane života odavno je poznata filozofiji. Priznavalo se da zbivanja ili **pojave (phenomena)** predstavljaju samo jednu stranu svijeta, **vidljivu**, lišenu zbiljskog postojanja, a koja stupa u bitak

u trenutku našeg dodira sa zbiljskim svijetom, stranu svijeta beskonačno malenu u usporedbi s drugom stranom. Druga strana, **pojmovi (noumena)**, smatralo se da zbiljski postoje o sebi, ali nedostupni našoj zamjedbi.

No najveća je greška držati svijet **podijeljenim** na pojave i pojmove, smatrati da su pojave i pojmovi međusobno odvojeni, da postoje neovisno jedan od drugoga i da se mogu zamijetiti neovisno jedan o drugome. To posvemašnje filozofijsko neznanje najjasnije se očituje u dualističkim **spiritualističkim** teorijama. Podjela na pojave i pojmove postoji samo u našoj zamjedbi. »Pojavni svijet« samo je naša netočna predodžba o svijetu.

Kako je rekao Karl du Prel: *onostrani svijet samo je ovaj svijet u neobičnoj zamjedbi. Bilo bi točnije reći da ovaj svijet nije ništa drugo doli onostrani svijet u neobičnoj zamjedbi.*

Posve je točna Kantova ideja da nas proučavanje pojavne strane svijeta neće približiti razumijevanju »stvari o sebi«. »Stvar o sebi« je stvar onakva kakva postoji **neovisno o nama**. »Pojava stvari« jest stvar o onom njenom aspektu koji mi zamjećujemo.

Primjer - knjiga u rukama nepismena divljaka - savršeno nam jasno pokazuje da je dostatno ne znati za postojanje pojma stvari (u ovom slučaju sadržaj knjige), pa da se on nikada ne očituje u pojavi. I dovoljno je znati da pojam postoji pa će se otkriti mogućnost da se on nađe uz pomoć onih istih pojava, kojih bi proučavanje bez znanja o postojanju pojma bilo posve jalovo.

Kao što divljak koji proučava pojavnu stranu sata, broj kotačića i zubaca na svakom kotačiću, ne može shvatiti što je sat, tako će i pozitivističkom znanstveniku, koji

proučava izvanjsku, **pojavnu** stranu života zauvijek ostati skriven njegov tajni *raison d'etre* i **cilj** njegova zasebnog očitovanja.

Za divljaka će sat biti vrlo zanimljiva, složena, no posve nekorisna igračka. Slično tome, premda mnogo složenije, **čovjek** izgleda znanstveniku materijalistu kao **mehanizam** za koji ne zna radi čega postoji niti kako je nastao.

Opisali smo kako bi bila nerazumljiva funkcija **svijeće i novca** plošnom biću koje na svojoj ravnini proučava **dva istovjetna kružića**. Isto su tako nerazumljive funkcije **čovjeka** znanstveniku koji ga proučava kao **mehanizam**. Jasno je zašto. Zato što svijeća i novac nisu **dva istovjetna kružića**, već dva posve različita predmeta koji imaju različito značenje i primjenu u svijetu **više** od plošnoga. Čovjek nije **mehanizam**, već nešto što ima svrhu i značenje u svijetu **više** od vidljivoga.

Funkcija svijeće i novca u našem svijetu nedokučivi je **noumenon** zamišljenom plošnom biću. Jasno je da pojava **kružnice** ne može dati ideju o funkciji svijeće i o razlici između nje i novca.

Ali **dvodimenzionalna zamjedba** ne postoji samo na ravnini. Materijalistička misao nastoji je primijeniti na zbiljski život. Iz toga nastaju neobični apsurdi kojih je istinito značenje, na žalost, mnogima nerazumljivo. **Marxov homo oeconomicus** očito je dvodimenzionalno plošno biće koje se kreće u dva smjera, u smjeru **proizvodnje i potrošnje**, tj. biće koje živi na ravnini **proizvodnje - potrošnje**. Kako je uopće moguće predočiti čovjeka kao tako očito umjetno biće? I kako se može očekivati da se shvate zakoni ljudskog življenja sa svim njegovim složenim duhovnim težnjama i s glavnim

životnim poticajem u težnji da **zna**, da razumije sve oko sebe i u sebi, ako se proučavaju izmišljeni zakoni života izmišljenog bića na izmišljenoj ravnini? Odgovor na to pitanje ostaje tajna autora te teorije. Ali teorija Marxa i njegovih sljedbenika osvaja ljude kao što osvajaju sve jednostavne teorije koje daju kratak odgovor na niz drugih pitanja. No mi smo odviše upleteni u materijalističke teorije i ne vidimo ništa osim njih.

Pozitivistička znanost u biti odriče nauk o pojavama i idejama. Ona samo, suprotno Kantu, tvrdi da se, proučavajući pojave, postupno približavamo idejama. Ideje pojava su, po mišljenju znanosti, gibanje atoma i etera ili titranje elektrona, a svemir znanost smatra vrtlogom mehaničkog gibanja koji za nas poprima »pojavnost« kad ga zamjećujemo osjetilima.

»Materijalizam« ili »energizam« tvrde da su pojave života i svijesti samo funkcija fizičkih pojava, da bez fizičkih pojava ne mogu postojati pojave života i svijesti koje su samo određena kombinacija fizičkih pojava. Materijalizam tvrdi da pojave svijesti nastaju iz vanjskih podražaja odraženih u živom organizmu; da se sav psihički i duhovni život razvio iz jednostavne podražljivosti stanice, tj. iz sposobnosti da kretanjem odgovara na vanjski podražaj; »da su sve tri vrste pojava u biti isto, a više pojave, tj. pojave života i svijesti samo su različite manifestacije **nižih** pojava, tj. fizičko-mehaničke ili elektro-magnetske energije.

Na sve to može se dati jedan prigovor. ***Kad bi to bilo istinito, bilo bi odavno dokazano. Najlakše je dokazati materijalističku pretpostavku. Treba samo mehaničkim putem dobiti život ili svijest.*** Materi-

jalizam je jedna od onih »konkretnih« teorija koje **ne mogu biti istinite bez dokaza**, jer one ne mogu nemati dokaza ako je u njima makar i trun istine.

No materijalizam nema dokaza. Naprotiv, beskrajno veća moć života i svijesti u usporedbi s mehaničkim gibanjem pokazuje upravo suprotno. S punim pravom možemo reći da je materijalizam isto toliko subjektivna teorija kao bilo koje učenje dogmatske teologije.

Spomenuta činjenica o golemoj oslobađajućoj snazi psiholoških pojava sama po sebi je dostatna da se problem **o svijetu skrivenog** postavi na zbiljsku i čvrstu osnovu.

Svijet skrivenog ne može biti svijet nesvjesnog mehaničkog gibanja.

Materijalizam dopušta mogućnost objašnjavanja **višeg** uz pomoć **nižeg, nevidljivog uz pomoć vidljivog**. No već u početku smo istaknuli da se jedna nepoznanica ne može objasniti uz pomoć druge nepoznanice. Još manje je opravdano objašnjavati **poznato** uz pomoć **nepoznatog**.

To niže (materija i gibanje), kojim materijalizam nastoji objasniti više (život i misao), **i samo je nepoznato**. Dakle, njime se ne može objašnjavati ni određivati nešto drugo. **Međutim, više, tj. misao, jedina je veličina koju posjedujemo, jedino što znamo, čega smo svjesni u sebi, u čemu ne možemo pogriješiti i u što ne možemo sumnjati.**

Budući da misao može izazvati ili **osloboditi** gibanje, a gibanje **nikada** ne može izazvati ili osloboditi misao (iz kotača koji se okreće nikad se neće dobiti misao), moramo, dakako, nastojati odrediti ne više uz pomoć nižeg, već niže uz pomoć višeg. Budući da nevidljivo,

poput **sadržaja knjige ili namjene sata** određuje vidljivo, moramo nastojati shvatiti nevidljivo, a ne vidljivo.

Polazeći od pogrešne pretpostavke o **mehaničnosti** noumenalne strane prirode, pozitivistička znanost, na kojoj se temelji svjetonazor većine suvremeno obrazovanog čovječanstva, pravi i drugu grešku kad istražuje zakon uzroka i posljedice, ili zakon funkcije - griješi smatrajući posljedicom ono što je uzrok.

Poput dvodimenzionalnog plošnog bića koje sve pojave što dopiru do njegove svijesti smatra da leže na ravnini, **pozitivistički znanstvenik** nastoji na ravnini protumačiti sve pojave različitih vrsta; tj. **sve vidljive pojave on objašnjava kao posljedice drugih vidljivih pojava i kao neizbježni uzrok kasnijih vidljivih pojava**. Drugim riječima, on **smatra da su uzročno i funkcionalno ovisne samo one pojave koje se zbivaju na površini - vidljivi svijet i pojave vidljivog svijeta - ne priznavajući da u taj svijet mogu ulaziti uzroci koji se ne nalaze u njemu, ili da pojave tog svijeta mogu imati funkcije izvan njega**.

No, i to bi moglo biti istinito samo kad u svijetu ne bi bilo pojava života i svijesti, ili kad bi se pojave života i svijesti doista **izvodile** iz fizičkih pojava, umjesto što imaju mnogo veću skrivenu snagu od njih. Tada bismo imali prava i osnove nizove pojava proučavati samo u njihovoj fizičkoj ili vidljivoj susljednosti, kako to radi pozitivistička filozofija. Ali, **ako uzmemo u obzir pojave života i svijesti, moramo priznati da lanac pojava vrlo često iz čisto fizičke susljednosti prelazi u biološku, tj. u susljednost koja već u sebi sadrži nešto skriveno, nama nevidljivo, ili u psihološku**

susljednost gdje je mnogo više skrivenoga. Moramo priznati također da u obrnutom prijelazu u fizičku susljednost iz biološke i psihološke sfere radnje proizlaze, često ako ne i uvijek, upravo iz onih strana koje su nama skrite, tj. da je vidljivome uzrok nevidljivo. Na temelju toga moramo priznati da je lance ili slijedove nemoguće promatrati samo u svijetu fizičkih pojava. Kad se ta susljednost tiče čovjekova života ili ljudskog društva, onda jasno vidimo kako ona često izlazi iz »fizičke sfere« i opet se u nju vraća. Promatramo li s tog gledišta vidjet ćemo u životu pojedinca i u životu društva mnogo tokova koji povremeno izbiju na površinu i provale u bujici, a povremeno nestaju duboko pod zemljom, skrivaju se pred očima, ali ne nestaju, već samo čekaju trenutak da se opet pojave na površini.

U svijetu uočavamo stalne lance pojava i vidimo kako ti lanci, ne prekidajući se, prelaze iz jednog reda pojava u drugi. Vidimo kako pojave svijesti - misli, osjećaji, želje - prate fiziološke pojave, a možda ih i stvaraju, i izazivaju nizove čisto fizičkih pojava; vidimo kako fizičke pojave, kad postanu predmetom osjeta vida, sluha, opipa, njuha i drugih, izazivaju fiziološke pojave, a potom psihološke. No ako život promatramo sa strane, vidimo samo fizičke pojave. Uvjerimo li sebe da je to jedina zbilja, druge ne možemo opaziti. Tu se očituje velika sugestivna moć općeprihvaćenih ideja. Iskrenom materijalistu svaki metafizički argument koji dokazuje nezbiljnost materije ili energije izgleda sofizam. To je za njega nešto nepotrebno, neugodno, što ometa pravilni tok misli, što bez svrhe i smisla ugrožava ono što je po njegovu

mnijenju čvrsto utvrđeno, jedino neprijeporno što leži u osnovi svega. On se ljutito brani od »idealističkih« ili »mističkih« teorija kao od zujanja komarca...

No odjednom mu sijeva neobična pomisao da su misao i gibanje u svojoj biti nešto posve različito, da to ne može biti jedno te isto, jer je misao subjektivna pojava, a gibanje objektivna. Poput munje u njegovoj svijesti sijevne misao da kad bi otvorio mozak živog čovjeka i vidio sve vibracije stanica sive tvari mozga i sva podrhtavanja vlakana bijele tvari, sve bi to ipak bilo samo gibanje, a misao bi ostala negdje izvan granica ispitivanja, na svako približavanje uzmicala od njega poput sjene. Kad sve to spozna, »pozitivist« osjeća da mu tlo izmiče pod nogama, osjeća da se svojom metodom nikada neće približiti misli. I jasno vidi da je nova metoda nužna. Tek što to pomisli odjednom, kao čarobnim štapićem počinje uočavati oko sebe stvari koje ranije nije vidio. Njegove se oči otvaraju za ono što prije nije htio vidjeti. Zidovi koje je sam izgradio oko sebe počinju se rušiti jedan za drugim, a iza srušenih zidova pred njim se otkrivaju beskrajni vidici mogućeg znanja o kojima prije nije ni sanjao.

Tada se potpuno mijenja njegov pogled na sve što ga okružuje. *Shvaća da vidljivo nastaje iz nevidljivog i da se ne može razumjeti vidljivo dok se ne shvati nevidljivo.* Njegov se »pozitivizam« počinje kolebati i ako je to čovjek *neustrašive misli*, u jednom divnom trenutku će shvatiti da je upravo ono što je on smatrao zbiljskim i istinitim nezbiljsko i lažno, a ono što je smatrao lažnim da je zbiljsko i istinito.

Prije svega će vidjeti da se **očitovane** fizičke pojave često skrivaju, baš kao potok koji ponire pod zemlju. No one ne iščezavaju potpuno, već žive u skrivenom obliku u nekoj svijesti, u nekom pamćenju, u nekim riječima i knjigama, kao što se buduća žetva krije u sjemenu. A zatim opet izbijaju na svjetlo, iz skrivenog stanja prelaze u očito i proizvode šum, grom, gibanje.

Te prijelaze nevidljivog u vidljivo vidimo u osobnom životu čovjeka, u životu naroda, u povijesti čovječanstva. Ti se lanci zbivanja neprekidno nastavljaju, međusobno prepleću i proniču, povremeno se skrivaju našem pogledu, a povremeno opet pojavljuju.

Umjetnički prikaz te ideje nalazim u poglavlju »Karma« u knjizi ***Mabel Collins Light od The Path (Svjetlo na putu)***.

»Zamislite zajedno sa mnom«, piše u tom članku, «da je svako pojedinačno postojanje poput konopa nategnutog iz beskraja u beskraj, nema kraja ni početka, ništa ga ne može prekinuti. Sačinjen je od bezbroja tankih niti koje, tijesno povezane, čine njegovu debljinu. . . Ne zaboravite da su te niti žive, poput električnih žica ili, još više, živaca koji titraju...

Ponekad duge žive niti, koje u svojoj neprekidivoj stalnosti formiraju individualno biće, prelaze iz sjene na svjetlo...

Ova ilustracija je samo mali dio, jedna strana istine, manje od fragmenta. Ipak, zaustavite se na njemu. Uz njegovu pomoć možete poći dalje i vidjeti više. Prvo valja shvatiti da budućnost ne tvore proizvoljni izdvojeni postupci sadašnjosti, već da je sva budućnost neraskidivo, stalno produžavanje sadašnjosti, kao što je sadašnjost neprekidno produžavanje prošlosti. Na

ravnini, s jedne točke gledišta, primjer konopa posve je točan.«

Navedeni odjeljak nam pokazuje da je ideja Karme, rođena u staroj indijskoj filozofiji, ideja neprekidne susljednosti pojava. Svaka pojava, ma kako mala, karika je beskrajnog i neraskidivog lanca koji iz prošlosti ide u budućnost prelazeći iz jednog područja u drugi, čas se pokazujući u vidu fizičkih pojava, čas skrivajući se u pojavama svijesti.

Ako ideju Karme sagledamo s gledišta naše teorije vremena i višedimenzionalnog prostora, više nam se neće činiti čudesnom i neshvatljivom ***povezanost odvojenih zbivanja***. Čim su vremenski najudaljenija zbivanja ***u dodiru sa četvrtom dimenzijom***, znači da se ona zapravo zbivaju istovremeno, kao uzrok i posljedica, a zidovi što ih dijele samo su naša iluzija koju naš slabi razum nije u stanju nadvladati. ***Stvari nisu povezane vremenom, već unutrašnjom vezom, unutrašnjim odnosom. Vrijeme ne može odvojiti stvari koje su bliske iznutra, koje potječu jedna od druge***. Poradi nekih drugih svojstava tih stvari one nam se čine razdvojenima oceanom vremena. No mi znamo da taj ocean ne postoji ***u zbilji*** i počinjemo shvaćati kako i zašto zbivanja jednog tisućljeća mogu ***izravno*** utjecati na zbivanja drugoga.

Postaje nam razumljiva skrivena aktivnost zbivanja. ***Shvaćamo da nam zbivanja moraju izgledati skrivena kako bi nam sačuvala iluziju vremena. Mi to znamo. Znamo da su današnja zbivanja jučer bile ideje i osjećaji, i da su sutrašnja zbivanja danas u nečijem podražaju, u nečijoj gladi, u nečijoj patnji.***

Sve to znamo, a naša »pozitivistička« znanost uporno želi vidjeti samo slijed vidljivih pojava, tj. svaku vidljivu ili fizičku pojavu smatra posljedicom **samo** druge fizičke pojave.

Ta sklonost da se sve promatra samo na ravnini, to opiranje da se prizna išta izvan te ravnine, toliko sužava naš pogled da nam onemogućava da život shvatimo u njegovoj potpunosti. **Zajedno s materijalističkim nastojanjima da više tumači kao funkciju nižeg to je glavna kočnica razvitka našeg znanja**, glavni uzrok nezadovoljstva znanošću, pritužbi na bankrot znanosti i njezina stvarnog bankrota u mnogo pogleda.

Nezadovoljstvo znanošću posve je razložito, a tužbalice na njezinu nesposobnost opravdane, jer je znanost zaista zašla u slijepu ulicu iz koje nema izlaza i samo je pitanje vremena kad će se otvoreno priznati da su je njezini glavni pravci zaveli.

Uzmimo neki jednostavni primjer u kojemu će se, međusobno povezano, zbivati sve tri vrste nama poznatih pojava - fizičke pojave, pojave života (fiziološke) i pojave svijesti (psihološke) - i pogledajmo kako ih proučava pozitivistička znanost.

Zamislimo da stojimo uz prozor i na ulici vidimo čovjeka koji iz pištolja strijelja drugog čovjeka.

To je čitav lanac pojava koji očito dolazi izdaleka, iz nama nepoznate prošlosti i odlazi u nama nepoznatu budućnost. Lanac je potpuno povezan i neraskidiv. »Hitac« je karika tog lanca.

Međutim, ako se znanost prihvati ispitivanja tog hica, ona će ga uzeti izvan lanca, kojega je on karika, a ako i izgradi **svoj** lanac pojava, kojega će karikom, po njezinu mišljenju, biti hitac, pojave će uzeti u nepravilnoj

susljednosti, jer će u taj lanac uključiti samo fizičke pojave.

»Hitac« je karika beskonačnog lanca pojava. To je znanost u stanju priznati. Ali, kad proučava hitac, ona ga neizbježno uzima kao nešto **konačno**, tj. kao nešto što ima početak i kraj, jer nema ni metode ni sredstava za upotrebu beskonačnosti. Doduše, matematika koju pozitivizam smatra svojim temeljem, sasvim točno tvrdi da se beskonačne veličine podvrgavaju posve drugim zakonima nego li konačne i da se beskonačne veličine ne može upotrebljavati kao konačne. To znanost također ne može ne priznati **teorijski**. Ali u praksi, ona se uopće ne obazire na te svoje zaključke. I uporno svaku pojavu razmatra kao konačnu. Tako i u ovom slučaju.

Što je hitac s gledišta znanosti? Pomak poluge za oroz i opruge, udarac udarne igle po kapsuli, eksplozija plinova koja izbacuje metak, zvuk od udara zraka, let metka i njegov sudar s nečim što mu se nalazi na putu.

To je sve što se vidi s pozitivističkog gledišta. Kojega je lanca karika ta pojava ako se na taj način proučava? Fizičar će reći da je uzrok hica sila proizvedena eksplozijom baruta, to jest, sposobnost baruta da od razmjerno nevelike količine krute tvari stvori veliku količinu plinova. On će objasniti zašto se to događa, ispričati od čega je načinjen barut, možda ukazati odakle i na koji je način energija što se oslobađa pri pucnju nastala iz baruta. Zatim on na isti način objašnjava kapsulu i kao zaključak izjavljuje da je **poticaj** za oslobađanje energije, što se razvija pri pucnju, bilo stezanje mišića prsta kojim je pritisnuta poluga za oroz. Nevelika količina energije, potrošena u toj maloj kretnji, nedvojbeno je ranije bila uzeta iz okolnog svijeta, dobivena hranom. Moguće je da je pri pritiskivanju

poluge prstom djelovala energija što se nalazila u komadu mesa pojedenom dan ranije.

O posljedicama hica znanost će reći da su oslobođeni plinovi proizveli udar zraka i snaga, uložena u tane pri pucnju, otišla je na kidanje mesa, kosti i žila u tijelu drugog čovjeka.

Sve što smo rekli nije karikatura, već posve točan prikaz znanstvene metode opisivanja pojava. Znanost kao takva ništa više ne može reći.

Pogledajmo koliko takvo proučavanje hica odgovara zbilji. Pogledajmo **uistinu** kakvih je lanaca hitac karika. Ponajprije moramo priznati vrlo važnu činjenicu. Hitac je karika **u vrlo mnogo** lanaca. Pozitivistička znanost proučava jedan od njih - lanac fizičkog slijeda. Pokušajmo ispitati druge lance. U prvom redu pogledajmo da li točno ili netočno smatramo **činjenicom** da je hitac karika **u mnogim lancima**, u mnogim susljednim pojavama.

Lanac fizičkog slijeda, koji istražuje znanost, nije uzročni lanac, tj. nije lanac prethodnih **uzroka** koji su izazvali hitac. To je lanac **sredstava** koja su stvorila **mogućnost** pojave hica. To je lanac **skupljanja** fizičke energije oslobođene pri pucnju. No tu je energiju oslobodilo nešto posve drugo. Tu je energiju oslobodio **osjećaj** koji je u trenutku pucanja vladao u duši onoga koji puca, njegova **želja da puca**, odluka da puca. Želja i odluka da puca su **pojave svijesti**. One su nastale pod utjecajem mnogih drugih okolnosti što su im prethodile. Niz tih prethodnih okolnosti, u koje ulaze i pojave svijesti i fizičke pojave, **uzročni su lanac hica**, tj. lanac uzroka koji su izazvali pojavu hica, koji su oslobodili sve skrivene energije (snagu mišića u prstu i eksplozivnu snagu baruta) što su djelovale u trenutku pucnja. U hicu

se niz pritajenih, skrivenih pojava svijesti - želja za osvetom, bijes, mržnja, strah - izrazilo u vidu fizičke pojave.

Tokovi su iz zemlje izbili na površinu.

Hitac je nedvojbeno karika u lancu mnogih zbivanja. Možda je on rezultat zavjere, možda je izazvan strašću i ljubomorom, možda je čovjek pucao da zaštiti sebe, ili je štitio drugog, možda je postupao po osjećaju dužnosti, možda su ga vodile emocije. U svakom slučaju »hitac« je imao svoju povijest u prošlosti i imat će je u budućnosti. Za njim slijede izravne i neposredne posljedice: rana nanesena drugom čovjeku, bol, patnja, možda smrt, tuga njegovih bližnjih, njihova ogorčenost na ubojicu, hapšenje ubojice, preslušavanje, istraga, sud itd. Sve su to lanci zbivanja kojih je karika hitac.

Ako budemo hitac ispitivali izvan tih lanaca nikada nećemo shvatiti što je hitac **kao pojava**.

Pozitivistička znanost, smatrajući sebe zbiljskom i točnom, zapravo proučava posve umjetni, fantastični svijet koji nema ničeg zajedničkog sa **zbiljskim svijetom**. U zbiljskom svijetu ništa nije **odvojeno**, sve je povezano. Ništa nije **konačno**, završeno, odlučeno. Znanost proučava »hitac« samo kao pojam, tj. uzimajući samo opća svojstva svih (ili većine) hitaca. Ali u zbiljskom svijetu hitac kao pojam ne postoji. Logički pojam hica je naprosto umjetno stvoren za udobnost razuma. **Ispitivati** nešto umjetno kao da je zbiljsko znači upadati u grijeh materijalizma - prihvaćati lažno za istinito. U zbilji svaki hitac je karika u vlastitoj posve osobitoj kombinaciji uzročnih lanaca. Ne može se iz te kombinacije lanaca umjetno uzimati samo jedan, vanjski. Ako ne znamo ili ne vidimo ništa osim te vanjske susljedice, mi znamo samo pojavu onoga što se u zbilji

dogodilo, tj zapravo ne znamo ništa. Dvije naizgled posve istovjetne pojave mogu biti karike toliko različitih kombinacija uzročnih lanaca, da u zbilji te pojave ne samo da nisu istovjetne, već su upravo međusobno suprotne.

Za pozitivističku znanost **svi hici** su jednaki; razlikuju se samo po snazi. Ali za istinski **točno** istraživanje nema dva jednaka hica. Možemo reći, i to ne kao pretpostavku, već sasvim određeno, da se svijet fizičkih pojava nama ukazuje kao presjek jednog drugog svijeta koji postoji **ovdje** i kojega su i zbivanja **ovdje**, no nama su nevidljiva. Uopće ne želim govoriti o nečem čudesnom ili natprirodnom. Ništa nije čudesnije i natprirodnije od života. Uzmite ulicu velikoga grada sa svim njezinim pojedinostima i u određenom trenutku; tj. uzmite sve što se može uzeti. Dobit ćete vrlo različite činjenice. A koliko je mnogo skrivenog iza tih činjenica i uopće se ne može vidjeti. Koliko želja, strasti, pohlepe, gramzljivosti, koliko male i velike boli, koliko obmana, licemjerja, laži, koliko nevidljivih niti, simpatije, antipatije, interesa, koristi - povezuje tu ulicu sa cijelim svijetom. Ako zamislimo sve to, postat će jasno da je ulicu nemoguće ispitivati samo **po onome što se vidi**. Moramo tražiti dublje. Složen i široki **pojam** ulice ne otkriva njezin beskonačni noumenon koji je povezan s vječnošću i s vremenom, s prošlošću i budućnošću i sa cijelim svijetom.

Stoga vidljivi pojavni svijet s pravom možemo smatrati presjekom nekog drugog, mnogo složenijeg svijeta koji također postoji **ovdje** i zbivanja kojega se događaju **ovdje**, ali za nas nevidljiva.

Svijet noumena nama je beskonačan i nedokučiv kao što je dvodimenzionalnom biću nedokučiv trodimenzionalni svijet sa svom raznolikošću njegovih

funkcija. Za čovjeka je najbliža moguća »istina« u formulaciji: **svaka stvar ima beskonačno različitih značenja i nemoguće je znati sva ta značenja.** Drugim riječima, »istina« kako je mi shvaćamo, tj. **konačno određenje**, moguća je samo u **konačnom** nizu pojava. U **beskonačnom** nizu ona se negdje mora pretvoriti u svoju suprotnost.

Ovu misao izrazio je **Hegel**:

»Svaka ideja, protegnuta u beskonačnost, pretvara se u vlastitu suprotnost.«

Upravo to **mijenjanje značenja** razlog je zbog kojega je čovjeku nedokučiv noumenalni svijet. Ideja stvari, tj. **stvar o sebi** sastoji se od beskonačnog broja funkcija i značenja stvari koje je nemoguće obuhvatiti našim razumom. Uz to sastoji se i od promjena značenja jedne i iste stvari. U jednom značenju stvar je velika cjelina koja u sebi sadrži mnogo dijelova, u drugom značenju to je ništavni dio velike cjeline. Naš razum ne može sve to spojiti u jedno. Stoga **ideja stvari** bježi od nas razmjerno s našom težnjom da je spoznamo, bježeći od nas poput sjenke. »Svjetlo na putu« kaže:

«Ući ćete u svjetlo, no nikada nećete dodirnuti plamena»

To znači da je **svako znanje uvjetno**. Nikada ne možemo obuhvatiti **sva značenja** neke stvari, jer da obuhvatimo sva značenja moramo obuhvatiti **sav svijet** sa svim različitostima **njegovih** značenja.

Glavna razlika između fenomenalne i noumenalne strane svijeta sastoji se u činjenici da je prva **uvijek ograničena**, uvijek konačna, da obuhvaća ona svojstva određene stvari koju mi općenito možemo znati kao

pojave; druga, noumenalna strana uvijek je neograničena, **uvijek je beskonačna.** Nikada ne možemo znati svršetak skrivenih funkcija i skrivenog značenja neke stvari. Oni se mogu beskonačno mijenjati, tj. mogu izgledati uvijek različiti i uvijek novi s novih gledišta, ali ne mogu iščeznuti, baš kao što ne mogu završiti ili se zaustaviti.

Sve ono **najviše** u razumijevanju biti, značenja, **duše** neke pojave s drugog, višeg gledišta, sa širim uopćavanjem, **opet** će imati drugačije značenje. **I tome nema kraja!** U tomu je veličina i užas **beskonačnosti.**

Pritom ne smijemo zaboraviti da svijet kakvoga mi znamo nije nešto postojano. On se mora mijenjati pri najmanjoj promjeni oblika naše zamjedbe. Pojave koje se nama čine posve odvojenima, tamo mogu izgledati kao dijelovi neke cjeline. Pojave koje se nama čine posve istovjetnima, tamo mogu izgledati sasvim različite. Pojave koje mi vidimo kao nešto cjelovito i nedjeljivo, zapravo mogu biti vrlo složene, sadržati različite elemente koji među sobom nemaju ničeg zajedničkog. I sve zajedno može tvoriti jednu cjelinu nama potpuno nepoznate kategorije.

Pritom **tamo ne** označava drugo mjesto, već drugi način zamjećivanja, drugo shvaćanje. I mi ćemo početi gledati ne **odavde**, već od **tamo** ako ne budemo pojavu promatrali kao nešto izdvojeno, već povezanu sa svim lancima pojava koji se u njoj presijecaju.

POGLAVLJE XIII

Glasovi kamenja. Zid crkve i zid tamnice. Brodski jarbol i vješala. Sjena krvnika i sjena sveca. Različiti

sklopovi nama poznatih pojava u višem prostoru. Povezanost pojava koje se nama čine odjelitima i različitost pojava koje se nama čine sličnima. Kako se približiti noumenalnom svijetu? Razumijevanje stvari izvan kategorija vremena i prostora. **Zbiljnost** većine »slikovitih izraza«. Okultno poimanje energije. Pismo Indijca okultista. Umjetnost i ljubav. Stvaralaštvo i ljubav. Ljubav i okultizam. Što vidimo i što ne vidimo. Platonov dijalog o špilji.

Nama se čini da nešto vidimo i da nešto razumijemo. No, zapravo, mi vrlo mutno osjećamo sve što se oko nas zbiva, baš kao što puž mutno osjeća sunčevo svjetlo, kišu, mrak.

Kadšto mutno osjećamo razliku u predmetima, što ovisi o njihovim funkcijama.

Jednom sam se brodom vozio po Nevi sa svojim prijateljem (V. M. A. s kojim sam i prije i poslije mnogo razgovarao o temama kojih se dotičem u ovoj knjizi). Razgovarali smo, no kad smo se približili tvrđavi obojica smo zašutjeli gledajući u zidine i vjerojatno mislili isto. »Tu su i tvornički dimnjaci!« rekao je A. Iza tvrđave doista su se uzdizale nekakve ciglane sa čađavim vrhom dimnjaka.

Kad je on to rekao, odjednom sam **nevjerojatno živo**, kao udarac ili električni udar, osjetio **razliku** između tvorničkih dimnjaka i zidova tamnice. Osjetio sam **razliku među samim ciglama**. Učinilo mi se da je i A. to osjetio.

Kasnije sam u razgovoru s A. spomenuo tu epizodu, a on mi reče da ne samo tada, već **stalno** osjeća tu razliku i duboko je uvjeren u njezinu zbiljnost.

»Samo je pozitivizam uvjeren da je kamen kamen i ništa više«, rekao je on, »no svaka priprosta žena ili dijete dobro znaju da su kamen crkvenog zida ili kamen tamničkog zida dvije različite stvari.«

Čini mi se da ćemo, ako određenu pojavu ispitujemo u vezi sa svim posljedičnim lancima, kojih je ona karika, vidjeti da je **subjektivni osjećaj** razlike između dva fizički istovjetna predmeta, koji često smatramo pukom umjetničkom slikovitošću i kojega zbiljnost odričemo, **posve zbiljan**; vidjet ćemo da su ti predmeti **doista različiti**, kao što su različiti svijeća i kovani novac koji izgledaju kao istovjetne kružnice (pokretne crte) u dvodimenzionalnom svijetu plošnih bića.

Tada ćemo uočiti da su predmeti, istovjetni po materijalu od kojega se sastoje, a različiti po funkcijama, uistinu **različiti**, i da je ta razlika toliko duboka da se čini kao da je istovjetni materijal fizički **različiti**. Postoje **različiti kamenovi, različita stabla, različito željezo, različiti papir**. Nema kemije koja će otkriti tu razliku, no ona postoji i ima ljudi koji je osjećaju i razumiju.

Jarbol broda, vješala, križ u stepi na križanju putova mogu biti napravljeni od iste vrste drva. No **u zbilji**, to su **različiti** predmeti napravljeni **od različitog materijala**. Ono što vidimo, dodirujemo, istražujemo, samo su »kružići na ravnini« od novčića i svijeće. To su samo **sjene** zbiljskih stvari **kojih je bit u njihovoj funkciji**. Sjene mornara, krvnika i sveca mogu biti potpuno istovjetne i po sjenama ih je nemoguće razlikovati, kao što se ni kemijskom analizom ne može razlikovati drvo jarbola, vješala i križa. Ipak su to različiti ljudi i različiti predmeti - **samo su sjene iste i slične**.

Takav se odnos ponavlja pri promatranju svih pojava. Jarbol, vješala i križ stvari su toliko različitih kategorija, atomi toliko različitih tijela (koja znamo po njihovim

funkcijama) da se čak ne može govoriti o *ikakvoj* sličnosti među njima. ***Naša je nesreća u tome što kemijski sastav stvari smatramo najzbiljskijim obilježjem. Međutim, zbiljska obilježja valja tražiti u funkcijama stvari. Kad bismo stekli mogućnost da šire i dublje pogledamo uzročni lanac kojega su karike naše radnje i ponašanje; kad bismo naučili da ih ne uzimamo samo u uskom značenju s obzirom na život čovjekov, s obzirom na svoj život, već u širokom kozmičkom značenju; kad bi nam uspjelo naći i utvrditi vezu između običnih pojava u našem životu i života kozmosa, nedvojbeno bi nam se u »najobičnijim« pojavama otkrilo beskrajno mnogo novog i neočekivanog.***

Na taj način možemo naučiti nešto novo o, primjerice, običnim fizičkim pojavama koje smo navikli smatrati prirodnima i razjašnjivima i za koje držimo da o njima nešto znamo. ***Odjednom možemo doznati da ništa ne znamo, da je sve što smo dosad znali samo pogrešni zaključak iz pogrešnih pretpostavki. Može nam se otkriti nešto beskrajno veće i neizmjereno značajnije u pojavama kao što su širenje i stezanje tijela, toplina, svjetlo, zvuk, gibanje planeta, izmjenjivanje dana i noći, promjena godišnjih doba itd. Općenito, odjednom nam se mogu na najneočekivaniji način objasniti svojstva pojava koja smo navikli prihvaćati kao nešto zadano što ne sadrži u sebi ništa izvan onoga što mi vidimo u njima.***

Stalnost, trajanje, periodičnost ili neperiodičnost pojava mogu za nas dobiti sasvim novi smisao i značenje. Novo i neočekivano može nam se otkriti ***u prijelazu*** iz jedne

pojave u drugu. Rođenje, smrt, ljudski život, njegovi odnosi s drugim ljudima, ljubav, mržnja, simpatija, antipatija, želje, strasti odjednom se mogu pojaviti u posve novom svjetlu. Sad nam je vrlo teško zamisliti narav toga **novoga** koje možemo osjetiti u starim stvarima, a kad to novo počnemo osjećati, vrlo teško ćemo ga shvatiti. **No, u zbilji, samo nas naša nesposobnost da osjećamo i razumijemo to »novo« odvajava od njega, jer mi živimo u njemu i usred njega. Ali naši su osjeti odveć primitivni, naše ideje odviše grube za to tanano razlikovanje pojava koje nam se otkrivaju u višem prostoru. Naš razum, naša sposobnost povezivanja, nisu dovoljno savitljivi da bi obuhvatili nove suodnose. Stoga je prvi osjećaj pri upoznavanju »ovoga svijeta« (tj. ovog našeg svijeta, ali bez ograničenja u kojima ga obično gledamo), vjerojatno čuđenje, i to čuđenje mora sve više i više rasti što ga bolje upoznajemo. Što bolje znamo neku stvar ili neki odnos stvari, što su nam oni bliži i prisniji, to nas više mora čuditi to novo i neočekivano što ćemo u njima otkrivati.**

Želimo li razumjeti **noumenalni svijet** moramo tražiti **skriveno značenje** u svemu. Zasad je u nama odviše duboko pozitivizam s njegovim nastojanjem da u svemu traži **vidljivi** uzrok i **vidljivu** posljedicu. S teretom pozitivističkih navika vrlo nam je teško razumjeti neke ideje. Između ostalog, vrlo nam je teško razumjeti **zbiljnost razlike**, u noumenalnom svijetu, između predmeta koji su u našem svijetu **slični**, ali imaju različite funkcije.

Međutim, želimo li se približiti razumijevanju noumenalnog svijeta, svim snagama moramo nastojati **opaziti** sve te očite, »subjektivne« razlike među

predmetima koje nas ponekad iznenađuju, koje ponekad **bolno jasno** osjećamo; one razlike koje se izražavaju u umjetnosti, koje poput munje na tren osvjetle svijet zbiljnosti. Te razlike i jesu zbiljnosti noumenalnog svijeta, mnogo zbiljnije od svih **maya** naših pojava.

Moramo nastojati uočavati te zbiljnosti i razvijati u sebi sposobnost da ih osjećamo, jer upravo na taj način (i samo na taj način) mi dolazimo u dodir s noumenalnim svijetom ili **svijetom uzroka**.

Vrlo zanimljiv primjer razumijevanja **skrivenog** značenja pojava nalazim u knjizi »**Okultni svijet**« (**»The Occult World«**), u pismu jednog Indijca okultista autoru knjige **A. P. Sinnettu**:

»Mi vidimo veliku razliku u kvaliteti dviju jednakih količina energije, koju troše dva čovjeka, od kojih jedan, pretpostavimo, **ide** na svoj obični, mirni, svakidašnji posao, a drugi **ide** u policijsku stanicu potkazati svoga bližnjega. Ljudi od znanosti ne vide tu razliku, **a mi** vidimo specifičnu razliku između energije **vjetra koji puše i energije kotača koji se okreće**.

Svaka ljudska misao, kad se pojavi, prelazi u unutrašnji svijet i postaje **djelatni entitet** koji srasta s nekim «duhom» (**elemental**), to jest s jednom od umskih sila prirode.«

Ako zasad ostavimo po strani posljednji dio ove opaske i uzmemo samo prvi, vidjet ćemo da, dakako, »čovjek od znanosti« ne priznaje razliku u kvaliteti energije koju troše dva čovjeka koja idu: jedan na posao, a drugi s prijavom. Znanosti ta razlika nije vidljiva. Znanost je ne osjeća i ne priznaje. No, mi posjedujemo **oblik**

zamjedbe koji savršeno osjeća tu razliku, razumije je i zna.

Govorim o umjetnosti. Glazbenik, slikar, kipar prekrasno razumiju da je **moguće** ići različito, štoviše, da je **nemoguće** ići isto. **Radnik i potkazivač** idu različito.

To najbolje razumije, ili bi barem morao najbolje razumjeti, **glumac**.

Pjesnik shvaća da su jarbol, vješala i križ **napravljeni od različitog drva**. On razumije razliku između kamena u zidu crkve i kamena u zidu tamnice. On čuje »glasove kamenja«, razumije jezik drevnih zidova, mogila (grob, jama, humak), ruševina, rijeka, šuma i stepa. On čuje **glas tišine**, razumije psihološku razliku između šutnja, shvaća da **šutnja može biti različita**.

Sva se umjetnost zapravo i sastoji u razumijevanju i prikazivanju tih neuhvatljivih razlika. Pojavni svijet je samo materijal za umjetnika, kao što su boje za slikara i zvukovi za glazbenika; on je samo sredstvo za razumijevanje i izražavanje svog razumijevanja pojmovnog svijeta.

Na sadašnjem stupnju našeg razvoja umjetnost je najmoćnije sredstvo za zamjećivanje uzročnog svijeta. Tajna života jest u tome da se **noumenon**, to jest, skriveno značenje i skrivena funkcija stvari, odražava u njegovom **fenomenu**. Fenomen je odraz noumenona u našem svijetu. **Fenomen je slika noumenona**. Po fenomenu je **moguće** znati noumenon. Samo, tu se neće ništa postići kemijskim reagensima i spektroskopom. Odraz noumenona u fenomenu može razumjeti i osjetiti samo onaj tanani aparat što se naziva **dušom umjetnika**.

»Okultizam« - **skrivenu stranu života** - valja izučavati u umjetnosti. Umjetnik mora biti **vidovit**, on mora vidjeti ono što drugi ne vide. On mora biti **čarobnjak**, mora imati dar da navede druge da vide ono što ne vide, a on vidi.

Umjetnost vidi više i dalje od nas. Već smo istaknuli da mi uopće ništa ne vidimo, samo **pipamo**, te stoga i ne uočavamo one razlike među stvarima koje se ne izražavaju fizički ili kemijski. No, umjetnost je već **početak viđenja**. Ona vidi mnogo više od najsavršenijih aparata; ona osjeća beskrajne nevidljive izbrušene kristale od kojih jedan nazivamo čovjekom.

»Istina je da je ova zemlja pozornica drame od koje mi zamjećujemo samo rasute dijelove, a veći dio junaka nama je nevidljiv.«

To kaže teozofijska spisateljica **Mabel Collins**, autorica »**Svjetla na putu**«, u knjižici »**Illusions**« (Iluzije). I to je točno: mi **vidimo** izuzetno malo.

Ali umjetnost ide dalje od običnog ljudskog viđenja. Stoga ima strana života o kojima samo umjetnost ima pravo govoriti. Jedna od tih strana je ljubav. Samo se umjetnost zna približiti ljubavi, samo umjetnost zna o njoj govoriti.

Ljubav je uvijek bila i jest glavna tema umjetnosti i to je posve razumljivo. U njoj se stječu sve niti ljudskog života, sve emocije; kroz ljubav čovjek dolazi u doticaj s budućnošću, vječnošću, rasom kojoj pripada, prošlošću čovječanstva i njegovom budućom sudbinom. U susretu spolova, u njihovoj međusobnoj privlačnosti velika je tajna života, **tajna stvaralaštva**. Odnos **skrivenne** strane života prema **neskrivenoj**, tj. očitovanje zbiljskog života u našem, **prividnom**, osobito se jasno oslikava u toj

vječno obrađivanoj, vječno ispitivanoj i promišljanoj i vječno neshvatljivoj oblasti odnosa među spolovima.

Obično se odnosi muškarca i žene shvaćaju kao nužnost što potječe iz potrebe produžavanja ljudske vrste na zemlji. **Rođenje je *raison d'etre*** ljubavi s religioznog, moralnog i znanstvenog gledišta. Ali u zbilji stvaralaštvo se ne sastoji u samom produžavanju života, već prije svega i iznad svega **u stvaralaštvu ideje. Ljubav je golema snaga koja proizvodi ideje, budi stvaralačku sposobnost čovjeka.**

Kad se ujedine dvije snage što ih sadrži ljubav - snaga života i snaga ideje - čovječanstvo će **svjesno** krenuti »k svojim višim sudbinama«.

Zasad to osjeća samo umjetnost.

Sve što se o ljubavi govori »realistički« uvijek je grubo i plitko. Ni u čemu se tako jasno ne očituje razlika između dubokog »okultnog« poimanja života i površnog »pozitivističkog« kao u pitanju o ljubavi.

U nizu drugih pitanja današnjice imamo i strašno »pitanje spolova«. To je pitanje iz života dvodimenzionalnih bića koja žive na ravnini i kreću se u dva smjera - u smjeru **proizvodnje i potrošnje. Za ljude postoji pitanje o ljubavi.**

Ljubav je individualizirani osjećaj upućen određenom objektu, jednoj ženi ili jednome muškarcu. Druga ili drugi ne mogu zamijeniti ljubljenoga.

»Spolni osjećaj« nije individualizirani osjećaj, njemu odgovara svaki više ili manje privlačan muškarac, svaka više ili manje mlada žena.

Ljubav je **oruđe spoznaje**, ona zbližava ljude, otkriva čovjeku dušu drugoga, omogućava da zavirimo u dušu prirode, da osjetimo djelovanja kozmičkih sila.

Ljubav je oznaka **vrste**.

Ona se očituje već i u onim vrstama životinja koje prave izbor, u divljih mesoždera, rasnih konja, čistokrvnih pasa.

Kod ljudi ljubav je oruđe usavršavanja vrste. Kad iz pokoljenja u pokoljenje ljudi ljube, tj. traže ljepotu, osjećaje, uzajamnost, oni razvijaju tip koji traži ljubav i koji je sposoban za ljubav, tip koji evoluira, uzdiže se.

Kad se iz pokoljenja u pokoljenje ljudi spajaju po slučaju, bez ljubavi, bez ljepote, bez osjećaja, bez uzajamnosti, ili po razumu, što je **strano** ljubavi, zbog računice, ekonomske koristi, u interesu »posla« ili »domaćinstva«, oni gube ljubavni nagon, nagon za odabir. Umjesto »ljubavi« u njih se razvija »spolni osjećaj«, koji je ravnodušan i ne služi odabiru, koji ne samo da ne čuva i ne poboljšava vrstu, već joj, naprotiv, šteti. Tip kržlja, fizički i moralno se izopačuje.

Ljubav je oruđe odabira.

»Spolni osjećaj« je oruđe izopačenja.

Razlika između »pitanja o ljubavi«, kako ga shvaća umjetnost i »pitanja spolnosti« kako ga shvaća suvremena **realistička** književnost pokazuje razliku između ta dva shvaćanja života. Jedno se kreće po površini, po **vidljivom** svijetu i vidi samo **ljudski** život, drugi proniče u dubinu, u zakutke osjećaja i čuti pulsiranje nekog drugog **višeg** života.

Ni u čemu se tako izrazito ne očituje razlika među različitim svjetonazorima i njihovim odnosima prema svijetu skrivenog kao upravo u odnosu prema »ljubavi«.

Za pozitivizam, za materijalizam ljubav je »spolni osjećaj«, »činjenica« sa svojim izravnim posljedicama. Ljubav je fizička pojava koja se opisuje u udžbenicima fiziologije.

Za dualistički spiritualizam ljubav je vlast tijela nad duhom. Stoga religije i moralni sustavi utemeljeni na dualističkom suprotstavljanju materije i duha kao dva neprijateljska elementa, smatraju ljubav tvorcem materije, neprijateljem duha, progone je i nastoje joj što više srušiti ugled i poniziti je.

Za monistički idealizam ljubav je upravo ono što i umjetnost, to jest, **psihološka pojava** u kojoj se pokreću i odjekuju najtananije strune duše, u kojoj se, kao u žarištu, stječu i očituju sve više snage čovjekove duše. To je njihova kušnja, ispit i oruđe njihova razvoja. Istovremeno upravo **tom** stranom života čovjek dolazi u dodir s nečim **većim**, čega je on dio.

Ovdje jasno vidimo tri suprotne tendencije.

Veličanje ljubavi, izdizanje na pijedestal, diviniziranje, pretvaranje u kult - tu tendenciju srećemo u sjajnim starim »poganskim« religijama i u umjetnosti svih vremena.

Zatim drugu, koja u ljubavi vidi predmet statističkog proučavanja, vrstu »proizvodnje i potrošnje«, »fizičku potrebu« koju treba »zadovoljiti«.

I treća, koja u ljubavi vidi grijeh, »požudu«, nešto, što treba nastojati ne vidjeti, o čemu treba nastojati ne misliti - a ako već treba popustiti ljudskoj slabosti, onda samo poradi nužde i popustljivosti prema ljudskoj nesavršenosti.

Na čudan se način baš **materijalističko gledište**, koje u ljubavi vidi samo »činjenicu«, »odnos« i njegove izravne posljedice, u biti podudara s pogledima čudorednih reformatora i moralista koji u ljubavi vide samo grijeh i sablazan, a toga, što je manje to bolje.

To je posve razumljivo. Prave **monističke** religije, kao, primjerice, grčka mitologija, nisu bile protiv ljubavi.

Sva razlika potječe iz dualističkog ili monističkog svjetonazora. **Umjetnost je uvijek bila monistička** i stoga je uvijek bila **poganstvo** u očima dualističkih religija za koje je život borba duha s materijom, a **fantastika** u očima materijalizma za koji je život samo **fizička pojava, a ne i psihička**.

Razmotrimo li to pitanje strogo znanstveno, u uobičajenom značenju te riječi, no bez pristranih ograničenja, otkrit ćemo u njemu mnogo novoga, ono što obično ne zamjećujemo.

Za znanost koja život proučava sa strane, cilj ljubavi sastoji se u produžavanju ljudske vrste na zemlji. U interesu produžavanja vrste u čovječanstvo je uložena snaga privlačnosti spolova. Ali, govoreći to, znanost dobro zna da **te snage ima više no što je nužno**.

Upravo tu leži ključ za razumijevanje prave biti ljubavi, čak i s pozitivističkog gledišta.

Te snage ima više no što je nužno. **Beskrajno više**. Zapravo, za ciljeve produžavanja vrste koristi se samo mali postotak **snage ljubavi** uložene u čovječanstvo. Kamo ide glavna količina snage? Znamo da ništa ne može nestati. Ako energija **postoji**, ona se mora u nešto pretvoriti. Ako se samo ništavni trun energije troši za stvaranje budućnosti **rođenjem**, preostali dio **također** mora ići na stvaranje budućnosti, samo drugim putem. U fizičkom svijetu znamo mnogo primjera kada se izravna

funkcija stvari izvršava s vrlo malim dijelom potrošene energije, a veći dio energije kao da se troši uzaludno. Uzmimo običnu svijeću. Ona mora davati svjetlo. No ona zapravo daje mnogo više topline negoli svjetla. **To je peć prilagođena za osvjetljenje.** Međutim, da bi **davala svjetlo** ona mora **gorjeti**. Gorenje je nužni uvjet za dobivanje **svjetla od svijeće**. Gorenje se ne može odbaciti. Na prvi pogled se čini da se toplina od svijeće beskorisno troši, ali kad promislimo da se upravo **zahvaljujući** razvijanju topline dobiva svjetlo, vidimo nužnost gorenja, nužnost **trošenja** većeg dijela energije. Isto je i u ljubavi. Govorimo da samo mali dio energije ljubavi ide **u potomstvo**, a da veći dio troše u sadašnjosti sami **očevi i majke** za svoje osobno uživanje. No to je iluzija. Ponajprije, bez tog **osobnog trošenja** ne bi bilo glavnoga. Samo **zahvaljujući** tim, na prvi pogled sporednim posljedicama ljubavi, zahvaljujući svoj toj buri emocija, osjećaja, uzbuđenja, želja, ideja, zahvaljujući **ljepoti** koju ona stvara, ljubav može ispunjavati svoju izravnu funkciju. Osim toga, ta se energija uopće **ne troši**, već prelazi u druge oblike energije koji služe tom istom potomstvu, pretvara se u »nagone« i u »ideje«.

U svoj živoj prirodi vidimo da je »ljubav« golema snaga koja budi stvaralačku djelatnost **u svim pravcima**.

U proljeće, s prvim buđenjem ljubavnih emocija, ptice počinju savijati gnijezda. Ptića još nema. Nema još ni nagovještaja o njima. A za njih se već pripremaju staništa. Ljubav je probudila **žudnju za akcijom**. Nagon upravlja tom žudnjom i stoga je ona svrhovita. Pri prvom buđenju ljubavi počeo je rad. **Ista želja** stvara potomstvo i **uvjete** u kojima će se to potomstvo roditi. Ista želja budi stvaralaštvo u svim pravcima, spaja parove za

rađanje potomstva i budi osobno stvaralaštvo u onim jedinkama, kroz koje postiže prvotni cilj.

Isto je i kod ljudi. Ljubav je stvaralačka snaga. Sve stvaralaštvo čovječanstva potječe od ljubavi. **Svako stvaralaštvo** bezuvjetno je svjesno ili nesvjesno djelo **dvaju spolova**. Jedna strana te činjenice dobro nam je poznata. Znamo da žena **sama** ne može imati djece. Nužna je stvaralačka snaga muškarca. Nužno je oplodjenje. To znamo. Ali ne znamo da sva stvaralačka snaga muškarca potječe od žene. Kako s vanjske, fizičke strane - za ciljeve rađanja djece muškarac oplođuje ženu, usađuje u nju začetak novog života, tako s unutrašnje, duhovne strane, žena oplođuje muškarca, usađuje u njega začetak novih ideja.

U jednoj knjižici o »pitanju spolova«, koja je privukla pažnju u Njemačkoj, jedna njemačka spisateljica »priznaje« da je područje djelatnosti žene **posve drugačije** od područja djelatnosti muškarca, priznaje da »žena nije isušila niti jednu močvaru, nije naslikala niti jednu sliku o kojoj bi vrijedilo govoriti« - i zahtijeva za žene »pravo da imaju djecu«, pravo koje joj je civilizacija oduzela.

To je prilično uobičajeno gledište.

A što ako je **žena** isušila sve močvare koje su ikada bile isušene, naslikala sve slike o kojima je vrijedno govoriti?

Dakako, nitko ženi ne oduzima pravo da ima djecu. Ali zašto joj oduzimati njezinu ulogu u stvaralaštvu muškarca? **Ta muškarac radi za ženu, zbog žene i pod utjecajem žene. Žena se očituje u njegovu stvaralaštvu.**

Sve idejno, sve intuitivno stvaralaštvo čovječanstva rezultat je energije koja potječe iz emocija ljubavi. Idejno stvaralaštvo muškarca potječe od žene. Idejno stvaralaštvo žene potječe od muškarca. Bez te razmjene emocija **stvaralaštvo** je nemoguće. Moguće je samo »odgajanje tuđe djece«. Pod »idejnim stvaralaštvom« podrazumijevam svako stvaralaštvo u kojem se stvara ili ostvaruje **ideja**. Stvaralaštvo paleolitskog čovjeka, koji je sebi izrađivao kamenu sjekiru, bilo je **idejno** stvaralaštvo, i iza tog stvaralaštva bezuvjetno je stajala žena. **Cherchez la femme!** To načelo valja primjenjivati ne samo na razotkrivanje zlodjela, već i na svu našu kulturu koju je izgradio muškarac - **dakle, žena**. U stvaralaštvu svake epohe može se naći trag utjecaja **žene određene epohe. Povijest kulture je »povijest ljubavi«.**

Muškarac i žena moraju se međusobno dopunjavati i **idejno** poticati, čime zajedno postaju **skladan čovjek**, moćan **stvarati život**.

Stoga, s psihološkog gledišta, **skladan brak** je samo onaj u kojemu se obje strane međusobno oploduju, **ponavljajući u okviru osobnog života međusobno djelovanje dviju polovina ljudskog roda**.

I vrlo je lako moguće da taj skladni brak i postoji samo **među spolovima, uzetima u cjelini**, prikrivajući i opravdavajući svojim skladom vjerojatno neizbježni nesklad među ljudima, moguć samo u pojedinim trenucima.

Muškarac čezne za ženom ne razmišljajući o djeci, on traži užitak ili bježi od samoće. U svakom slučaju, on

traži nešto za **sebe**. I žena također traži »sreću« za **sebe**. Djeca kao da dolaze sama od sebe. Isto je i s idejama koje budi žena. Ona u muškarcu rađa ideje, no to uopće ne znači da ona nešto svjesno daje ili hoće dati. Ona također može tražiti samo vlastiti užitak, uzimati muškarca za sebe, za svoju želju, za svoj osjećaj, **i samim tim davati život novim idejama**. A može baš ništa ne tražiti, čak i ne znati, ne vidjeti muškarca, proći mimo njega i ne opaziti ga, i samim svojim postojanjem oploditi njegovu maštu za sav život. Beskrajno su različiti načini oplodavanja duha. Kadšto je za to potrebno uživanje, sva ljepota ljubavi, kadšto bol, jaka i duboka, što prodire do dna duše. Katkad je potreban zločin, odricanje, žrtva.

Ponekad je dovoljna silhueta kraj prozora. Obris lika ili slučajni pogled što ga razmijene nepoznati prolaznici. To zna poezija. Ona zna **vrijednost** onoga što je bilo i **onoga što nije bilo u ljubavi**.

Ako je rođenje ideje svjetlo što izvire iz ljubavi, onda to svjetlo izvire iz **velikog plamena**. I u tom stalnom plamenu, u kojem gori sve čovječanstvo i sav svijet, stvaraju se, oplemenjuju sve snage ljudskog duha i genija.

Asketska nagnuća ostavila su vrlo duboki trag na našem odnosu prema ljubavi i moralu. Mi uopće ne možemo zamisliti neasketski moral. Ili potpuna odsutnost svakog morala, ili moral protiv života. U zbilji, dakako, to je najgadnija laž kojom je obmanjivano čovječanstvo. Moral koji je protiv života vidi u ljubavi samo dim. No mi čak i iz fizike znamo da je **dim rezultat nepotpunog sagorjevanja**.

Plamen u kojemu gori čovječanstvo **plamen je života**, plamen **vječnog obnavljanja**. Moralisti bi sa zadovoljstvom ugasili taj plamen s kojim ne znaju što da rade, koji narušava red u njihovom svijetu i kojega se oni boje jer osjećaju njegovu snagu i moć.

Oni pušu na njega ne shvaćajući da je to **početak svega**. Božanstvo koje su stari narodi štovali u liku **Sunca** i njegovih zraka i u liku **Ognja**.

Zbog toga samo umjetnost može govoriti o ljubavi.

Ništa nije ciničnije i grublje od hladnog moraliziranja koje u ljubavi vidi **griješ i pohotu**.

Primjerice, kakva se mrska laž krije u svim moralističkim raspravama »Kreutzerove sonate« i »Pogovora«.

»Upitajte čistu nevinu djevojku ili dijete i oni će vam reći da je to **gadno i sramotno**«; »sama je priroda uredila tako da **to** bude mrsko i sramotno«.

Što **to**?

Kako ćete djetetu objasniti o čemu je riječ? Ono ne može odgovoriti na pitanje »Pogovora«, a ne može zato što **njega to ne treba pitati**. Riječi ne izražavaju emocije, a tu se radi o **emocijama**. Ne može se **odrezati** unutrašnja strana od vanjske i pitati o vanjskoj bez obzira na unutrašnju.

Kako objasniti djetetu o čemu ga pitaju? Sve što se može uraditi to je opisati grubim anatomske i fiziološke terminima izvanjsku fizičku stranu ljubavi. No unutrašnja, psihološka, **emocionalna** ostatak će zatvorena a upravo u njoj je bit. Ako gluhi opisuje **glasovir** i kaže da je to »crni sanduk« na tri noge koji se s jedne strane otvara i po njemu udara prstima, to neće biti točan opis. **Anatomske i fiziološke termini, kao i sve na svijetu,**

neophodni su i na svome mjestu u udžbenicima i na predavanjima anatomije i fiziologije; ali oni nisu prikladni za određivanje estetičke i etičke naravi ljubavi. Tu su oni grubi i nepotrebni i, što je najvažnije, neistiniti. Zar se tim terminima može opisati ono o čemu je zapravo riječ? Zar će oni prenijeti misli i osjećaje što se javljaju u ljudi kad ih dotakne ljubav? Zar će oni prenijeti promjenu ritma, osjećaja i ukusa života? I zar zbog tih vanjskih činjenica ljudi gore u neugasivom plamenu? Vanjska strana ljubavi samo je okret ključa u bravi... Pandorine kutije. Kako to objasniti djetetu?

Umjetnost to može objasniti. Ali ne anatomija, ne fiziologija i ne dvodimenzionalni moral...

Opis ljubavi kakav daje umjetnost, nikome se neće učiniti odvratnim i sramotnim. Samo umjetnost može uvesti u čarobni svijet emocija, ona nikoga ne može uvrijediti.

Nisam slučajno nazvao **ciničkim** moralizam koji u ljubavi vidi samo jedan cilj koji valja što prije postići bez obzira na ostalo. Cinizam se ne izražava samo u razvratu. Postoji i »cinični asketizam«, baš kao što postoji i cinični razvrat. Cinizam je psihologija dvodimenzionalnog bića. Pas (Kynos, iz čega je nastala riječ cinizam) i jest dvodimenzionalno biće. **Dvodimenzionalni moral je cinički moral. On vidi samo vanjsku stranu pojava. Unutrašnja strana, ona strana gdje nastaju osjećaji, gdje se rađaju ideje, za dvodimenzionalni moral je samo neki slučajni dodatak fiziološkom životu.**

Zanimljive stvari govori **N. V. Rozanov u knjizi »Ljudi mjesečeva svjetla«**. Ideja grešnosti ljubavi, ideja »nedoličnosti«, asketizma, po njegovu je mnijenju potekla iz **spolne izopačenosti**, iz hermafroditizma, iz »ženskumuštva« i iz »muškoženstva«. Pri čemu se hermafroditizam uopće ne mora izražavati fizički, već samo psihički, duševno.

Sodoma rađa ideju da je ljubav grijeh, kaže on. Zapravo, što je hermafroditizam psihološki?

»Tantalove muke«, kaže Rozanov, **»sve je u sebi i nedostižno. Sljedeća etapa je mržnja prema tom nedostižnim, strah pred njim, mistička strava - stvara se «prljavština».**

Dakako, valja upozoriti da asketizam ne mora potjecati iz izopačenosti. No, u tom slučaju to neće biti **ratoborni asketizam**. To neće biti asketizam koji u životu vidi **prljavštinu**.

A da u ideji **prljavštine**, u ideji **sramotnog i odvratnog** ima vrlo mnogo izopačenosti, u tome je g. Rozanov posve u pravu. Knjiga N. V. Rozanova zanimljiva je u mnogom pogledu, premda obilje »fizioloških« i »anatomskih« pojedinosti smetaju razumijevanju osnovne misli. **Po raspoloženju ona ima mnogo zajedničkog s »Vlatima trave« V. Withmana.**

Ni znanstveni materijalizam ni asketski moralizam ne shvaćaju veliku tragediju ljubavi.

To je područje u kojemu se čovjeku ponajviše čini da živi za **sebe**, za **svoj** osjet, za **svoj** osjećaj. A upravo tu, u tom području, on ponajmanje živi za **sebe**. On je tu

samo vodič, sredstvo za očitovanje snaga što kroz njega struje, sredstvo za očitovanje **budućnosti**.

Želja za ljubavlju je **nečija želja za životom**. U svojoj nevjerojatnoj sljepoći ljudi misle da su to njihove vlastite želje.

Nema toga što čovjek ne bi žrtvovao **ljubavi**. I nema čovjeka koji je od ljubavi dobio nešto **za sebe**. Upravo kada se čovjeku čini da dobiva nešto za sebe, on **ponajmanje dobiva za sebe**. A kada mu se čini da najviše služi sebi i svojem užitku, zapravo najviše služi **nepoznatom drugome**.

Utjecaj žene na dušu muškarca i muškarca na dušu žene nalik je na utjecaj prirode na čovjeka. Tu djeluje susret s istom tajnom. Na isti je način tajna privlačna i na isti se način ona najviše osjeća u **nepoznatom, u novom**. Nemoguće ju je obuhvatiti ili izraziti riječima.

Fatamorgana uvijek ostaje u daljini, na obzoru, i razigrava maštu. Ne možemo joj prići. Kako joj se približavamo, ona se udaljava poput crte obzora.

Ali čovjeka izazivaju zatvorena vrata i on ih otvori, za njima odmah iskrsavaju druga, opet zatvorena.

Sjena klizi i ide naprijed.

No, u potjeri za tom fatamorganom, za tom sjenom, **nešto se stvara**. U tome je tajna velike žrtve koju čovjek prinosi ljubavi. **On ide u vatru i izgara služeći nečemu što ne pozna, a misli da služi svome užitku**.

Okruženi smo nekim velikim životom koji ne vidimo, a njegov smo dio. Kadšto ga, poput blijeska, osjetimo, kadšto, pak, zaboravljamo i smatramo zbiljskim i pravim **svoj život**.

Značajni pokušaj da se prikaže naš odnos prema »noumenalnom svijetu«, prema tome »višem životu« je čuveni »Dijalog o špilji« u VII. knjizi Platonove **Države**.

»Predoči naime sebi, da ljudi žive u podzemnoj špilji, koja ima dug ulaz, otvoren prema svijetlu; da su ljudi u njoj odmala s okovima na nogama i vratu tako, da ostaju na istom mjestu i da gledaju samo preda se, te glavu radi okova ne mogu naokolo okretati, a svijetlo im ognja gori odozgo i izdaleka njima za leđima; među ognjem i sužnjevima zamisli put gore, a uza nj zid, kao što čarobnjaci stoje pred gledaocima iza ograde, preko koje pokazuju svoje sljeparije.

- Predočujem si.

Predoči si, dakle, uz taj zid ljude, koji nose svakakve sprave, što iznad zida izviruju, kipove, druge životinje kamene, drvene i svakojako izrađene; i kako je prirodno, da jedni nosioci govore a drugi da šute.

- Čudnu sliku veliš i čudne sužnjeve.

Nalik na nas! Jer misliš li najprije, da bi sužnji od sebe samih i jedan od drugoga što drugo vidjeli osim sjena, što bi od ognja padale na stijenu pećine pred njima?

- Ta kako, ako bi prisiljeni bili cijeli život držati glavu nepomično?

A što bi vidjeli od predmeta, koji bi se mimo nosili? Zar ne bi isto?

- Dašto.

Ako bi se dakle mogli među sobom razgovarati, misliš, da sjene, koje bi vidjeli, ne bi običavali zvati jednako kao i prave predmete?

- Bez sumnje.

Što dalje, ako bi u tamnici od suprotne strane odjekivalo, kad bi koji od prolaznika progovorio, misliš, da bi oni držali, da netko drugi govori, a ne sjena, koja bi mimo prolazila?

- Zaista ne mislim.

Sasvim bi dakle takvi ljudi držali, da ništa drugo nije istina nego sjene predmeta?

- Veoma nužno.

Gledaj dakle, što bi im se desilo, kad bi se toga izbavili, odbacili okove i izliječili ludosti, ako bi im se prirodno ovako to događalo. ***Kad bi koji bio odvezan i prisiljen iznenada ustati, okretati vrat, stupati i gledati gore prema svijetlu, osjećao bi kod svega toga bol i radi blistanja svijetla ne bi mogao spoznati ono, od čega je do tada vidio sjenu - što bi, misliš, rekao, ako bi mu tko govorio, da je tada gledao tlapnje, a sad da bolje vidi, budući nešto bliže bitku i okrenut prema predmetima, u kojima je više bitka, i ako bi mu onda sve, što bi mimo prolazilo, pokazivao i pitanjima silio da odgovara, što je? Misliš, da ne bi bio u zabuni i mislio, da je istinitije ono, što je dotada vidio nego ono, što mu se sada pokazuje?***

- Kudikamo.

Što ne, i ako bi ga se sililo, da gleda u samo svijetlo, boljele bi ga oči, bježao bi i okretao se prema onome, što može gledati i mislio bi, da je to zaista jasnije od onoga, što bi mu se pokazivalo?

- Da, tako.

A ako bi ga vukao tko silom odanle neravnim i strmim uzlaskom i ne bi pustio, prije nego bi ga izvukao do sunčanoga svijetla, zar se ne bi kod tog namučio i ljutio, što ga se vuče, i kad bi već došao na svijetlo, zablještenim očima ne bi mogao vidjeti ništa od onoga, čemu sada velimo, da je istinito?

- Ta ne bi, kad bi to bilo iznenada.

Dakle bi mu, mislim, trebalo priučiti se, ako bi htio vidjeti predmete gore. I najprije bi najlakše opažao sjene, zatim u vodi slike ljudske i ostale, poslije pak same predmete. Iza toga bi lakše promotrio noću

stvari na nebu i samo nebo, pogledajući u svijetlo zvijezda i mjeseca, negoli danju sunce i sunčano svijetlo.

- Kako ne!

Napokon bi dakle, mislim, mogao vidjeti i ogledati sunce, kakvo je, ne slike njegove u vodi i na tuđem mjestu, nego sunce samo po sebi i na svojem mjestu u punoj stvarnosti.

- Naravno.

I zatim bi već o njemu zaključivao, da ono daje godišta i godine, da sve upravlja na vidljivom svijetu i da je neki način uzrok svemu onome, što je vidljivo.

- Očito bi poslije onoga na to došao.

Što onda, kad bi se sjećao staroga stana, mudrosti ondje i tadašnjih supatnika, misliš, da ne bi sebe držao sretnim radi te promjene, a one žalio?

- I te kako.

A ako je tamo imao kakve časti i pohvale od drugih i počasti onaj, koji je najoštrije vidio sjene, koje su mimo prolazile i koji je najbolje pamtio, što je običavalo prolaziti prije, kasnije i zajedno, te bi onda iz toga najvrsnije pogađao ono, što će se desiti, misliš, da bi željan bio toga i zavidan radi časti i vlasti među onima? Ili bi mu se dogodilo prema Homerovim riječima, te bi živo volio kao težak služiti drugome čovjeku siromašnu i bio štogod radije podnio, nego da bi onako morao misliti i živjeti?

- Ja mislim tako, da bi volio sve podnositi nego onako živjeti.

I ovo dakle uzmi na um. ***Ako bi takav opet sišao i na isto mjesto sjedao, zar mu ne bi oči bile pune mraka, došavši iznenada sa sunca?***

- I te kako.

A ako bi mu onda opet trebalo prepirući se s onim vječnim sužnjevima prosuđivati one sjene, dok je još zablješten, prije nego se oči ustale - a to vrijeme privikivanja ne bi bilo baš kratko -zar mu se ne bi ismijali, i zar se ne bi o njemu govorilo, da se gore uspeo samo zato, da se vrati s pokvarenim očima, te da nije vrijedno ni kušati gore ići? I ako bi kako mogli dobiti u ruke onoga, koji bi ih htio otkivati i gore voditi, zar ga ne bi i ubili?

- Zaista bi.

Dakle, mili Glaukone - rekoh ja - tu cijelu sliku treba nadovezati na pređašnje prikazivanje pa ispoređivati svijet, što se preko vida ukazuje, sa stanom u tamnici; svijetlo ognja u njoj s djelovanjem sunca; a ako uspon gore i gledanje predmeta tamo gore uzimaš kao uzlazak duše u misaoni kraj, nećeš promašiti ono što mislim, kad već to želiš čuti...

Deder dakle, pomisli i ovo, te se ne začudi, što oni, koji ovamo dođu, ne će da se brinu za ljudske poslove, nego njihove duše uvijek teže da borave gore. . .

Što dalje; misliš, da je nekako čudno, ako se tko od božanskoga gledanja svrati na ljudska zla, te se pri tom drži nespretno i čini vrlo smiješan? . . .

- Nije nikako čudno.

Ali, ako bi tko imao pameti, sjećao bi se, da oči dvojako i iz dva uzroka imadu smetnje; kad prelaze iz svijetla u mrak i iz mraka u svijetlo. A ako bi mislio, da se to isto događa duši, ne bi se nerazumno smijao, ako bi koju dušu vidio smetenu i nesposobnu nešto vidjeti, nego bi razmotrio, je li zbunjena zato što se još nije navikla na tamu, budući da je došla iz svjetlijega života, ili je došla iz

veće neukosti u svjetliji kraj te se napunila jasnijega sjaja. I tako bi istom jednu dušu radi udesa i života nazvao sretnom, a drugu bi požalio, i ako bi joj se htio smijati, manje bi mu smijeh bio smiješan nego kod one duše, koja je došla odozgo iz svijetla.

»(Platon, *Država / Državnik*, Zagreb, Matica hrvatska, 1942, str. 259-263; preveo Veljko Gortan i Martin Kuzmić).«

POGLAVLJE XIV

Fenomenalna i noumenalna strana čovjeka. »Čovjek o sebi«. Kako spoznajemo unutrašnju stranu čovjeka? Možemo li znati za postojanje svijesti u uvjetima prostora koji nije analogan našem? Mozak i svijest. Jedinstvo svijeta. Logička nemogućnost istodobnog postojanja duha i materije. Ili je sve duh, ili je sve materija. Razumske i nerazumske radnje u prirodi i u životu čovjeka. Mogu li razumske radnje postojati naporedo s nerazumskim? Svijet kao slučajno stvorena mehanička igračka. Nemogućnost svijesti u mehaničkom svemiru. Nemogućnost mehaničnosti ako svijest postoji. Interferencije ljudske svijesti s mehaničkim sastavom. Svijesti drugih presjeka svijeta. Kako za njih možemo znati? Šesta dimenzija. Kant o duhovima. Spinoza o spoznaji nevidljivog svijeta. Nužnost da se intelektualno odredi što je moguće, a što nemoguće u noumenalnom svijetu.

»Čovjek« nosi u sebi sve tri spomenute vrste pojava. »Čovjekom« nazivamo određeni sklop fizičkih pojava, pojava života i pojava svijesti.

Pojave svijesti osjećamo, ćutimo i svjesni smo ih **u sebi**;

pojave života i fizičke pojave zamjećujemo i o njima zaključujemo na temelju iskustva. **Tuđe** pojave svijesti, tj. misli, osjećaje, želje drugog čovjeka mi ne osjećamo, već o njihovu postojanju zaključujemo na temelju njegovih riječi i analogije sa sobom. Znamo da našim postupcima prethode određene misli i osjećaji. Kada iste postupke uočimo kod drugoga, zaključujemo da je on mislio i osjećao isto što i mi. Analogija sa sobom jedini nam je kriterij i metoda prosuđivanja i zaključivanja o pojavama svijesti drugih ljudi, ukoliko ne možemo općiti s njima ili ne želimo vjerovati onome što nam sami kažu o sebi.

Pretpostavimo da živimo među ljudima bez mogućnosti komuniciranja s njima i zaključivanja po analogiji. U tom slučaju bio bih okružen pokretnim i aktivnim automatima kojih bi mi smisao, značenje i uzroci njihove aktivnosti bili potpuno nejasni. Možda bih njihove aktivnosti objašnjavao »molekularnim gibanjem«, »planetarnim utjecajem«, »spiritizmom«, »slučajnošću«, ili nesvjesnim sklopom uzroka, no **u svakom slučaju u pozadini tih aktivnosti ne bih mogao vidjeti svijest.**

O postojanju **«duše»** općenito mogu suditi samo po analogiji sa samim sobom. Znam da su neke pojave u meni povezane s posjedovanjem duše. Kada kod drugog čovjeka vidim iste pojave, zaključujem da i on ima dušu (podrazumijevajući pod »dušom« skup pojava svijesti). No, ja se ne mogu **izravno** uvjeriti u postojanje duše drugog čovjeka. Proučavajući čovjeka samo

izvana, ja sam u odnosu prema njemu točno u istom položaju u kojemu, **prema Kantu**, mi stojimo u odnosu na okolni svijet. Mi znamo samo naš način zamjećivanja svijeta. **Svijet o sebi** mi ne poznamo.

Dakle, za upoznavanje **čovjeka o sebi (tj. njegova unutrašnjeg života)** imamo dva načina - **analogija sa sobom i** općenje s njim, **razmjena misli**. Bez toga čovjek je za nas samo **pojava**, pokretni automat (fenomen).

Noumenon čovjeka je njegov psihološki život i sve što taj život sadrži; sve ono sa čime on čovjeka povezuje.

U »čovjeku« su za nas otvorena oba svijeta, premda je noumenalni otvoren malo i slabo, jer ga mi zamjećujemo preko fenomenalnog. **Noumenalno znači pojmljeno umom i karakteristična značajka stvari noumenalnog svijeta jest u činjenici da se one ne mogu zamjećivati na isti način kao stvari fenomenalnog svijeta.** Možemo umovati o postojanju stvari noumenalnog svijeta, dokučiti uz pomoć zaključivanja, otkrivati po analogiji, možemo ih osjećati, ulaziti u neku vrstu komunikacije s njima, ali ih **ne možemo vidjeti, čuti, opipati, izmjeriti, fotografirati, raščlaniti na kemijske elemente ili na broj vibracija. Noumenalni svijet ili svijet uzroka za nas je svijet metafizičkih činjenica.**

Svijest sa svim svojim funkcijama i sadržajem - mislima, osjećajima, željama, voljom -pripada metafizičkom svijetu. Niti jedan element svijesti ne možemo zamijetiti **objektivno**.

Emociju ne možemo vidjeti kao što ne možemo vidjeti **vrijednost novca**. Možemo vidjeti što na novcu piše, ali **njegovu vrijednost** nikada nećemo vidjeti. **Misao** se ne može fotografirati kao što se ne može zamisliti u boci »egipatsku tminu«. Misliti drugačije, eksperimentirati s fotografiranjem misli znači jednostavno ne znati logički misliti. Na gramofonskoj ploči su brazde, ispupčenja i udubljenja, ali **nema zvukova**. Uzaludno je držati kraj uha gramofonsku ploču s nadom da će se nešto **čuti**.

S ta dva svijeta u sebi »čovjek« nam daje mogućnost da shvatimo međusobni odnos tih dvaju svjetova u čitavoj prirodi.

Već smo zaključili da se **noumenon** stvari sastoji **u njezinoj funkciji** u drugoj sferi, u njezinu značenju koje je nerazumljivo u određenom presjeku svijeta. Zatim smo došli do zaključka da broj značenja iste stvari u različitim presjecima svijeta mora biti beskonačno velik i beskonačno različit, da svaka stvar mora biti vlastita suprotnost, vraćati se ponovo na početak (s naše točke gledišta) itd., itd., beskonačno se širiti i ponovo sužavati itd.

Moramo zapamtiti da ideja i pojava nisu **različite stvari**, već samo različiti vidovi **jedne i iste** stvari. Pri čemu je svaka pojava **konačni izraz nečeg beskonačnog** u sferi naše zamjedbe posredstvom osjetilnih organa. S našeg gledišta isto tako možemo reći da se neka pojava ili neka grupa pojava s noumenalnog aspekta izražava sviješću o nekom **beskonačnom i beskonačno raznolikom bivstvu**, ili da se beskonačna i beskonačno raznolika svijest izražava za nas nekom određenom pojavom.

Pojava je trodimenzionalni izraz određenog noumenona. Trodimenzionalnost ovisi o trodimenzionalnim oblicima naše zamjedbe, ili, jednostavnije, o našem mozgu, živcima, očima i vrhovima prstiju.

Utvrđili smo da je »čovjekov« noumenon psihički život, da je upravo u duhu rješenje funkcija i značenja čovjeka koji su nerazumljivi izvana. Što je čovjekov psihički život ako ne njegova funkcija, nepoznatljiva u trodimenzionalnom presjeku svijeta? Doista, ako pokušamo svim nama dostupnim sredstvima, objektivno, izvana, proučiti i promotriti čovjeka, **nikada** nećemo otkriti njegov psihički život niti odrediti funkciju razuma. Prvo moramo **spoznati postojanje vlastitog psihičkog života**, zatim započeti razgovor (uz pomoć znakova, gesta, riječi) s drugim čovjekom, započeti s njime **razmjenu misli** i na temelju njegovih odgovora zaključiti da on posjeduje ono što i mi; ili isti zaključak izvesti na temelju vanjskih znakova (radnje istovjetne našima u istim okolnostima).

Izravnom metodom objektivnog ispitivanja bez pomoći **govora** ili bez pomoći zaključivanja po **analogiji** u drugom čovjeku nećemo otkriti nikakav psihički život. Ono što je nedostupno izravnoj metodi ispitivanja, **a postoji, to je noumenalno.** Prema tome, nećemo biti u stanju odrediti funkciju i značenje čovjeka u drugom presjeku svijeta doli u svijetu Euklidove geometrije, koji je jedini pristupačan za »izravne metode ispitivanja«. Stoga s punim pravom »čovjekov razum« možemo smatrati njegovom funkcijom o presjeku svijeta koji nije **trodimenzionalni** presjek u kojemu funkcionira »čovječje tijelo«.

Pošto smo to utvrđili, možemo se zapitati: zar nismo u pravu kad izvodimo obrnuti zaključak i nama neznanu

funkciju »svijeta« i »stvari« izvan trodimenzionalnog presjeka smatramo **nekom vrstom njihova uma**.

Naše uobičajeno pozitivističko gledište razum smatra **funkcijom mozga**. Bez mozga ne možemo zamisliti mentalni život.

Kada je **Max Nordau** želio zamisliti »svjetsku svijest« (u »**Paradoksima**«) morao je reći da mi vjerojatno ne možemo biti sigurni da se negdje u beskonačnom prostoru svemira **ne ponavlja u kolosalnoj mjeri ista kombinacija fizičkih i kemijskih elemenata koja tvori naš mozak**. To je vrlo karakteristično i tipično za »pozitivističku znanost«. Ako želi zamisliti »svjetsku svijest«, pozitivizam prvo mora zamisliti **divovski mozak**. Zar se tu odjednom ne osjeća nešto od dvodimenzionalnog plošnog svijeta? Zapravo, ideja o divovskom mozgu negdje iza zvijezda pokazuje zadržavajuće siromaštvo i slabost pozitivističke misli. Ta se misao ne može izvući iz uobičajenog toka, ona nema krila da poleti.

Zamislimo da je neki znatiželjni žitelj Europe u 17. stoljeću nastojao zamisliti prijevozna sredstva 20. st. i crtao golema poštanska kola veličine velikog svratišta u koja je upregnuto tisuću konja. Bio bi vrlo blizu istini, no istovremeno beskrajno daleko od nje. U njegovu doba, međutim, već je bilo umova koji su radili u dobrom pravcu, već se nazirala ideja parnog stroja, već su se pojavili modeli.

Nordauova misao podsjeća na omiljene teorije popularne filozofije da su planete i zvijezde vidljivog svijeta samo molekule nekog velikog tijela kojega je sićušni dio i naš svemir...

»Možda je sav svemir sadržan u malom prstu nekog velikog bića«, kaže obični čovjek kad »filozofira«.

»Možda su naše molekule isto tako svjetovi. Možda i moj mali prst također sadrži nekoliko svemira!« I čovjeka spopada strah. Takvo razmišljanje je poput razmišljanja djevojčice o kojoj sam jednom čitao, mislim u »Theosophical Review«. Djevojčica je sjedila kraj kamina; uz nju je spavala mačka. »Mačka spava«, mislila je djevojčica, »možda u snu ona nije mačka, nego djevojčica. A možda **ja zapravo uopće nisam djevojčica, nego mačka i samo u snu vidim da sam djevojčica.** U sljedećem trenutku kućom odjekne mahnit krik i roditelji djevojčice teškom su je mukom uvjerali da nije mačka već djevojčica.

Sve to pokazuje da **filozofiranje zahtijeva stanovitu vještinu. Naša misao okružena je s vrlo mnogo slijepih ulica. I pozitivizam je sam po sebi slijepa ulica.**

Naša analiza pojava i odnos koji smo utvrdili između fizičkih pojava i pojava života i svijesti dopuštaju nam **posve određenu** tvrdnju da pojave svijesti ne mogu biti funkcija mozga, tj. funkcija fizioloških i fizičko-kemijskih pojava - ili pojava nižeg reda. Utvrdili smo da **više** ne može biti funkcija **nižeg**. A podjela na više i niže također se temelji na posve zbiljskoj činjenici o različitom potencijalu raznih vrsta pojava - o različitoj količini **skrivenih snaga** što ih one sadrže (ili oslobađaju). Naposljetku, s pravom nazivamo **višima** pojave s većim potencijalom, većom skrivenom snagom, a **nižima** pojave s manjim potencijalom, manjom skrivenom snagom.

Pojave života su **više** u usporedbi s fizičko-kemijskim pojavama (to jest, pojavama gibanja).

Pojave svijesti su **više** u usporedbi s pojavama života i pojavama gibanja.

Jasno je **što** može biti funkcijom **čega**.

Ako ne želimo napraviti grubu logičku grešku, nećemo tvrditi da su život i svijest funkcije gibanja. Naprotiv, sve nas prisiljava da gibanje priznamo funkcijom života, a život funkcijom svijesti.

Ali **kojeg** života i **koje** svijesti? U tome je pitanje. Dakako, bilo bi besmisleno zemljinu kuglu smatrati funkcijom života biljaka i životinja, **koji se odvija na zemlji**, a vidljivi svijet zvijezda funkcijom **ljudske** svijesti.

No to nitko i ne kaže. Nama je važno utvrditi **opće načelo** da pojave gibanja, **kao niže**, ovise o pojavama života i svijesti, **kao višima**.

Ako prihvatimo da je to načelo utvrđeno, možemo ići dalje. Prvo pitanje koje se nameće glasi: u kakvom je odnosu čovjekova svijest spram njegova tijela i mozga?

Na to se pitanje u različitim vremenima različito odgovaralo. Svijest se smatralo izravnom funkcijom rada mozga (**»Misao je gibanje materije«**), odričući time, dakako, svaku mogućnost mišljenja ili osjećanja bez mozga. Zatim se nastojalo dokazati **usporednost** rada svijesti i rada mozga. No, narav tog paralelizma uvijek je ostala vrlo nejasna. Da, mozak očito radi usporedo sa sviješću. Prekid ili poremećaj u radu mozga povlači za sobom vidljivi prekid ili poremećaj u radu svijesti. Pa ipak, rad mozga **nije drugo doli gibanje**, to jest, objektivna pojava, a rad svijesti je objektivno neodrediva pojava, **subjektivna** i u isti mah **moćnija** od svega objektivnog. Kako sve to povezati zajedno?

Pokušajmo sagledati rad mozga i svijesti s gledišta postojanja dviju činjenica: »svijeta« i »svijesti«, koje smo prihvatili na samom početku.

S gledišta svijesti mozak je dio »svijeta«, to jest, dio vanjskog svijeta koji je izvan svijesti. Prema tome, svijest i mozak različite su stvari. Ali svijest, kako nam kažu naša istraživanja i iskustvo, može djelovati samo kroz mozak. **Mozak je ona neophodna prizma kroz koju se svijest nama očituje kao intelekt. Ili, malo drugačije, mozak je zrcalo koje odražava svijest u našem trodimenzionalnom presjeku svijeta. To znači da u našem trodimenzionalnom presjeku svijeta nije vidljiv sav um (ne znamo njegove zbiljske razmjere), već samo njegov odraz u našem mozgu. Dakako, ako se zrcalo razbije, mora se razbiti i odraz. No, nema nikakve osnove za pretpostavku da se razbijanjem zrcala razbija i predmet koji se u njemu odražava, to jest, u ovom slučaju svijest.**

Svijest ne može trpjeti zbog poremećaja mozga, no njezina očitovanja mogu jako nastradati, čak i posve iščeznuti iz područja naše zamjedbe. Stoga je razumljivo da poremećaj u radu mozga izaziva slabljenje, iskrivljavanje ili čak potpuno iščezavanje onih sposobnosti svijesti koje se očituju u našoj sferi.

Ideja uspoređivanja trodimenzionalnog i četverodimenzionalnog tijela daje nam mogućnost da utvrdimo kako kroz mozak ne ide sva djelatnost svijesti, nego samo njezin dio. Mozak je očito trodimenzionalno, to jest nezbiljsko tijelo. Svijest je nešto što nema dimenzija, ili je višedimenzionalna. U svakom slučaju, ona je zbiljska. Uništenjem nezbiljskog ne može iščeznuti zbiljsko.

»Svatko od nas je psihički entitet«, kaže *Myers (Essay on the «Subliminal Consciousness»)*, »mnogo rasprostranjeniji no što sam zna - on je jedinka koja nikada ne može sebe potpuno izraziti kroz ma koju tjelesnu manifestaciju. Sopstvo se očituje kroz organizam, ali uvijek postoji neki dio koji ostaje neočitovan.«

U knjizi W. Jamesa

»Raznolikosti religioznog iskustva«

»Pozitivist« će biti nezadovoljan. On će reći: dokažite mi da misao može nastati bez mozga, tada ću ja povjerovati.«

Odgovaram mu pitanjem: što će u tom slučaju biti dokaz? Dokaza nema i ne može biti. Postojanje svijesti **bez mozga**, ako je moguće, za nas je metafizička činjenica koja ne može biti **dokazana** kao što to može biti fizička.

I ako moj protivnik iskreno razmišlja, uvjerit će se da dokaza ne može biti, jer **ni on sam nema načina da utvrdi postojanje svijesti koja djeluje neovisno o mozgu**. Zapravo, pretpostavimo da svijest **mrtva čovjeka** (to jest, čovjeka čiji je mozak prestao raditi) nastavlja djelovati. Kako se u to možemo uvjeriti? **Nikako**. Mi imamo sredstva komuniciranja (govor, pismo) s bićima koja imaju iste uvjete kao i mi, to jest, s bićima čija svijest djeluje kroz mozak. O postojanju svijesti u **takvih** bića možemo zaključivati po analogiji sa sobom. Ali postojanje razuma u drugih bića **ne možemo potvrditi** našim uobičajenim sredstvima, neovisno o tome postoje li ili ne postoje takva bića.

Upravo to i daje ključ za razumijevanje istinskog odnosa između razuma i mozga. Naš razum, budući da je puki odraz iz mozga, može zamijetiti samo sebi slične odraze. Već smo utvrdili da o drugim razumima, osim o svom vlastitom, možemo zaključivati na temelju **razmjene misli s njim** i na temelju **analogije** sa samim sobom. Sada možemo dodati da **zbog toga** možemo znati **samo** o postojanju razuma **sličnog našem** i ne možemo znati druge, postojao on ili ne.

Ako jednom osjetimo svoj razum, ne samo kao odraz mozga, već u širem smislu, moći ćemo otkriti svijesti slične našoj koje nisu odraz mozga, ukoliko takve postoje u prirodi.

No, postoje li takve svijesti ili ne? Što nam o tome može reći naša svijest takva kakva je sada?

Promatrajući svijet sa strane vidimo u njemu radnje izazvane razumskim, svjesnim uzrocima, kao što je ljudski rad; i vidimo radnje izazvane nesvjesnim, slijepim snagama prirode, baš kao što su gibanje valova, plima i oseka, tok rijeka itd.

Ta podjela radnji na razumske i mehaničke čini se naivnom čak i s pozitivističkog gledišta. Ako smo proučavanjem prirode nešto naučili, ako nam je išta dala pozitivistička metoda, onda je to uvjerenje u bitno **jedinstvo** pojava. Znamo, i to sigurno, da temeljno slične stvari ne mogu nastati iz različitih uzroka. To zna i naša pozitivistička filozofija. Stoga i ona drži naivnom spomenutu podjelu i, svjesna nemogućnosti takvog dualizma - da se dio uočenih pojava događa iz razumskih i svjesnih razloga, a dio iz nerazumskih i

nesvjesnih ona nastoji objasniti da **sve** potječe iz nerazumskih i nesvjesnih razloga.

Pozitivistička filozofija kaže da je prividna razumnost ljudskih djelatnosti žalosna iluzija i samoobmana. Čovjek je igračka u rukama stihijskih sila. On je samo prijelazna stanica snaga. Sve što on misli da radi zapravo su za njega uradile vanjske sile koje u njega ulaze sa zrakom, hranom, sunčevim svjetlom. Čovjek ni jednu radnju ne izvršava sam. On je samo prizma u kojoj se na neki način prelamaju linije radnje. No, kako zraka svjetla ne nastaje iz prizme, tako ni radnja ne nastaje iz čovjekova intelekta.

Kao potvrda tome navodi se čuveni »teorijski pokus« njemačkih psihofiziologa. Oni su tvrdili da, kad bi bilo moguće od trenutka rođenja lišiti čovjeka **svih vanjskih dojmova** - svjetla, zvuka, dodira, topline, hladnoće itd. - i istovremeno ga održati na životu, takav čovjek ne bi bio sposoban **ni za kakvu i najbeznačajniju djelatnost**.

Iz toga proizlazi da je čovjek automat sličan **automatu** na kojem je radio **Tesla**, a koji je trebao, pokoravajući se električnim strujama i elektromagnetskim valovima što dolaze iz velike udaljenosti bez žica, vršiti čitav niz složenih gibanja.

Dakle, **sve čovjekove radnje** ovise o vanjskim poticajima. Za najmanji refleks nužan je vanjski podražaj. Složenija radnja zahtijeva čitav niz prethodnih složenih podražaja. Kadšto između podražaja i radnje prođe mnogo vremena, pa ne osjećamo nikakvu vezu među njima. Stoga i držimo da su naše radnje slobodne premda zapravo ne postoje slobodne radnje. Ništa ne možemo uraditi **sami**, baš kao što kamen ne može po svojoj želji skočiti uvis. Nešto ga mora odbaciti. Na isti je

način nama potrebno da nas nešto potakne. Tada razvijamo upravo onoliko snage koliko nam je dao poticaj (ili prethodni poticaji) i ni malo više.

S logičkog stajališta ta je teorija točnija od teorije dviju vrsta radnji: **razumskih i nerazumskih**. Ova u najmanju ruku uspostavlja načelo **bitne jednakosti**. Doista, kako je moguće pretpostaviti da se u velikom stroju **neki dijelovi** gibaju prema vlastitoj želji i rasuđivanju? Mora biti ili jedno ili drugo: ili svi dijelovi stroja imaju svijest o svojoj funkciji i djeluju u skladu s tom sviješću, ili sve pokreće isti stroj i stavlja se u pogon istim motorom.

Velika zasluga pozitivizma je u tome što je postavio to načelo jednakosti. Nama preostaje da odredimo **u čemu** je ta jednakost. Pozitivizam kaže da je **početak svega** nesvjesno mehaničko gibanje nastalo neznano kada i s nepoznatog razloga.

To smo gledište već razmotrili i zaključili da se **gibanje nipošto ne može smatrati uzrokom pojava svijesti, dok su, naprotiv, pojave svijesti nedvojbeni uzrok pojava gibanja** koje smo utvrdili. Kad smo ispitivali bit samog pojma **gibanja** zaključili smo da **ono uopće nije očita istina, da je ideja gibanja nastala u nama s ograničenosti i nepotpunosti našeg osjećaja prostora (pukotina kroz koju promatramo svijet)**. Tada smo utvrdili da ideja vremena nije izvedena iz zapažanja gibanja, kako se obično misli, već **ideja gibanja proizlazi iz našeg osjećaja vremena - i da je ideja gibanja posve određena funkcija osjećaja vremena, koji je po sebi granica ili vrhunac osjećaja prostora bića određenog psihološkog ustrojstva**. Razjasnili smo i to da je ideja gibanja mogla nastati i iz usporedbe dvaju različitih polja svijesti. **Općenito, analiza temeljnih kategorija naše zamjedbe svijeta -**

prostora i vremena - uvjerila nas je da nemamo osnova gibanje smatrati temeljnim počelom svijeta.

Ako je tako, ako je iza kulise strukture svijeta nemoguće pretpostaviti nesvjesni mehanički stroj, onda moramo pretpostaviti da je svemir živ i inteligentan. Jer samo je jedno istinito: ili je svijet mehanički i neživ, »slučajan«, ili je živ i svjestan. U živoj prirodi ništa ne može biti mrtvo, niti u mrtvoj živo.

».. .Nakon dugog razdoblja nesvjesnog i polusvjesnog postojanja u mineralnom, biljnom i životinjskom carstvu, priroda u čovjeku dostiže svoj najviši razvoj i pita se: **što sam ja?** Čovjek je organ samosvijesti prirode.«

Tako je pisao **Schopenhauer** u **Aforizmima** i to je, dakako, vrlo lijepa slika. No mi nemamo razloga smatrati čovjeka **krunom** svega što je priroda stvorila. To je samo **najviše što mi znamo.**

Pozitivizam bi bio posve u pravu i u njegovoj slici svijeta ne bi bilo greške kad u svijetu ne bi postojao razum. Tada bi se, htjeli ne htjeli, moralo priznati da je svemir slučajno stvorena mehanička igračka u prostoru. Ali činjenica da postoji razum »kvari svaku statistiku«. Tu činjenicu nemoguće je ispustiti iz vida.

Moramo priznati ili postojanje obaju počela - svijesti i gibanja, »duha« i »materije« - ili izabrati jedno od njih.

Dualizam otpada jer, dopustimo li odvojeno postojanje duha i materije, daljnjim razmišljanjem vrlo brzo ćemo zaključiti da je ili duh nezbiljski, a materija zbiljska, ili materija nezbiljska, a zbiljski duh. Drugim riječima, ili je

duh materijalan ili materija duhovna. Dakle, treba odabrati jedno - duh ili materiju.

No, misliti zaista **monistički** mnogo je teže no što se čini. Sretao sam mnoge ljude koji su se nazivali i iskreno smatrali »monistima«. A zapravo se nisu odmakli od najnaivnijeg dualizma i nikada im nije zatreperila ni iskra shvaćanja jedinstva svijeta.

Materijalizam, koji temeljem svega smatra »gibanje«, nikada ne može biti »monistički«. On ne može odreći um. U tome je njegova glavna nesreća. Kad bi mogao posve dokinuti um, sve bi bilo u redu i svemir bi se mogao smatrati slučajno stvorenom mehaničkom igračkom. No, na žalost, **materijalizam ne može odreći postojanje uma, niti ga može uništiti**. Može samo nastojati spustiti ga što niže nazivajući **ga odrazom** zbilje koje je bit u gibanju.

No što u tom slučaju uraditi sa činjenicom da »odraz« posjeduje beskonačno veće mogućnosti od zbilje (gibanja) ?

Kako to može biti? Od čega se odražava ili u čemu se prelama zbilja kad kao odraz ima beskonačno veće mogućnosti negoli u izvornom obliku?

Dosljedni »materijalist-monist« može reći samo da se »zbilja« odražava od same sebe, to jest, jedno gibanje odražava se od drugog gibanja.

Dopustimo da je tako. A gdje je tu um?

Um je **nešto različito** od gibanja.

Ma koliko **misao** nazivali **gibanjem**, ipak znamo da su to **dvije različite** stvari, različite po tome kako ih zamjećujemo, stvari što pripadaju različitim svjetovima koji su nesumjerljivi i mogu postojati istovremeno. **Osim toga, misao može postojati bez gibanja, a gibanje ne**

može postojati bez misli, jer neophodni uvjet gibanja - vrijeme potječe iz razuma. Da nema uma ne bi bilo vremena. Da nema vremena ne bi bilo gibanja.

Ne možemo pobjeći od te činjenice i, ako **mislimo logički**, moramo priznati **dva počela**. Ako, pak, smatramo **nelogičnim** samo priznavanje dvaju počela, onda kao **jedno počelo** moramo prihvatiti **misao, a gibanje smatrati iluzijom misli**.

Što to znači? To znači da **ne može postojati »monistički materijalizam«**. Materijalizam može biti **samo dualistički**, to jest, on mora priznavati **dva počela**: gibanje i misao. **Čim prizna jedno počelo, postaje idealizam**.

Ali, da bi idealističko mišljenje bilo moguće, idealizam ne smije biti dualistički jer, kako nije moguć »monistički materijalizam«, tako nije moguć ni »dualistički idealizam«.

Za čisti i strogi monistički idealizam nužna je duboka i korjenita promjena svih naših pojmova. Tu iskrsava nova poteškoća.

Svi pojmovi povezani su s jezikom. Naš jezik je **duboko dualistički**. To je velika prepreka. Već sam rekao da našu misao koči jezik, jer ne daje mogućnost da se njime izraze odnosi **postojećeg** svemira. Na našem jeziku postoji samo jedan **vječno nastajući** svemir. »Vječno Sada« ne može se izraziti našim jezikom.

Prema tome, naš jezik nam prikazuje očito lažni svemir: **dvojni**, a on je u zbilji **jedan; i vječno nastajući** dok je on u zbilji **vječno postojeći**.

Ako pojмимо koliko ta činjenica mijenja sve, ako shvatimo uolikoj mjeri naš jezik skriva pravu sliku svijeta, vidjet ćemo da našim jezikom nije samo teško, već **apsolutno nemoguće** izraziti istiniti odnos stvari **zbiljskog** svijeta.

Ta se teškoća može prevladati samo stvaranjem novih pojmova i proširenih analogija.

U nastavku ćemo razjasniti načela i metode tog širenja, načela i metode koje već posjedujemo i koje se mogu izvući iz zalihe našeg znanja. Zasad nam je važno utvrditi jedno - **potrebu za jednoobraznošću** - monističnost svemira.

U biti, čak je svejedno što ćemo odabrati za označavanje **jedinstva** - materiju ili duh. Možemo prihvatiti da je sve materijalno, da je misao fina **materija**, ili da je sve duhovno, a materiju smatrati tvorevinom duha. No važno je čvrsto ostati pri jednome. Ne smijemo brkati duh i materiju. **Ne smijemo svemir zamišljati dijelom duhovni a dijelom materijalni. To je naprosto logički nemoguće. Kad priznamo jedno počelo u svemiru, svejedno koje, važno je samo da znamo da je ono jedno.** Smatrajte **misao** jednako materijalnom kao i stol. Tu će biti manje grešaka negoli ako mislite da su **misao o stolu i sam stol** nešto različito, **od različitog materijala. Sav zadatak je upravo u tome da se shvati i prizna jedinstvo materije i duha.** A u kakvim izrazima, pod kakvom izlikom će se to priznati, to više nije bitno. **Važno je da čovjek, gledajući stol, materijalni stol što stoji pred njim, jasno shvati i bude svjestan da se taj stol ni po čemu ne razlikuje od njegovih misli. Važno je da čovjek shvati da su materija i misao jedno i isto.**

Dakle, **načelno** je nevažno što ćemo držati počelom: duh ili materiju. Važno je priznati njihovo **jedinstvo**.

Već smo upozorili da materijalna predodžba svemira stvara velike neprilike. Neprilike su uglavnom u tome što, predočavajući duhovni svijet materijalnim, čovjek ga predočuje **trodimenzionalnim**, a **trodimenzionalna predodžba duhovnog svijeta već je očita besmislica** koja vodi u druge besmislice.

Kao rezultat prosudbe o **finim stanjima materije**, ili o **psihofizičkim emanacijama**, čovjeku se nameće zaključak da »...ako zaista postoji Bog, onda je to samo oblik kisika«.

emanacija duha – proizvod duha, umotvorina; u istočnjačkoj filozofiji učenje da je svijet postao izdvajanjem manje savršenih bića iz najsavršenijeg, tj. iz božanstva, odn. iz vrhovnog prabića

Stoga, u interesu pravilnog mišljenja, valja kao počelo predložiti duh, to jest svijest. Time izbjegavamo mnoga nepotrebna lutanja po stranputicama i slijepim ulicama.

Već smo ukazali na to da, ukoliko uopće priznajemo postojanje svijesti, nužno moramo priznati da postoji **samo jedna svijest i ništa više**.

- **No, što je materija? upitat će »pozitivist«.**
- **Logički pojam, to jest, oblik mišljenja, odgovaram ja. Nitko nikada nije vidio materiju i nikada je neće vidjeti. Materija samo može biti mišljena.**
- **A ovo stablo, materija od koje će se napraviti stol, što je to?**
- **Splet osjeta projiciran u prostor.**
- **Ali to stablo postoji?**

- *Postoji, no mi ne znamo pravu prirodu njegova postojanja. Sve što znamo o njemu oblik je naše zamjedbe njega.*

- *Ako ne bude nas, hoće li ono nastaviti postojati?*

- *Da, ali samo za zamjedbu jednaku našoj ono će postojati u istim oblicima kao i za nas. No, u sebi materija postoji na neki posve drugačiji način - kako, to ne znamo. Jedno je sigurno: ona ne postoji u prostoru i vremenu. Vjerojatno sva slična drva iz različitih stoljeća i raznih dijelova svijeta tvore jednu masu - jedno tijelo - možda jedno biće. Nedvojbeno je da određena materija (ili dio materije) od koje je napravljen stol nema zasebno postojanje, drugačije od postojanja kakvo ima u našoj zamjedbi.*

Utvdili smo da izravnom metodom, osim govorom i analogijom, ne možemo saznati za postojanje druge svijesti.

Na temelju čega možemo misliti da u svijetu postoje druge svijesti, osim naše ljudske - ograničene svijesti životinja i polusvijesti biljaka? U prvom redu, na temelju okolnosti da, kad bi takva svijest postojala, mi s **našim sredstvima** ne bismo mogli znati za nju. To, dakako, nije dokaz njezina **postojanja**. No to objašnjava zašto ne znamo za nju ako postoji.

Zatim, na temelju činjenice da znamo za postojanje svijesti samo u **našem i nižim presjecima svijeta** (ljudi, životinje, biljke). Nemamo, međutim, nikakve osnove misliti da u višem presjeku svijeta, tj. u četverodimenzionalnom prostoru, **nema svijesti**.

Naprotiv, logički nam sve govori da ona mora postojati i mora biti **jača od naše**.

I na kraju, na temelju mišljenja da je svijet svijest, da je sve u svijetu svjesno i uopće nema i ne može biti ničeg nesvjesnog. Ipak je najvažnije to da nemamo razloga našu **svijest** smatrati jedinstvenim i najvišim oblikom svijesti u svemiru.

Pitanje sada izgleda ovako: kako bismo mogli saznati za postojanje svijesti drugih presjeka svijeta, višeg prostora, ako one postoje? Na dva načina: komunikacijom s njom i zaključivanjem po analogiji. Što je za to potrebno?

Za prvo je potrebno da naša svijest dobije mogućnost komuniciranja s višom svijesti, a za drugo je potrebno da sama naša svijest postane analogna višoj, da izađe iz okvira trodimenzionalnog svijeta. Kako se to može postići?

To se može postići postupnim širenjem sposobnosti izvođenja analogija. Nastojeći misliti izvan uobičajenih kategorija, promatrati i stvari i sebe iz drugog ugla, oslobađati svoju svijest od uobičajenih podjela na vrijeme i prostor, mi postupno počinjemo uočavati analogiju među stvarima među kojima je ranije nismo opažali. Naš um napreduje. Zajedno s njim raste sposobnost izvođenja analogija. Svakim novim dostignutim stupnjem ta se sposobnost širi i obogaćuje naš um. U svakom trenutku sve brže napredujemo, svaki novi korak je lakši. Naš mentalni život postaje drugačiji. Tada, primjenjujući na sebi svoju proširenu sposobnost pravljenja analogija i gledajući oko sebe, odjednom naša svijest uočava

svijesti kojih postojanje ranije nije ni slutila. I razumije zašto ih ranije nije vidjela. One leže na drugoj ravnini, a ne na onoj na kojoj je ranije postojala naša svijest. Na taj način, upravo ta sposobnost izvođenja novih analogija početak je promjena što nas vode na drugu ravninu bitka.

Čovjekov um počinje prodirati u njemu bliski svijet noumena. Pritom se mijenja i gledanje na naš pojavni svijet. Pojave odjednom mogu u njegovim očima biti posve drugačije grupirane. Kao što smo već rekli, slične stvari mogu se pokazati različitima, različite sličnima. Posve odvojene, nepovezane stvari mogu se pokazati dijelovima jedne velike cjeline, neke posve nove kategorije, dok stvari koje se čine neraskidivo vezanima i tvore cjelinu, zapravo se mogu pokazati kao očitovanja različitih svijesti koje među sobom nemaju ničeg zajedničkog i čak ne znaju da ova druga postoji. Takvom, tj. onom koja se sastoji od različitih svijesti, koja je poput bojnog polja različitih svijesti, može se pokazati svaka cjelina našega svijeta: čovjek, životinja, planet.

U svakoj ***cjelini*** našeg svijeta vidimo mnoštvo ***suprotnih*** nagnuća, sklonosti, težnji, napora. Svaka cjelina je poput bojišta mnoštva ***suprotnih snaga*** od kojih svaka djeluje ***sama po sebi*** , teži ***svojem cilju*** , obično ***rušenju cjeline*** . No, ***uzajamno djelovanje*** tih snaga tvori ***život cjeline*** . ***U svemu uvijek djeluje nešto što ograničava djelatnost pojedinačnih nagnuća. To nešto je svijest cjeline.*** Nemoguće nam je utvrditi postojanje ***te svijesti*** uz pomoć analogije s

nama ili komuniciranjem s njom i razmjenom misli. No, pred nama se otvara **novi put**. Vidimo odvojenu i posve određenu funkciju (čuvanje **cjeline**). Iza te funkcije pretpostavljamo da postoji odvojeno **nešto**. To odvojeno **nešto** što ima određenu funkciju nemoguće je **bez svijesti**. Ako **cjelina** posjeduje svijest, onda i pojedinačni tokovi snage također moraju posjedovati svijest. Tijelo ili organizam sjecište je crta tih svijesti, mjesto susreta, možda **bojno polje**. Naše Ja zapravo i jeste **bojno polje** na kojemu u svakom trenutku prevladava jedna ili druga emocija, jedna ili druga navika ili sklonost, potčinjavajući u određenom trenutku ostale i izjednačavajući se s Ja. Ali i Ja je **biće** koje posjeduje **svoj** život. Samo, ono je vrlo malo svjesno od čega se sastoji i stalno se povezuje čas s jednim, čas s drugim dijelom sebe. Imamo li pravo pretpostaviti postojanje **bića** u ljudskim organima i dijelovima tijela, u **mislima i emocijama čovjeka**? Imamo, jer znamo da ne postoji **ništa čisto** mehaničko, da svako nešto **koje posjeduje zasebnu funkciju mora biti živo i može se nazvati bićem**.

Sva bića za koja možemo pretpostaviti da postoje **u svijetu mnogih dimenzija** mogu ne znati jedno za drugo, to jest, ona mogu ne znati da ih mi povezujemo u različite cjeline u našem pojavnim svijetu, baš kao što **ona uopće ne moraju znati za naš pojavni svijet i njegove odnose**. No **ona moraju znati sama sebe**, premda mi ne možemo odrediti stupanj jasnoće njihove svijesti. Ona može biti jasnija od naše, a može biti maglovita poput sna. Između tih bića može kolati neprekidna, ali ne dokraja spoznata **razmjena misli**, nalik razmjeni tvari u živom tijelu. Ona mogu doživljavati neke zajedničke **osjećaje**, neke **misli** mogu nicati u njima, istovremeno u svima, istovrsne, na poticaj

zajedničkih uzroka. U skladu s linijama tog unutrašnjeg zajedništva ona vjerojatno sebe dijele na različite ***cjeline*** nama posve nerazumljivih ili djelomično slučenih kategorija. Bit svakog takvog pojedinačnog bića mora se sastojati ***u svijesti*** o sebi, svojim unutrašnjim funkcijama i odnosima; ono mora osjećati njemu slične stvari i mora biti u stanju iskazivati sebe i njih. Drugim riječima, ta ***svijest*** mora biti takva da pred sobom uvijek imam ***sliku sebe i*** svojih najdubljih odnosa. Ona je vječna provjera te slike i smjesta je predaje drugom biću koje s njom ulazi u komunikaciju.

Predočimo li sebi svijet sastavljen od takvih svijesti, moramo priznati da su one raspoređene po nekom posebnom redu koji ne odgovara ni jednom nama poznatom. Ako zamislimo crtu što spaja te svijesti, ona neće ići ni po jednoj nama poznatoj prostornoj dimenziji ni po dužini, ni po širini, ni po visini, ni po ***vremenu*** (četvrta dimenzija), ni po visini svijesti iznad vremena (peta dimenzija), već po nekoj posve drugoj crti koja je okomita na sve prethodne, a nije paralelna ni s jednom od njih - po ***crti šeste dimenzije***. Ako je moguća unutrašnja komunikacija među svijestima, ona mora ići po toj crti, po šestoj dimenziji.

Šesta dimenzija je crta što spaja sve svijesti svijeta i od njih oblikuje jednu cjelinu.

Postoje li te svijesti ili ne i u drugim presjecima svijeta osim našega, mi to ***u postojećim uvjetima naše zamjedbe ne možemo osjetiti. Naša svijest odveć je zaokupljena zamjećivanjem pojavnog svijeta i same sebe*** te stoga vjerojatno jednostavno ne odražava dojmове što joj dolaze po crti šeste dimenzije, ili ih odražava toliko slabo da se oni ne zadržavaju u njoj u zamjetljivom obliku. ***Naša svijest nije svjesna da je u***

stalnoj komunikaciji s **noumenonom** svega okolnog, i bliskog i dalekog, sa svijestima sličnima njoj i posve različitima od nje, sa sviješću svega u svijetu i sa sviješću cijelog svijeta. **Ako su dojmovi što dolaze po šestoj dimenziji toliko jaki da ih svijest osjeća, ona ih odmah projicira u vanjski pojavni svijet i traži njihov uzrok u pojavnom svijetu, baš kao što dvodimenzionalno biće koje živi na ravnini traži na svojoj ravnini uzroke dojmova što potječu iz našega svijeta.**

Naš razum je ograničen svojom pojavnom zamjedbom, to jest, zatvoren je u sebe. Pojavni svijet, to jest, oblik njegove vlastite zamjedbe, opasuje ga poput prstena, poput zida, i naš razum ne vidi ništa što je izvan tog zida.

No, uspije li izaći iz tog zida, on će neizbježno vidjeti vrlo mnogo novih stvari u svijetu.

«Ako se u našoj zamjedbi oslobodimo elemenata sopstva», piše Hinton («Novo doba misli»), «otkrit ćemo da neživost koju pripisujemo vanjskom svijetu nije u stvarima, već je mi njima pridajemo s ograničenja naše svijesti. Samo nas elementi sopstva u našoj spoznaji navode da govorimo o mehaničkoj nužnosti, o neživoj materiji. Kad naše ograničenje otpadne, vidimo duh svijeta kao što vidimo duh svoga prijatelja, to jest, vidimo nešto što je jasno odvojeno od materijalnog svijeta.

U današnje vrijeme naša su sredstva mišljenja dostatna za otkrivanje ljudske duše, no sve osim ljudskih bića čini se našoj znanosti neživim. Treba

se osloboditi elementa sopstva u zamjedbi. Tada će se sve izmijeniti.»

Zar nam je doista noumenalni svijet apsolutno nepoznatljiv kako nam se kadšto čini?

U »Kritici čistog uma« i u drugim djelima Kant je poricao mogućnost »duhovnog viđenja«. Ali u »Snovima vidovnjaka« on ne samo da je priznao tu mogućnost, već joj je i dao jednu od najboljih definicija što ih danas imamo. On izričito tvrdi:

»Priznajem, vrlo sam sklon priznati da postoje bestjelesne naravi i da moja duša pripada redu tih bića. Ta bestjelesna bića međusobno su neposredno povezana, stvaraju jednu veliku cjelinu koja se može zvati materijalnim svijetom. Svaki čovjek je biće dvaju svjetova: duhovnog i materijalnog i bezuvjetno će biti dokazano da i u ovom životu ljudska duša tvori nerazdvojnu zajednicu sa svim bestjelesnim naravima svijeta duha, da naizmjenice utječe na njih i prima od tih naravi dojmove iz onoga svijeta, dojmove kojih duša nije svjesna dok je u ljudskom obličju.

Ljudsku dušu u ovom ljudskom životu treba smatrati istovremeno povezanom s dvama svjetovima od kojih ona jasno zamjećuje samo materijalni svijet, budući da je povezana s tijelom i tako oblikuje osobnost.

Ona je, prema tome, uistinu jedan subjekt, koji je na taj način istodobno pripadnik vidljivog i nevidljivog svijeta, ali ne jedne i iste osobe, jer zbog njihove različite kakovosti, zamisli jednog svijeta nisu ideje povezane s idejama drugog svijeta, te ono

što ja mislim kao duh ne pamtim kao čovjek i obrnuto, moje stanje čovjeka uopće se ne uklapa u zamišljenje mene kao duha.

Rođenje, život, smrt samo su stanja duše. . . Dakle, prolazno je samo naše tijelo: naša bit nije prolazna i morala je postojati i kada naše tijelo nije postojalo. Ljudski život je dvojan. Sastoji se od dva života – animalnog i duhovnog. Prvi život je život čovjeka i za taj život čovjeku treba tijelo. Drugi njegov život je život duha; njegova duša živi tim životom odvojeno od tijela i mora ga živjeti nakon odvajanja od tijela.«

U članku o Kantu u »Sjevernom Vjesniku« iz 1888.g, **A. L. Volinski** kaže da **Kant** u **Vorlesungen**, i u »**Snovima vidovnjaka**« ne dopušta samo jedno - mogućnost fizičkog zamjećivanja duhovnih pojava.

Na taj način Kant priznaje ne samo mogućnost postojanja duhovnog **svjesnog** svijeta, već i mogućnost komuniciranja s njim.

Hegel je svu svoju filozofiju gradio na mogućnosti izravnog zamjećivanja istine, na duhovnom viđenju.

Sada, prilazeći pitanju o dvama svjetovima s psihologijske strane, sa strane teorije spoznaje, moramo čvrsto odrediti činjenicu da, prije no što se možemo nadati da ćemo išta naučiti o noumenalnom području, moramo čisto intelektualnom metodom rasuđivanja odrediti sva ona svojstva višedimenzionalnog svijeta **koja možemo odrediti**. Vrlo vjerojatno tom metodom nećemo biti u stanju odrediti mnogo. Možda će naše definicije biti odveć krute, neće potpuno odgovarati finoj diferencijaciji odnosa u noumenalnom svijetu. Sve je to moguće i mi to moramo uzeti u obzir. No, ipak moramo

odrediti i što je moguće točnije razjasniti **što noumenalni svijet ne može biti**; i, ako nam to uspije, **što on može biti**, to jest, koji su odnosi u njemu **nemogući**, a koji **mogući**.

To je nužno stoga da bismo mogli, dolazeći u dodir s noumenalnim svijetom, razlikovati ga od fenomenalnog i, što je glavno, da ne shvatimo kao noumenalni svijet jednostavni odraz fenomenalnoga. **Razlog zbog kojega mi i ne znamo uzročni svijet, poradi kojega smo utamničeni u pojavnom svijetu, upravo je u tome što ne znamo razlučiti gdje svršava jedan, a gdje počinje drugi.**

Mi smo u stalnom dodiru s uzročnim svijetom, mi živimo u njemu jer je naš razum i naša, nama nerazumljiva funkcija u svijetu dio njega ili njegov odraz. No, mi ga ne vidimo i ne znamo, jer ili odričemo njegovo postojanje držeći da je sve postojeće pojavno i da ne postoji ništa što nije pojavno, ili ga priznajemo, ali ga nastojimo spoznati u oblicima trodimenzionalnog pojavnog svijeta; ili ga, naposljetku, tražimo i ne nalazimo jer gubimo put među obmanama i iluzijama odraženog pojavnog svijeta koji pogrešno shvaćamo kao svijet ideja.

U tome i jest tragedija naših duhovnih traženja. Mi ne znamo što tražimo. Jedini način da se izbavimo od te tragedije jest prethodno intelektualno određivanje svojstava onoga što tražimo. Bez tih definicija, sa samo neodređenim osjećajima, ne možemo se približiti svijetu uzroka, izgubit ćemo se na njegovim granicama.

To je shvatio **Spinoza** koji je napisao da ne može govoriti o Bogu **kad ne zna njegova svojstva**.

»Kad sam proučavao Euklida«, pisao je, »prvo sam razumio da su tri kuta trokuta jednaka dvama pravim kutovima, i to svojstvo trokuta bilo mi je posve razumljivo, premda nisam znao mnoga druga njegova svojstva. Što se tiče duhova i priviđenja, nisam nikad dosad čuo za neko njihovo razumom dokučivo svojstvo, već samo za fantazije u kojima se nemoguće snaći.«

Ustanovili smo neke kriterije koji nam omogućavaju da se snađemo u svijetu noumena ili u »svijetu duhova« i moramo se njime poslužiti.

Prije svega možemo reći da

1. **noumenalni svijet ne može biti trodimenzionalan**
2. u njemu ne može biti ništa trodimenzionalno, to jest **sumjerljivo** s fizičkim predmetima, slično po vanjskom izgledu, nešto **što ima oblik**. Drugim riječima, **noumenalni svijet ne može sadržati ništa što ima protežnost u prostoru i što se mijenja u vremenu**.
3. I što je najglavnije, u njemu ništa ne može biti mrtvo, neživo, **nesvjesno**. **U svijetu uzroka sve mora biti svjesno jer je on po sebi svijest, duša svijeta**.

Zatim ćemo razjasniti druga **određena** svojstva uzročnog svijeta. Zasad, koristeći ona određenja koja imamo, moramo ga tražiti u svemu što nas okružuje i u nama samima.

Pritom, nema potrebe obraćati se svijetu tajni, svijetu koji nam se čini isključivo tajanstvenim. Sve je puno tajni. U biti, podjela stvari na »tajanstvene« i »obične«

krajnje je naivna. Kao da u svijetu postoji nešto što je **jednostavno**. Kao da u svijetu postoji nešto što razumijemo i znamo. Ničeg takvog nema! Sve je tajna. Sve je nadnaravno.

Tajna vremena prožima sve. Da nju osjetimo, nisu nam potrebna priviđenja na grobovima, glasovi iz zagrobnog svijeta. Ona se osjeća u svakom kamenu.

Tajna misli stvara sve. Kad shvatimo da **misao nije »funkcija gibanja«**; već da je **gibanje samo iluzija misli**, kad osjetimo dubinu **te tajne**, učinit će nam se smiješnom i djetinjastom tajna mrtvaca koji ustaju iz grobova.

Tajna beskonačnosti najveća je od svih tajni. Ona nam kaže da sve galaktike, sav vidljivi svemir, **nema dimenzija** kao ni beskonačnost - da je **jednak točki**, matematičkoj točki koja nema nikakve protežnosti. U »pozitivističkom« mišljenju mi stalno nastojimo **zaboraviti na to, ne misliti o tome.**

POGLAVLJE XV

Inteligentni svemir. Različiti oblici inteligencije. Različite crte inteligencije. Oživljena priroda. Duše kamenja i duše stabala. Duša šume. Ljudsko Ja kao kolektivna inteligencija. Čovjek kao složeno biće. »Čovječanstvo« kao biće. »Adam Kadmon«. Duša svijeta. Lice **Mahadeve**. Profesor James o svijesti svijeta. **Fecbnerove ideje. Zendavesta. Živa Zemlja.**

Ako u svijetu postoji inteligencija, ona mora postojati u svemu. Navikli smo držati da su na ovaj ili onaj način

živi i inteligentni samo oni predmeti koje nazivamo »bićima«, to jest, oni za koje nalazimo da su nalik na nas po funkcijama koje, po našem mnijenju, određuju **živo biće**.

Neživi predmeti i mehaničke pojave za nas su bez života i lišeni inteligencije.

Ali to ne može biti tako.

Samo za naš ograničeni um, za našu ograničenu moć općenja s drugim umovima, za našu ograničenu sposobnost analogije, inteligencija se očituje u **određenim razredima** živih bića uz koje naporedo postoje dugi nizovi neživih stvari i mehaničkih pojava.

No, kad ne bismo mogli međusobno razgovarati, kad svatko od nas ne bi mogao po sličnosti sa sobom zaključiti da postoji inteligencija u drugom čovjeku, svatko bi samo sebe smatrao živim bićem, a sve ostale ljude bi uvrstio u mehaničku, »mrtvu« prirodu.

Drugim riječima, **živim bićima priznajemo samo ona bića koja posjeduju um pristupačan našem zamjećivanju u trodimenzionalnom presjeku svijeta, tj. bića čiji je um sličan našem. O drugima mi ne znamo i ne možemo znati. Sva bića čiji se um očituje drugačije no u trodimenzionalnom presjeku svijeta nama su neshvatljiva i nedostupna.** Ako ona uopće dođu u dodir s našim životom, njihova očitovanja **prisiljeni smo smatrati** djelovanjem nežive i nesvjesne prirode. Naša sposobnost za analogiju ograničena je **tim presjekom. Mi ne možemo logički misliti izvan uvjeta trodimenzionalnog presjeka. Stoga nam se mora činiti neživim i mehaničkim sve što živi, misli i osjeća na način koji se ne podudara potpuno s našim.**

Međutim, ***u prirodi ništa ne može biti neživo ili mehaničko. Ako život i osjećaj uopće postoje, oni moraju postojati u svemu. Život i inteligencija tvore svijet.***

Pogledamo li s ***naše strane***, sa strane pojava, moramo priznati da svaka pojava, svaki predmet posjeduje razum.

Brdo, stablo, riba, kap vode, kiša, planet, vatra, svaki za sebe mora posjedovati svoj navlastiti um.

Pogledamo li s ***druge strane***, sa strane noumenona, moramo reći da je sve i svaka pojava našeg svijeta očitovanje u našem presjeku nekog nama nerazumljivog mišljenja i osjećanja iz drugog presjeka, koji ***tamo*** imaju nama neshvatljive funkcije. Neka inteligencija je ***tamo*** takva i njezina je funkcija takva da se ***ovdje*** očituje u obliku ***brda***, druga u obliku ***stabla***, treća u obliku ***ribe*** itd.

Brdo je funkcija razuma *A* u našem presjeku.

Stablo je funkcija razuma *B* u našem presjeku.

Riba je funkcija razuma *C* u našem presjeku.

Razume *A*, *B* i *C* mi ne znamo jer nisu slični našem i mi možemo samo ***naslućivati*** njihovo postojanje.

Pojave našeg svijeta vrlo su različite. Ako one nisu drugo doli očitovanja različitih inteligentnih bića u našem svijetu, onda i ta bića moraju biti ***vrlo različita***.

Između ***uma brda i uma čovjeka*** mora biti ***ista razlika*** kao i između brda i čovjeka.

Već smo potvrdili mogućnost različitih postojanja. Rekli smo da postoji kuća, postoji čovjek i postoji ideja - no, sve to postoji različito. Razvijemo li tu misao, uočiti ćemo vrlo mnogo vrsta ***različitih postojanja***.

Bajkovita mašta, koja oživljava sav svijet, pripisuje planinama, rijekama i šumama **ljudski um**. No to je isto tako neistinito kao i potpuno odricanje uma u neživoj prirodi. Noumenoni su različiti i raznovrsni baš kao i fenomeni koji su njihovo očitovanje u našem području.

U svakom kamenu, u svakom zrnu pijeska, u svakom planetu postoji noumenon koji se sastoji od života i od razuma i koji ih povezuje s nekom nama nerazumljivom cjelinom.

Životna aktivnost pojedinačnih jedinica može biti vrlo različita, to jest, njihov odnos prema vremenu može biti različit. Možda možemo reći da su one različite crte četvte **dimenzije** - jedne su paralelne s vremenom, kako ga mi osjećamo, a druge ga sijeku.

Stupanj životne aktivnosti može se prosuđivati s gledišta razmnožavanja. U neorganskoj, mineralnoj prirodi ta je aktivnost toliko mala da se jedinice te prirode, **dostupne našem promatranju**, ne razmnožavaju.

Premda se to vrlo lako može samo nama tako činiti s nedostatne širine našeg pogleda u vremenu i u prostoru.

Ako se **iznutra** promotri jedan kubični centimetar ljudskog tijela, ne znajući za postojanje cijelog tijela i čovjeka, pojave što se zbivaju u tom kubičnom centimetru tijela izgledat će elementarne pojave nežive prirode. (Moja opaska – s ovim se nikako ne bih složila, jer se i u najmanjoj stanici odvija vrlo burna aktivnost – s neživom je prirodom moguće usporediti najsitniji dio tijela – možda atom – jer je on identičan atomu u neživoj prirodi, no nikako i kubni centimetar – u njemu se odvija život u malom.)

U svakom slučaju, **za nas** se pojave dijele na žive i mehaničke, a vidljivi predmeti dijele se na organske i neorganske. **Neorganski se bez otpora razbijaju i ostaju isti. Kamen se može razbiti napola - rezultat su dva kamena. Ali, ako se puž razreže napola, rezultat neće biti dva puža. To znači da je um kamena vrlo jednostavan, primitivan, toliko jednostavan da se može razbiti i ne pretrpjeti promjenu. Puž se sastoji od živih stanica. Svaka živa stanica složeno je biće, mnogo složenije od kamena.** Tijelo puža ima sposobnost da se miče, hrani, doživljava lagodu i nelagodu, nečemu teži, nešto izbjegava i, što je glavno, ima sposobnost **razmnožavanja**, stvaranja novih, nalik sebi oblika, spajanja neorganske tvari u te oblike, prisiljavanja fizičkih zakona da mu služe. Puž je **složeno središte** prerade jedne vrste fizičke energije u druge. To središte posjeduje vlastiti razum. Poradi toga je puž nedjeljiv. Njegov razum je beskonačno viši od razuma kamena. Puž ima **svijest o obliku**, tj. oblik puža je svjestan sebe. Oblik kamena nije svjestan sebe.

Kamen će prestati biti kamenom samo ako se rastavi na kemijske elemente. Ti kemijski elementi jedinice su drugog reda no što je to kamen. Njih je nemoguće uništiti ili pretvoriti u nešto drugo u nama poznatim fizičkim uvjetima. Ni fizička svojstva kamena neće nestati, već će preći u druga tijela spajajući se sa sličnima sebi. Dakle, **kamen** je nemoguće uništiti. Razum **tog kamena** kao jedinica može nestati. Ali živjet će **elementi** od kojih se sastojao taj razum. Crte kojih je točka presjeka bio taj kamen, ići će dalje na razne strane.

U organskoj prirodi u kojoj mi vidimo život, lakše je pretpostaviti postojanje razuma. Pužu, živom biću, mi bez teškoće priznajemo neku vrstu razuma. Ali život ne pripada samo pojedinačnim nedjeljivim organizmima - **sve nedjeljivo** je živo biće. Svaka stanica u organizmu živo je biće i mora posjedovati neku vrstu razuma.

Svaka kombinacija stanica koja ima određenu funkciju također je živo biće. Druga, viša kombinacija - organ - opet je živo biće i ima vlastiti razum.

Nedjeljivost je u našem području znak određene funkcije. Ako je svaka pojava na našoj ravnini **očitovanje** nečega **što postoji** na drugoj ravnini, onda nedjeljivost na našoj strani očito odgovara nedjeljivosti, to jest **individualnosti** na onoj drugoj strani. Djeljivost na našoj strani označava djeljivost na drugoj strani. Inteligencija djeljivog može se očitovati samo u kolektivnoj, a ne u individualnoj inteligenciji.

Mi priznajemo postojanje svijesti samo u **cjelovitom** organizmu. A čitav organizam, kako smo već utvrdili, **samo je presjek** neke veličine koju možemo nazvati životom tog organizma od rođenja do smrti. Taj se **život** može predočiti kao četverodimenzionalno tijelo protegnuto u vremenu. Fizičko trodimenzionalno tijelo samo je presjek tog **četverodimezionalnog** tijela. Ali ako trodimenzionalni presjek posjeduje um, onda svo četverodimenzionalno **tijelo**, Linga Šarira, nedvojbeno mora posjedovati svoj **um**. Na taj način u čovjeku posve jasno vidimo tri uma:

prvi je **um tijela**;

drugi je njegova **osobnost**, Ja, koje mi znamo;

treći je um njegova **ukupnog života**.

Na našem stupnju razvoja ta **tri** uma vrlo malo znaju jedan o drugome i međusobno komuniciraju samo pod

narkozom, u transu, u ekstazi, u snu, u hipnotičkim i medijumskim stanjima. Osim nama samima nepoznatih naših vlastitih razuma, s kojima smo neraskidivo povezani, okružuju nas i mnogi drugi razumi koje također ne znamo. Te razume često **osjećamo**, oni su sačinjeni od naših. To su dobri i zli duhovi koji nam pomažu ili nas upropaštavaju.

Obitelj - kolektivna jedinica nedvojbeno ima svoj razum kao što ima i svoj život. Svaka grupa ljudi koja ima svoju zasebnu funkciju i osjeća svoju unutrašnju povezanost i jedinstvo, poput filozofske škole, crkve, sekte, masonske lože, društva, partije itd. bez sumnje je živo i inteligentno biće. Narod, nacija živo su biće. **Homo sapiens**, čovječanstvo, također je živo biće. To je **Veliki čovjek, Adam Kadmon kabalista**.

Adam Kadmon je biće koje živi u ljudima i ujedinjuje u sebi živote svih ljudi. O tome govori **H. P. Blavacka** u svom opsežnom djelu **»The Secret Doctrine«, 1897.:**

». . . nije po obličju Božjem stvoren **Adam iz praha** (čovjek), o kojemu se govori u II. poglavlju Knjige Postanka, već Božanski Androgin iz I. poglavlja Knjige Postanka, odnosno, Adam Kadmon. «

Adam Kadmon je čovječanstvo ili Homo sapiens znanosti, to jest, »oblik« čovjeka - **Božansko Biće**.

C. H. Hinton vrlo dobro govori o bićima iz drugih presjeka svijeta.

»Po istom postupku po kojemu znamo da oko nas postoje drugi ljudi možemo doznati i za više inteligencije kojima smo okruženi. Mi ih osjećamo, ali ih ne možemo predočiti.

Da ih predočimo, moramo razviti našu moć zamjedbe.

Moć viđenja našim tjelesnim očima ograničena je trodimenzionalnim presjekom. Ali, unutrašnje oko nema tog ograničenja; mi možemo podesiti našu moć viđenja u višem prostoru i možemo stvoriti pojmove o zbiljnostima u tom višem prostoru baš kao što to možemo i u našem običnom prostoru.

Time ćemo pribaviti temelj za zamjećivanje i proučavanje i tih drugih bića koja nisu ljudi.

U odnosu na ta viša bića mi smo poput slijepa i zbunjene djece. Znamo da smo udovi jednog tijela, grane jednog čokota, no ne možemo raspoznati, osim instinktom i osjećajem, što to tijelo jest, što taj čokot jest.

Naš je zadatak smanjiti ograničenje naše zamjedbe.

Priroda se sastoji od mnoštva entiteta koja mi nastojimo razumjeti. Za taj cilj prije svega moramo u mišljenje unijeti nove pojmove i široko polje promatranja podvrgnuti jednom zajedničkom zakonu. Povijest našeg intelektualnog napretka jest rast novih pojmova.

I kad je novi pojam stvoren, pokazuje se da je on posve jednostavan i prirodan. Pitamo se što smo dobili i odgovaramo: ništa. Jednostavno smo uklonili jedno očito ograničenje.

Može se postaviti pitanje: na koji način u današnje doba doći u dodir s višim bićima? Odgovor je očito ovaj: ***tako da nastojimo stvoriti organske spojeve***, to jest, spojeve u kojima djelatnosti jedinki međusobno srastaju na živ način.

Vojne države ili porobljeni narod nisu prirodno rastuće jezgre i nema nade da bismo kroz njih došli u izravni dodir s našim višim sudbinama. ***Ali u prijateljstvu, u***

dobrovoljnim udruženjima i iznad svega u obitelji mi smo upućeni našem višem životu.

Kao što je za izučavanje dalekih zvijezda potreban posebni materijalni uređaj koji mi nazivamo teleskopom, tako je za proučavanje naravi bića koja su viša od nas potreban mentalni uređaj. Moramo podesiti našu moć mišljenja kao što podešavamo posebne aparate za povećanje moći viđenja. Za jedan cilj potreban nam je vanjski teleskop, a za drugi stanoviti sklop u našoj vlastitoj glavi.«

To oživljavanje svemira odvija se u najrazličitijim pravcima. **Ovo stablo** je živo biće. Breza općenito - **vrsta** - živo je biće. I brezov gaj je živo biće. Šuma različitih vrsta stabala, trava, cvijeća, mravi, kukaca, ptica, zvijeri - živo je biće koje živi životom svega od čega se sastoji, misleći i osjećajući za sve ono što ga tvori.

Ta ideja zanimljivo je izražena u članku **P. Florenskog Općeljudski korijeni idealizma** (*Theological Messenger*, 1901., II).

»Koliko je ljudi za koje šuma nije samo puka zbirna imenica i retorička personifikacija, odnosno, čista fikcija, već nešto jednotno i živo? Zbiljska jednotnost jest jednotnost samosvijesti. .. Koliko je onih koji šumi priznaju jednotnost, to jest, živu dušu šume kao entiteta - **vilenjaka, šumskog duha**? Slažete li se i vi da su rusalke i vodeni duhovi duše vodene stihije?«

Životna aktivnost takvih mješovitih bića poput šume uopće nije jednaka životnoj aktivnosti **zasebnih vrsta** biljaka i životinja, a životna aktivnost **vrste** nije jednaka životnoj aktivnosti zasebnih pojedinaca.

Upravo različitost funkcija, izražena u različitoj životnoj aktivnosti, ukazuje na razlike u mentalnom životu različitih »organizama«.

Dakako, životna aktivnost ***zasebnog lista breze*** beskonačno je niža od životne aktivnosti ***stabla***; životna aktivnost stabla nije jednaka životnoj aktivnosti vrste, a život ***vrste*** nije jednak životu šume.

Funkcije tih četiriju »života« posve su različite i shodno tomu moraju biti različite i inteligencije.

Inteligencija pojedinačne stanice ljudskog tijela mora biti onoliko niža u usporedbi s inteligencijom tijela, tj. »s fizičkim umom čovjeka«, koliko je niža njezina životna aktivnost u usporedbi sa životnom aktivnošću čitavog organizma.

Na taj način noumenon pojave možemo smatrati dušom te pojave. Drugim riječima, ***skrivena duša pojave*** njezin je noumenon. Pojam ***duše pojave*** ili ***noumenona phainomenona*** sadrži u sebi život i svijest i njihove funkcije u nama nepojmljivim presjecima svijeta, očitovanje kojih u našem domašaju tvori pojavu.

Ideja živog svemira neizbježno navodi na ideju »Duše Svijeta« »Bića«, kojega je očitovanje vidljivi svemir.

Ideja »Duše Svijeta« osobito se slikovito shvaćala u starim religijama Indije. Mistička poema Bhagavad Gita daje čudesnu sliku o Mahadevi, tj. velikom Devi, čiji je život naš svijet.

»Tako je Krišna izlagao svoje učenje učenicima... pripremajući ih za uzvišenu istinu što im se otkrila u trenutku prosvjetljenja.

Prozborivši o Mahadevi glas mu se zatamni, a lice ozari unutrašnjim svjetlom.

Jednoga dana Ardžuna, ponesen radoznalošću, zapita smjelo:

- Pokaži nam Mahadevu u njegovu božanskom obliku. Mogu li ga naše oči vidjeti?

Tada Krišna. .. stane govoriti o Biću koje diše u svim bićima, sa stotinu tisuća likova, neprobrojeno očiju, licima okrenutim na sve strane, koje istovremeno nadmašuje sve stvoreno istinskom visinom beskonačnosti, biće koje u svom **nepomičnom** tijelu sadrži sav **pomični** svemir sa svim njegovim podjelama. «Kad bi se na nebu istovremeno zapalio sjaj tisuće sunca», reče Krišna, «ne bi se izjednačio sa sjajem jedinog Svemogućeg».

Dok je tako zborio o Mahadevi, veličanstvena zraka svjetla sijevne u očima Krišne. Učenici ne izdržaše njezin sjaj i padoše pred noge Krišne. Kosa na glavi Ardžune nakostriješila se od užasa i sklopivši ruke on reče: «Učitelju, tvoje nas riječi užasavaju, nismo u stanju izdržati pogled na veliko Biće koje si izveo pred nas. Vele nas smućuje.» (Iz. E. Shuse, **Veliki Upućenici**).

U zanimljivom zborniku predavanja prof. **W. Jamesa** »**Pluralistički svemir**« (»A Pluralistic Universe«) postoji predavanje o Fechneru, posvećeno »svjesnom svemiru«.

»Uobičajeni monistički idealizam izostavlja sve posredno. On priznaje samo krajnosti, kao da se iza prvog grubog lica pojavnog svijeta sa svim njegovim osobitostima ne može naći ništa doli ono najviše u svom njegovom savršenstvu. Najprije vi i ja, baš ovako kako smo sada u ovoj sobi, a zatim kad zavirimo ispod površine - sam neizrecivi apsolut. Zar to ne pokazuje neobično siromaštvo mašte? Zar naš dobri svemir nije stvoren po bogatijem uzoru u kojemu ima mjesta i za

dugu hijerarhiju bića? Čak i materijalistička znanost svojom terminologijom obogaćuje svemir molekulama, eterom, elektronima itd. Apsolutni idealizam, koji promišlja zbilju samo u intelektualnim oblicima, ne zna što da radi s **tijelima**, bez obzira koje veličine, i ne može koristiti nikakvu psihofizičku analogiju ili podudaranje.«

Posve je drugo gledište Fechnera iz čijih djela James navodi velike odlomke. **Fechnerove ideje** toliko su bliske onome što je rečeno u prethodnim poglavljima da se na njima moramo detaljnije zaustaviti.

Navodim riječi prof. Jamesa:

»Istočni grijeh našeg i pučkog i znanstvenog mišljenja prema Fechneru je u našoj uvriježenoj navici da duhovno smatramo **ne pravilom, već iznimkom** u prirodi. Umjesto da vjerujemo kako se naš život hrani na prsima većeg života, da našu individualnost podržava veća individualnost, koja neizbježno mora biti svjesnija i neovisnija od svega što iznjedruje, mi obično sve što je iza našeg sitnog postojanja smatramo samo prahom i pepelom života.

Ili, ako vjerujemo u Božanski Duh, s jedne ga strane smatramo bestjelesnim, a s druge strane bezdušnom prirodom.

Kakav se duševni mir ili utjeha može dobiti od takvog učenja, pita Fechner. Cvijeće vene od njegova daha, zvijezde se pretvaraju u kamen; naše vlastito tijelo postaje nedostojno našega duha; svodi se na spremište samo putenih osjeta. Knjiga prirode pretvara se u svezak o mehanici u kojemu se **život** izučava kao vrsta nepravilnosti. Ogromni ponor zjapi između nas i svega onoga što je iznad nas, i Bog postaje fini splet apstrakcija.

Fechnerovo oruđe koje on koristi za jasno viđenje jest analogija...

Bain definira genijalnost kao moć pronicanja analogije.

Broj analogija koje je Fechner bio u stanju zamijetiti bio je čudesan. Ali on je isto tako inzistirao i na ***razlikama. Zanemarivanje razlika, govorio je, česta je zabluda u rasuđivanju po analogiji.***«

Tako je Fechner priznao da, kako svako živo tijelo posjeduje razum, svaki razum mora posjedovati tijelo. No, iz toga ne proizlazi da sva tijela moraju biti slična, niti da tijela bića višeg reda moraju biti nalik našima. Naše je tijelo prilagođeno uvjetima našeg života. Drugi uvjeti života moraju proizvesti druga tijela.

»Umovi višeg reda zahtijevaju i tijela višega reda. Čitava zemlja na kojoj živimo mora, prema Fechneru, imati svoju kolektivnu svijest. Svijest mora imati svako sunce, mjesec, planet; sav sunčev sustav mora posjedovati vlastitu ***širu*** svijest u kojoj je svijest naše zemlje samo dio. Čitav zvjezdani sustav mora imati svoju svijest; i ako taj zvjezdani sustav nije zbroj svega ***što jest***, u materijalnom pogledu, tada cijeli taj sustav, zajedno sa svim drugim što još može postojati, jest tijelo jedne posvema totalizirane svijesti svemira koju ljudi nazivaju Bogom.

Teorijski, premda je Fechner po svojoj teologiji monist, u njegovu svemiru ima mjesta za svaki stupanj duhovnog bića, od čovjeka do sveprisutna Boga. On strasno vjeruje u dušu Zemlje. Zemlju smatra posebnim anđelom čuvarom ljudi. Mi se možemo ***moliti zemlji***, kao što se čovjek moli svojim svecima.

Njegov najznačajniji zaključak jest taj da je ustrojstvo svijeta posvuda istovjetno. Naša vizualna svijest povezana je s očima, taktilna svijest s kožom. No, ni oči ni koža ne znaju za osjećaje one druge. Oni se spajaju i stječu neku vrstu odnosa tek u obuhvatnijoj svijesti koju svaki od nas naziva svojim sopstvom. Slično tome, kaže Fechner, moramo pretpostaviti da se moja svijest o meni i tvoja svijest o tebi, koje su u svojoj neposrednosti posve odvojene i ne znaju jedna za drugu, sastaju u višoj svijesti, recimo u svijesti ljudske rase koja zna za obje, upotrebljava ih i u koju one ulaze kao sastavni dijelovi.

Slično tome ljudsko i životinjsko carstvo sastaju se kao uvjeti svijesti još šireg dometa. U duši zemlje oni se pridružuju svijesti biljnog carstva, koja, pak, pridonosi svoj dio iskustva u duši cijelog sunčevog sustava, itd.

Zamisao o svijesti zemlje suočava se sa snažnim instinktivnim odbijanjem. Svaka svijest koju mi izravno poznajemo čini se kao da ukazuje na postojanje mozga. No naš mozak, koji prvenstveno služi povezivanju naših mišićnih reakcija s vanjskim predmetima o kojima ovisimo, obavlja onu funkciju koju zemlja obavlja na posve drugačiji način. Ona nema mišiće i udove, a jedini njoj izvanjski predmeti jesu druge zvijezde. Na njih sva njezina masa reagira najistančanijim promjenama u svom cjelokupnom opstojanju, i još istančanijim titrajnim reakcijama u svojoj supstanciji. Njezina mora odražavaju svjetlost neba kao u kakvom golemom zrcalu, njezina ih atmosfera prelama kao kakva čudovišna leća, oblaci i sniježna polja spajaju te

svjetlosti u bijelo, šume i cvijeće raspršuju ih u boje. Polarizacija, interferencija, apsorpcija u tvari bude osjete za zamjećivanje kojih su naša osjetila odveć nezgrapna.

Prema tome, za svoje kozmičke odnose, svijesti zemlje nije potreban poseban mozak, ništa više no što bi potrebovala oči ili uši. **Naš** mozak uistinu objedinjuje i povezuje bezbrojne funkcije. Naše oči nemaju ništa sa zvukom, naše uši ništa sa svjetlošću, ali, budući da imamo mozak, mi možemo osjetiti zvuk i svjetlo zajedno i usporediti ih . . . Mora li svako više sredstvo objedinjavanja stvari doslovce biti moždano tkivo? Zar svijest zemlje ne može na neki drugi način znati sadržaj svih naših svijesti zajedno? Fechner opisuje trenutak svog izravnog viđenja istine:

»Jednoga jutra izišao sam u šetnju. Zelena polja, pijev ptica, blista rosa, u daljini sumaglica, izrijetka promakne koji čovjek; po svemu razliveno svjetlo baš kao neki preobražaj. Bio je to samo mali komadić zemlje; i samo kratki trenutak njezina postojanja: pa ipak, što sam je više obuhvaćao pogledom osjetio sam ne samo ljepotu ideje, već i istinitost i jasnoću činjenice da je zemlja anđeo, anđeo koji me sa sobom nosi u Nebo.. . I zapitao sam se kako su ljudi mogli otići tako daleko od života da zemlju smatraju mrtvim tijelom... Doživljaj poput ovoga mora se činiti plodom mašte. Zemlja je okruglo tijelo, a što još može biti može se doznati u mineraloškim kabinetima.«

Osobitost Fechnerova mišljenja je u tome što on vjeruje da se obuhvatniji oblici svijesti **sastoje** od ograničenijih oblika, da nisu samo puki zbroj više ograničenih oblika. Kao što naš um nije puki zbroj naših vidnih, slušnih i sličnih osjeta već, spajajući ih, on otkriva među njima odnose i iz tih odnosa izgrađuje sheme, oblike i

predmete koje ne može spoznati svako osjetilo posebno, tako duša zemlje otkriva odnos između sadržaja moga uma i sadržaja tvoga uma, kojih naši razumi zasebno nisu svjesni. Njezine sheme, njezini oblici i predmeti razmjerni su njezinom širem polju, za raspoznavanje kojega su naša polja svijesti odviše uska. Sami po sebi mi smo naprosto međusobno nepovezani, jer smo oboje tu i **razlikujemo** se jedan od drugoga. . . **Ono što mi jesmo ne znajući to, ona zna da jesmo.** Kao da cjelokupni svemir unutrašnjeg života ima sklonost prema jednom određenom smjeru, neku vrst ventila koji dopušta znanju da teče samo u jednom smjeru, tako da šire može uvijek nadgledati niže, ali niže nikad šire.

Fechner naše pojedinačne osobe uspoređuje s osjetilima duše zemlje. Mi smo dodatak njezinu zamjedbenom životu... Ona upija naše zamjedbe u svoje šire polje znanja i spaja ih s drugim tu postojećim podacima. Sjećanja i pojmovni odnosi što su se ispreli oko zamjedaba neke osobe u širem životu zemlje ostaju razlučeni i oblikuju nove odnose.

Te Fechnerove ideje izložene su u njegovoj knjizi »Zendavesta«.

Naveo sam tako dugi odlomak iz knjige prof. Jamesa jer sam htio pokazati da ideje o svijetu kao **živom i umnom** biću uopće nisu nove ni neobične. To je prirodna i logična nužnost što potječe iz šireg gledanja na svijet no što to obično sebi dopuštamo.

Logički, moramo priznati ili različite razine života i inteligencije u svemu, u svoj »neživoj prirodi«, ili ih posve zanijekati čak i u nama samima.

POGLAVLJE XVI

Inteligencija i život. Život i spoznaja. Svijest kao ostvarenje postojanja. Intelekt i emocije. Emocija kao oruđe spoznaje. Razvoj emocija s gledišta spoznaje. Čiste i nečiste emocije. Osobne i nad-osobne emocije. Uklanjanje elementa sopstva kao sredstva za približavanje istinitoj spoznaji. »Budite kao djeca...« »Blaženi čista srca...« Vrijednost morala s gledišta spoznaje. Nedostaci intelektualizma. »Drednoti« kao kruna intelektualne kulture. Opasnosti moralizma. Moralni estetizam. Religija i umjetnost kao organizirani oblici emocionalne spoznaje. Spoznaja *Boga i spoznaja ljepote.*

|

Smisao života vječna je tema ljudskog razmišljanja. Svi filozofijski sustavi, sva vjerska učenja nastoje naći i dati ljudima odgovor na to pitanje. Za jedne je smisao života u služenju, u davanju sebe, samopožrtvovnosti, žrtvovanju svega, *čak i života*. Drugi kažu da je smisao života u uživanju u njemu, »u čekanju konačnog užasa smrti«. Neki nalaze smisao života u usavršavanju sebe i stvaranju bolje budućnosti onkraj *groba* ili u budućim životima, drugi smisao nalaze u približavanju *ne-bitku*. Trećima je smisao u usavršavanju rase, u »uređivanju života na zemlji«. Četvrti odriču svaku mogućnost traženja smisla i tako dalje.

Sva ta tumačenja imaju jedan nedostatak - sva nastoje naći smisao života *izvan života* - u budućnosti čovječanstva, u neizvjesnom zagrobnom životu ili u evoluciji *Ja u dugim susljednim reinkarnacijama - uvijek u nečemu izvan sadašnjeg života čovjeka*. No, kad bi ljudi, umjesto što razmišljaju, jednostavno svrnuli pogled

u sebe, vidjeli bi da zapravo **smisao života** uopće nije tako nedokučiv.

Smisao je u spoznaji. Sav život, svim svojim činjenicama, događajima i slučajevima, nemirima i težnjama vodi nas spoznavanju nečega. Svo životno iskustvo jest spoznaja. Najjača ljudska emocija čežnja je za nepoznatim. Čak i u ljubavi, najjačoj strasti, kojoj se sve žrtvuje, to je težnja za nepoznatim, za novim.

Na početku ove knjige priznali smo postojećim **unutrašnji život i vanjski svijet**. Ja i Ne-ja. **Unutrašnji život može se definirati kao ostvarenje postojanja. Čovjek ostvaruje svoje postojanje i postojanje svijeta kojega je dio. Njegov odnos prema sebi i prema svijetu naziva se spoznajom.**

Sve mentalne sposobnosti čovjeka, svi elementi njegova unutrašnjeg života - osjeti, predodžbe, pojmovi, ideje, sudovi, zaključci, osjećaji, emocije, čak i stvaralaštvo - sve su to naša oruđa spoznaje.

Osjećaji - čak i najviši, poput estetskog, religioznog, moralnog - **i stvaralaštvo**, od stvaralaštva divljaka koji sebi izrađuje kamenu sjekiru do Beethovenova djela - sve su to **oruđa spoznaje**. Samo se našem uskom **ljudskom** viđenju čini da oni služe drugim ciljevima: - čuvanju života, stvaranju nečega ili užitku. Zapravo, sve to **služi** spoznaji.

Evolucionisti, Darwinovi sljedbenici, reći će da su borba za opstanak i odabir najспособnijih stvorili **razum i osjećaj** modernog čovjeka, - da razum i osjećaj **služe životu**, čuvaju život pojedinca i vrste, a **izvan toga**, sami po sebi, oni nemaju smisla. To se može pobijati

istim obrazloženjem koje smo upotrijebili protiv ideje o **mehaničnosti** svemira. **Naime, ako inteligencija postoji, onda ne postoji ništa doli inteligencija. Ako borba za opstanak i odabir najsposobnijih doista imaju takvu ulogu u stvaranju života, onda oni nisu slučajnost, već proizvodi inteligencije koju mi ne znamo. Oni, kao i sve drugo, služe spoznaji.**

No mi ne shvaćamo, ne vidimo prisutnost inteligencije u pojavama i prirodnim zakonima. To nam se događa stoga što ne proučavamo cjelinu, već dio, ne vidimo cjelinu koju želimo proučiti. A proučavajući mali prst ne možemo vidjeti inteligenciju čovjeka. Isto je i s prirodom. Mi uvijek proučavamo samo mali prst prirode. Ako to shvatimo, i ako razumijemo da je svaki život očitovanje dijela neke cjeline, tek tada će se otvoriti mogućnost za spoznaju te cjeline.

Da spoznamo inteligenciju određene cjeline moramo razumjeti njezinu narav i funkcije. **Čovjekova funkcija je spoznaja i samospoznaja. No, ako »čovjeka« ne shvatimo kao cjelinu, ne možemo razumjeti njegovu funkciju.**

Da shvatimo što je naš um, funkcija kojega je spoznaja, moramo razjasniti naš odnos prema životu.

Što je život?

Na temelju sličnosti sa svijetom zamišljenih dvodimenzionalnih bića pokušali smo odrediti **život** kao gibanje u području višem u usporedbi s određenim područjem. S tog gledišta moglo bi se reći da je svaki zasebni **život** očitovanje u našem području dijela jedne od inteligencija drugog područja. Čini se da te inteligencije proviruju k nama ovim životima koje mi vidimo. **Kad umre čovjek, zatvori se jedno oko**

svemira, kaže Fechner. Svaki pojedini ljudski život trenutak je života velikog bića koje živi u nama. Svaki zasebni život stabla trenutak je života **bitka** vrste ili roda. Inteligencije svih **viših** bića ne postoje neovisno o nižim životima. To su dvije strane iste stvari. Svaki pojedinačni ljudski um u nekom drugom presjeku svijeta može proizvesti iluziju **mnogih** života.

To je vrlo teško ilustrirati primjerom. No, uzmemo li Hintonovu spiralu što prolazi kroz ravninu i točku koja kruži po ravnini i ako pretpostavimo da je spirala um, onda će gibljiva točka presjeka spirale s ravninom predstavljati **život**. Taj primjer ilustrira mogući odnos između uma i života.

Život i um nama se čine međusobno različitima i odvojenima, jer mi ne znamo ni kako gledati, ni kako vidjeti. A to, pak, ovisi o činjenici da vrlo teško izlazimo iz okvira naših podjela. Mi vidimo život stabla, ovog stabla. Ako smo rekli da je život stabla očitovanje nekog uma, mi to razumijemo kao da je život ovog stabla očitovanje uma tog stabla. To je, dakako, besmislica što potječe iz našeg »trodimenzionalnog mišljenja«, »Euklidskog razuma«. Život ovog stabla očitovanje je uma vrste ili roda, ili, možda, inteligencije svog biljnog carstva.

Slično tome i naši pojedinačni životi očitovanja su neke više inteligencije. Dokaz za to nalazimo u činjenici da naši životi nemaju nikakva drugog smisla, osim u procesu stjecanja znanja. Čovjek koji misli prestaje bolno osjećati odsutnost smisla života tek kad to shvati i tada on počinje svjesno težiti onome čemu je ranije težio nesvjesno.

Osim toga, to stjecanje spoznaje, koje je **naša funkcija u svijetu**, ne postiže se samo intelektom, već čitavim našim organizmom, čitavim tijelom, našim životom i životom ljudskog društva, njegovim organizacijama, ustanovama, svom kulturom i civilizacijom.

Kad kažemo da je stjecanje znanja cilj intelektualne strane čovjeka, to neće izazvati nikakvu sumnju. Svi su sporazumni da je stjecanje znanja svrha ljudskog intelekta sa svim njemu podređenim funkcijama. Međutim, što se tiče **emocija**: radost, tuga, srdžba, strah, ljubav, mržnja, ponos, sućut, ljubomora; što se tiče osjećaja za lijepo, za estetsko uživanje i umjetničko stvaralaštvo, moralnog osjećaja i svih religioznih emocija: vjera, nada, pijetet i sl., što se tiče svih ljudskih **djelatnosti**, to više nije tako jasno. **Obično ne vidimo da sve emocije i sva ljudska djelatnost služe spoznaji**. Na koji način **strah, ljubav ili rad** mogu služiti spoznaji? Nama se čini da **emocijama** osjećamo, **radom** stvaramo. Čini nam se da su **osjećanje i stvaranje** nešto različito od **spoznaje**. Što se tiče rada, stvaranja, izgrađivanja nečega skloniji smo misliti da oni **zahtijevaju** spoznaju i, ako mu služe, služe mu samo neizravno. Isto tako ne možemo razumjeti kako **religiozne emocije** mogu služiti spoznaji.

Obično je **emocionalno** opreka **intelektualnome**; »srce« oprečno »razumu«. Na jednoj strani je »hladni razum« ili intelekt, a na drugoj osjećaji, emocije, smisao za umjetnost; a zatim, opet posve odvojeno, moralni i religiozni osjećaj, »duhovnost«.

Nesporazum je u tumačenju riječi intelekt i emocija.

Između intelekta i emocije nema oštre razlike. **Intelekt je, uzet u cjelini, također emocija**. U »Psihologiji

osjećaja» T. Ribot vrlo određeno govori o »intelektualnoj emociji«. U prvotnom obliku to je nezasićna, **osobna znatiželja**, koja služi osobnim ciljevima; postupno se pretvara u **težnju za znanjem**, početka također osobnim, no koje postupno prelazi u žudnju **za znanjem radi znanja, u čistu i nadosobnu intelektualnu emociju.**

Sve emocije prolaze isti put. Sa svih pomalo otpadaju osobni elementi; postaju sve složenije i istančanije dok se ne pretvore u nadosobne, a one koje ne mogu postati nadosobne atrofiraju i umiru.

No, u običnom razgovornom jeziku i u »razgovornoj psihologiji« razum je opreka osjećaju; zatim dolazi volja kao zasebna i neovisna sposobnost. Za moraliste je moralni osjećaj nešto posve odvojeno, a za religiozne ljude to su duhovnost ili vjera.

Često se kaže: razum je pobijedio osjećaj; volja je savladala želju; osjećaj dužnosti nadjačao je strast; duhovnost je nadvladala intelektualnost; vjera je pobijedila razum.

No sve su to pogrešni izrazi razgovorne psihologije, baš kao što su pogrešni i izrazi »izlaz« i »zalaz« sunca. U ljudskoj duši nema drugog doli emocija. Duševni život čovjeka ili je borba ili skladno postojanje različitih emocija.

To je vrlo jasno spoznao **Spinoza** kad je rekao da **emociju može nadjačati samo druga, jača emocija i ništa drugo.**

Kad razum, volja, osjećaj dužnosti, vjera, duhovnost, nadvladavaju neku drugu emociju, oni je mogu nadvladati samo **emocionalnim elementom** sadržanim u njima. Asket, koji je ubio u sebi svaku želju i strast, ubio ih je zbog **želje** za spasenjem. Čovjek koji se odriče svih naslada svijeta, odriče ih se radi **naslađivanja** svojom žrtvom, svojim odricanjem. Vojnik koji umire na položaju **zbog osjećaja dužnosti** radi to stoga što je u njemu **emocija odanosti ili vjernosti** jača od svih drugih. Čovjek kojega njegov moralni osjećaj napućuje da u sebi uguši strast, radi to **zato** što je moralni osjećaj (tj. emocija) u njemu jači od svih drugih osjećaja, svih drugih emocija.

Zapravo, sve je to vrlo jednostavno i jasno kao dan, a ljudi su zamrsili samo zato što su, nazivajući različitim imenima različite stupnjeve jedne i iste stvari, stali vidjeti **temeljne razlike** tamo gdje je razlika **samo u stupnju**.

Volja je ishod želja. Čovjekom **jake volje** nazivamo onoga čija **volja** slijedi određenu crtu bez skretanja, a čovjekom **slabe volje** onoga kojega je crta volje vijugava, koja skreće sad u jednom, sad u drugom pravcu pod utjecajem svake nove želje. No to ne znači da su **volja i želja** dvije oprečne stvari. **Naprotiv, to je jedno i isto, jer se volja stvara iz želja.**

Razum ne može nadvladati osjećaj, jer se osjećaj može nadvladati samo osjećajem. Razum može pribaviti samo misli i slike koje će izazvati osjećaje, a **ti će osjećaji** nadvladati osjećaj određenog trenutka.

Duhovnost nije opreka »intelektualnosti« ili »emocionalnosti«. To je samo **njihov viši let**. Razum

nema granica. Ograničen je samo ljudski »euklidski« um.

Što je razum?

Razum je unutrašnja strana života svakog određenog bića. U živom carstvu zemlje, u svih životinja nižih od čovjeka vidimo **pasivni** razum. S pojavom **pojmov** razum postaje aktivan, a jedan njegov dio počinje raditi kao intelekt. Životinja živi kroz osjete i emocije. Intelekt životinja u nerazvijenom je stanju, u obliku **emocije znatiželje**.

U čovjeka, rast razuma sastoji se u rastu intelekta i u popratnom rastu viših emocija: estetske, religiozne, moralne, koje se, u skladu sa svojim rastom sve više intelektualiziraju; uz to se istodobno intelekt prožima emocionalnošću, prestaje biti »hladan«. Prema tome, »duhovnost« je stapanje intelekta i viših emocija. Intelekt je produhovljen emocijama; emocije su produhovljene intelektom.

Funkcije razuma nisu ograničene, ali ljudski se intelekt ne uzdiže često do svog najvišeg oblika. U isti mah, bilo bi pogrešno reći da najviši ljudski oblik znanja više neće biti intelektualan, već da će biti nešto drugo; jer je **intuitivni razum samo viši intelekt; a taj viši intelekt nije ograničen logičkim pojmovima, euklidskim vidokrugom**. O tomu ćemo mnogo čuti tek od **matematike** koja je zapravo već odavno nadmašila područje logike. No, nadmašila ga je **uz pomoć intelekta**.

Na sadašnjem stupnju svoga razvoja, dok čovjek uči kako spoznavati mnoge stvari uz pomoć intelekta, on

isto tako mnoge stvari spoznaje uz pomoć emocija. Emocije nipošto nisu sredstvo osjećanja **radi osjećanja**: one su sredstva spoznaje. Svakom emocijom čovjek uči spoznati nešto što bez njezine pomoći ne bi mogao spoznati, nešto što ne može spoznati nikakvom drugom emocijom niti kakvim drugim naporom intelekta.

Ako smatramo da je emocionalna narav čovjeka ograničena sobom, da služi **životu**, a ne spoznaji, nikada nećemo shvatiti njezin istinski sadržaj i značenje.

Emocije služe spoznaji. Postoje stvari i odnosi koji se mogu spoznati samo emocionalno i samo uz pomoć **određene emocije**.

Da se shvati psihologija igre valja osjetiti emocije igrača; da se shvati psihologija lova valja osjetiti emocije lovca; psihologija zaljubljena čovjeka neshvatljiva je ravnodušnom i hladnom čovjeku; stanje Arhimedova uma kad je skočio iz kade neshvatljivo je mirnome građaninu i on misli za njega da je lud; osjećaji putnika kad udiše morski zrak i zagleda se u morsku pučinu, nepojmljivi su čovjeku zadovoljnu svojim ustaljenim životom. Osjećaji vjernika neshvatljivi su nevjerniku, a osjećaji nevjernika neshvatljivi su vjerniku. **Ljudi se tako slabo međusobno razumiju upravo zato što žive uvijek s različitim emocijama. A razumiju se tek kada istovremeno dožive iste emocije.** Narodna mudrost dobro poznaje tu činjenicu. Kaže se:

- «*Sit gladnu ne vjeruje*»,
- »'ko je lud ne budi mu drug«;
- »svaka ptica svome jatu leti«.

U tom uzajamnom razumijevanju, ili u iluziji uzajamnog razumijevanja pri poniranju u slične emocije, jedna je od glavnih čarolija ljubavi. To je vrlo dobro izrazio Guy de Maupassant u kratkoj priči »Osama«.

U toj istoj iluziji tajna je i vlasti **alkohola** nad ljudskim dušama.

Emocije su obojeni prozori duše, šarena stakla kroz koja duša gleda svijet. Svako takvo staklo pomaže da se u predmetu našeg traženja otkrije određena boja, no ona u isti mah skriva kontrastne boje. Stoga se posve točno kaže da jednostrano emocionalno osvjetljenje nikada ne može dati točnu predodžbu o nekom predmetu. Ništa ne daje tako jasnu predodžbu o stvarima kao emocije, i ništa, toliko ne zavarava kao emocije.

Svaka emocija ima svoj smisao postojanja, ali je **spoznajna vrijednost** emocija različita. Postoje emocije koje su neophodne, važne, nužne za život **sadašnjosti**; postoje emocije kojima se gradi budućnost i emocije koje se odnose na prošlost, a u sadašnjem trenutku gotovo su nepotrebne, više smetaju no što pomažu živjeti. A ima i emocija koje su potpuno zamrle u duši modernog kulturnog čovjeka i mogu se oživiti samo umjetno ili, ako izbiju same, predstavljaju nezdravu pojavu s osobnog ili društvenog gledišta.

Proučavajući emocije modernog čovjeka otkriva nam se ukupni razvoj ljudske duše.

Teorijski, sve emocije služe spoznaji, sve emocije nastaju **kao posljedica** spoznaje nečega. No, praktički, promjenama uvjeta života i razvojem drugih emocija neke emocije postaju suvišne i štetne, varljive.

Uzmimo neku od najosnovnijih emocija, - recimo **emociju straha**. Nedvojbeno postoje odnosi koji se mogu spoznati **samo strahom**. Čovjek koji nikada nije doživio osjećaj straha neće shvatiti mnoge stvari u životu i u prirodi; neće razumjeti većinu glavnih pobuda života čovječanstva. Što drugo doli strah, glad i

hladnoća prisiljava većinu ljudi da radi? On neće shvatiti većinu odnosa u životinjskom carstvu. Na primjer, on nikada neće shvatiti bit odnosa sisavaca prema gmazovima. Svim sisavcima zmija izaziva osjećaj straha i odbojnosti. Kroz tu **odbojnost i strah** sisavac **upoznaje** narav zmijske i odnos njezine naravi prema njegovoj. Ta je spoznaja točna, no **strogo osobna**, samo **s njegova gledišta**. Što je zmija **u sebi**, životinja emocijom straha nikada neće spoznati.

Što je zmija **u sebi**, ne u filozofijskom značenju **stvari u sebi**, već jednostavno s gledišta zoologije (i ne s gledišta čovjeka ili životinje koju je zmija ugrizla ili može ugristi) - **to je moguće spoznati samo intelektom**.

Emocije rastu, napreduju. U čemu se nama iskazuje njihov rast? Kako možemo razlikovati emociju u rastu od umiruće emocije? Jer, **osim emocija u rastu postoje i emocije koje umiru**.

Znak rasta emocija njihovo je oslobađanje od **osobnog elementa**. Oslobođenje od osobnih elemenata pojačava spoznajnu moć emocija jer, što je više osobnih elemenata u emociji, to je ona sposobnija zavarati. Osobna emocija uvijek je **pristrana**, uvijek **nepravedna**.

Na taj način, spoznajna moć emocije razmjerno je veća što je u njoj manje **elemenata sopstva**.

Kad smo proučavali **prostor** i njegove zakone, vidjeli smo da se razvoj spoznaje sastoji u postupnom uzmicanju od sebe. To je vrlo dobro izrazio **Hinton**. On stalno govori da tek kad se **udaljimo od sebe**, to jest, od našeg **osobnog** gledišta, mi počinjemo shvaćati svijet kakav on jest. Čitav sustav mentalnih vježbi s raznobojnim kockama, što ga je smislio Hinton, svodi se

na učenje svijesti da na stvari ne gleda s osobnog gledišta.

»Kad proučavamo sklop kocaka (recimo kocku sastavljenu od 27 manjih kocaka), mi ga najprije proučavamo počevši od jedne određene kocke i otkrivamo kako sve druge stoje u odnosu prema njoj. Mi taj sklop spoznajemo s obzirom na tu os tako da možemo mentalno zamisliti položaj svake kocke sagledan s jedne i iste točke gledišta. Potom zamislimo da se nalazimo u drugoj kocki na kraju druge osi; promatrajući iz te osi mi otkrivamo vidove svih kocaka, itd.

Na taj način mi stječemo spoznaju tog sklopa kocaka.

Da ispitamo čovječanstvo, moramo ga ispitati s gledišta svih pojedinaca koji ga sačinjavaju.

Egoista možemo usporediti s čovjekom koji zna kocku samo s jednog gledišta.

Ljudi koji površno suosjećaju s mnogima nalik su na one koji se olako upoznaju s našim sklopom kocaka s različitih gledišta.

Ljudi koji imaju samo poneku duboku vezu nalik su na one ljude koji su ih dobro proučili s jednog ili dva gledišta.

I napokon, možda, razlika između dobrih i ostalih među nama samo je u tome što prvi znaju ono što drugi ne znaju. Postoji nešto izvan njih što ih vuče prema tome, nešto što oni vide, a drugi ne vide.»

Prema tome, problem točne emocionalne spoznaje jest ***osjećati*** u odnosu prema ljudima i svijetu ***sa stajališta koje nije osobno***. Što je širi krug za ***koji*** određena osoba osjeća, to je dublja spoznaja što mu je pružaju njegove emocije. No nisu sve emocije u stanju osloboditi se u istoj mjeri ***elemenata sopstva***.

Postoje emocije koje **rastavljaju**, razdvajaju, otuđuju, stvaraju u čovjeku osjećaj izdvojenosti, zasebnosti; to su mržnja, strah, ljubomora, oholost, zavist.

Postoje emocije koje **povezuju**, zbližuju, stvaraju u čovjeku osjećaj pripadnosti nekoj velikoj cjelini. To su ljubav, simpatija, prijateljstvo, sućut, rodoljublje, čovjekoljublje. Ove se emocije mnogo lakše oslobađaju elementa sopstva nego li emocije prvog reda.

Doduše, ponos može biti posve **neosoban** - ponos na junački postupak **drugog čovjeka**. I zavist može biti **neosobna** kad zavidimo čovjeku koji je pobijedio sebe, pobijedio svoju **osobnu** želju za životom, žrtvovao sebe za ono što svi smatraju **doličnim i pravednim**, a što se ipak drugi ljudi ne usuđuju uraditi, štoviše, ne usuđuju se ni pomisliti na to **zbog slabosti, zbog ljubavi za život**.

Mržnja može biti **neosobna** - mržnja prema nepravdi, nasilju, srdžba prema gluposti, tuposti; odvratnost prema prljavštini, licemjerju. Ti osjećaji nedvojbeno uzdižu i pročišćavaju čovjekovu dušu i pomažu mu da **vidi** stvari koji inače ne bi vidio.

Kada Krist izgoni trgovce iz hrama ili govori o Farizejima, on uopće nije blag ni prijazan. Ima slučajeva kada blagost i mekoća nipošto nisu vrlina. Emocije ljubavi, simpatije, milosrđa vrlo se lako pretvaraju u sentimentalnost, u slabost. U takvom obliku, dakako, one služe samo odsutnosti spoznaje.

Postoji podjela emocija na **čiste i nečiste**. Svi mi to znamo, svi upotrebljavamo te riječi, no vrlo slabo shvaćamo što to znači. Zapravo, što znači »čist« i »prljav« ili »nečist« kad je riječ o osjećaju?

Uobičajeni moral **a priori** dijeli emocije na čiste i nečiste prema vanjskim značajkama, baš kao što je Noa podijelio životinje u svojoj arki. Pritom su sve »putene želje« prognane u kategoriju **nečistih**. Što se toga tiče, već sam ukazao na misao N. V. Rozanova da u asketizmu ideja **prljavštine** ide uz spolno izopačenje. Zapravo, »putene želje« čiste su kao što je sve u prirodi čisto. Usprkos tomu, emocije zaista mogu biti čiste i nečiste. Mi vrlo dobro osjećamo da u toj podjeli ima istine. Gdje je ona? Što ona znači?

Ključ za taj problem može dati samo ispitivanje emocija s gledišta spoznaje.

Nečista emocija je isto što i prljavo staklo, prljava voda ili nečisti zvuk, to jest, emocija koja nije čista, već ima primjese, tanki sloj ili odjek drugih emocija: **nečista - mješovita**. Nečista emocija daje nejasnu, **ne čistu spoznaju**, baš kao što prljavo staklo daje mutnu sliku.

Čista emocija daje jasnu, čistu sliku spoznaje koju smjera prenijeti.

To je jedino moguće rješenje problema. Put do tog rješenja najviše ometa uobičajena moralistička podjela emocija na »moralne« i »nemoralne«.

No, uznastojimo li osloboditi se na čas uobičajenih moralnih okvira, shvatit ćemo da je stvar mnogo jednostavnija, da nema **po prirodi** čistih i nečistih emocija, da **svaka emocija** može biti čista ili nečista, ovisno o tome ima li u njoj ili nema primjesa drugih emocija.

Moguća je čista putenost, putenost **»Pjesme nad pjesmama«**, koja prelazi u osjećanje kozmičkog života i daje mogućnost da čujemo otkucavanje bila Prirode, no moguća je i nečista putenost, - nešto samo po sebi sramotno ili besramno, neukusno, nisko **i ružno**;

nečisto stoga što je težnja ljepoti, neraskidivo vezana s putenošću, zalog razvoja same putenosti. (Emocija putenosti je «onečišćena» emocijom ljepote, moja opaska.).

Simpatija može biti čista, a može biti i proračunata, pomiješana s očekivanjem, čak i nesvjesnim, da se za nju nešto dobije.

Znatiželja može biti čista želja za znanjem radi znanja, no može biti i težnja za stjecanjem **koristi** ili **dobitka** od znanja.

Po vanjskim očitovanjima čiste i nečiste emocije mogu se vrlo malo razlikovati. Dva čovjeka mogu igrati šah i po vanjskom ponašanju izgledati posve isto, no jednoga može voditi slavloljublje, želja za pobjedom i on će biti ispunjen različitim neugodnim osjećajima prema svom protivniku - osjećat će strepnju, zavist na uspješnom potezu, jed, ljubomoru, neprijateljstvo, ili će predviđati dobitak; a drugi može jednostavno rješavati složeni matematički zadatak pred kojim se našao, uopće ne razmišljajući o svom protivniku.

Emocija prvog čovjeka bit će nečista već i po tome što je u njoj pomiješano mnogo **osobnog i neosobnog**. Emocija drugoga bit će čista i potpuno **neosobna**.

Primjere slične podjele izvana sličnih emocija uvijek možemo vidjeti u umjetničkoj, književnoj, znanstvenoj, društvenoj, čak i u duhovnoj i religioznoj djelatnosti čovjeka. ***Tek potpuna pobjeda nad elementom sopstva u svim područjima vodi čovjeka istinitoj spoznaji svijeta i sebe. Sve emocije obojene elementom sopstva nalik su na konveksna, konkavna ili iskrivljena zrcala koja nepravilno prelamaju svjetlost i iskrivljavaju sliku svijeta.***

Za istinitu spoznaju nužne su čiste emocije. Čistoća emocija u velikoj mjeri ovisi o tome koliko su one oslobođene od **elementa sopstva**, jer **primjesa plitkog, osobnog, sebičnog osjećaja svaku emociju čini nečistom**.

Prema tome, zadatak emocionalne spoznaje sastoji se u odgovarajućoj pripremi emocija koje su sredstva spoznaje.

»Budite kao djeca«

»Blaženi čista srca« . . .

Te riječi iz Evanđelja govore upravo o očišćenju emocija. Nemoguća je istinita spoznaja s nečistim emocijama. Stoga u interesu istine spoznaje svijeta i sebe valja razvijati emocije. Njihov razvoj je **očišćenje** i uzdizanje i on može biti nesvjestan i svjestan.

Ovo posljednje otkriva nam potpuno nov pogled na **moralnost**.

Moral, kojega je svrha upravo uspostavljanje sustava ispravnog odnosa prema emocijama i podupiranje njihova očišćenja i uzvišenja, prestaje nam se činiti nekakvom dosadnom i u sebe zatvorenom vježbom kreposti.

Mi vidimo sve veliko značenje što ga moral može imati u našem životu; vidimo značenje što ga moral ima **za spoznaju**, jer postoje emocije **uz pomoć kojih stječemo znanje** i emocije **koje nas zavode**. Ako nam moral uistinu može pomoći da pravimo razliku među njima, onda je njegova vrijednost nepobitna upravo s gledišta **spoznaje**.

Neke emocije uvećavaju naše **znanje**, a neke emocije uvećavaju **neznanje**.

Psihologiji našeg uobičajenog razgovornog jezika dobro je znano da pakost, mržnja, srdžba, ljubomora

zasljepljuju čovjeka, **pomračuju** njegov razum; znano joj je da strah **tjera u ludilo** itd., itd.

No mi znamo i to da **svaka emocija** može služiti spoznaji i odsutnosti spoznaje.

Uzmimo neku emociju, korisnu i sposobnu za vrlo visoki razvoj kao što je **zadovoljstvo u radu**. Ta je emocija moćna pokretačka snaga u kulturi, ona **unapređuje život i razvija više sposobnosti čovjeka**. No, ista emocija uzrok je i beskrajnog niza pogrešaka što ih je počinilo čovječanstvo i koje će kasnije skupo platiti. **Ponesen radom čovjek je sklon vrlo lako zaboraviti cilj poradi kojega je počeo raditi, sam rad shvatiti kao cilj i, u želji da sačuva rad, žrtvovati cilj. Kad se uputi u jednom pravcu, čovjek neopazice skrene u suprotni i vrlo često ide prema ponoru uvjeren da se penje u visine.**

Ništa nije proturječnije, paradoksalnije od čovjeka zanesena radom. Toliko smo navikli na »čovjeka« da nas ne iznenađuju njegova neobična skretanja.

Nasilje u ime slobode. Nasilje u ime ljubavi. Propovijedanje kršćanstva s mačem u ruci. Lomače inkvizicije u slavu Boga milosrđda. Svećenici religije koji ugnjetavaju slobodu mišljenja i govora. Sve su to krajnje besmislice za kakve je sposoban samo čovjek zahvaljujući neobičnoj dvojnosti svoje duše.

Pravilno shvaćanje **moralnosti** u velikoj nas mjeri može sačuvati od takvih iskrivljavanja mišljenja. Uostalom, vrlo je malo moralnosti u našem životu. Europska kultura krenula je putem intelektualnog razvoja. Intelpekt je pronalazio i izgrađivao ne razmišljajući o etičkom značenju svoje djelatnosti i to je

dovelo do rezultata da je kruna europske kulture »drednot« (dreadnought - bojni brod).

Mnogi ljudi misle na taj način i zbog toga se negativno odnose prema svakoj kulturi. No i to je nepravedno. Osim »drednota« europska misao proizvela je vrlo mnogo korisnog i vrijednog, mnogo toga što olakšava život. Razrada **načela** slobode i pravde; ukidanje ropstva (premda nominalno); u mnogim područjima pobjedu nad neprijateljskom prirodom; sredstva za širenje misli, tisak; čuda moderne medicine i kirurgije - sve su to nedvojbeno istinske tekovine i moraju se uzeti u obzir. Ali u njima nema moralnosti. **Europski kulturni čovjek s istom lakoćom pronalazi mitraljez i novi kirurški aparat.** Europska kultura startala je sa životom divljaka, kao da je taj život uzela za obrazac i stala razvijati **sve njegove strane** ne razmišljajući o njihovoj moralnoj vrijednosti. Divljak je svome neprijatelju razbijao glavu običnom toljagom. Mi smo za istu svrhu izumili vrlo složene naprave kojima smo u stanju odjednom razbiti stotine glava. **Kad je izrađen avion, o kojemu je čovjek tisućama godina sanjao, prvo je upotrijebljen za ratovanje.**

Uvođenjem morala naš bi život bio manje paradoksalan, manje proturječan, logičniji i što je najglavnije civiliziraniji; jer sada našu dičnu civilizaciju jako kompromitiraju »drednoti«, smrtna kazna, tamnice u kojima zatvorenik obavezno poludi za pet godina, i slične ljepote kulture.

Moral nam je neophodan. Bez njega odveć lako zaboravljamo da **riječ** ipak ima neke veze s **djelom**. Mnoge stvari nas zanimaju, u mnoge stvari prodiremo, no s nekog razloga ne uspijevamo opaziti nesklad između našeg duhovnog života i našeg života na zemlji. Tako živimo dva života. U jednom smo neobično strogi

prema sebi, pomno raščlanjujemo svaku ideju prije no što o njoj izrekemo svoje mišljenje; u drugom, naprotiv, izuzetno lako sebi dopuštamo svaki kompromis, vrlo lako previđamo ono što ne želimo vidjeti. I mi smo pomireni s tom podjelom. Kao da ne nalazimo za potrebno da naše visoke ideje provedemo u praksu, gotovo **kao da smo podjelu između »zbijskog« i »duhovnog« učinili načelom.** Posljedica toga su sve strahote modernog života - svo beskrajno krivotvorenje našeg života - krivotvorenje tiska, umjetnosti, kazališta, znanosti, politike; krivotvorenje u kojemu se davimo kao u smrdljivoj baruštini, a sami ga stvaramo jer smo **mi sami i nitko drugi** sluge i podanici tog krivotvorenja. Nismo svjesni **nužnosti** da svoje ideje provedemo u život, da ih uvedemo **u naše svakodnevne djelatnosti,** te dopuštamo mogućnost da ta djelatnost postane oprečna našim duhovnim težnjama. Drugim riječima, dopuštamo mogućnost njihova nastavljanja po uvriježenim obrascima, kojih štetnost priznajemo, ali za koje se nitko od nas pojedinačno ne smatra odgovornim jer ih sam nije stvorio. Mi nemamo **osjećaja osobne odgovornosti,** nemamo hrabrosti, čak ni svijesti o nužnosti toga.

Moral je čovjeku neophodan. No, **ne smijemo zaboraviti da nema ničeg opasnijeg od moralizma koji je pošao krivim putem.** Samo s gledišta moralnosti moguće je bez oklijevanja razlikovati rad **čovjeka** od djelatnosti majmuna. Zaokupljen **vlastitim moralom** i moralnim prodikama čovjek zaboravlja svrhu moralnog usavršavanja, zaboravlja da je svrha u spoznaji. On vidi cilj **u samoj moralnosti.** Tada se događa proizvoljna podjela emocija na dobre i loše, »moralne« i »nemoralne«. Zajedno s tim sasvim se gubi pravilno shvaćanje cilja i značenja emocija. Čovjek je

zaokupljen svojom »dobrotom«. On hoće da i svi drugi budu »dobri« poput njega ili poput dalekog ideala koji je sebi postavio. Rezultat je svojevrsni **moralni estetizam - užitak u moralu radi morala, ili vrsta moralnog sporta - vježba morala radi morala. To zaustavlja svaku misao. Čovjek se počinje bojati svega.** U svemu, u svim očitovanjima života on počinje vidjeti nešto »nemoralno« što može njega ili druge spustiti s visine na koju su se uspeli ili se mogu uspeti. Postaje vrlo sumnjičav prema moralu drugih. U žaru prozelitizma, želeći širiti svoja etička gledišta, on čak postaje otvoreno neprijateljski raspoložen prema svemu što nije u skladu s njegovom etičnošću. U njegovim očima sve postaje «crno». Polazeći od potpune slobode on, uz poneki ustupak, **lako uvjerava samoga sebe da je nužno boriti se protiv slobode. Već počinje dopuštati stanovitu cenzuru mišljenja. Slobodno izražavanje mišljenja suprotnog njegovome njemu se čini gotovo nedopustivim. Sve to može biti s najboljim namjerama, no mi vrlo dobro znamo kamo to vodi.**

prozelitizam – gorljiva zanesenost za novoprimljenom vjerom, uvjerenjem, naukom

Nema okrutnije tiranije od tiranije morala. Njoj je sve žrtvovano. I, dakako, ništa ne zasljepljuje jače od takve tiranije, od takvog »morala«.

No, čovječanstvo ne može bez morala. Sa strašću ga traži, možda će ga i naći.

Organizirani oblici intelektualne spoznaje jesu **znanost**, utemeljena na promatranju, računanju i

iskustvu, i **filozofija**, koja se temelji na spekulativnom načinu rasuđivanja i zaključivanja.

Organizirani oblici emocionalne spoznaje su **religija i umjetnost**. Religiozno učenje, poprimajući značajke »kultova«, isključivo se temelji na emocionalnoj naravi čovjeka. Veličanstveni hramovi, raskošna odjeća svećenika, svečani crkveni obredi, procesije, prinošenja žrtve, pjevanje, glazba, ples - svrha svega toga jest da potakne određeno emocionalno stanje, da u čovjeku izazove neke određene osjećaje. Isti je cilj religioznih mitova, legendi, životopisa, proročanstva, otkrivenja - sve to djeluje na maštu, na osjećaj.

Cilj svega toga jest dati čovjeku **Boga**, dati mu **moral**, tj. učiniti mu pristupačnom određenu spoznaju o tajnoj strani svijeta. Religija se može udaljiti od svog istinskog cilja, može služiti **zemaljskim** interesima i ciljevima. No njezin **početak** je traganje za istinom i za Bogom.

Umjetnost služi **ljepoti**, to jest, **svojevrсноj emocionalnoj spoznaji**. Umjetnost tu ljepotu nalazi u svemu i prisiljava čovjeka da je osjeća i tako **spoznaje**. **Umjetnost je moćno sredstvo za spoznavanje noumenalnog svijeta**. S tim čarobnim ključem čovjeku se otkrivaju tajne, jedna dublja i začudnija od druge.

No **sama pomisao** da ta tajna nije za spoznaju, već za zadovoljstvo, ruši čaroliju. Ako umjetnost, umjesto **traženja nove ljepote**, postane užitak u već **stvorenoj**, sve prestaje i umjetnost se pretvara u nepotrebnii estetizam što opasuje čovjeka zidom i priječi mu da vidi dalje.

Traganje za ljepotom cilj je umjetnosti baš kao što je traganje **za Bogom i istinom** cilj religije. Poput umjetnosti, i religija prestaje kad prestane tražiti Boga i

istinu, kad stane misliti da ih je našla. Ta je ideja izražena u Evandjelju:

Tražite kraljevstvo Božje i njegovu pravednost...

Znanost, filozofija, religija i umjetnost oblici su spoznaje.

Metoda znanosti je promatranje, računanje, iskustvo; metoda filozofije je spekulacija (istraživanje, ispitivanje; umovanje, mišljenje)

metoda religije i umjetnosti je moralni ili estetski ***emocionalni*** poticaj.

No i znanost i filozofija i religija i umjetnost istinski počinju služiti istinitoj spoznaji tek kad stanu očitovati intuiciju.

Zapravo, može se reći, i to će možda biti najtočnije, da cilj svakog čisto intelektualnog znanstvenog i filozofskog sustava nije u tome da ljudima pruži određene obavijesti, već da uzdigne čovjeka na onu visinu mišljenja i osjećanja na kojoj će se u njemu samome roditi intuicija.

Cilj svake spoznaje jest prijelaz u intuitivnu spoznaju. U intuitivnoj spoznaji različiti oblici spoznaje - znanost, filozofija, religija i umjetnost -- stapaju se u jednu cjelinu, u onu teozofiju - mudrost bogova -- kojoj čovječanstvo oduvijek teži.

teozofija – vrsta religiozne mistike

POGLAVLJE XVII

Intelektualna metoda. Objektivna i subjektivna spoznaja. Proučavanje Ne-ja i proučavanje Ja. Nemogućnost objektivnog istraživanja Ja. Granice objektivne spoznaje. Mogućnost širenja subjektivne spoznaje. Utapanje Ne-ja u Ja. Plotinove ideje. Različiti oblici svijesti. Spavanje (potencijalno stanje svijesti). Snovi (svijest sadržana u sebi, odražena od sebe). Budna svijest (dualističko osjećanje svijeta, podjela na Ja i Ne ja). Ekstaza («izlaženje iz sebe»). »Turiya« (apsolutna svijest o svemu kao o sebi). »Kap koja guta ocean«. »Nirvana«.

Pošto smo utvrdili načelo mogućeg ujedinjenja, u intuiciji ili uz pomoć intuicije, oblika našeg znanja, moramo vidjeti da li se to ujedinjavanje igdje obistinjuje; na koji se način ono može ostvariti i ostvaruje li se u posve novom obliku, ili jedan od postojećih oblika obuhvaća sve ostale.

Za to se moramo vratiti temeljnim izvorima našeg znanja i usporediti različite putove s obzirom na moguće izgledе njegovoga razvoja. Drugim riječima, ***moramo pokušati iznaći koji put i koji način najbrže vode intuiciji.***

Što se tiče ***emocionalnog puta***, to smo donekle već utvrdili; rast emocija, njihovo očišćenje i oslobađanje elemenata sopstva mora voditi nadosobnoj spoznaji i intuiciji.

Ali kako ***intelektualni put*** može dovesti do intuicije?

Znamo da smo, sve što intelektualno znamo, spoznali ***subjektivno ili objektivno***. Subjektivno ***kao dio sebe***,

objektivno ***kao dio ne-sebe***. Moramo razmotriti koje znanje, subjektivno ili objektivno, ima više izgleda za razvoj, i koje može brže dovesti do intuicije. Ponajprije: ***što je intuicija?***

Intuicija je izravna zamjedba unutrašnjim osjećajem. Svoju bol osjećam izravno; intuicija mi može omogućiti da kao svoju osjetim bol drugog čovjeka. Prema tome, intuicija u sebi jest širenje subjektivne spoznaje. No, možda je moguće intuitivno širenje objektivnog znanja. Moramo ispitati narav objektivnog znanja.

Naše objektivno znanje nalazi se u znanosti i u filozofiji. Subjektivno iskustvo znanost je uvijek smatrala činjenicom koja se ne može izmijeniti, ali koja je »sumnjiva« i zahtijeva provjeru i potvrdu objektivnim metodama. Znanost proučava svijet kao objektivnu pojavu i kao istu objektivnu pojavu nastoji proučavati čovjekov unutrašnji život sa svim njegovim svojstvima.

S druge strane, istodobno se proučavao čovjekov unutrašnji život, da tako kažemo iznutra, no tom se proučavanju nikada nije pridavao veliki značaj. ***Granice subjektivne spoznaje, tj. granice unutrašnjeg života, smatrale su se strogo ograničenima, utvrđenima i nepromjenljivima. Samo se objektivnom znanju priznavala mogućnost širenja.***

Moramo vidjeti nije li to pogrešno: da li je zaista moguće širenje objektivnog znanja i je li subjektivno doista ograničeno?

U svom razvoju, znanost, tj. objektivno znanje, na svakom koraku se susretalo sa zaprekama. Znanost proučava ***pojave***; čim pokuša prijeći na proučavanje ***uzroka***, suoči se sa zidom nepoznatog i za nju nespoznatljivog. Pitanje glasi: ***je li to nespoznatljivo***

apsolutno nespoznatljivo ili je nespoznatljivo samo za objektivne metode naše znanosti?

Zasad stvar izgleda ovako: broj nepoznatih činjenica u svakom području znanstvene spoznaje brzo raste; nepoznato prijeti da proguta poznato ili ono što je prihvaćeno kao poznato. Napredak znanosti, osobito u posljednje vrijeme, može se odrediti kao vrlo brzi rast područja neznanja. Dakako, u prošlosti nije bilo ništa manje neznanja no sada, no, ono se tada nije tako jasno uočavalo - tada znanost nije znala što ne zna. Danas ona to sve više i više zna, sve više i više shvaća svoju uvjetnost. Još samo malo, i u svakoj pojedinoj grani znanosti ono što ona ne zna prerast će ono što zna.

U svakoj svojoj grani sama znanost počinje odbacivati vlastite temelje. Duskora će se ukupna znanost zapitati: - gdje sam? Pozitivistička filozofija, koja je sebi postavila zadatak da izvodi opće zaključke iz znanja stečenog u svakoj pojedinoj grani znanosti i u svima njima zajedno, osjetit će se obveznom izvesti zaključak i iz onoga što znanosti ne znaju. ***Tada će se cijeli svijet sučeliti s divovima na glinenim nogama ili, još prije, bez nogu, s golemim nejasnim trupom što visi u zraku.***

Idealistička filozofija odavno vidi da je taj div bez nogu, ali većina kulturnog čovječanstva pod hipnozom je pozitivizma koji vidi nešto na mjestu tih nogu. Međutim, tu ćemo iluziju uskoro morati napustiti. Matematika, koja je u temelju pozitivnog znanja i na koju se egzaktno znanje uvijek s ponosom poziva kao na svog podanika ili slugu, zapravo odriče pozitivizam u cjelini i potvrđuje idealizam. Matematika je samo nesporazumom dospjela u krug pozitivističkih znanosti i,

nadam se da ću dokazati, upravo će matematika uskoro biti glavno oružje **protiv pozitivizma**.

Pozitivizmom ovdje nazivam sustav koji tvrdi da nas proučavanje pojava može približiti stvarima o sebi, dok Kant tvrdi da proučavanjem pojava možemo doći do shvaćanja uzroka.

Uobičajeno pozitivističko stajalište odriče postojanje skrivene strane života, tj. ono smatra da nam se ta skrivena strana pomalo otkriva i da se napredak znanosti sastoji u postupnom razotkrivanju skrivenog.

»To se još ne zna«, kaže pozitivist kad mu se ukaže na nešto »skriveno«, »ali znat će se. Nastavljajući put kojim je dosad išla, znanost će i to otkriti. Ta prije petsto godina u Europi se nije znalo za postojanje Amerike; prije pedeset godina nije se znalo za postojanje bakterija; prije deset godina nije se znalo za postojanje radija. A sada su otkriveni i Amerika, i bakterije, i radij. Istim putem, na isti način i samo na taj način bit će otkriveno sve što će uopće biti otkriveno. **Aparati su sve savršeniji, metode, sredstva i promatranja sve istančaniji. Stvari koje prije stotinu godina nismo mogli naslućivati, sada su općepoznate i općerazumljive činjenice.** Ako se uopće išta može znati, to će se znati upravo uz pomoć te metode.«

Tako govore sljedbenici pozitivističkog pogleda na svijet, no njihovo se rasuđivanje temelji na dubokoj zabludi.

Ta tvrdnja pozitivizma bila bi posve točna kad bi se znanost ravnomjerno kretala u svim pravcima nepoznatog; kad za nju ne bi bilo zatvorenih i zapečaćenih vrata; kad mnoga pitanja, temeljna pitanja, ne bi ostajala isto tako neobjašnjena kako su bila i u doba kad znanost uopće nije postojala.

No mi vidimo nešto sasvim drugo. Vidimo da su za znanost zatvorena čitava velika područja, da ona do njih **nikada** nije doprla i, što je najgore, da nije učinila **ni koraka** u pravcu tih područja.

Postoji vrlo mnogo pitanja, razumijevanju kojih se znanost nije čak ni približila; mnogo pitanja među kojima je moderni znanstvenik, naoružan svim svojim znanjem, isto tako bespomoćan kao divljak ili četverogodišnje dijete.

To su pitanja o životu i smrti, problemi vremena i prostora, tajna svijesti itd., itd.

Svi mi to znamo i jedino što možemo napraviti jest nastojati ne misliti da ta pitanja postoje, zaboraviti ih. To obično i radimo. Pa ipak, to ne može uništiti pitanja. Ona i dalje postoje i u svakom trenutku im se možemo obratiti i na njima provjeriti čvrstoću i snagu naše znanstvene metode. Pri svakom takvom pokušaju vidimo da je naša znanstvena metoda bez vrijednosti u tim pitanjima. Pomoću nje možemo utvrditi kemijski sastav dalekih zvijezda; fotografirati oku nevidljiv ljudski skelet; izmišljati plutajuće mine kojima se može upravljati na udaljenosti uz pomoć električnih valova i odjednom uništiti stotine života, no pomoću te metode ne možemo reći o čemu misli čovjek koji uz nas sjedi. **Ma koliko mjerili, fotografirali, preslušavali čovjeka, nikada nećemo doznati njegovu misao dok nam on sam ne kaže. No to je već posve različita metoda.**

Područje djelovanja metoda egzaktnih znanosti strogo je ograničeno. To područje jest svijet objektivnog. U svijet subjektivnog egzaktna znanost nikada nije i nikada neće proniknuti.

Širenje objektivnog znanja nemoguće je bez širenja subjektivnog. Usprkos rastu objektivnih znanosti, granica

između tih znanosti i svijeta subjektivnog ostaje na istom mjestu.

Kad bi znanost učinila barem jedan korak u tom pravcu, kad bi barem nešto subjektivno bilo objektivno objašnjeno, mogli bismo priznati da ona može učiniti i dva i tri i deset i tisuću koraka. No ona nije učinila niti jednoga te s pravom mislimo da ga nikada neće ni uraditi. Svijet subjektivnog zatvoren je za objektivno ispitivanje, a za to postoje posve određeni razlozi.

Sve što postoji nema objektivno postojanje, tj. sve se ne može objektivirati. Negativne veličine postoje, ali ne postoje objektivno. *Logički pojmovi poput dobra, zla, istine, ljepote, materije, gibanja i sl. također postoje, ali ne postoje objektivno kako postoji ova tintarnica, ovaj stol, ovaj zid. Sve metafizičke činjenice postoje, no one ne postoje objektivno.*

Objektivno postojanje je vrlo usko određen oblik postojanja koji nipošto ne iscrpljuje svo postojanje. Greška pozitivizma je u činjenici da zbiljski postojećim priznanje samo ono što postoji objektivno, a odriče čak i postojanje svemu ostalome.

Što je objektivnost?

Objektivnost možemo definirati ovako: *poradi svojstava naše zamjedbe ili poradi uvjeta u kojima naš um radi, mi mali broj činjenica odvajamo u određenu grupu. Ta grupa činjenica predstavlja objektivni svijet i dostupna je znanstvenom proučavanju. No ta grupa nipošto ne predstavlja sve postojeće.*

Toj grupi možemo pridodati i drugu: - grupu subjektivnog. Što je *subjektivno*?

Ono što izravno osjećamo. **Moja zubobolja za mene je subjektivna pojava. Tuđa zubobolja za mene je samo pojam.** Doduše, prati je ili joj je uzrok objektivna pojava - pokvareni zub, no sama **bol**, kad je to tuđa bol, samo je pojam. **Subjektivno je ono što ja sam osjećam, izravno, kao dio sebe.**

Subjektivno tvori svoju posebnu grupu. Ta grupa za svakog je čovjeka različita. Za nekoga može biti manja, za nekoga veća. Nekome čitav niz osjećaja (npr. glazbenih) ulazi u područje subjektivnog, drugome taj niz ostaje samo pojam. Pritom je **nedvojbeno da se područje subjektivnog može značajno širiti posebnim učenjem ili vježbanjem.**

Možemo li reći da **prosječni suvremeni čovjek sve postojeće dijeli u tri grupe: u grupu objektivnog, subjektivnog i u onu koja nije ni objektivno ni subjektivno, kao negativna veličina i općenito kao činjenice koje su njemu poznate samo kao pojmovi.**

Pitanje je u ovome: kojim će putem krenuti širenje znanja, putem objektivnog ili putem subjektivnog?

S obzirom na vrlo velike nizove činjenica sa sigurnošću možemo reći da je nemoguće širenje objektivnog znanja u tom pravcu. Apstraktni pojam nikada neće biti objektivna pojava; misli drugog čovjeka i moje misli za mene nikada neće biti objektivna pojava.

Ovim sam iskazao nešto posve suprotno onome što sam pisao o »četvrtoj dimenziji« (IX. poglavlje). Tamo sam rekao da valja iznaći »oblike objektivnog postojanja psihičkih pojava i razraditi načine njihova objektivnog ispitivanja«. Odnosno, priznao sam da je moguće naći objektivno postojanje u onome što mi sada spoznajemo subjektivno; priznao sam **valjanost** pozitivističke (tj.

objektivne) metode proučavanja duševnih pojava; priznao sam da, samo tim putem možemo nešto naći.

Sada vidim da sam put nije valjan. Objektivna metoda je nedostatna i neprikladna za proučavanje pojava svijesti. Nužna je druga metoda. Sve nas upućuje na to da se s pozitivističkom metodom može ići samo po određenim uvjetnim pravcima. Znanost nije učinila ni koraka prema objektivnoj spoznaji subjektivnog i ona, očito, to nije u stanju. ***Objektivno znanje temelji se na subjektivnom i bez subjektivnog ne može postojati. Subjektivno, pak, sasvim lijepo može postojati bez objektivnog.*** Ako strogo analiziramo bit objektivnog znanja, vidjet ćemo da se ono sastoji od subjektivnih elemenata. Već smo djelomice napravili takvu analizu kad smo govorili o prostoru i vremenu. Protežnost u prostoru i protežnost u vremenu prvi su uvjeti objektivnog postojanja. Međutim, ***oblike protežnosti stvari u prostoru i njezino postojanje u vremenu stvorio je subjekt koji zamjećuje stvar i oni ne pripadaju samoj stvari. Ova misao dopušta nam da odustanemo od pretpostavki o finim stanjima materije, energističkim i psihofizičkim emanacijama itd. Sve te pretpostavke imaju zajednički nedostatak: one ne obraćaju pažnju na to da je materijalnost (ili energističnost) složeno svojstvo koje ne pripada stvari, već našoj zamjedbi stvari.*** One ne uzimaju u obzir to da materijalnost ne može pripadati stvarima koje mi ne zamjećujemo kao materijalne, kao što stvarima ne mogu pripadati neka svojstva materijalnosti bez drugih. ***Materija se ne sastoji od atoma, već od našeg osjećanja atoma. Ako nema osjećaja (barem potencijalno), nema ni materije. Da je materija nemjerljiva, nevidljiva, nema***

mase itd., isti je nonsens kao i kočija bez kotača, bez sjedišta za kočijaša, bez sjedala, karoserije, poda, krova, vrata. Materija je prije svega trodimenzionalna. Trodimenzionalnost je oblik naše zamjedbe. Četverodimenzionalna materija čudna je kao četvrtasti trokut.

Prema tome, posve je neosnovano oslanjati se na to da se subjektivne pojave poput misli ili osjećaja mogu zamisliti kao objektivno postojeće, premda slabo materijalne, i na taj način sve postojeće svesti na objektivno postojeće.

Postoji objektivno i subjektivno znanje. Mi moramo razmotriti mogućnosti razvoja i jednog i drugog.

Usavršavanjem sprava i metoda promatranja i ispitivanja objektivno znanje može beskonačno rasti. Ono jedino ne može prekoračiti granice trodimenzionalne sfere, tj. uvjete prostora i vremena. Objektivno znanje uvijek će biti podređeno tim uvjetima. Nema sprave, nema stroja koji bi pobijedio te uvjete.

Objektivno znanje ne proučava činjenice, već samo predodžbe o činjenicama.

Subjektivno znanje proučava činjenice, činjenice svijesti za koje smo zaključili da su jedine zbiljske činjenice.

Dakle, *objektivno znanje pripada nezbiljskom, zamišljenom prividnom svijetu, a subjektivno zbiljskom.*

Da bi objektivno znanje prešlo granice trodimenzionalne sfere, nužno se moraju izmijeniti uvjeti subjektivne zamjedbe.

Dok toga nema naše objektivno znanje omeđeno je granicama beskonačne trodimenzionalne sfere. Ono može napredovati ad infinitum po radiusima te sfere, ali neće prijeći u ono područje kojega je **presjek naš trodimenzionalni svijet**.

Psu je nemoguće pripočeti ideju da je zemlja okrugla; ne može ga se prisiliti da zapamti udaljenosti među planetama. Njegovo objektivno znanje mnogo je **osobnije** od našega. Razlog tome je njegov ograničeni um.

Prema tome, vidimo da **objektivno znanje ovisi o svojstvima uma**. Ili, drugim riječima, **stupanj subjektivnog znanja određuje stupanj objektivnog**.

Dakako, golema je razlika između objektivnog znanja divljaka i znanja Herberta Spencera. No, ni jedno ni drugo znanje ne prelaze granice trodimenzionalne sfere, tj. područja »uvjetnog«, nezbiljskog.

Da se izade iz trodimenzionalne sfere nužno je širiti ili mijenjati oblike zamjedbe.

Je li moguće širiti zamjedbu?

Proučavanje složenih oblika spoznaje kaže nam da jest. **Znameniti Aleksandrijski filozof Plotin (III. st.) tvrdio je da za savršenu spoznaju subjekt i objekt moraju biti sjedinjeni, da razumski činitelj i stvar koja se zamjećuje ne smiju biti odvojeni.**

»Stoga onaj **koji vidi** i sam postaje stvar **koju vidi** (O gnostičkim hipostazama) .

Dakako »vidjeti« ovdje ne smijemo shvatiti doslovno, već u smislu intuicije.

Kakvi mogu biti oblici svijesti?

Indijska filozofija razlikuje četiri stanja svijesti: spavanje, san, budno stanje i stanje apsolutne svijesti - **»Turiya« (Drevna mudrost, Annie Besant).**

Prema našoj terminologiji ta četiri stanja svijesti bila bi: potencijalno stanje svijesti, svijest u mogućnosti (san); iluzorno stanje svijesti (viđenje snova), tj. neodvajanje Ja i Ne-Ja, objektiviranje svojih načina predočavanja; zatim »jasna svijest« (budno stanje), odvajanje Ja i Ne-Ja i na kraju nepoznato četvrto stanje svijesti o kojemu naša znanstvena psihologija ima vrlo nejasnu predodžbu, - **ekstaza.**

U uvodu Taylorova prijevoda Plotina, G. R. S. Mead povezuje terminologiju Shankaracharya, učitelja staroindijske škole Advaita - Vedantin s Plotinovom terminologijom.

»Prvo ili duhovno stanje bilo je ekstaza; iz ekstaze svijest je zaboravila sebe u dubokom snu; iz dubokog sna probudila se iz nespješnosti, no još uvijek unutar sebe, u unutrašnjem svijetu snova; iz snivanja na kraju je prešla u posve budno stanje, u vanjski svijet osjeta.«

Ekstaza je Plotinov izraz. On je posve istovjetan staroindijskom izrazu **Turiya.**

Ideja indijskih filozofa i Plotina je ta da se »apsolutna svijest« (tj. kozmička ili svjetska), razbijajući se na pojedinačne »zrake« ili »iskre« na neki način rasipa, pretvara u vlastiti potencijal ponovljen beskonačno mnogo puta, to jest da stvara beskonačnu količinu **mogućnosti svijesti.** Iz tog stanja »zrake« se skupljaju, no ostaju zatvorene u sebe i stvaraju »subjektivno« stanje **odražene svijesti** sna. **U takozvanom budnom stanju svijest je okružena stvarima koje su u pojavnom svijetu izgradili njezini osjetilni organi i**

zamjedbeni aparat; ona razlikuje »subjektivno« od »objektivnog«; dijeli svijet na Ja i Ne-ja i svoje predodžbene slike razlikuje od »zbilje«. Pojavni objektivni svijet ona prihvaća kao zbilju, a snove kao ne-zbilju. Istodobno ona sav subjektivni svijet smatra nezbiljskim. Svoje nejasno osjećanje zbiljskih stvari koje leže iza onoga što su izgradili osjetilni organi, to jest, osjećanje noumenona, svijest izjednačuje sa snovima, odnosno, sa nezbiljskim, imaginarnim, apstraktnim, subjektivnim, a zbiljskim smatra samo fenomene.

Postupno, razumom uvjereni u nezbiljnost pojava, osjećajući u sebi tu nezbiljnost i zbiljnost onoga što je onkraj pojava, svijest se oslobađa opsjene pojava, shvaća da je i sav pojavni svijet zapravo subjektivan, da istinska zbiljnost leži mnogo dublje. Tada se u svijesti događa potpuni preokret svih predodžbi o zbilji. Ono što se prije smatralo zbiljskim postaje nezbiljsko, a što se smatralo nezbiljskim postaje zbiljsko. Svijest prelazi, to jest, vraća se u stanje apsolutne svijesti iz kojega je potekla.

Prijelaz u apsolutno stanje svijesti je »jedinstvo s božanstvom»,

*»viđenje Boga»,
»osjećanje*

Kraljevstva Nebeskog»,

»prelazak u nirva-

nu«.

Svi ti izrazi mističkih religija izražavaju psihološku činjenicu širenja svijesti, širenja kojim svijest sve upija u sebe.

U članku »Neke opaske o Višim Ravninama. Nirvana« (Some Notes on Higher Planes. Nirvana. »The Theosophist«, srpanj 1910) **C. W. Leadbeater** piše:

»Sir Edwin Arnold pisao je o onom blaženom stanju kad se «kap rose slije u blistavo more.»

Onaj tko je doživio to čudesno iskustvo, zna da je osjećaj, ma koliko se čudnovato moglo činiti, upravo obrnut i da bi mnogo bliži opis tog osjećaja bio da se ***ocean na neki način slio u kap!***

Ta kao more široka svijest, «sa središtem svagdje i okružjem nigdje» velika je i uzvišena činjenica. No kada je čovjek dosegne, čini mu se da se ***njegova*** svijest raširila toliko da bi u sebe primila sve.«

To da kap upija ocean događa se stoga što se ***svijest nikada ne gubi, to jest ne nestaje, ne gasi se. Kada nam se čini da se gasi, ona zapravo samo mijenja svoj oblik, prestaje biti slična našoj i mi gubimo sredstva kojima možemo potvrditi njezino postojanje.***

Nemamo točnih podataka na temelju kojih možemo misliti da ona nestaje. Da izađe iz polja našeg mogućeg motrenja dovoljno joj je da se samo malo izmijeni.

U objektivnom svijetu stapanje kapi s oceanom prirodno vodi poništenju kapi, tome da je ocean upije. Nikada nismo uočili neki drugi red stvari u objektivnom svijetu i poradi toga ga nikad ni ne predočavamo sebi. ***Ali u zbiljskom, to jest, u subjektivnom svijetu nužno mora postojati i djelovati neki drugi poredak. Kap svijesti stapa se s oceanom svijesti, zamjećuje ga, no ona zbog toga ne prestaje postojati. Prema tome, kap nedvojbeno guta ocean.***

U **Plotinovim »Pismima Flaccusu«** nalazimo neobični ogled o psihologiji i teoriji spoznaje koji se temelji upravo na ideji o širenju zamjedbe.

»Vanjski predmeti nama se ukazuju samo u svom izgledu. Stoga se može reći da o njima imamo prije mišljenje nego znanje. Razlike u ovom svijetu izgleda važne su samo običnom praktičnom čovjeku. Naše pitanje odnosi se na idealnu zbilju koja postoji iza izgleda. Kako um zamjećuje te ideje? Jesu li one izvan nas i bavi li se razum, poput osjećaja, predmetima izvan njega? Koliko možemo biti sigurni da je naša zamjedba nepogrešiva? Zamijećeni objekt bio bi nešto drugo od uma koji ga zamjećuje. Tada bismo imali sliku umjesto zbilje. No bilo bi čudovišno i na trenutak povjerovati da um nije u stanju zamijetiti idealnu istinu točno onakvu kakva ona jest i da nemamo sigurnost i istinsku spoznaju o svijetu umnosti. Iz toga slijedi da se to područje istine ne može istraživati kao nešto što nam je izvanjsko i stoga samo nepotpuno znano. **Ono je u nama. Tu su predmeti koji se promišljaju i ono što ih promišlja istovjetni - oboje su misao. Subjekt ne može pouzdano spoznati neki objekt koji je različit od njega. Svijet ideja u našem je razumu. Stoga istina nije podudaranje našeg poimanja neko vanjskog objekta sa samim objektom. Ona je podudaranje uma sa samim sobom. Prema tome, svijest je jedini temelj vjerodostojnosti. Um je svoja vlastita potvrda. Ono što je iznad njega, razum u sebi vidi kao svoj izvor, a u onome što je ispod njega on također vidi sebe.**

Spoznaja ima tri stupnja: mnijenje, znanje i prosvjetljenje.

Sredstvo ili oruđe prvoga je osjet, drugoga dijalektika, a trećega intuicija. Ja razum podređujem intuiciji. To je apsolutna spoznaja koja se temelji na istovjetnosti uma koji spoznaje i predmeta koji je spoznavan.

Postoji zračenje iz svih tih poredaka postojanja, vanjska emanacija (izbijanje, zračenje, ispoljavanje, otjelovljenje) iz neizrecivog Jednog. Zatim opet povratni impuls koji sve povlači prema gore i uvlači u središte iz kojega je sve poteklo... Mudar čovjek raspoznaje ideju dobra u sebi. On tu ideju razvija povlačeći se u sveto mjesto vlastite duše. Onaj koji ne shvaća koliko duša ima ljepote u sebi nastoji ostvariti ljepotu napornim proizvođenjem. Njegov bi cilj prije morao biti koncentrirati i pojednostavljivati i time širiti svoje biće; umjesto da izlazi u mnoštveno, morao bi ga se odreći u korist Jednog i tako ploviti prema gore, prema božanskom izvoru kojega tok protječe u njemu.

Pitaš kako možemo spoznati Beskonačno? Odgovaram: ne razumom. Zadaća je razuma da razlikuje i omeđuje. Prema tome, beskonačno se ne može uvrstiti među njegove predmete. Beskonačno možeš dokučiti samo sposobnošću višom od razuma, stupanjem u stanje u kojemu i sam prestaješ biti konačan, u kojemu ti je objavljena božanska bitnost. To je ekstaza. Ona je oslobođenje tvog uma od konačne svijesti. Samo ono što je slično može dokučiti slično. Kada tako prestaneš biti konačan, postaješ jedno s Beskonačnim. Svodeći svoju dušu na njezino najjednostavnije sopstvo, na njezinu božansku bitnost, ostvarit ćeš to jedinstvo, tu istovjetnost.

Ali to uzvišeno stanje nije trajno. Samo povremeno možemo uživati u tom uzdizanju iznad granica tijela i svijeta. Ja sam ga dosad doživio samo tri puta, a Porfirije ni jednom.

Sve što naginje očišćenju i uzvišenju uma pomoći će ti u tom postignuću i olakšati pristup tim sretnim trenucima i njihovo obnavljanje. Dakle, postoje različiti putovi kojima se može dosegnuti taj cilj. Ljubav za ljepotu koja uznosi pjesnika; ona odanost Jednom i onaj uspon znanja kojemu filozof teži; i ona ljubav i one molitve kojima poneka pobožna i strasna duša u svojoj čudorednoj čistoći teži savršenstvu. To su veliki putovi što vode u one visine iznad stvarnog i posebnog, gdje se nalazimo u neposrednoj prisutnosti Beskonačnog koje blista kao da blista iz dubine duše.«

Na drugom mjestu ***Plotin*** daje još točniju definiciju ekstatičke spoznaje ističući ona njezina svojstva koja nam posve jasno govore da je ***beskonačno širenje subjektivne spoznaje implicirano (sadržano u sebi, uključeno, obuhvaćeno).***

»Kad nam se ukaže Bog«, kaže Plotin, »ne vidimo ga razumom, već nečim važnijim i višim od našeg razuma. Za onoga koji vidi na sličan način upravo se ne može reći da vidi, jer on ne razlikuje i ne zamišlja dvije stvari (onoga koji vidi i ono što je viđeno). On se mijenja, prestaje biti on, ništa ne zadržava od sebe. Utopljen u Boga on s njime tvori jedno, poput središta kruga koji se podudara s drugim središtem.«

POGLAVLJE XVIII

Osjećaj beskonačnosti. Prvo iskušenje novaka. Nepodnošljiva tuga. Gubitak svega zbiljskog. Što bi doživljavala životinja kad bi postala čovjekom? Prijelaz na novu logiku. Naša logika kao utemeljena na promatranju zakona pojavnog svijeta. Njezina neprikladnost za proučavanje noumenalnog svijeta. Nužnost nove logike. Analogni aksiomi logike i matematike. *Dvije matematike*. Matematika realnih veličina (beskonačnih i promjenljivih) i matematika nerealni, zamišljenih veličina (konačnih i stalnih). Transfinitni brojevi. Brojevi koji se nalaze *izvan beskonačnosti*. Mogućnost različitih beskonačnosti.

U knjizi **»Novo doba misli«**, o kojoj sam već mnogo govorio, u zanimljivom poglavlju **»Prostor kao znanstveni temelj altruizma i religije«**, **Hinton** kaže:

»Kada se bilo kojim načinom mišljenja približimo beskonačnosti, to je znak da taj način mišljenja opći sa zbiljom višom od one na koju je prilagođeno i u naporu da je prikažemo, to možemo uraditi samo uz pomoć beskonačnog broja izraza (zbiljnosti višeg reda).«

Što je zapravo beskonačnost u predodžbi običnog čovjeka?

To je ponor, bezdan u koji pada naš um kada se uspne na visinu na kojoj se ne može održati.

Zamislimo na čas da čovjek *stane* osjećati beskonačnost u svemu; svaka misao, svaka ideja vode ga osjećanju beskonačnosti.

To se neminovno mora dogoditi čovjeku koji je postigao razumijevanje višeg reda zbilja.

Što on tada osjeća?

Gdje god pogleda on mora osjećati bezdan i ponor. A taj osjećaj neminovno prouzročuje osjećaj nevjerojatnog straha, užasa i tuge.

»... **Nepodnošljiva tuga prvo je iskustvo novaka u okultizmu**«, kaže pisac **»Svjetla na putu« (Light on the Path)**.

Već smo ispitili put kojim bi dvodimenzionalno biće moglo shvatiti treću dimenziju. No, nismo se zapitali što bi takvo biće moralo osjećati kad bi počelo osjećati treću dimenziju, kad bi postalo svjesno »novog svijeta« oko sebe.

Prvi osjećaj vjerojatno bi bio čuđenje i strah, strah na rubu užasa, jer prije no što pronade novi svijet, ono mora izgubiti stari.

Zamislimo životinju u koje se počinju pojavljivati iskre ljudskog razuma.

Što će biti njezin prvi osjećaj?

Prvi osjećaj će biti da se njezin stari svijet, animalni svijet, onaj svijet u kojemu se ona rodila, na koji je navikla, jedini svijet koji se njoj ukazivao zbiljskim, raspada i ruši oko nje. Sve što se prije činilo zbiljskim, postaje lažno, varljivo, prividno, nezbiljsko. Osjećaj nezbiljnosti svega okolnog vjerojatno je vrlo jak.

Dok takvo biće nauči zamjećivati zbilje drugog, višeg reda, dok shvati da se iza starog svijeta koji se raspada otkriva novi, mnogo ljepši svijet, mora proći mnogo vremena. Za to vrijeme biće u kojemu se rađa nova svijest mora prelaziti iz jednog ponora očajanja u drugi, iz jedne negacije u drugu. Ono

mora odbaciti sve oko sebe. Tek tada će moći prijeći u novi život.

Postupnim gubljenjem starog svijeta, logika dvodimenzionalnog bića, ili ono što je njemu zamjenjivalo logiku, stalno će se narušavati i njegov najsnažniji osjećaj će biti taj da uopće ne postoje nikakva logika i nikakvi zakoni.

Ranije, ***dok je bilo životinja***, ono je razmišljalo:

Ovo je ovo.

Ova kuća je moja.

Ono je ono.

Ona kuća je tuđa.

Ovo nije ono.

Tuđa kuća nije moja.

Sada će ono odmah shvatiti da su i *tuđa kuća i moja kuća* - obje kuće.

Kako će ono to izraziti na svom jeziku predodžaba? Najvjerojatnije nikada neće biti u stanju to izraziti jer je nemoguće izraziti pojmove jezikom životinje. Životinja jednostavno brka osjećanje tuđe kuće i svoje kuće. Ona počinje razmišljati, a razmišljanje je ***smrt osjećaja***.

Životinja prestaje jasno osjećati ona svojstva koja su tuđu kuću činila tuđom. Ona počinje osjećati neka ***nova*** svojstva u kući, koja ranije nije poznavala. Kao rezultat, u njoj će se neizostavno javiti potreba za novom logikom koja izražava odnose novog poretka stvari. Ali, kako nema pojmova, ona neće biti u stanju izgraditi aksiome Aristotelove logike i izrazit će svoj osjet novog poretka u obliku posve besmišlenog iskaza:

Ovo je ono.

Zamislimo da životinji, u kojoj začeci logike nalaze izraz

Ovo je ovo.

Ono je ono.

Ovo nije ono.

kažu da su dva različita predmeta, na primjer dvije kuće - ***njezina i tuđa*** -, ista, da oni predstavljaju ***istu stvar***,

da su oba - **kuća**. Životinja nikada neće shvatiti tu **istovjetnost**. Za nju će dvije kuće, njezina, gdje je hrane, i neka tuđa, **gdje je tuku** ako u nju uđe, ostati **posve različite**. Za nju one neće imati ničeg zajedničkog. Uzaludno je nastojanje da joj se dokaže kako su te dvije kuće ista stvar **sve dok to životinja sama ne osjeti**. Tada, nejasno osjećajući ideju istovjetnosti tih dvaju različitih predmeta i nemajući pojmova, životinja će to izraziti kao nešto **nelogično** s njezina gledišta. Artikulirano dvodimenzionalno biće prevest će ideju **ovo i ono su isti predmet** na jezik svoje logike u obliku formule:

Ovo je ono.

Dakako, ono će reći da je to besmislica, da osjet novog poretka stvari vodi u logičke besmislice. No ono neće biti u stanju **ikako drugačije** izraziti to što osjeća.

Mi smo u posve istom položaju **kada se, mrtvi, budimo**, tj. kada mi, **ljudi**, postignemo osjećanje drugačijeg života, shvaćanje viših entiteta. Isti je strah, isti **gubitak zbiljskog**, isti osjećaj sveopće nelogičnosti. Da shvatimo **novi svijet**, moramo shvatiti **novu logičnost**.

Naša uobičajena logika pomaže nam da se snađemo samo u odnosima što postoje u pojavnom svijetu. Bilo je vrlo mnogo pokušaja da se odredi **što je logika**. No logika je u svojoj biti neodrediva baš kao i matematika.

Što je matematika? Znanost o veličinama.

Što je logika? Znanost o pojmovima.

No to nisu definicije, već puki **prijevod** naziva.

Matematika ili znanost o veličinama jest sustav koji proučava kvantitativne odnose među stvarima;

logika ili znanost o pojmovima jest sustav koji proučava kvalitativne (kategorijske) odnose među stvarima.

Logika je izgrađena na točno istoj ravni kao i matematika. I logiku i matematiku (barem matematiku »konačnih« i »stalnih« brojeva) izveli smo mi iz promatranja pojava **našega** svijeta. Uopćavanjem naših promatranja postupno smo utvrdili odnose koje smo nazvali temeljnim zakonima svijeta. :

U logici ti se temeljni zakoni nalaze u aksiomima Aristotela i Bacona.

A je A (Ono što je bilo A , bit će A)

A nije ne A (Ono što je bilo ne A , bit će ne A)

Svaka stvar je A ili ne A . (Svaka stvar mora biti A ili ne A).

Logika Aristotela i Bacona, koju su razradili i dopunili njihovi mnogobrojni sljedbenici, operira isključivo s **pojmovima**.

Logos, riječ, predmet je logike. Da postane predmetom logičkog rasuđivanja, da se podvrgne zakonima logike, ideja mora biti izražena riječju. Ono što se riječju ne može izraziti ne može ući u logički sustav. Osim toga, riječ može ući u logički sustav, podvrgnuti se logičkim zakonima **samo kao pojam**.

Sama po sebi, **riječ** može imati i drugo značenje, osim pojma koji se obično povezuje s njom. Ona može imati **simboličko** ili **alegorijsko** značenje, može nositi u sebi stanovitu **glazbu** ili određeni **emocionalni ton**. No **sve to ne može ući u logički sustav. Ma kakvo**

simboličko, alegorijsko, glazbeno ili emocionalno značenje imala riječ, ona će ući u sklop logike samo u svom logičkom značenju, tj. - kao pojam.

Istodobno savršeno dobro znamo da se ***sve ne može izraziti riječima***. U našem životu i u našim osjećajima vrlo je mnogo onoga što se ne može uklopiti u pojmove. ***Stoga je jasno da čak i u sadašnjem trenutku, na sadašnjem stupnju našeg razvoja, ni na koji način ne može sve biti logično.*** Velika većina stvari bitno je ***izvan logičkog. Takvo je čitavo područje emocija, osjećaja, religije. Umjetnost je savršena nelogičnost. I, uskoro ćemo vidjeti da je i matematika, najegzaktnija od svih znanosti, također savršeno nelogična.***

Ako usporedimo logičke aksiome Aristotela i Bacona s aksiomima općepoznate matematike, vidjet ćemo da su oni posve istovjetni. Aksiomi logike

A je A.

A nije ne A.

Svaka stvar je ili A ili ne A.

potpuno odgovaraju temeljnim aksiomima matematike, aksiomima o jednakosti i različitosti.

Svaka veličina jednaka je samoj sebi.

Dio je manji od cjeline.

Dvije veličine od kojih je svaka jednaka trećoj, jednake su i među sobom, itd.

Sličnost između matematičkih i logičkih aksioma zadire vrlo duboko i to nam dopušta zaključak da im je isto podrijetlo.

Zakoni matematike i zakoni logike zakoni su odraza pojavnog svijeta u našoj zamjedbi i mišljenju.

Baš kao što aksiomi logike mogu operirati samo s pojmovima i odnose se samo na pojmove, tako aksiomi matematike mogu operirati samo s **konačnim i stalnim** veličinama i odnose se samo na njih.

U odnosu na beskonačne i promjenljive veličine ti aksiomi su netočni, kao što su aksiomi logike netočni u odnosu na emocije, simbole, glazbu i skriveno značenje riječi.

Što to znači?

To znači da smo aksiome matematike i logike izveli mi iz promatranja pojava, tj. pojavnog svijeta i da oni predstavljaju stanovitu uvjetnu netočnost, nužnu za spoznavanje nezbiljskog, »subjektivnog« svijeta.

Već smo istaknuli da **imamo dvije matematike**. Jedna, matematika **konačnih i stalnih brojeva**, posve je umjetna konstrukcija za rješavanje problema koji se temelje na uvjetnim podacima. **Glavni od tih uvjetnih podataka sastoji se u činjenici da se u problemima te matematike uvijek uzima samo »t« svemira, tj. uzima se samo jedan presjek svemira koji se nikada ne miješa s drugim presjekom. Prema tome, matematika konačnih i stalnih veličina proučava umjetni svemir i sama po sebi je nešto posebno stvoreno na temelju našeg promatranja pojava i tako je sredstvo za olakšavanje tih promatranja. Matematika konačnih i stalnih brojeva nije u stanju poći iznad pojava. Ona se bavi imaginarnim svijetom, imaginarnim veličinama.**

Druga, matematika beskonačnih i promjenljivih veličina nešto je potpuno zbiljsko, izgrađeno na temelju umnih zaključaka o zbiljskom svijetu.

Prva se odnosi na svijet pojava koji nije ništa drugo doli **naša netočna zamjedba i predodžba svijeta.**

Druga se odnosi na svijet noumena koji je **svijet onakav kakav jest.** Prva, nezbiljska, postoji samo **u našoj** svijesti, u našoj uobrazilji. Druga, zbiljska, izražava odnose **zbiljskog** svijeta.

Primjer »zbiljske matematike« koja narušava temeljne aksiome naše matematike (i logike) jest takozvana matematika transfinitnih brojeva.

Transfinitni brojevi su brojevi iza beskonačnosti, kako pokazuje njihov naziv.

Beskonačnost, prikazana znakom \aleph matematički je izraz kojim je, kao takvim, moguće izvesti sve operacije: dijeljenje, množenje, potenciranje. Beskonačnost se može potencirati na beskonačnost. Rezultat će biti \aleph^{\aleph} . Ta je veličina bez sumnje beskonačni broj puta veća od nepotencirane beskonačnosti. **A istovremeno su one jednake:** $\aleph = \aleph^{\aleph}$. Upravo to je najneobičnije u transfinitnim brojevima. S njima možete izvesti koju hoćete operaciju, a oni **će se odgovarajuće mijenjati ostajući istodobno jednaki.** To narušava temeljne zakone matematike prihvaćene **za konačne** brojeve. **Kad se konačni broj promijeni, on više ne može biti jednak samome sebi. Sada vidimo da transfinitni broj mijenjanjem ostaje jednak samome sebi.**

Nadalje, transfinitni brojevi posve su zbiljski. U zbiljskom svijetu možemo naći odgovarajuće primjere za izraze \aleph i čak \aleph^{\aleph} i $\aleph^{\aleph^{\aleph}}$. Uzmimo crtu, bilo koji odsječak crte. Znamo da je broj točaka u toj crti jednak beskonačnosti, jer točka nema dimenzija. Ako je naš odsječak dužine palca, a zajedno s njim zamislimo odsječak dužine vrste, svaka točka u malom odsječku imat će odgovarajuću točku u velikom. Broj točaka u

odsječku dužine palca je beskonačan. Broj točaka u vrsti također je beskonačan. Rezultat je $oo = oc$.

Zamislimo sada kvadrat kojega je stranica određena crta a . Broj **crta** u kvadratu je beskonačan. Broj točaka u svakoj crti je beskonačan. Dakle, broj točaka u kvadratu jednak je beskonačnosti pomnoženoj sa samom sobom beskonačni broj puta cc° . Ta je veličina nedvojbeno beskonačno veća od prve oc . U isti mah, one su jednake, kao što su jednake sve beskonačne veličine, jer ako **beskonačnost postoji, onda je ona jedna i ne može se mijenjati**.

Na dobivenom kvadratu a^2 zamislimo kocku. Ta se kocka sastoji od beskonačnog broja kvadrata, baš kao što se kvadrat sastoji od beskonačnog broja crta, a crta od beskonačnog broja točaka. Shodno tome, broj točaka u kocki a^3 jednak je $oc oc^{\circ}$. Taj izraz **jednak je izrazu $oc oc oc$, što znači da beskonačnost raste i istovremeno ostaje neizmijenjena**.

Prema tome, u transfinitnim brojevima postoje dvije veličine, od kojih je svaka zasebno jednaka trećoj, a koje mogu ne biti jednake među sobom. Sve u svemu vidimo da **tu ne djeluju** temeljni aksiomi naše matematike, oni ovdje nisu primjenjivi. I s punim pravom možemo postaviti zakon da su **navedeni temeljni aksiomi matematike primjenjivi i valjani samo za konačne brojeve**.

Osim toga, možemo reći da su temeljni aksiomi naše matematike valjani samo za stalne veličine. Drugim riječima, oni zahtijevaju **jedinstvo vremena i prostora**. Naime, svaka veličina jednaka je samoj sebi **u određenom trenutku**. Ali, ako uzmemo promjenljivu veličinu, i to u različitim trenucima, ona neće biti jednaka

samoj sebi. Dakako, može se reći da ona, **mijenjajući se**, postaje **druga veličina**, da je to određena veličina samo dok se ne mijenja. No, upravo to i mislim.

Aksiomi naše matematike primjenjivi su samo na konačne i stalne veličine.

Suprotno uobičajenom gledištu, moramo priznati da je matematika konačnih i stalnih veličina nezbiljska, a matematika beskonačnih i promjenljivih veličina zbiljska.

Zapravo, najveća veličina prve matematike nema dimenzije, ona je jednaka nuli ili točki u usporedbi sa svakom veličinom druge matematike, koje su sve veličine, u svoj svojoj različnosti međusobno jednake.

Tako se i ovdje, baš kao i u logici, aksiomi nove matematike ukazuju kao apsurdni.

Veličina može biti nejednaka sebi.

Dio može biti jednak cijelome ili veći od njega.

Jedna od dvije jednake veličine može biti beskonačno veća od druge.

Između aksioma matematike i logike uočavamo potpunu analogiju. Logička jedinica - pojam - ima sva svojstva **konačne i stalne veličine**. Temeljni aksiomi matematike i logike u biti su isti. Oni su točni u sličnim uvjetima i u sličnim uvjetima prestaju biti točni.

Bez imalo pretjerivanja možemo reći da su temeljni aksiomi logike i matematike točni samo dok matematika i logika operiraju s **umjetnim, uvjetnim**, u prirodi nepostojećim jedinicama.

Radi se o tome da u prirodi nema konačnih, stalnih veličina, baš kao što nema ni pojmova. Konačna, stalna veličina i pojam uvjetne su apstrakcije; one nisu zbilja, već, da tako kažemo, presjeci zbilje.

Kako povezati ideju o odsutnosti stalnih veličina s idejom statičnog svemira? Na prvi pogled jedna proturječi drugoj. Zapravo to proturječje ne postoji.

Već smo potanko razmotrili kako ideja gibanja potječe iz našeg osjećaja vremena, tj. iz nesavršenosti našeg osjećaja prostora.

Kad bi naš osjećaj prostora bio savršeniji, mi bismo svaki određeni predmet, recimo određeno ljudsko tijelo, zamjećivali u cjelini njegova života u vremenu, od rođenja do smrti. Tada bi, u granicama tog kruga ono za nas bilo stalna veličina. No sada, u svakom trenutku njegova života ono nije za nas stalna, već promjenljiva veličina. I ono što mi nazivamo tijelom zapravo ne postoji. To je samo presjek četverodimenzionalnog tijela koje mi nikada ne vidimo. Moramo zapamtiti da sav naš trodimenzionalni svijet zapravo ne postoji. On je tvorevina naših nesavršenih osjeta, rezultat njihove nesavršenosti. On nije svijet, već samo ono što mi vidimo od svijeta. Trodimenzionalni svijet je četverodimenzionalni svijet promatran kroz usku pukotinu naših osjeta. Stoga sve veličine koje mi u trodimenzionalnom svijetu prihvaćamo kao takve, nisu zbiljske veličine, već samo umjetno pretpostavljene.

One nemaju zbiljsko postojanje, baš kao što ni sadašnjost nema zbiljsko postojanje. O tome smo već govorili. Ono što mi nazivamo sadašnjošću prijelaz je iz budućnosti u prošlost. Ali taj prijelaz nema protežnosti. Dakle, sadašnjost ne postoji. Postoji samo budućnost i prošlost.

Prema tome, u trodimenzionalnom svijetu stalne veličine su apstrakcije, baš kao što je i gibanje u

trodimenzionalnom svijetu u biti apstrakcija. U trodimenzionalnom svijetu nema promjene, nema gibanja. Za shvaćanje gibanja potreban nam je četverodimenzionalni svijet. Trodimenzionalni svijet u zbilji ne postoji, ili postoji samo u jednom idealnom trenutku. U drugom idealnom trenutku to je već drugi trodimenzionalni svijet. Dakle, veličina A u sljedećem trenutku više nije A, već postaje B, u sljedećem C, itd. ad infinitum. Ona je jednaka samoj sebi samo u jednom idealnom trenutku. Drugim riječima, aksiomi matematike valjani su unutar granica nekog idealnog trenutka; za usporedbu dvaju idealnih trenutaka oni su samo uvjetni, baš kao što je uvjetna Baconova logika u usporedbi s Aristotelovom. U vremenu, to jest, u odnosu na veličine koje su s gledišta idealnog trenutka promjenljive, oni su netočni.

Ideja stalnosti ili promjenljivosti posljedica je nesposobnosti našeg ograničenog uma da spozna stvar drugačije doli u obliku njezina presjeka. No, ako dosegne spoznaju stvari u četiri dimenzije, recimo ljudsko tijelo od rođenja do smrti, to će biti cjelina i stalna veličina koje presjek nazivamo ljudskim tijelom promjenljivim u vremenu. Trenutak života, to jest, tijelo kakvo znamo u trodimenzionalnom svijetu, točka je na beskonačnoj crti.

Kad bismo to tijelo mogli spoznati kao cjelinu, spoznali bismo ga kao apsolutno stalnu veličinu sa svim različitostima oblika, stanja i položaja. No, u tom slučaju, na te stalne veličine ne bi bili primjenjivi aksiomi naše matematike, jer bi to bila beskonačna veličina.

Tu beskonačnu veličinu mi ne možemo znati. Uvijek znamo samo njezin presjek. Tom zamišljenom presjeku pripadaju naša matematika i naša logika.

POGLAVLJE XIX

Prijelaz čovjeka na višu logiku. Nužnost da se odbaci sve »zbiljsko«. »Siromašni duhom«. Priznati *zbiljskim samo beskonačno. Zakoni beskonačnog. Aristotelov Organon i Baconov Novum Organum. Logika beskonačnog. Tertium Organum. Viša logika kao oruđe mišljenja, kao ključ za tajne prirode, za skrivenu stranu života, za svijet noumenona. Određivanje svijeta noumenona na temelju svega prethodnog. Osjećanje noumenalnog svijeta nespremnom sviješću. »Triput nepoznatljiva tama, promišljanje koje može svako znanje pretvoriti u neznanje».*

Sve što je rečeno o matematičkim veličinama odnosi se i na logičke pojmove. ***Konačne matematičke veličine i logički pojmovi pokoravaju se istim zakonima.***

Sad smo razjasnili da su zakoni koje smo otkrili u trodimenzionalnom prostoru i koji u tom prostoru djeluju, neprimjenljivi, netočni i neistiniti u prostoru većeg broja dimenzija.

To je isto tako istinito i u matematici i u logici.

Čim umjesto konačnih i stalnih veličina stanemo proučavati beskonačne i promjenljive, vidimo da se

temeljni aksiomi naše matematike na njih ne mogu odnositi.

Čim umjesto pojmovima stanemo misliti u drugim terminima, moramo biti spremni da se sretnemo s ogromnim brojem besmislica s gledišta postojeće logike.

Oni nam se čine besmislenima jer mi višedimenzionalnom svijetu pristupamo s logikom trodimenzionalnoga.

Već smo izložili da životinji, tj. dvodimenzionalnom biću koje ne misli uz pomoć pojmova već uz pomoć predodžaba, tj. još konačnijim, još stalnijim jedinicama, naši logički sudovi moraju izgledati besmisleni.

Baš tako se i nama čine besmislenima logički odnosi u višedimenzionalnom svijetu. Nema razloga nadati se da odnosi »nadzemaljskog« ili *uzročnog svijeta* mogu biti logički s našeg stajališta. Naprotiv, **možemo reći da sve logičko nije nadzemaljsko, nije noumenalno, već fenomenalno.** S našeg gledišta **s onu stranu** ne može biti ničeg logičkog. Sve što **tamo** postoji nama mora izgledati **logički apsurd**, besmislica. I moramo zapamtiti da se tamo ne možemo snaći **s našom logikom.**

Odnos ljudske misli prema ovozemaljskom svijetu uvijek je bio vrlo pogrešan.

U »pozitivizmu« su ljudi posve odricali izvanzemaljski svijet jer, odbijajući priznati mogućnost drugih logičkih odnosa osim onih koje su formulirali Aristotel i Bacon, ljudi su nijekali **samo postojanje** svega što je izgledalo besmisleno i nemoguće s gledišta tih formula.

U dualističkom spiritualizmu nastojali su izgraditi noumenalni svijet po uzoru na fenomenalni, to jest, protivno razumu, usprkos prirodnim silama, oni su po

svaku cijenu nastojali dokazati da je onozemaljski svijet **logičan s našeg gledišta**, da u njemu djeluju isti zakoni uzročnosti kao i u našem svijetu i da izvanzemaljski svijet nije ništa drugo doli nastavak našega.

Pozitivistička filozofija vidjela je besmislenost tih dualističkih postavki, ali, nesposobna da proširi krug svoga djelovanja, ograničen logikom i »beskonačnom sferom«, nije mogla smisliti ništa bolje doli **nijekanje**.

Samo čisto idealistička monistička filozofija osjećala je mogućnost i drugih odnosa osim odnosa pojavnog svijeta. I na nju, na kraju krajeva, moramo doći nakon dugih lutanja po materijalističkim i spiritističkim slijepim ulicama.

Znanost se mora približiti idealizmu.

Znanost ne može zanijekati činjenicu da matematika raste, širi se i premašuje granice vidljivog i mjerljivog svijeta. Čitavi dijelovi matematike proučavaju kvantitativne odnose **koji ne postoje i nikada nisu postojali u zbiljskom svijetu pozitivizma, tj. odnose za koje ne postoje odgovarajuće zbiljnosti u vidljivom, tj. trodimenzionalnom svijetu**. Ali, ne može postojati matematički odnos za koji ne bi postojala **nikakva** odgovarajuća zbiljnost. Dakle, **matematika prelazi granice ovoga svijeta i zaviruje u svijet nepoznatog**. Ona je **teleskop** uz pomoć kojega počinjemo istraživati **prostor mnogih dimenzija** s njegovim svjetovima. Matematika je prethodnica našeg mišljenja, prethodnica naše moći zamišljanja i predočavanja. **Ona već izračunava odnose koje mi još nismo u stanju zamisliti.**

Sve se to ne može zanijekati čak ni s »pozitivističkog«, tj. **potvrdnog** gledišta. Pošto je priznala mogućnost

širenja matematike preko granica osjetilno spoznatog svijeta, tj. preko granica svijeta **dostupnog** (barem teorijski) osjetilnim organima i aparatima, znanost samom tom činjenicom mora priznati da se **zbiljski svijet** prostire daleko preko granica »beskonačne sfere« i logike, tj. ona mora priznati zbiljnost »višedimenzionalnog svijeta«.

Priznavanje zbiljnosti višedimenzionalnog svijeta jest već izvršen prijelaz na idealistički svjetonazor. A prijelaz na idealistički svjetonazor nemoguć je bez priznavanja zbiljnosti novim logičkim odnosima, koji su s gledišta naše logike apsurdni.

Što su **zakoni naše logike?**

To su zakoni naše zamjedbe trodimenzionalnog svijeta ili zakoni naše trodimenzionalne zamjedbe svijeta.

Ako želimo izaći iz trodimenzionalnog svijeta i poći dalje, moramo prije svega razraditi neka temeljna logička načela koja će nam omogućiti da istražujemo odnose među stvarima u svijetu mnogih dimenzija i da otkrijemo u njima stanovitu zakonitost, a ne samo čistu besmislicu.

Ako u njega uđemo s logičkim načelima trodimenzionalnog svijeta, ona će nas vraćati natrag, neće nam dopustiti da se uzdignemo iznad zemlje.

Prije svega moramo odbaciti okove naše logike. To je prvo, veliko i glavno oslobođenje kojemu mora težiti čovječanstvo. Čovjek koji je odbacio okove »trodimenzionalne logike« već je mislju prešao u drugi svijet.

Taj prijelaz nije samo moguć, već se i stalno postiže. Na nesreću, mi nismo potpuno svjesni svojih prava na »drugi svijet« i često gubimo ta prava

smatrajući sebe zatvorenima u ovom **zemaljskom** svijetu.

Poezija, mistika, idealistička filozofija svih vjekova i naroda čuva tragove takvog prijelaza. Po tim tragovima i sami možemo naći put. Stari i novi mislioci ostavili su nam mnogo ključeva kojima možemo otvoriti tajanstvena vrata, mnogo magičnih formula pred kojima se ta vrata sama otvaraju.

No mi više ne razumijevamo ni svrhu ključeva, niti značenje formula; ne razumijevamo magične ceremonije i obrede inicijacije u Misterijama, koje imaju samo jedan cilj - pomoći taj prijelaz u ljudskoj duši. Zato su vrata ostala zatvorena, a mi čak odričemo da iza tih vrata ičega ima.

Ili, naslućujući postojanje drugoga svijeta, smatramo ga sličnim našem i odvojenim od našega i nastojimo proniknuti u njega ne shvaćajući da nam je glavna prepreka na putu naša vlastita podjela svijeta na ovaj i onaj svijet.

Svijet je jedan - različiti su načini njegova zamjećivanja. S nesavršenim načinima zamjedbe nemoguće je proniknuti u ono što je dokučivo samo uz pomoć savršenih.

Nastojanja da se logikom fenomenalnog svijeta pronikne u onostrani, noumenalni svijet, ili svijet uzroka, ukoliko se nisu pokazala posve neuspješnima ili nisu zavela čovjeka u svijet snova na javi, davala su samo jedan rezultat - svjestan novog poretka stvari čovjek gubi osjećaj za zbiljnost starog poretka. Vidljivi svijet počinje mu se činiti fantastičnim, nestvarnim, sve oko njega iščezava, nestaje poput dima, ostavljajući užasni osjećaj

iluzije. On u svemu osjeća ponor beskonačnog i sve se ruši u taj bezdan.

Osjećaj beskonačnog prva je i najstrašnija kušnja prije posvećenja. U mističnoj književnosti svih naroda spominje se taj osjećaj praznine i mraka.

Tajanstveno božanstvo starih Egipćana o kojemu se govori u Orfičkim mitovima (*»Drevna mudrost« Annie Besant*) bilo je:

Triput nepoznata tama kontemplacijom koje se sve znanje rastače u neznanje.

To znači da, približavajući se uzročnom svijetu samo sa svojim slabim znanjem pojavnog svijeta, sa svojim oruđem logikom, koja se pokazala beskorisnom jer joj sve novo izmiče, čovjek mora iskusiti užas prelazeći sve granice. U novome on osjeća samo kaos, a staro je nestalo, uzmaklo, postalo nestvarno. Užas i žaljenje zbog gubitka staroga pomiješali su se sa strahom od nepoznatog novog, užasavajućeg u svojoj beskonačnosti.

Na tom stupnju čovjek prolazi kroz isto iskustvo kroz koje bi prošla životinja kad bi se pretvorila u čovjeka. Pošto načas zaviri u novi svijet, život je vuče natrag. Svijet koji je samo načas vidjela čini se poput sna, mašte, tvorevine njezine uobrazilje. No, ni prijašnji stari svijet više nije onaj isti, postao je tijesan, u njemu više nema mjesta. On više nije u stanju živjeti prijašnjim divljim i slobodnim životom zvijeri. Ona nešto zna, čuje neke glasove. U isti mah tijelo je zadržava. I ona ne zna kamo i kako mu pobjeći, ili kako pobjeći od sebe.

Na pragu novoga svijeta čovjek doživljava doslovce isto iskustvo. Čuo je nebesku glazbu i dosadne zemaljske pjesme više ga ne mogu ganuti ili uzbuditi; ili, ako ga ganu i uzbude, znači da mu govore o nebeskim zvucima, o nedostižnom, nepoznatom, o onome što se tek nejasno osjeća i nemoguće je imenovati.

Čovjek je čuo zvuke neba i ne može ih zaboraviti. On je doživio osjećaj neobičnog širenja svijesti kad mu je na trenutak sve bilo jasno i ne može se pomiriti sa sporim zemaljskim radom mozga.

Trenuci »osjećanja beskonačnog« povezani su sa posve osobitim emocijama.

U »teozofijskoj« književnosti i u knjigama o okultizmu često se kaže da prelazeći u »astralni« svijet, čovjek počinje vidjeti nove boje, boje kakvih nema u sunčevom spektru. Ta lijepa simbolika o novim bojama »astralnog područja« točno prenosi upravo misao o novim emocijama koje čovjek doživljava zajedno s osjećajem proširene svijesti -»ocean se ulijeva u kap«. To je »nevjerojatno blaženstvo« o kojemu govore mistici, nebesko svjetlo koje »vide« sveci, »novi osjećaji« koje doživljavaju pjesnici. Čak i razgovorna psihologija povezuje »ekstazu« s posve neobičnim, novim osjećajima, nedostupnima i nepoznatima čovjeku u običnom životu.

To osjećanje svjetla i bezgranične radosti doživljava se u trenutku širenja svijesti (otvaranja mističnog lotosa indijskih jogija), u trenutku osjećanja beskonačnog što istodobno stvara osjećaj mraka i neizmjernog užasa.

Što to znači?

Kako pomiriti osjećanje svjetla s osjećanjem mraka, osjećaj radosti s osjećajem strave? Može li ono biti istovremeno? Događa li se istovremeno?

Događa se i mora se stalno događati. Mistička literatura daje nam primjere za to. Istodobno osjećanje svjetla i tame, radosti i strave kao da simbolizira čudnu dvojnost i proturječnost ljudske prirode. Ono se može dogoditi u čovjeku koji je vrlo oštro podijeljen, jednom stranom svoje prirode daleko je zašao u »duh«, a drugom stranom duboko uronio u »materiju«, tj. u iluziju, u nezbiljnost, s odveć dubokom vjerom u zbiljnost nezbiljnog.

Općenito govoreći, novi svijet daje osjećanje svjetla, života, sveprožimajuće svijesti, radosti. . . No nepripremljenom će umu takav svijet dati osjećaj beskonačne tame i užasa. Osim toga, osjećaj strave može izazvati gubitak svega zbiljskog, nestajanje ovoga svijeta.

Da se ne doživi strah od novoga svijeta, valja ga upoznati ranije, emocionalno - vjerom ili ljubavlju, ili intelektualno - razumom. A da se ne doživi strah od gubitka starog svijeta, valja ga se ranije dobrovoljno odreći, također vjerom ili razumom.

Treba se dobrovoljno odreći sveg lijepog, svijetlog svijeta u kojemu živimo, priznati da je to priviđenje, utvara, nezbilja, obmana, iluzija, maya. Valja se pomiriti s tom nezbiljnošću, ne bojati je se, već joj se radovati. Svega se lišiti. Postati siromašan duhom, tj. učiniti sebe siromašnim naporom svoga duha.

U divnom evanđeoskom simbolu izražena je najdublja filozofska istina:

Blaženi siromašni duhom, njihovo je kraljevstvo Nebesko.

Već smo govorili što može značiti mistički izraz Kraljevstvo nebesko (nirvana). »Siromašni«, dakako, ne znači siromašni u materijalnom smislu, u svakidašnjem značenju riječi. To je potpuno, apsolutno siromaštvo, takvo siromaštvo u kojemu čovjek nema zemlje pod nogama ni neba nad glavom.

Lisice imaju jazbinu, ptice nebeske gnijezda, a Sin Čovječji nema gdje nasloniti glavu.

To je siromaštvo u kojemu je čovjek potpuno sam, jer druge ljude, čak i najbliže, oca, majku, vidi drugačije nego prije i odriče ih se jer vidi zbiljske entitete kojima teži, baš kao što se, odričući se pojavne tlapnje svijeta, približava onome što je istinski zbiljsko.

Trenutak prijelaza - taj strašni trenutak gubitka staroga i otkrivanja novoga, opisan je u drevnoj književnosti bezbrojem alegorija. Svrha misterija bila je olakšavanje tog prijelaza. U Indiji, Egiptu, Grčkoj postojali su posebni pripremni obredi, katkad tek simbolički, a katkada zbiljski, koji su zaista privodili dušu do samih vrata novoga svijeta i otvarali su ta vrata u trenutku inicijacije. No, vanjski obredi i ceremonije uvijek i u svemu imaju samo izvanjsko značenje. Glavno je ući u čovjekovu dušu i um.

Kako logika može pomoći čovjeku da prijeđe na svijest tog novog višeg svijeta.

Vidjeli smo da je **matematika** već našla put u taj viši poredak stvari. Proniknuvši u njega ona se prvo **odrekla svojih temeljnih aksioma o jednakosti i različitosti**.

U svijetu beskonačnih i promjenljivih **veličina veličina može ne biti jednaka samoj sebi; dio može biti jednak cijelome i od jednakih veličina jedna može biti beskonačno veća od druge**.

Sve to zvuči besmisleno s gledišta matematike konačnih i stalnih brojeva. Ali, prava matematika konačnih i stalnih brojeva jest računanje odnosa među ne-postojećim veličinama, tj. to je besmislica. Dakle, samo ono što izgleda besmislica s gledišta te matematike može biti istina.

Logika prolazi kroz isti proces. Ona mora odbaciti samu sebe, prihvatiti nužnost vlastita poništenja - tada iz nje može nastati nova, viša logika.

U »Kritici čistog uma« Kant je dokazao mogućnost transcendentne logike.

Ta logika nije samo moguća, već postoji i postojala je od pamtivijeka; mnogo je puta bila formulirana, ulazila je u filozofijske sustave, no, začudo, nije bila priznata kao logika.

Prije Bacona i prije Aristotela, drevni indijski napisi dali su formule te više logike koja otvara vrata tajni. No, značenje tih formula brzo se izgubilo. Čuvale su se u starim knjigama, ali samo kao neke čudne mumije ugasle misli, riječi bez zbiljskog sadržaja.

Novi mislioci ponovo su otkrili ta načela i izrazili ih novim riječima. No, ta načela opet su ostala nerazumljiva, opet su se pretvorila u nekakav nepotrebnii književni ukras. A ideja traje. Nikada se nije izgubila vjera u mogućnost pronalaženja i

utvrđivanja zakona višeg svijeta. Idealistička filozofija nikada nije Aristotelovu logiku smatrala sveobuhvatnom i svemogućom. Ona je gradila svoje sustave izvan logike, nesvjesno, slijedeći pravce mišljenja koji su od davnine prokrčili sebi put.

Viša logika postojala je prije no što su formulirane deduktivna i induktivna logika. Višu logiku možemo nazvati intuitivnom logikom, logikom beskonačnog, logikom ekstaze.

Sustav te logike može se izvesti iz mnogih filozofijskih sustava. Najtočniju i najpotpuniju formulaciju zakona te logike nalazim u Plotinovu traktatu »O ljepoti«. Navodim taj odlomak u sljedećem poglavlju.

Sustav više logike nazvao sam »Tertium Organum« jer je to za nas treće oruđe mišljenja nakon Aristotela i Bacona. Prvo je bilo Organon, drugo Novum Organum.

Čovjek koji posjeduje taj ključ može bez straha otvoriti vrata uzročnog svijeta.

Aksiomi koje u sebi sadrži Tertium Organum ne mogu se iskazati našim jezikom. Pokušamo li ih ipak formulirati, oni će se dojmiti kao besmislice.

Uzmemo li kao obrazac Aristotelove aksiome, ovako možemo na našem siromašnom zemaljskom jeziku izraziti glavni aksiom nove logike:

A je i A i ne-A.

ili

Svaka stvar je i A i ne-A.

ili

Svaka stvar je Sve.

Zapravo te su formule sasvim nemoguće. One nisu aksiomi više logike. One su samo pokušaji da se

aksiomi te logike izraze pojmovima. U zbilji, ideje više logike ne mogu se izraziti pojmovima.

Bez ikakva objašnjenja jasno je da dobivena logička besmislica **A je i A i ne-A** odgovara matematičkoj besmislici da veličina može biti veća ili manja od same sebe.

Besmislenost obje tvrdnje pokazuje da se one ne mogu odnositi na naš svijet. Dakako, besmislenost sama po sebi još nije znak da stvar pripada **noumenonima**. Ali, **pripadanje noumenonima nama će nužno biti izraženo u besmislenosti. Zaludno je nadati se da bismo u uzročnom svijetu mogli naći išta logično s našega gledišta, baš kao što je zaludno misliti da svijet stvari može postojati u skladu sa zakonima svijeta sjena.**

Usvojiti osnovna načela više logike znači usvojiti temelje idealizma ili temelje shvaćanja višedimenzionalnog prostora.

idealizam – filozofski pravac koji smatra da su ideja, svijest, duh primarni, a priroda, materija, postojanje sekundarni; subjektivni idealizam (berklejstvo, mahizam...) poriče objektivno postojanje materijalnog svijeta, priznajući za jedinu realnost individualnu svijest i subjektivne osjećaje; objektivni idealizam (Schelling, Hegel...) tvrdi da je temelj svega što postoji apsolutna ideja, svjetski duh, Bog

Da uspijemo jasno razumjeti odnose višedimenzionalnog svijeta, moramo se osloboditi svih »idola« našega svijeta (da upotrijebimo Baconov izraz). Drugim riječima, moramo se osloboditi svih zapreka za točnu zamjebdu i mišljenje.

Da jasno shvati trodimenzionalni svijet, dvodimenzionalno biće se prvo mora osloboditi

svojih »idola«, tj. svojih prihvaćenih putova osjećanja i mišljenja, koji su postali aksiomatski.
aksiom – osnovno načelo koje se ne mora dokazivati jer je neposredno očito

Čega se zapravo mora osloboditi dvodimenzionalno biće? Ponajprije, i to je najvažnije, **ono se mora osloboditi uvjerenja da ono što vidi i osjeća uistinu postoji**, a kao rezultat toga ono mora postati svjesno netočnosti svojih predodžaba o svijetu, **i zatim mora moći prihvatiti ideje da zbiljski, novi svijet može postojati u nekim posve drugačijim oblicima, novim, neusporedivim i nesumjerljivim sa starim.** Potom se dvodimenzionalno biće mora osloboditi uvjerenja da su njegove podjele točne. **Ono mora shvatiti da stvari koje njemu izgledaju posve različite i međusobno odvojene, mogu biti dio neke njemu nerazumljive cjeline ili da mogu imati mnogo zajedničkog među sobom, premda to ne opaža.**

Mentalni rast dvodimenzionalnog bića mora slijediti crtu priznavanja onih njemu ranije nepoznatih zajedničkih svojstava predmeta, koja potječu od njihova sličnog postanka ili sličnih, na ravnini nerazumljivih funkcija.

Kad dvodimezionalno biće prizna mogućnost postojanja njemu ranije nepoznatih zajedničkih svojstava predmeta koji izgledaju različiti, ono se već približilo našem shvaćanju svijeta. Približilo se našoj logici, postaje mu razumljiva upotreba opće imenice, to jest, riječi koja nije vlastito ime, već opća imenica; drugim riječima - riječ koja izražava pojam.

»Idoli« dvodimenzionalnog bića koji sprečavaju razvoj njegove svijesti vlastita su imena koja ono daje svim okolnim predmetima. Za njega svaki predmet ima svoje vlastito ime koje odgovara

njegovoj predodžbi o tom predmetu; ono ne posjeduje opće imenice koje odgovaraju pojmovima. Tek kada se oslobodi tih idola i kad shvati da imenice mogu biti i opće i vlastite, ono će moći napredovati, mentalno se razvijati, približavati se ljudskom shvaćanju svijeta. U protivnom najjednostavnija rečenica poput:

Ivan i Petar su ljudi

za dvodimenzionalno će biće biti besmislica. U njegovoj predodžbi ta će rečenica otprilike ovako izgledati:

Ivan i Petar su Ivani. Ivan i Petar su Petri.

Drugim riječima, svaka naša *logička* tvrdnja njemu će se činiti besmislicom. Jasno je zašto tako mora biti. **Ono nema pojmova; vlastita imena, od kojih se sastoji njegov govor, nemaju množine.** Jasno je da će se množina našeg govora njemu činiti besmislenom.

A gdje su naši »idoli«? Čega se mi moramo osloboditi da počnemo razumijevati odnose u višedimenzionalnom svijetu?

Dakako, u prvom se redu moramo osloboditi uvjerenja da mi vidimo i osjećamo ono što uistinu postoji i da je zbiljski svijet nalik svijetu koji mi vidimo. Umom moramo shvatiti svu uvjetnost svijeta koji zamjećujemo u vremenu i prostoru i shvatiti da zbiljski svijet ne može imati ničeg zajedničkog s njim. Moramo uvidjeti da mi ne možemo predočiti sebi zbiljski svijet u oblicima. I moramo shvatiti da su aksiomi naše matematike i logike, koji se odnose na nezbiljski pojavni svijet, uvjetni.

U tome će nam u matematici pomoći ideja beskonačnosti. Neozbiljnost konačnih veličina u

usporedbi s beskonačnima sama po sebi je očita. U logici, naše mišljenje možemo temeljiti na ideji monizma, to jest na ideji o temeljnom jedinstvu svega postojećeg.

Aristotelova i Baconova logika u osnovi su **dualističke. Ako smo zaista duboko prožeti idejom monizma, pobijedit ćemo »idola« te logike.**

Temeljni aksiomi naše logike, baš kao i matematički, mogu se svesti na istovjetnost i proturječnost. U osnovi svih tih aksioma leži prihvaćanje jednog općeg aksioma, a to je da svako određeno **nešto** ima **nešto njemu suprotno**. Dakle, svaka tvrdnja ima protu-tvrdnju, **svaka teza ima antitezu. Bitku** svake stvari oprečan je **nebitak** te stvari. Bitku svijeta oprečan je nebitak svijeta. **Subjektu je oprečan objekt. Subjektivnom svijetu objektivni. Ja je opreka Ne ja. Nepomičnost gibanju. Stalnost promjenljivosti. Mnogoličnost jedinstvu. Laž istini. Zlo dobru. Da zaključimo, svakome A opreka je ne-A.**

Priznavanje zbiljnosti tih podjela nužno je radi prihvaćanja temeljnih aksioma Aristotelove i Baconove logike. Drugim riječima, ta logika zatijeva apsolutno i neosporno prihvaćanje ideje **dvojnosti svijeta - dualizam. Priznavanje nezbiljnosti tih podjela nužno je za početak razumijevanja više logike.**

Na samom početku ove knjige priznali smo **kao činjenicu** postojanje **svijeta i svjesti**, to jest, postojanje Ja i Ne ja. Drugim riječima, priznali smo zbiljnost dvojne podjele svega postojećeg, jer su sve druge opreke izvedene iz te opreke.

Dvojnost je uvjet naše zamjedbe pojavnog (trodimenzionalnog) svijeta. Ona je oruđe naše

zamjedbe pojava. Ali kada stanemo zamjećivati noumenalni svijet (ili svijet mnogih dimenzija), ta dvojnost nam počinje smetati, postaje prepreka spoznaji.

Dualizam je glavni »idol« kojega se moramo osloboditi.

Da shvati odnose među stvarima u trodimenzionalnom svijetu i u našoj logici, dvodimenzionalno biće se mora odreći »idola« ***apsolutne jedinstvenosti*** predmeta, što mu nameće da predmete naziva samo vlastitim imenima.

Da shvatimo svijet mnogih dimenzija ***mi*** se moramo odreći ***idola dvojnosti***.

No primjena ***monizma*** na praktično mišljenje suočava se s nesavladivom preprekom našeg jezika. ***Naš jezik nije u stanju izraziti jedinstvo suprotnosti, baš kao što nije u stanju ni prostorno izraziti odnos uzroka i posljedice.*** Stoga moramo biti spremni na to da će svi pokušaji da na našem jeziku izrazimo ***meta-logičke*** odnose izgledati besmislice i zapravo će samo ***nagovještavati*** ono što želimo izraziti. Formula

A je A i ne-A.

ili

sve je A ili ne-A.

koja predstavlja temeljni aksiom više logike, izražena na našem pojmovnom jeziku, s gledišta naše uobičajene logike zvuči kao besmislica ***i bitno je neistinita.***

Moramo biti spremni na to da je na našem jeziku nemoguće izraziti meta-logičke odnose.

Formula »A je A i ne-A« neistinita je jer u uzročnom svijetu ne postoji sama opreka A i ne-A.

**No mi ne možemo izraziti njihov zbiljski odnos.
Mnogo točnije bi bilo reći:**

A je sve.

Ali i to bi bilo neistinito jer A nije samo sve, nego i svaki dio svega i istovremeno određeni dio.

Upravo to naš jezik ne može izraziti. I upravo na to moramo naviknuti i uvježbati naše mišljenje.

Kad, primjerice, razmišljamo o našoj **svijesti** moramo prestati smatrati je ili **pojedinačnom ili dijelom svijesti svijeta**. Ako zamislimo mogućnost da se svijest sačuva poslije smrti, ne moramo se pitati hoće li se sačuvati individualnost naše svijesti ili će se ona sliti s beskonačnom sviješću svijeta, i izgubiti se u njoj.

U knjižici *Les Indes sans les Anglais («Indijci bez Engleza»)*, koje se ovim povodom sjećam, **Pierre Loti** postavlja upravo to pitanje.

On odlazi u Indiju da upozna indijsku mudrost, ponajprije gledanje indijske filozofije na smrt. Po njegovu mnijenju europska misao (kršćanska) ne može se odreći ideje o individualnom postojanju svijesti poslije smrti, a misao Istoka odbacuje tu ideju i miri se s tim da se svijest razlijeva po cijelom svijetu, **prestaje postojati** kao pojedinačna. Loti se ne može pomiriti s tom idejom »prestajanja osobnosti«. On vrlo lijepo opisuje stanje čovjekova duha u traženju odgovora na pitanje hoće li poslije smrti ostati **on sam, jer je europskom razumu vrijedno samo takvo nastavljanje postojanja**.

Lotijevo gledište vrlo je tipično. To je karakteristično projiciranje odnosa našeg trodimenzionalnog svijeta u svijet uzroka. No naša

svijest nije fenomenalna već noumenalna. Ona se ne pokorava zakonima trodimenzionalnog svijeta; ona ne mora biti ili individualna ili dio svijesti svijeta. Ona ne može biti jedno do smrti tijela, a drugo poslije smrti tijela. Ako ona postoji, postoji nepromjenljivo, mijenja se samo njezino očitovanje u našoj sferi. Kao noumenon ona mora sadržati u sebi sve mogućnosti, biti i A i ne-A, to jest ona mora istovremeno biti i pojedinačna i dio svijesti svijeta i odraz ukupne svijesti svijeta.

Moramo shvatiti da ona ne može biti takva ili drugačija, već mora biti i takva i drugačija. Svaka pojedinačna svijest odraz je ukupne svijesti svijeta i ne može biti dijelom bilo čega.

Moramo se priviknuti na misao da opreke, odvojenosti i kombinacije u zbiljskom svijetu ne postoje, da su to nezbiljska svojstva našeg nezbiljskog svijeta. Moramo shvatiti da u zbiljskom svijetu ista stvar može biti i dio i cjelina, to jest da cjelina, ne mijenjajući se, može biti svoj vlastiti dio. Moramo razumjeti da opreke uopće ne postoje, da je svaka stvar određeni pralik svega.

Kada sve to počnemo shvaćati, pojmit ćemo odvojene ideje o biti »noumenalnog svijeta« ili svijeta mnogih dimenzija u kojemu zapravo živimo.

U tom slučaju viša logika, čak i sa svojim nesavršenim formulama, kakve one jesu na našem grubom pojmovnom jeziku, predstavlja moćno oruđe za spoznavanje svijeta, jedino sredstvo koje nas zaštićuje od iluzija.

Upotreba tog oruđa mišljenja ključ je tajni prirode, svijeta onakvog kakav on jest.

Pokušajmo nabrojiti **svojstva uzročnog svijeta** koja se mogu izvesti iz svega što je dosad rečeno.

Ponajprije valja istaknuti da je svojstva uzročnog svijeta **nemoguće izraziti riječima. Svaka iskazana misao o njemu bit će neistinita.** Upravo se za »idealni svijet« može reći da je s obzirom na njega izrečena misao laž. O njemu se može govoriti samo uvjetno, približno, uz pomoć natuknica, simbola. **Ako se išta što je o njemu rečeno shvati doslovno, on će postati besmislica. Općenito govoreći sve što je riječima iskazano o uzročnom svijetu može se činiti besmislicom i doista jest iskrivljavanje.**

Što možemo našim jezikom reći o svijetu mnogih dimenzija, o svijetu noumena ili svijetu uzroka?

1. U tom svijetu »vrijeme« mora postojati prostorno; to jest vremenska zbivanja moraju postojati, a ne zbivati se. Drugim riječima, i vrijeme i zbivanja moraju postojati i prije i poslije izvršenja i ležati na istoj ravnini. Posljedice postoje istodobno s uzrocima. Ono što mi nazivamo zakonom uzročnosti tamo ne može postojati, jer je njegov nužni uvjet - vrijeme. Tamo ne može biti ničeg mjerljivog godinama, danima ili satima. Tamo ne može postojati prije, sada i poslije. Trenuci različitih doba, odijeljeni dugim vremenskim razdobljima, postoje istovremeno i mogu graničiti. Istodobno, sve mogućnosti određenog trenutka, čak i međusobno suprotne, zajedno sa svim njihovim posljedicama ad

ininitum moraju biti ostvareni istovremeno s tim trenutkom.

2. Tamo ne postoji ništa mjerljivo našim mjerama, ništa sumjerljivo našim tijelima, ništa što je veće ili manje od naših tijela. Nema ničega što leži desno ili lijevo, iznad ili ispod naših tijela. Ničeg nalik na naša tijela, crte ili likove. Različite točke našeg prostora, koje su za nas odvojene velikim udaljenostima, tamo se moraju dodirivati.

3. Tamo nema ni materije ni gibanja. Nema ničega što bi se moglo mjeriti ili fotografirati, ili izraziti formulama fizičke energije. Nema ničega što ima oblik, boju ili miris. Ničega što posjeduje značajke fizičkih tijela.

4. Tamo nema ničeg mrtvog ili nesvjesnog. Sve živi, sve diše, sve misli, sve osjeća, sve je svjesno i sve govori.

5. U tom se svijetu ne mogu primijeniti aksiomi naše matematike, jer tamo ništa nije konačno. Tamo je sve beskonačno i, s našeg gledišta, primjenljivo.

6. Tamo ne mogu djelovati zakoni naše logike. S gledišta naše logike taj svijet je izvan logike. To je područje kojega su zakoni izraženi u Tertiumu Organumu.

7. Tamo ne mogu postojati diobe našega svijeta. Sve je cjelina. Svaki pojedini trun prašine, da i ne govorimo o svakom pojedinom životu i svakom svjesnom biću, živi jedan život sa cjelinom i sadrži u sebi svu cjelinu.

8. U tom svijetu ne može postojati dvojnost našega svijeta. Biće tamo nije opreka nebiću. Život nije opreka smrti. Naprotiv, jedno sadrži u sebi drugo. Ja i Ne ja, gibanje i mirovanje, jedinstvo i razdvojenost, dobro i zlo, istina i laž, sve te podjele tamo su nemoguće. Sve subjektivno je objektivno i sve objektivno je subjektivno. To je svijet jedinstva suprotnosti.

9. Osjećaj zbiljnosti onog svijeta mora pratiti osjećaj nezbiljnosti ovoga svijeta. I u isto vrijeme tamo ne može postojati razlika između zbiljskog i nezbiljskog, baš kao što ne može biti razlike ni između subjektivnog i objektivnog.

10. Taj svijet i naš svijet nisu dva različita svijeta. Svijet je jedan. Ono što mi nazivamo našim svijetom samo je naša pogrešna predodžba svijeta.

POGLAVLJE XX

Teozofija Maxa Müllera. Drevna Indija. Filozofija Vedanta. Tat tvam asi. Zamjedba proširenom sviješću kao zbilja. Mistika različitih vjekova i naroda. Sličnost iskustava. Tertium Organum kao ključ za

misticizam. Znakovi noumenalnog svijeta. Plotinov traktat »O ljepoti« kao neshvaćeni sustav više logike. Prosvjetljenje Jakoba Böhmea. »Harfa s mnogo struna, od kojih je svaka struna zasebni instrument«. Misticizam *Philokalea*. Sv. Avva Dorotheus i drugi. Klement Aleksandrijski. Lao Tze i Čuang Tze. »Svjetlo na putu« i »Glas tišine«. Muslimanski mistici. Poezija sutnja. Mistična stanja pod narkozom. *Anestetičko otkrivenje*. Pokusi profesora Jamesa. Dostojevski o »vremenu« (»Idiot«). Utjecaj prirode na čovjekovu dušu.

Bilo bi vrlo zanimljivo i izuzetno važno napraviti povijesni pregled razvoja ideja i sustava koji su utemeljeni na višoj logici ili iz nje potječu. No to je neobično teško, gotovo nemoguće, jer mi zapravo ništa ne znamo o vremenu nastajanja, načinima prenošenja i putovima predavanja ideja starih filozofijskih sustava i religijskih učenja. Vrlo je mnogo nagađanja i pretpostavki o putovima predavanja ideja. Mnoga od tih nagađanja i pretpostavki smatraju se nedvojbenima, dok se ne pojave nova da ih pobiju. Mišljenja istraživača o mnogim pitanjima vrlo su različita i, općenito, gotovo je nemoguće pronaći put u tom kaosu. Stoga se uopće neću zaustavljati na pitanju predavanja *ideja* ni s povijesnog ni s bilo kojeg drugog gledišta.

Osim toga, moj pregled sustava koji se odnose na uzročni svijet ne namjerava biti potpun. On nije »povijest mišljenja«, već samo neki primjeri različitih pravaca mišljenja koji su doveli do sličnih zaključaka.

U knjizi **»Teozofija ili psihološka religija«** (»Theosophy or Psychological Religion«) **poznati učenjak Max Müller** daje vrlo zanimljivu analizu

mističkih religija i njima srodnih filozofijskih sustava. Posebnu pažnju poklanja Indiji i njezinim učenjima.

»Ono što nigdje ne možemo proučavati osim u Indiji, kaže on, sveobuhvatni je utjecaj što ga religija i filozofija mogu imati na ljudski um. Koliko mi možemo prosuditi, u Indiji široki sloj ljudi, ne samo svećenici, već i plemstvo, čak ne samo muškarci, već i žene, nikada nisu svoj život na zemlji držali nečim zbiljskim. **Ono što je za njih zbiljsko jest nevidljivo**, život koji će doći. **Tema njihovih razgovora, predmet njihova razmišljanja jest ono zbiljsko što jedino daje neku oznaku zbiljnosti tom nezbiljskom pojavnom svijetu. Svakoga za koga se pretpostavilo da je uhvatio novi tračak istine pohodili su i mladi i stari, štovali prinčevi i kraljevi, štoviše, držali su ga uzvišenijim od kraljeva i prinčeva. To je strana života stare Indije koja zaslužuje da je istražimo jer u cijelom svijetu nije bilo ničeg sličnog, čak ni u Grčkoj ili Palestini . . .**

Vrlo dobro znam, kaže Müller, da je nemoguće da čitav narod bude narod filozofa ili metafizičkih sanjara . . . i nikada ne smijemo zaboraviti da su kroz povijest upravo malobrojni, ne većina, utisnuli svoj znak na narod i s pravom ga predstavljaju kao cjelinu. Što znamo o Grčkoj u doba jonskih i elejskih filozofa, osim izreka Sedmorice Mudraca? Što znamo o Židovima iz doba Mojsija osim predaja sačuvanih u Zakonima i u Knjigama Proroka? Upravo proroci, pjesnici, zakonodavci i učitelji, ma koliko malen bio njihov broj, govore u ime naroda i predstavljaju većinu koja stoji iza njih, izražavaju njezine misli i osjećaje.

Istinska indijska filozofija, čak u onom začetnom obliku u kojemu je nalazimo u Upanišadama, posve

je samosvojna. Zapitamo li se u čemu je najviši smisao učenja Upanišada, to možemo izraziti u tri riječi, kako su to izrazili i najveći učitelji Vedanta (Vedanta = **kraj Veda**, pregled i tumačenja Veda) - a to je **Tat tvam asi**.

To znači: **To si ti**.

Riječ **to** u ovoj rečenici označava ono što je nama poznato pod različitim imenima u različitim sustavima drevne filozofije. To je **Zeus** ili **Eis Theos** ili **to on** u Grčkoj; to je ono što **Platon** naziva **Vječnom Idejom**, agnostici **Nespoznatljivošću**, a što ja nazivam **Beskonačnim u prirodi**. To je ono što se u **Indiji** naziva **Brahman**, **najviši izvor svega bitka, moć koja iznjedruje svemir, podržava ga i ponovo ga privlači sebi**.

Ti u toj rečenici jest **beskonačno u čovjeku, duša, sopstvo, bitak iza svakog ljudskog Ega, slobodno svih tjelesnih okova, slobodno strasti, slobodno od svih sklonosti. (Atman)**. Izraz **To si ti** znači: **tvoj Atman, tvoja duša, tvoje sopstvo jest Brahman . . . , ili, drugim riječima, subjekt i objekt svakog bitka i sve spoznaje jedno su i isto**.

To je bit i duh onoga što ja nazivam psihološkom religijom ili teozofijom, kaže Max Müller, vrhunac misli što ga je dosegao ljudski um; to je ono što je na različite načine izraženo u različitim religijama i filozofijskim sustavima, no nigdje nije tako jasno i snažno predočeno kao u drevnim indijskim Upanišadama.«

Max Muller nas upozorava da priznavanje jednakosti pojmova Ti i To nije poetska metafora koja kaže da se ljudska duša oslobodila iz božanske

duše ili je njezin dio. Ne, tu se baš utvrđuje potpuna jednakost onoga što se dugo vremena (pogrešno) odvajalo kao subjekt i objekt svijeta.

»Dok se individualna duša ne oslobodi neznanja ili vjere u dvojnost, ona sebe smatra nečim drugim. Istinsko spoznavanje sebe ili istinska samospoznaja izražava se riječima to si ti ili Ja sam Brahman, jer je priroda Brahme nepromjenljiva vječna spoznaja. Dok ne dosegne taj stupanj, individualna duša okovana je tijelom, osjetilnim organima, čak umom i njegovim različitim funkcijama.

Sopstvo, kaže filozof Vedante, ne može biti različito od Brahmana jer Brahman obuhvaća svu zbilju i ništa što zbiljski postoji ne može biti različito od Brahmana. Zatim, individualna duša ne može se smatrati promijenjenim vidom Brahmana jer se Brahman ne može mijenjati, bilo po sebi, zato što je jedno i savršeno u sebi, niti po bilo čemu izvan sebe (jer ništa ne postoji izvan njega). Tu vidimo kako filozofija Vedanta slijedi isti pravac mišljenja elejskih filozofa u Grčkoj. Ako postoji jedno Beskonačno, govorili su, ne može postojati drugo, jer bi to drugo ograničavalo prvo i činilo ga konačnim. Ili, ako se primijeni na Boga, elejski su filozofi dokazivali: ako je Bog svemoguć i najbolji, on mora biti jedan, jer kad bi bilo dva ili više bogova, on ne bi bio svemoguć i najbolji. Elejski filozofi nastavljali su svoje monističko dokazivanje pokazujući da to Jedno Beskonačno Biće ne može biti djeljivo, dakle, ništa se ne može nazvati njegovim dijelom, jer nema te sile koja bi od njega mogla išta odvojiti. Štoviše, ono ne može imati

dijelova jer ono nema ni početka ni kraja, a svaki dio ima početak i kraj.

Te elejske ideje da postoji i može postojati samo Jedno Apsolutno Biće, beskonačno, nepromjenljivo, kojemu nema sličnoga i koje nema dijelova i trpnji, upravo su ideje koje leže u osnovi Upanišada i potpuno su razrađene u Vedanta-Sutrama.«

»U većini religija staroga svijeta, kaže M. Müller, odnos između duše i Boga prikazivao se kao vraćanje duše Bogu. Čeznja za Bogom, težnja k njemu, tuga za njim poput nostalgije, nalazi izraza u mnogim religijama. No, put do Boga i prijem kojemu se duša može nadati u kući Božjoj vrlo su različito opisani u različitim zemljama i na različitim jezicima . . .

Prema nekim religijskim učiteljima vraćanje duše Bogu moguće je samo poslije smrti

Po drugima je stapanje duše s Bogom moguće u ovom životu . . . Za to blaženstvo potrebna je samo spoznaja, spoznaja o nužnom jedinstvu onoga što je božansko u čovjeku i onoga što je božansko u Bogu. Tu spoznaju Brahmani nazivaju samospoznajom, to jest spoznajom da naše istinsko sopstvo, ako uopće postoji, može biti samo ono sopstvo koje je Sve u Svemu i uz koje nema ničeg drugog.

Ponekad ta pomisao o tijesnoj vezi između ljudske i božanske prirode dolazi iznenada, kao posljedica neobjašnjive slutnje ili samosjećanja. Ponekad, međutim, čini se da snaga logike dovodi ljudski razum do istih rezultata.

Ako je Bog poznat kao Beskonačno u prirodi, a duša kao Beskonačno u čovjeku, iz toga mora slijediti da ne

mogu postojati dva beskonačna. Slični tok razmišljanja prošli su i elejski filozofi. Ako postoji beskonačno, govorili su oni, ono mora biti jedno, **jer kad bi bila dva, ne bi mogli biti beskonačni, već bi bili konačni jedno spram drugoga.** No, ono što postoji beskonačno je i drugog takvog ne može biti. Stoga je ono što postoji jedno.

Ništa ne može biti određenije od elejskog monizma i za njega je nezamislivo prihvatiti da je duša, beskonačno u čovjeku, različito od Boga, beskonačnog u prirodi.

U Indiji . . . zaključak je da su Brahman i Atman (duh) po svojoj prirodi jedno.

Upravo tako su i prvi kršćani, barem oni koji su bili odgojeni u školama neoplatonskih filozofa, imali jasniji pojam o tome da, ako je duša po svojoj prirodi beskonačna i besmrtna, ona ne može biti ništa drugo doli Bog ili od Boga, mora biti Bog i u Bogu. **Sveti Pavao** dao je vlastiti hrabri izraz tom vjerovanju ili spoznaji izrekavši riječi koje su zbunile mnoge teologe:

U Njemu živimo i krećemo se i postojimo.

Da je netko drugi izgovorio te riječi, odmah bi ga se optužilo za panteizam. To, nedvojbeno, i jest panteizam, a ipak izražava glavnu misao kršćanstva. Čovjek kao sin Božji samo je metaforički izraz, no on je prvobitno sadržavao istu ideju . . .

I kada se postavilo pitanje kako su ljudi izgubili svijest o tome da su sinovi Božji, odgovor kršćanstva je: zbog **grijeha**, a Upanišada: zbog **avidyja, neznanja**. To pokazuje sličnost i istovremeno značajnu razliku između te dvije religije. Pitanje kako je **neznanje** ovladalo

ljudskom dušom i navelo je da zamišlja kako može živjeti, ili se kretati, ili imati istinsko postojanje igdje osim u Brahmanu, u indijskoj filozofiji ostaje bez odgovora, kao što kršćanstvo ne daje odgovor na pitanje kako se prvi grijeh pojavio u svijetu . . .

I zapadna i istočna filozofija polaze od zajedničkog ishodišta, upravo iz uvjerenja da je naše obično znanje nepouzđano, ako ne i posve pogrešno. Ta pobuna ljudskog razuma protiv samoga sebe prvi je korak u svoj filozofiji.

Na našim filozofijskom jeziku pitanje možemo postaviti ovako: ***kako je zbiljsko postalo pojavno i kako pojavno ponovo može postati zbiljsko? Drugim riječima, kako se beskonačno pretvorilo u konačno; kako se vječno pretvorilo u vremensko i kako vremensko može ponovo zadobiti svoju vječnu narav? Ili, da se izrazimo običnijim jezikom: kako je stvoren ovaj svijet, i kako on može ponovo biti nestvoren?***

Neznanje ili avidyja uzrok je pojavnog izgleda.

U Upanišadama značenje Brahmana se mijenja. Ponekad je on gotovo objektivni Bog koji postoji odvojeno od svijeta. Zatim vidimo ***Brahmana*** kao bit svih stvari; a duša, znajući da više nije odvojena od te biti naučila je najvišu pouku svoga učenja Vedante: ***tat tvam asi; To si ti***, to jest, Ti koji si se neko vrijeme činio nečim ***samim po sebi***, zapravo nisi ništa odvojeno od božanske bitnosti. Znati Brahman znači biti Brahman . . .

Gotovo istim riječima kao grčki filozofi elejske škole ili njemački mistici 14. stoljeća, vedantisti dokazuju da bi bilo proturječno priznati da postoji išta osim beskonačnog ili Brahmana, koji je Sve u Svemu, te da

stoga ni duša ne može biti ništa različito od njega, nikada ne može tvrditi da odvojeno i neovisno postoji.

Nadalje, budući da Brahman treba pojmiti kao savršeno, pa, prema tome, kao nepromjenljivo, duša se ne može shvaćati kao zbiljska preinaka ili izopačenje Brahmana.

Zatim, ako Brahman nema početka ni svršetka, niti može imati dijelova, onda ni duša ne može biti dio Brahmana, već čitav Brahman mora biti prisutan u svakoj pojedinačnoj duši. To je isto što i Plotinovo učenje, koji je jednako čvrsto vjerovao da je Istinsko Biće u cjelini prisutno u svakom dijelu svemira . . .

Filozofija Vedante ostaje pri temeljnom uvjerenju da su duša i Apsolutno Biće ili Brahman u svojoj biti jedno...

Osnovno načelo filozofije Vedante jest da u zbilji ne postoji i ne može postojati ništa osim Brahmana, da je Brahman sve...

U Indiji, kao i svagdje, čovjek najprije zamišlja da je on u svom individualnom, tjelesnom i duhovnom značaju nešto što postoji i da svi predmeti vanjskoga svijeta također postoje kao predmeti. Idealistička filozofija je poljuljala tu kao svijet staru predrasudu, u Indiji temeljitije no igdje.

Neznanje (koje stvara podjelu između pojedinačne duše i Brahmana) može se otkloniti samo znanjem, a to znanje ili vidya, koje Vedanta pruža, pokazuje da je svo naše obično znanje jednostavno posljedica neukosti ili neznanja, da je ono nepouzđano, lažno i prolazno ili, kako to mi možemo izraziti, ono je pojavno, relativno i uvjetno. Istinito znanje ili potpuni uvid ne može se postići osjetilnom zamjedbom ili zaključivanjem. Prema ortodoksnim vedantistima samo Sruti ili otkrivenje

može dati to znanje i ukloniti to neznanje svojstveno ljudskoj prirodi.

O Višem Brahmanu se ništa ne može reći osim da on jest, i da s našeg neznanja izgleda kao da je ovo ili ono.

Kad su jednog velikog indijskog mudraca zapitali da opiše Brahman, on je samo šutio. To je bio njegov odgovor.

Kad se kaže da Brahman jest, to istovremeno znači da Brahman nije; to znači da Brahman nije ništa od onoga što se pretpostavlja da postoji u našim osjetilnim zamjedbama.

»Mi ne možemo, kaže Müller, odreći metafizičku smjelost i logičku dosljednost te filozofije. Ako je Brahman Sve u Svemu, Jedan bez ičega drugoga, onda se ni za što što postoji ne može reći da nije Brahman. Nema mjesta za išta izvan Beskonačnog i Sveopćeg, nema mjesta za dva beskonačna, za beskonačno u prirodi i beskonačno u čovjeku. Postoji i može postojati samo jedno Beskonačno, jedan Brahman, To je početak i kraj Vedante.«

Često se kao najkraći sažetak Vedante navode dva retka Sankara, tumača Vedante.

Brahman je istinit, svijet je lažan. Duša je Brahman i ništa drugo.

To je doista savršeni sažetak. To znači: ono što istinito i zbiljski postoji jest Brahman, jedno Apsolutno Biće; svijet je lažan, ili točnije, nije ono što se nama čini da on jest, odnosno sve što se nama ukazuje preko naših osjetila pojavno je i relativno, i ne može biti ništa drugo. ***Duša svakog čovjeka zapravo nije ništa drugo doli Brahman.***

Što se tiče postanka svijeta, dva znamenita tumača Vedante, Sankara i Ramanuga se razlikuju - Ramanuga zagovara teoriju evolucije, Sankara teoriju iluzije...

Valja istaknuti da Vedantisti ne idu tako daleko kao neki budistički filozofi koji smatraju da je pojavni svijet jednostavno ništa. Njihov je svijet zbiljski, samo nije ono što se čini da jest. Sankara pojavnom svijetu pripisuje zbiljnost dostatnu za sve praktične svrhe, dostatnu da odredi naš praktični život, naše moralne obveze.

Postoji koprena. Ali filozofija Vedante nas uči da vječno svjetlo iza te zavjese može biti više ili manje jasno vidljivo uz pomoć filozofijske spoznaje. Može ga se zamijetiti jer ono zapravo uvijek jest.

Premda posve različitim putovima, Vedantisti zapravo dolaze do istog zaključka do kojeg je došao i Kant i moderni filozofi, koji su, zajedno s Kantom, mnijenja da »nam naše iskustvo pokazuje samo one strane Apsoluta koje se javljaju u uvjetima naše svijesti«. Ti uvjeti ili ograničenja ljudske svijesti u Indiji se nazivaju *avidya*, a njihova posljedica je *maya*, iluzorni svijet.

Može se činiti čudnim da su tako zaključci filozofije Kanta i njegovih sljedbenika u raznim oblicima anticipirani u Upanišadama i u Vedanta-filozofiji drevne Indije.

U poglavljima **o Logosu i o Kršćanskoj teozofiji** Max Müller kaže da je religija most između Vidljivog i Nevidljivog, između Konačnog i Beskonačnog.

»Zaista se može reći da su svi utemeljitelji svjetskih religija bili graditelji mostova. Netom je priznato

postojanje Nadzemaljskog, Neba iznad zemlje, Sila iznad nas, otvorili su se ponori između zemaljskog i nebeskog, materijalnog i duhovnog, fenomenalnog i noumenalnog, vidljivog i nevidljivog svijeta i glavni je cilj svake religije ujediniti ta dva svijeta svodovima nade i straha ili željeznim lancima logičkih silogizama.« .

silogizam – logički zaključak koji se izvodi iz dviju ili više pretpostavki

Ideja ***Logosa*** predstavljala je upravo taj most. Poprimala je najrazličitije oblike izražavajući ***pravu božansku misao***, a zatim se personificirala i pretvorila u ***Sina Božjega*** utjelovljena na zemlji. Osim toga oko te ideje skupljali su se mitološki elementi starih religija.

Od suvremenih mislilaca, idejama Max Müllerove teozofije najbliži je poznati psiholog, nedavno preminuli prof. W. James.

U posljednjem poglavlju svoje knjige ***»Raznolikosti religioznog iskustva«*** prof. James kaže:

»Bogovi i vjerska učenja različitih religija zaista su međusobno proturječni, no postoji istovrsna pojava, svojstvena svim religijama - ***[to je izbavljenje duše.]*** Čovjek postaje svjestan da je njegov viši dio srodan i povezan ***s nečim višim*** što mu je po značajkama zajedničko, a što je djelatno u svijetu izvan njega, i sa čime on može biti u djelatnom dodiru, te se na neki način izbaviti i spasiti kad svo njegovo niže biće propadne...

Što je objektivna istina sadržaja religioznog iskustva?... Je li to ***»nešto više«*** tek proizvod naše uobrazilje ili zbiljski postoji? Ako zbiljski postoji, u kakvom obliku ? . . . U kakvom obliku moramo pojmiti to »jedinstvo« s njime, u zbiljnost kojega su religiozni duhovi tako uvjereni?

Različite teologije teorijski djeluju upravo odgovarajući na ta pitanja, i u tim odgovorima moraju na vidjelo doći razlike među njima. Sve one slažu se da to **«nešto više»** uistinu postoji; premda neke od njih drže da ono postoji u obličju kakva osobnog boga ili bogova, a druge se zadovoljavaju time da ga poimaju kao tok idealne težnje . . . Neslaganje svih tih učenja najupadljivije se otkriva u tumačenju iskustva »jedinstva«. Teizam i panteizam, priroda i drugo rođenje, spasenje i karma, besmrtnost i reinkarnacija . . . pružaju materijal za beskonačne sporove o tom pitanju.

Mišljenja sam (kaže prof. James) da nepristrana religijska znanost iz nesuglasica tih sporova može izdvojiti zajedničku jezgru učenja, koju može formulirati tako da joj prirodne znanosti ne moraju proturječiti. To (religijska znanost) može prihvatiti kao vlastitu pomirbenu pretpostavku i preporučiti sveopćem vjerovanju.

Predložio bih, kao pretpostavku, da što god bilo na svojoj nadzemaljskoj strani, to »nešto« sa čime se mi u našem religioznom iskustvu osjećamo povezani, na svojoj ovozemaljskoj strani jest podsvjesni nastavak našeg svjesnog života . . .

Svjesna osoba dio je šireg sopstva . . .

Krajnje granice našeg bića uranjaju, kako mi se čini, u neku posve drugu dimenziju postojanja no što je to osjetilni i »pojmljivi« svijet. Nazvali to mističnim ili nadnaravnim područjem, ili kako hoćete . . . , mi pripadamo tom području mnogo više i mnogo dublje negoli vidljivome svijetu, jer mi najviše i najintimnije pripadamo onome svijetu kojemu pripadaju naši ideali... Sjedinjavanje s tim

nevidljivim svijetom zbiljski je proces sa zbiljskim rezultatima.

Sve korijene religioznog života i njegovo središte moramo tražiti u mističkim stanjima svijesti,« kaže prof. James.

Što je misticizam?

Vraćajući se na terminologiju utvrđenu u prethodnim poglavljima možemo reći da je mistično stanje svijesti spoznaja u uvjetima proširene svijesti.

Znanstvena psihologija donedavno nije priznavala zbiljnost mističkog iskustva i sva mistička stanja smatrala je ***patološkim***, bolesnim stanjima obične svijesti. Većina pozitivističkih psihologa još uvijek je tog mnijenja i trpa zajedno zbiljska mistička stanja, pseudomističke nastranosti običnog stanja i čisto psihopatska stanja.

To, dakako, ne može pridonijeti pravilnom razumijevanju pitanja. Stoga, prije no što pođemo dalje, moramo utvrditi način na koji možemo raspoznati zbiljska mistička stanja.

Prof. James daje neka mjerila za raspoznavanje mističkih stanja: neizrazivost riječima, intuitivnost, prisilnost itd. No, on ističe da sve te oznake pripadaju i ***običnim emocionalnim stanjima*** i ne određuje točno u čemu je razlika između mističkih stanja i emocionalnih, koja su im zaopravo po naravi bliska.

Ako mistička stanja shvatimo kao spoznaju s proširenom sviješću, možemo dati posve određena mjerila za njihovo raspoznavanje i odvajanje od ukupne mase psihičkog iskustva.

1. Mistička stanja daju **spoznaju** koju ništa drugo ne može dati.
2. Mistička stanja daju spoznaju **noumenalnog svijeta** sa svim njegovim obilježjima.
3. Mistička stanja ljudi iz različitih stoljeća i raznih naroda otkrivaju začudnu sličnost, a ponekad i potpunu istovjetnost.
4. Rezultati mističkog iskustva **posve su nelogični** s našeg uobičajenog gledišta. Oni su **meta-logični**. To jest, na njih je potpuno primjenljiv Tertium Organum, **koji i jest ključ za mističko iskustvo**.

Posebno je važno ovo posljednje - zbog **nelogičnosti** podataka mističkog iskustva znanost ih ne priznaje. Mi smo utvrdili da je **nelogičnost s našeg gledišta nužna** za spoznavanje istine ili noumenalnog svijeta. To ne znači da je sve što je nelogično istinito ili zbiljsko svijetu, ali u svakom slučaju znači da je sve istinito i zbiljsko s našeg gledišta **nelogično**.

Utvrdili smo činjenicu da se s našom logikom nemoguće približiti istini i da postoji mogućnost **novog oruđa mišljenja** uz pomoć kojega možemo proniknuti u dosad nedostupna područja.

Svijest o prijekoj potrebi takvog oruđa mišljenja nedvojbeno je odavno postojala, jer, **što je zapravo formula Tat tvam asi, ako ne temeljni aksiom transcendentale logike**.

To si ti znači: **ti si ti i ne ti** i odgovara metalogičkoj formuli **A je i A i ne-A**.

Ako s tog gledišta ispitamo stare spise, shvatit ćemo da su njihovi autori tražili **novu logiku** i nisu se

zadovoljavali **logikom stvari** pojavnog svijeta. Shvatit ćemo **prividnu nelogičnost** starih filozofijskih sustava za koje se činilo da su za sebe izgradili **idealni** svijet namjesto jedinog postojećeg. **Upravo u tom izgrađivanju idealnog svijeta vrlo često se i kriju sustavi više logike.**

Jedan od takvih **nerazumljivih** pokušaja da se izgradi sustav metalogike i dade točno oruđe mišljenja što prodire preko granica vidljivoga svijeta jest Plotinova rasprava »O ljepoti«.

Opisujući **nebo i bogove** Plotin kaže:

»Jer bogovi su uzvišeni i lijepi, i »njihova ljepota je neizmijerna«; no, šta je to čime su takvi? To je um, i to što je u njima um djelotvorniji (nego naš) koji se da vidjeti. Svakako (nisu lijepi) zato što su im tijela lijepa. Jer, i oni koji imaju tijela nisu po tome bogovi već također po umu. Sigurno, bogovi su lijepi *kao bogovi*. Nije točno da su oni nekad nerazboriti; uvijek su razboriti u mirnom, postojanom i čistom umu, vide sve i spoznaju (stvari) koje nisu ljudske već njihove vlastite, božanske, i sve ono što um gleda. Oni bogovi koji su na nebu uvijek promatraju ali kao izdaleka, sve što je na onom nebu zato što svojim glavama nadmašuju (ovo nebo). A bogovi koji su na onom nebu, kojima je stan na njemu i u njemu, stanuju na čitavom nebu tamo - jer, tamo je sve nebo: i zemlja, i more, i životinje, i biljke, i ljudi, sve je nebesko na tom nebu - ne potcjenjuju ljude niti išta drugo što je tamo, jer tamo je, prolaze čitavom onom oblašću i onim krajem odmarajući se.

Tamo se «lako živi», a istina je njima i roditeljka i hraniteljka i bivstvo i hrana. Oni gledaju sve (ta panta), ne ono «čemu pripada postajanje» već ono (čemu pripada) bivstvo, i (gledaju) sebe same u drugima, jer tamo je sve prozirno i ništa nije mračno ili suprotno;

svaki (bog) je jasan svakom (bogu) u svojoj unutrašnjosti i u potpunosti, jer svjetlost je svjetlosti (prozirna). I svaki od njih posjeduje sve u samom sebi ali opet gleda sve u drugom tako da je svuda sve i sve je sve, i svako pojedino je sve, i sjaj je beskrajan. Svaki pojedini od njih je velik pošto je veliko i ono što je malo. Sunce je tamo sve zvijezde (zajedno), a svaka pojedinačna zvijezda je, opet, i Sunce i sve zvijezde. Mada se u svakom pojedinom nešto drugo ističe, pokazuje (emphainei) ono i sve. I kretanje je tamo čisto, jer ono što pokreće nije drugo (kretanju) pa ga ne remeti. Također, mirovanje nije prekidano kretanjem zato što se ne miješa s nepostojanim. I lijepo je lijepo jer nije u nečem što nije lijepo. Nijedan od njih nije na nečem tuđem kao što je to Zemlja, već je ono samo što svaki kao takav jeste svakome od njih ono u čemu je, te kako svaki od njih ide ka onom Gore sa njim ide i to odakle je; nije on sam jedno, a njegovo mjesto (khbra) drugo. Jer, njegov osnov (to hypokeimenon) je um i on je sam um. (...) Ondje je pojedinačno uvijek iz cjeline i istovremeno je i pojedinačno i cjelina. Zamišlja se jedan dio ali u njemu se s jasnoćom dohvaća čitavo viđenje. (...) Tamošnje promatranje ne poznaje umor niti postoji ispunjenje koje bi donjelo prestanak (promatranja) jer nije postojala ni praznina da bi se svrsi udovoljilo ispunjenjem. Tu ne postoje takve razlike da bi jednom zbog onoga što je u njemu ono što je u drugom bilo mrsko. Ono što je tamo jeste bez prekida. No, postoji i ono što nije ispunjeno zato što ono što ispunjava ne prezire stvaranje ispunjenja. Jer, gledajući sve se jasnije gleda, i kad se vidi vlastita beskrajnost i (beskrajnost) onog što se gleda tada se slijedi vlastita priroda. (. . .) Ovaj život je mudrost i to mudrost koja nije stečena promišljanjem (logismois) jer je oduvijek bila cijela i ništa joj nije nedostajalo da bi

joj bilo potrebno istraživanje; to je prvobitna (mudrost) koja ne potiče iz neke druge.«

Plotinu je neobično blizak **Jakob Böhme**, postolar iz njemačkog grada Görlitza s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća, koji je ostavio niz značajnih knjiga.

Prvo njegovo »prosvjetljenje« dogodilo se 1600. godine kada mu je bilo 25 godina.

»Jednom dok je sjedio u svojoj sobi **bacio je pogled na kositreni pladanj u kojemu se odražavalo sunčevo svjetlo s tako neobičnim sjajem da je zapao u unutrašnju ekstazu** i činilo mu se da odsad može vidjeti počela i najdublje temelje stvari. Pomislio je da je to samo uobrazilja i da je se oslobodi izašao je na zrak. No opazio je da i tamo njegov pogled prodire u samu jezgru stvari, čak i trava i biljaka, i da se zapravo priroda usklađuje s onim što je on iznutra vidio. O tome nikome nije pričao, već je u tišini slavio i hvalio Boga...

Od tog prvog »prosvjetljenja«, kaže Böhmeov biograf, naučio je prepoznavati unutrašnji temelj prirode i stekao je sposobnost da očima duše vidi u samu srž svih stvari, a ta mu je sposobnost ostala i u normalnom stanju.

Iste 1600. godine ponovo je bio obavijen božanskim svjetlom i ispunjen nebeskom spoznajom. Prolazeći zelenim poljima nedaleko Görlitza sjeo je i promatrao poljsku travu i biljke u svojem unutrašnjem svjetlu, sagledao je njihovu bit, upotrebu i svojstva, što mu je bilo otkriveno njihovim **obrisima, likovima i znakovima**. Na sličan način sagledao je sve stvorenje i na temelju tog otkrivenja napisao je potom svoju knjigu **De Signatura Rerum**. U otkrivanju tih tajni pred njegovim razumom doživio je veliku radost, no, po povratku kući nikome ništa nije rekao o neobičnim

stvarima što su mu se dogodile i živio je u miru i tišini do 1610. godine, kada je, ponovo **obuzet svjetlom**, napisao svoju prvu knjigu **»Zora ili jutarnje rumenilo«**. Knjigu nije kanio objaviti, već ju je napisao za sjećanje, da tajne koje se njemu otkrivaju ne prođu kroz njega bez traga, poput vodene bujice.

Prvo prosvjetljenje 1600. godine nije bilo potpuno, no 1610. godine doživio je drugo čudnovato unutrašnje iskustvo. Sve što je ranije vidio kaotično, nepovezano, u odvojenim blijeskovima, ukazalo mu se kao povezana cjelina i u određenijim obrisima.

Sve što je u prethodnim viđenjima izgledalo kaotično i raznovrsno, u trećem je »prosvjetljenju« prepoznao kao jedinstvo, kao **harfu** s mnogo struna **od kojih je svaka struna posebni instrument, a sve zajedno su samo jedna harfa**. Tada je spoznao božanski red u prirodi i uočio kako iz drva života niču grane i izbacuju listove, cvjetove i plodove, tada je osjetio potrebu da napiše sve što je vidio i da napisano sačuva.«

O tom konačnom i potpunom prosvjetljenju on sam ovako priča:

»Preda mnom su se otvorile dveri i za četvrt sata sam vidio i spoznao više negoli da sam mnoge godine proveo na sveučilištu, čemu sam se neobično radovao i Bogu hvalio. Jer sam vidio i spoznao biće svih bića, izlazak i zalazak i vječno rađanje Svetog Trojstva, podrijetlo i izvorište svijeta i svih stvorova božanske mudrosti . . . Vidio sam i spoznao svu stvaralačku bit, u dobru i u zlu i postanak i postojanje dobra i zla; vidio sam i spoznao kako rađa plodna utroba vječnosti. I ne samo da sam se čudio, već i izuzetno radovao svemu tome.«

Opisujući »prosvjetljenje« Böhme u jednom od svojih radova piše:

»Iznenada . . . moj duh se probio . . . do najdubljeg unutrašnjeg postanka Božjeg stvaranja. Preplavila me ljubav zagrljajem kakvim nježno zaljubljena nevjesta gri svoga dragoga. No, veličinu ushita duha ne mogu ni izreći ni opisati. To se ni sa čim ne može usporediti, osim sa životom začetim u smrti - i to je nalik uskrsnuću iz mrtvih. U tom svjetlu moj duh je odjednom vidio kroz sve i proniknuo u sva stvorenja, čak i u trave i lišće, i u njima spoznao Boga, tko je on, kakav je i što je njegova volja. Iznenada, u tom svjetlu moja je volja snažnim poticajem bila upućena na to da opiše biće Boga. No, kako nisam mogao odmah shvatiti najdublje postanje Boga u njegovoj biti i pojmiti ga svojim razumom, prošlo je dvanaest godina prije no što mi je bilo dano jasno razumijevanje toga. Bio sam poput mladog stabla posađenog u zemlju koje je u početku mlado i nježno i raduje oko rastući . . . No ono ne donosi odmah plodove; premda cvate, plodovi otpadaju; i mnogo će ga studenih vjetrova povijati, i mnogo će snijega i mraza pasti na nj prije no što počne rasti i davati plodove.«

Böhmeove knjige pune su divljenja prema tajnama koje su mu se razotkrile.

»Bio sam budalast kad se radilo o skrivenim tajnama (piše on) kao najsiromašniji umom; no **moja me djeвица divote Božje** poučila da moram pisati o njegovim čudesima, premda je moj pravi cilj pisati ovo kao podsjetnik za sebe...

Ne znam ja, ja koji jesam (kaže on) te stvari: zna ih Bog koji je u meni. Ako želite vidjeti vlastito sopstvo i vanjski svijet, i ono što se u njemu događa, shvatit ćete da ste, s obzirom na svoje vanjsko biće, upravo vi taj vanjski svijet.«

Izvanredni su njegovi »Dijalozi između Učenika i njegova Učitelja« (Pod učenikom i učiteljem valja razumjeti nižu i višu svijest u čovjeku).

Učenik zapita učitelja:

- Kako mogu postići natčulni život da bih mogao vidjeti Boga i čuti ga kako govori?

Učitelj mu odgovori:

- Kada budeš u stanju barem na trenutak ući u ONO gdje ne boravi ni jedno stvorenje, čut ćeš Boga.

Učenik - Je li to blizu ili daleko?

Učitelj - To je u **tebi** i ako možeš privremeno zaustaviti sve svoje misli i želje, čut ćeš neizrecive riječi Božje.

Učenik - Kako mogu čuti riječ Božju kad ne mislim i ne želim?

Učitelj - Kada ne budeš mislio o sebi ni želio za sebe, kada tvoj razum i tvoja volja postanu spokojni i podložni izrazu Vječne Riječi i Duha i kada tvoja duša raširi krila i uzdigne se iznad onoga što je vremensko, kada svetim odvajanjem od tvarnog svijeta zauzdaš maštu i vanjske osjete, tada će se Vječni Sluh, Vid i Govor **objaviti** u tebi i Bog će kroz tebe čuti i vidjeti, jer ćeš otad ti biti organ **njegova** Duha i Bog će govoriti u **Tebi** i šaptat će Tvojemu duhu, a tvoj će duh čuti njegov glas. Stoga si blažen ako se možeš uzdržati od mišljenja o sebi i želja za sebe i ako možeš zaustaviti kotač svoje mašte i osjeta. **Jer zapravo ništa doli Tvoj vlastiti sluh i želja nije ti zapreka da vidiš i čuješ Boga . . .**

Učenik - Mili učitelju, ne mogu više izdržati da me išta odvraća. Kako mogu naći najkraći put do Boga?

Učitelj - Onim putem pođi koji je teži; ono što svijet odbaci ti uzmi, ono što svijet radi, ti ne radi. U svim stvarima idi protivno svijetu. Tako ćeš najkraćim putem stići do onoga čemu težiš.

Učenik - Kako da postignem jedinstvo volje i kako da dođem do Jedinstva Viđenja?

Učitelj - Slušaj što kažem. Desno Oko gleda ispred tebe, u Vječnost. Lijevo Oko gleda iza tebe, u Vrijeme. Ako sebi dopustiš da uvijek gledaš Prirodu i Stvari Vremena, nikada nećeš moći dostići Jedinstvo koje želiš. Zapamti to i pazi. Ne dozvoli svome razumu da uđe u ono što je izvan tebe i da se puni onim što je izvan tebe i ne gledaj sebe unatrag ... Ne dopusti svome Lijevom Oku da te obmanjuje pokazujući ti stalno jednu sliku za drugom i budeći u tebi pohlepu za posjedovanjem, već pusti da tvoje Desno Oko upravlja lijevim . . . Tek kada Oko Vremena potčiniš Oku Vječnosti . . . i kada se kroz Svjetlo Boga spustiš u Svjetlo Prirode... postići ćeš Jedinstvo Viđenja i Jedinstvo Volje.

U Trećem dijalogu između učenika Juniusa i učitelja Theophorusa riječ je o nebu i paklu.

Učenik zapita Učitelja:

- *Kamo odlazi duša kad tijelo umre?* Učitelj mu odgovori:

- Ne mora nikamo otići.

- *Kako ne mora, zapita Junius, zar duša poslije smrti ne mora napustiti tijelo i otići u raj ili u pakao?*

- *Ona ne mora nikamo odlaziti, odgovori Theophorus. Pisano je da duša u sebi nosi i Raj i Pakao . . . Ono što se od to dvoje, Raj ili Pakao, pokaže u njoj, tamo će se i nalaziti.*«

Navedeni odlomci su dostatni da pokažu osebnost pisanja neukog postolara iz zabitnog gradića u Njemačkoj XVI i XVII. stoljeća. ***Böhme je izuzetan upravo po jasno izraženoj intelektualnosti svojih***

»shvaćanja«, premda je u njima vrlo naglašen i moralni element.

U svojim knjigama **Raznolikosti religioznog iskustva** prof. James se s velikom pažnjom zadržava na kršćanskom misticizmu, koji je mnogo pridonio uspostavljanju **spoznajne** strane mistike.

Poslužit ću se njegovim opisom mističkih iskustava nekih kršćanskih svetaca.

»Sveti Ignacije uspovjedio je jednom ocu Laynezu da mu je samo jedan sat meditacije u Manfesi otkrio više istine o nebeskim stvarima, no sva učenja svih učenih ljudi zajedno . . . Za jedan dan proveden u molitvi na stepenicama Kora dominikanske crkve, jasno je shvatio nacrt božanske mudrosti u stvaranju svijeta. Drugom zgodom za vrijeme procesije, njegov je duh bio zanesen u Bogu i bilo mu je dano da vidi **u liku, dostupnom slabom shvaćanju žitelja zemlje**, duboku tajnu biti Svetog Trojstva. To je viđenje ispunilo njegovo srce takvom milinom, da mu je sam spomen na njega izmamljivao obilate suze.«

Slično se dogodilo Svetoj Terezi:

»Jednom, za vrijeme molitve, bilo mi je dano da zamijetim kako su sve stvari viđene i sadržane u Bogu. Nisam ih **mogla zamijetiti** u njihovom vlastitom obliku, no ipak je moje viđenje bilo izuzetno jasno i ostalo je živo urezano u mojoj duši. To je jedan od najvećih znakova milosti koju mi je Bog podario. Viđenje je bilo toliko istančano i nježno da ga nije moguće opisati.«

Dalje priča da je Stvoritelj velik i neobično bistar briljant u kojemu se svaki naš postupak odražava na takav način da sva njegova grešnost postaje očita kao nikad prije.

»Gospod mi je dao da razumijem (kaže ona na drugom mjestu) kako Bog može biti u tri osobe. Pokazao mi je to

tako jasno da sam bila začuđena i utješena. I sada, kad mislim o Svetom Trojstvu ili kad čujem da se o njemu govori, razumijem kako tri Osobe čine samo jednoga Boga i pritom osjećam neizrecivo blaženstvo.«

Profesor James ističe da je kršćanski misticizam vrlo blizak Upanišadama i Vedanti. Vrelo kršćanskog misticizma, Dionizije Areopagit, samo niječno opisuje apsolutnu istinu.

»Uzrok svih stvari nije ni duša ni um; niti on ima mašte, mišljenja, razbora ili poimanja, nije ni razum ni umnost; niti je on govor ni misao. On nije broj, nije stupanj, ni veličina, ni malenost, ni jednakost ni nejednakost, ni sličnost ni različitost. On ne stoji, ne kreće se, ne miruje . . . Nije bit, nije vječnost niti vrijeme. Njemu ne pripada umski dodir. On nije znanje, ni istina. Čak nije ni kraljevstvo, ni mudrost . . . ni jedno, ni jedinstvo; nije božanstvo, nije dobrota, čak niti duh kako ga mi znamo... «

Djela mistika pravoslavne crkve sabrana su u zbornicima ***Philokalia***, koji se sastoje od pet teško čitljivih obimnih tomova. Uzet ću nekoliko primjera dubokog i suptilnog misticizma iz knjige ***Nadsvijest i putovi za njezino dostizanje M. V. Lodizhenskog***, koji je posebno proučavao *Philokaliju* i tamo našao izvrsne primjere filozofijskog mišljenja.

»Zamisli krug (kaže Avva Dorotheus - VII. stoljeće), u sredini zamisli središte kruga i polumjere ili zrake što izlaze iz središta. Što se polumjeri više udaljavaju od središta, to se više razilaze i udaljavaju jedan od

drugoga; i obrnuto, što su bliže središtu, to se više približavaju. Sada zamislite da taj krug predstavlja svijet, središte kruga Boga, a pravci (polumjeri) što se šire iz središta prema obodnici ili koji idu od obodnice prema središtu da su staze ljudskih života. Tako i ovdje, što više sveci prodiru u krug prema središtu, u želji da se približe Bogu, to bliže, ovisno o dubini prodora, prilaze Bogu i jedan drugome... Isto se događa udaljavanjem od središta. Što se više udaljuju od Boga. .. to se više u istoj mjeri udaljuju i jedan od drugoga, a što se više udaljuju i jedan od drugoga, to se više udaljuju od Boga. ***Takva je i priroda ljubavi: u onoj mjeri u kojoj smo udaljeni od Boga, i ne volimo ga, toliko smo svaki pojedinačno, daleko od svoga blišnjega. Ali ako volimo Boga, tada onoliko koliko se Bogu približavamo u ljubavi prema Njemu, toliko se u ljubavi sjedinjujemo s blišnjima, a onoliko koliko smo sjedinjeni s blišnjima, toliko se sjedinjujemo i s Bogom.***» (Nadsvijest, str.266; *Philokalia*, tom II, str.617.)

(Autor *Nadsvijesti* M. V. Lodizhensky pričao mi je da je u ljeto 1910. posjetio L. N. Tolstoja u Jasnoj Poljani i tada razgovarao s njim o misticima i o ***Philokaliji***. L. N. Tolstoj je u početku bio vrlo skeptičan prema mistici no kada mu je M. V. Lodizhensky pročitao ovaj odlomak iz *Ave Dorotheusa* o krugu, L. N. Tolstoj se oduševio, otrčao u drugu sobu i donio pismo u kojemu je bio nacrtan trokut. Pokazalo se da je on posve neovisno gotovo shvatio misao *Avve Dorotheusa* i nekome napisao da je Bog vrh trokuta, a ljudi točke u kutovima; zbližavajući se međusobno, oni se približavaju Bogu, a kad su Bogu blizu, blizu su i jedni drugima. Poslije nekoliko dana Tolstoj je dojahao u Tulu, gdje je živio

Lodizhensky, i čitao razne dijelove **Philokalije**, žaleći što ranije nije znao za te knjige.

»Poslušaj sada; (kaže Sv. Isaak Sirijac - VI. stoljeće) kako čovjek postaje boljim, dobiva ono što pripada duhu, a u svom životu postaje srodan nevidljivim silama. Kada se pogled uzdigne iznad zemaljskih stvari i briga o ovozemaljskim djelima i kada počne iskušavati svoje misli na onome što je unutrašnje, skriveno od očiju, kada se vine u visine, vođen vjerom u vlastitu skrb za budući život, žudnjom za onim što nam je obećano i svojom potragom za skrivenim tajnama, tada sama vjera razara to znanje i preobražava se. Tako se znanje ponovo rađa postajući posve spoznaja duha. Tek tada ona može uzlijetati u područja bestjelesnih duhova, tada može dodirnuti dubine nedodirljivog mora, predočavajući u duhu čudesna božanska djela koja vladaju prirodom mišljenja i osjećanja živih bića; i može tražiti duhovne tajne razumljive i jednostavnom i istančanom umu. Tada su unutrašnji osjeti potaknuti na duhovna djela, onako kako će to biti u besmrtnom i neuništivom životu, jer je i na ovome svijetu doživjela, tako reći tajno, neku vrstu duhovnog uskrsnuća kao istinski zalog općeg uskrsnuća.« (*Nadsvijest*, str. 370; *Philokalia*, tom II, str. 658).

»Kada milost Duha Svetoga (kaže Maksim Kapsokalivit) obasja čovjeka, ona mu ne objelodanjuje obične stvari ovog osjetilnog svijeta, već ga navodi da vidi stvari koje nikad dotad nije vidio niti mogao zamisliti. Tada svijest takvog čovjeka saznaje od Duha Svetoga uzvišene i skrivene tajne koje, prema božanskom Pavlu, ***ljudsko oko ne vidje i uho ne ču, i u srce čovjeku ne dođe bez pomoći*** (1 Korinćanima 2:9). A da bi mogao

razumjeti kako ih naš um vidi, razmisli o ovome što ću ti reći. Kad je vosak daleko od vatre, on je tvrd pa njime možemo rukovati i držati ga u rukama. No, čim ga bacimo u vatru, vosak se odmah rastopi, zapali i izgori. Tako sve postaje svjetlost i završava sred plamena. Isti je i ljudski um: kada stoji sam za sebe, nepovezan s Bogom, on sve oko sebe shvaća na uobičajeni način, ovisno o vlastitoj moći. No, približi li se Božanskoj vatri i Duhu Svetome, Božanska ga vatra obuhvaća i sav se pretvara u svjetlost i izgarajući u plamenu Duha Svetoga širi se u Božansku misao. Tada mu je, sred Božanske vatre, nemoguće razmišljati o vlastitim djelima i žudnjama. (*Nadsvijest*, str. 370; *Philokalia*, tom V, str. 475).

Sv. Bazilije Veliki rekao je o Božanskom otkrivenju:

»Posve je neizrecivo i neopisivo na munju nalik isijavanje Božanske ljepote; riječju se ne da izreći, uhom se ne da čuti. Imenujemo li blještavilo dana, svjetlost mjeseca ili sjaj sunca - ništa od toga nije vrijedno usporedbe sa sjajem istinskog svjetla i u usporedbi s njom udaljenije je od svjetlosti više no što je najcrnja noć ili najstrašnija tama daleko od blještavog podneva. Kad je ta ljepota, nevidljiva tjelesnome oku i pojmljiva samo dušom i mišlju, obasjala neke svece, probovši ih nepodnošljivom žudnjom za vizijom Božanske ljepote koja će trajati vječno, odbio ih je sadašnji život i oni su ga podnosili poput teških okova.« (*Nadsvijest*, str. 372, *Philokalia*, tom V).

»Čudnu stvar reći ću ti sada (kaže Sv. Theognis) nemoj se iznenaditi. Skriveno je otajstvo između Boga i duše. Zbiva se onima koji su dostigli vrhunac savršene čistoće ljubavi i vjere, kada se čovjek, potpuno preobražen,

neprestano sjedinjuje s Bogom, kao njegovo vlastito biće, molitvom i razmišljanjem.« (*Nadsvijest*, str. 381; *Philokalia*, tom III, str. 396).

Vrlo su zanimljivi neki odlomci iz djela **Klementa Aleksandrijskog (II. stoljeće)**. (Navedeni odlomci uzeti su iz engleske knjižice **Extracts** from the Writings of Clement of Alexandria, The Theosophical Society, 1905).

»Čini se da slikarija obuhvaća sve što je pogledu dostupno u prikazanim prizorima. No, ona daje lažni opis prizora, u skladu s pravilima umjetnosti i služeći se znakovima koji proizlaze iz specifične sposobnosti viđenja. Na taj način više i niže točke u pogledu, kao i točke između njih, ostaju sačuvane. Time se postiže da se neki predmeti nalaze u prvom planu, drugi u pozadini, a treći sa strane, i to na ravnoj glatkoj površini. Baš tako i filozofi preslikavaju istinu kao i slikari.«

Tu Klement Aleksandrijski ukazuje na vrlo važnu stranu istine, naime, on ukazuje na nemogućnost da se istina izrazi riječima i na uvjetnost svih filozofijskih sustava i formulacija. Njegova je ideja da je dijalektička istina prikazana samo u perspektivi, to jest neizbježno u iskrivljenom obliku.

Koliko bi se vremena i truda uštedjelo, koliko bi se nepotrebnih muka prištedjelo čovječanstvu kad bi ono bilo u stanju shvatiti jednostavnu činjenicu da se **istina ne može izraziti našim jezikom**. Tada bi ljudi prestali misliti da oni posjeduju istinu, prestali bi prisiljavati druge narode da po svaku cijenu prihvate **njihovu istinu**, mislili bi na to da drugi mogu prilaziti istini **s druge strane**, baš kao što joj oni prilaze sa svoje. Koliko rasprava, koliko religioznih sukoba, koliko bi nasilja nad

mišlju drugoga postalo nepotrebno i nemoguće kad bi ljudi shvatili da ***nitko ne posjeduje istinu, a da je svi traže, svatko na svoj način.***

Vrlo su zanimljive ***ideje Klementa Aleksandrijskog o Bogu i bliske su idejama Vedanta, a posebno idejama kineskih filozofa.***

»Rasprave o Bogu najteže je voditi, jer je teško iznaći prapočelo svega, ono apsolutno prvo i najstarije počelo koje je uzrok svih stvari što postoje i što su postojale, i teško ga je izložiti. Jer, kako izraziti ono što nema ni roda, ni razlikovnosti, ni vrste, ni posebnosti, ni broja; ono što nije događaj niti ono čemu se događaj može zbiti? Nitko Ga ne može točno izraziti u cjelini. Jer On je sa svoje veličine Sve i Otac je svemira. Nemoguće je u Njemu pretpostaviti dijelove. Jer Jedno je nedjeljivo, u isti mah i beskonačno, ne s obzirom na svoju nedokučivost, nego s obzirom na to što On nema dimenzija i što je bezgraničan. Zato je on bez oblika i bez imena. A ako mu damo ime, ne činimo to točno nazivajući ga Jedan, ili Dobro, ili Um ili Apsolutno Biće, ili Otac, ili Bog, ili Stvoritelj ili Gospod. To govorimo ne zato da bismo Mu dali ime, već zato što želimo upotrijebiti dobre nazive kako bi se um mogao poslužiti njima kao uporištima da ne pogriješimo u drugom pogledu.«

Od kineskih filozofa mistika jasnoćom misli i neobičnom jednostavnošću kojom izražavaju najdublja učenja idealizma našu pažnju privlače Lao Tze (VI. stoljeće prije Krista) i Čuang Tze (IV. stoljeće prije Krista).

Kazivanja Lao-tzea

I

Tao koji spoznati kanimo nije baš Tao;
ime što mu se nadjenuti može, nije ime
njegovo pravo.

XIV

Gledan, ne vidi se, nevidljivim se naziva.
Slušan, ne čuje se, nečujnim se naziva.
Diran, ne ćuti se, neopipljivim se naziva.
Ta sva tri slučaja srž kojih je zagonetna,
Na koncu se stapaju u Jedno.

Lice njegovo uzvišeno osvijetljeno nije,
niti mu spušteno u tami čami.
Stalan, ne može imenovan biti,
tako on pripada carstvu lišenu svih stvari.
On je oblik bez oblika i slika bez slike.
Vazda izmiče, nepojmljiv je.
Sučelice, ne vidiš mu čela,
Slijedeći ga, ne vidiš mu leđa.

XXV

Bje nešto neodređeno
prije stvaranja svemira.
To je nešto prazno i mutavo.
Ono je neovisno i neuništivo.
Ono se posvud giba bez ikakva umora.

Ne poznajući ime njegovo
ja ga nazivam »Tao«.
Trudim se da ga »veličinom« zovem.
A veličina širenja podmnijeva.
Širenje podmnijeva udaljavanje.

Udaljavanje povratak zahtijeva.

XXXII

Tao imena nema.
Dno njegovo makar sitno bilo,
nitko se ne drzne podjarmiti ga, staviti mu igo.
Tao je svemiru
kao potoci i doline rijeci
i moru.

XXXIV

Veliki se Tao poput vala prelijeva posvuda.
Sposoban je stići i lijevo i desno.

XLI

Četvorina velika čak kuteva nema,
A veliku vazu dugo oblikovati treba.
Visoka glazba uopće se ne čuje.
Slika velika čak oblika nema,
ni veliki Tao svoga imena.
Pa ipak je Tao jedini taj
koji podupire i dovršava bića sva, znaj.

XLII

Iz Taoa rađa se Jedan.
Iz Jednoga, Dva.
Iz Dva, Tri.
Tri sva bića stvori.

LXIII

Ne-djelovanjem se bavi,
izvršavaj ne-rad,
kušaj ne-slast,
maleno shvati kao veliko

i malo kao puno.
Teškoću napadni sa strana njezinih slabih;
Uradi veliko djelo preko puno malih.
Najteža stvar na svijetu
svodi se konačno na lagane djeliće.
Najveličanstvenije djelo se ispunjava
neizbježno putem sitnih činova.

Višnji čovjek ne poduzima ništa veliko
i osobnu veličinu svoju usavršava tako.

LXIV

Tko djeluje, kvari.
Tko grabi, gubi.
Višnji čovjek ne djeluje i ne kvari.
On ne grabi ništa i ne gubi dakle ništa.

LXVII

Svi vele da je istina moja velika
i da nijednoj drugoj ne sličī.
Baš je i velika stoga
jer samo sebi priliči,
a kad bi nekoj drugoj sličiti htjela,
odavno bi već postala malena.

X

Stvarati i umnažati,
stvarati, a ne prisvajati,
djelovati, ne iščekujući ništa,
i vladati bez tlake,
božanska je vrlina.

LXXVII

Slabost obara snagu;

Razlog nježnosti u surovosti leži.
Svatko to doista zna
Ali svatko od toga znanja bježi.

Lao-Tse,

Knjiga puta i vrline, Zagreb,

Mladost,

1981. Preveo Stojan Vučićević

Razmišljanja Čuang-Tze

»Ne možeš bunarskoj žabi koja je ograničena svojim boravištem govoriti o oceanu. Ne možeš nekom ljetnjem insektu koji je ograničen svojim kratkim životom govoriti o ledu. Ne možeš nekom pedagogu koji je ograničen svojim znanjem govoriti o Taou. Ali sad kad si izbila iz svojih uskih sfera i vidjela veliki ocean, svjesna si svoje beznačajnosti, i mogu ti govoriti o velikim principima.«

»Dimenzije su bezgranične; vrijeme je beskrajno. Okolnosti nisu stalne; uvjeti nisu konačni. Tako, mudar čovjek promatra prostor i ne misli da je malo suviše maleno, niti veliko suviše veliko; jer čovjek zna da nema granice dimenzijama. On se zagleda u prošlost i ne tuguje za onim što je daleko, niti uživa u onom što je blizu; jer čovjek zna da je vrijeme bez kraja. .. «

»Jer Tao ima svoju unutrašnju stvarnost i svoja svjedočanstva. On je bez delanja i bez oblika. Može se prenositi, ali se ne može primiti. Može se dobiti, ali se ne može vidjeti. Zasnovan je na samome sebi, korijen ima u samome sebi. Prije nego što nastadoše Nebo i Zemlja, Tao je sam postojao u svim vremenima. Dao je duhovima i vladarima njihovu duhovnu moć, i rodio je Nebo i Zemlju. Za Taoa zenit nije visok, niti nadir nizak;

nijedna točka u vremenu nije za njega postojala davno niti je proticanjem stoljeća on postao star.«

Laoce, Konfucije, Čuangce, Izabrani spisi, Beograd, Prosveta, 1964. Preveo Svetozar Brkić.

U suvremenoj mističkoj književnosti izdvajaju se djela »**Glas tišine**« **H. P. Blavacke** i »**Svjetlo na putu**« **Mabel Collins**. Te dvije knjižice predstavljaju zbirku bisera mudrosti Istoka.

Glas tišine

»Tko želi čuti glas tišine, zvuk bezvučja, i razumjeti ga, taj mora upoznati narav siline i savršene koncentracije uma na neki unutrašnji predmet i potpuno odvratanje od svega što pripada vanjskome svijetu ili svijetu osjetila.

Kad postane ravnodušan prema predmetima zamjedbe, učenik mora tražiti vladara osjetila, tvorca misli, onoga koji budi iluziju.

Razum je veliki ubojica Zbilje.

Neka učenik ubije ubojicu.

Jer tek kad mu se vlastiti oblik ukaže nezbiljskim, kao što su pri buđenju svi oblici viđeni u snu, kad prestane čuti mnoge zvukove, raspoznat će Jedan - unutrašnji zvuk koji zatamljuje vanjske.

Tada, i tek tada napustit će on područje lažnoga i doći u kraljevstvo istine. Prije no što duša može vidjeti, mora biti postignut unutrašnji sklad, a tjelesne oči slijepe za svaku iluziju.

Prije no što duša može čuti, čovjek mora postati gluh za riku slonova i za srebrno šuštanje zlatne krijesnice.

Tada će unutrašnjem uhu govoriti **Glas Tišine** i reći će mu:

»Ako se tvoja duša smiješi kupajući se u suncu života; ako tvoja duša pjeva u čahuri puti i tvari; ako tvoja duša plače u zamku iluzija; ako tvoja duša nastoji prekinuti srebrnu nit što je spaja s Učiteljem, znaj, o Učeniče, tvoja duša pripada zemlji . . .

Ako želiš živjeti, odreci se života.

. . . Nauči razlikovati zbiljsko od lažnog, vječno prolazno od vječno konačnog. Nadasve nauči odvajati učenje razuma od mudrosti duše; učenje '**oka**' od učenja '**srca**'.«

«**Svjetlo na putu**«, kao i «**Glas tišine**«, puno je simbola, nagovještaja i skrivenog značenja. Tu malu knjižicu treba temeljito pročitati. Njezin se smisao čas gubi, čas pojavljuje. Treba je čitati u posebnom raspoloženju. **Svjetlo na putu** priprema »učenika« za razgovor s »Učiteljem«, tj. ona običnu svijest priprema za općenje s višom sviješću. Prema autoru **Svjetla na putu**, naziv »Učitelj« uzet je kao simbol za »Božanski život«. (Light on the Path, str. 92).

Svjetlo na putu

»Prije no što oči mogu vidjeti, one moraju postati nesposobne za suze. Prije no što uši mogu čuti, moraju izgubiti osjetljivost. Prije no što glas bude u stanju govoriti u prisutnosti Učitelja, on mora izgubiti moć da pozljeđuje. Prije no što duša uspije stajati u prisutnosti Učitelja, njezine noge moraju biti oprane u krvi srca.

Iskorijeni svaki osjećaj odvojenosti. Želi samo ono što je u tebi.

Želi samo ono što je iznad tebe. Želi samo ono što je nedostižno.

Jer, u Tebi je svjetlost svijeta . . . Ako je ne možeš zamijetiti u sebi, uzalud je tražiš drugdje . . . Ona je

nedostižna jer vječno uzmiče. Ući ćeš u svjetlo, no Plamena nikad dotaknuti nećeš...

Traži put . . .

Čekaj da cvijet u tišini procvjeta poslije oluje, ne prije...

I u dubokoj tišini zbit će se Tajanstveni događaj koji će dokazati da je put pronađen. Nazovi ga kako hoćeš, on je glas koji govori tamo gdje nema kome govoriti - on je glasnik bez oblika ili tvari; ili rascvjetani cvijet duše. Ne može se opisati nikakvom poredbom . . .

Čuti Glas Tišine znači razumjeti da iznutra dolazi jedina istinita uputa . . . jer kada je učenik spreman, spreman je i Učitelj . . .

Drži se za ono što nema tvari ni opstojnosti. Slušaj samo glas koji je nečujan.

Gledaj samo ono što je nevidljivo.«

U svakoj knjizi prof. James svraća pozornost na izuzetno živu emocionalnost mističkih iskustava i na posve neobične osjetilne zamjedbe što ih doživljavaju mistici.

»Čini se da **zanos** u nekim od tih stanja **nadvisuje sve poznato pri normalnoj svijesti**. Takav ushit **očito obuhvaća organsku osjetljivost**, jer se o njemu govori kao o nečemu toliko izuzetnom da je teško podnijeti i kao da graniči s tjelesnom boli. **To je odviše istančan, odviše prodoran užitak da bi se mogao opisati običnim riječima**. Božji dodir, rana od njegova koplja, opijenost, ekstaza bračnog sjedinjavanja, to obično srećemo u frazeologiji kojom se opisuje taj zanos.«

Kao primjer sličnog stanja može poslužiti opis radosti u

dodiru s Bogom **Sv. Simeona Novog Bogoslova**.

(Pavao Anikiev, **Misticizam Sv. Simeona Novog Bogoslova**, St. Peterburg 1906.

»Probola me strijela Njegove ljubavi, piše Sv. Simeon, . . . « On je u meni, u mom srcu; grli me, ljubi, ispunjava svjetlošću... Novi cvijet raste u meni, nov jer je ispunjen radošću... Cvijetu je tom oblik neopisiv, vidljiv je samo dok niče, a zatim iznenada nestane... On je neizrecivog izgleda; privuče k sebi moj razum, ne dopusti da zapamtim išta što je povezano sa strahom; prisili me da zaboravim sve i iznenada iščezne. Tada drvo straha opet ostane bez ploda; ja jecam od tuge i molim se Tebi, Kriste moj, opet vidim cvijet na granama. Zaustavljam pažnju samo na njega i ne vidim samo stablo, već i blistavi cvijet koji me nezadrživo privlači. Na kraju se cvijet pretvara u plod ljubavi... Neobjašnjivo je kako iz straha izrasta ljubav.«

Mistika prožima sve religije.

»U Indiji, kaže prof. James, vježbanje mističkog uvida od pamtivijeka je poznato pod imenom Yoga. **Yoga znači iskustveno sjedinjavanje pojedinca s božanskim.** Ono se postiže ustrajnim vježbanjem, a ishrana, položaj tijela, disanje, koncentracija uma i moralna disciplina neznatno se razlikuju u različitim sistemima. Yogin ili učenik koji je u dostatnoj mjeri pobijedio svoje niže sklonosti, ulazi u stanje koje se naziva **samadhi**, u kojemu se sučeljava sa činjenicama za koje njegov nagon ni razum nisu znali.

. . .I kad čovjek izađe **iz samadhi** stanja oni (Vedantisti) uvjeravaju nas da ostaje «prosvijećen, mudrac, prorok, svetac, njegov se značaj mijenja, njegov se život mijenja, prosvjetljuje».

Budisti riječ **samadhi** upotrebljavaju u istom značenju kao i Hindusi, no riječ **dhyana** njihova je posebna riječ za viša stanja kontemplacije.

Postoji stanje više od kontemplacije u kojemu ne postoji ništa i u kojemu onaj koji meditira kaže: «Postoji apsolutno ništa» i zaustavlja se. Poslije toga on doseže novo područje kad kaže: «Ne postoje čak ni ideje, niti odsutnost ideja» i ponovno se zaustavlja. Poslije toga slijedi područje u kojemu se, «pošto je postigao uništenje ideja i zamjedbi, konačno zaustavlja». To još nije **Nirvana**, već najveće približavanje nirvani kakvo je moguće u ovome životu.«* (James, Raznolikosti religioznog iskustva, New York 1902.)

U islamu također ima vrlo mnogo misticizma. ***Najkarakterističniji izraz muslimanskog misticizma je perzijski sufizam. »Sufizam« je istovremeno religijska sekta i filozofijska škola vrlo visokog idealističkog obilježja koja se istovremeno borila protiv materijalizma, protiv ograničenog fanatizma i doslovnog shvaćanja Kur'ana. Sufi su Kur'an tumačili mistički. Sufizam je filozofijsko slobodoumlje islama spojeno sa posebnom simboličnom i jasno čulnom poezijom koja uvijek ima skriveno mističko značenje. Procvat sufizma bio je u prvom stoljeću drugog tisućljeća po Kristu.***

Sufizam je dugo bio nerazumljiv europskom načinu mišljenja. S gledišta kršćanske teologije i kršćanskog morala nedopustiv je spoj čulnosti i religiozne ekstaze. No, na Istoku to dvoje uspjelo je postojati zajedno u savršenom skladu. U kršćanskom svijetu »puteno« se uvijek smatralo neprijateljskim »duhovnome«. U islamskom svijetu puteno i čulno prihvaćeno je kao simbol duhovnog. Izražavanje religijskih i filozofijskih istina »jezikom ljubavi« bio je vrlo raširen običaj na Istoku. To su »istočni cvjetovi rječitosti«. Sve alegorije,

sve metafore preuzimale su se od »ljubavi«. - **Muhamed se zaljubio u Boga**, kažu Arapi želeći prenijeti žar Muhamedova religioznog osjećaja. **Izaberi novu ženu svakog proljeća - na Novu godinu, jer prošlogodišnji kalendar ničemu ne služi**, kaže perzijski pjesnik i filozof Sadi. U tom neobičnom obliku Sadi izražava misao koju je Ibsen iskazao riječima doktora Stockmana: o . . . **Istine ne pristaju dugovječnim Metuzalemima, kako mnogi misle. U normalnim uvjetima istina može potrajati sedamnaest, osamnaest godina, rijetko duže...o** (**Henrik Ibsen, Neprijatelj naroda**).

Poezija sufija postat će nam razumljivija ako imamo na umu **tu opću čulnu oznaku književnog jezika Istoka koji potječe iz nedokučive davnine**. Primjer te **drevne književnosti je Pjesma nad pjesmama**. Nama su čudni čulni prikazi u mnogim odlomcima Biblije i svih starih istočnjačkih mitova i bajki.

»Perzijski sufijski pjesnici mistici uglavnom su pisali o ljubavi prema Bogu izrazima koji se mogu primijeniti na njihove lijepe žene«, kaže F. H. Davis, prevodilac Gamija i drugih pjesnika »jer nitko ne može pisati nebeskim jezikom i biti razumljiv«. (**Persian Mystics**).

Ideja sufija, kaže Max Müller, **ljubavno je sjedinjavanje duše s Bogom**. »Sufi drže da ne postoji ništa u ljudskom jeziku što može izraziti ljubav između duše i Boga tako dobro kao ljubav između muškarca i žene, a ako želimo govoriti o sjedinjenju duše s Bogom, to možemo izraziti samo simboličkim jezikom zemaljske ljubavi . . . Kada čitamo neke od ushićenih pjesama sufija moramo se sjetiti da sufijski pjesnici upotrebljavaju veliki broj izraza koji imaju određeno i priznato značenje

u njihovu jeziku. Tako **san** znači meditaciju; **miris** nadu u božansku naklonost; **poljubac i zagrljaj** zanos pobožnosti; **vino** označava duhovnu spoznaju itd.

Kako kaže Sadi, cvijeće koje je zaljubljenik u Boga ubrao u svom ružičnjaku i koje želi pokloniti svojim prijateljima, svojim miomirisom toliko oslabljuje njegov um da ono ispada iz njegova krila i vene. ***Pjesnik time želi reći da sjaj zanesenih priviđenja blijedi i gubi se kad ih se mora opisati ljudskim jezikom. (Max Müller, Theosophy).***«

Općenito govoreći nikada i nigdje u svijetu poezija se nije toliko stapala s mistikom kao u sufizmu. Sufijski pjesnici često su živjeli neobičnim životom samotnika, pustinjaka, hodočasnika i pjevali o ljubavi, ljepoti žene, mirisu ruža i vina.

Jalalu'l-Diu **Rumi** ovako opisuje sjedinjenje duše s Bogom:

»Jednog jutra, želeći ga iskušati, reče draga svom ljubljenom: Htjela bih znati tko ti je draži, ja ili ti. Istinu mi kaži, žarko ljubljeni moj. On odgovori: Tako sam potpuno uronjen u tebe, da sam ispunjen tobom od glave do pete. Od moga postojanja ostalo je samo ime, u mome biću nema ničeg doli Tebe, o željo mojih želja. Nestao sam u Tebi . . . kao što je kamen, koji se pretvorio u čisti rubin, ispunjen svjetlom sunca.« (M. Müller).

U dvije čuvene pjesme **Gamija** (XV. stoljeće) **Salaman i Absal i Jusuf i Zulejka** sa strašću je opisan »uspon

duše« i njezino pročišćenje i sjedinjavanje s Božanstvom.

U knjizi »**Raznolikosti religioznog iskustva**« **prof. James** veliku pažnju poklanja **mističnom stanju pod narkozom**.

»To je područje (kaže on) koje su javno mnijenje i etička filozofija odavno označili kao patološko, premda privatna praksa i stanovito lirsko nagnuće u poeziji čini se da svjedoče o njegovoj uzvišenosti.

Eter, i osobito dušični oksid, kada se u pravom omjeru pomiješaju sa zrakom izuzetno potiču mističko stanje svijesti. Ponor za ponorom istine otvara se pred onim tko udiše tu mješavinu. Ta istina izbljedi ili uzmakne u trenutku osvješčivanja, a ako zaostane neka riječ, kojom se činilo da je ta istina zaodjenuta, pokazalo se da je to bila svakovrsna besmislica. Usprkos tomu ostaje osjećaj da ta riječ ima duboko značenje. Osobno poznam mnoge ljude koji su uvjereni da se u transu dušičnim oksidom postižu prava metafizička otkrivenja.

Prije nekoliko godina objavio sam neka zapažanja o toj strani opijenosti dušičnim oksidom na temelju pokusa koji su na meni izvršeni. **Tada mi se nametnuo zaključak u koji i danas čvrsto vjerujem, a to je da je naša normalna, ili, kako je mi nazivamo, razumska svijest samo posebni oblik svijesti, pri čemu drugi posve različiti oblici svijesti postoje zajedno s njom, odijeljeni od nje tankom pregradom. Možemo proći naš životni put i ne sluteći da oni postoje; no čim upotrijebimo stimulans potreban za njihovo buđenje, evo ih, tu su, potpuni, određeni tipovi mentaliteta koji vjerojatno negdje imaju svoje područje primjene i prilagođavanja. Naša predodžba**

o životu ne može biti potpuna dok zanemarujemo ostale oblike svijesti. U svakom slučaju oni onemogućavaju prenagljene zaključke o granicama zbiljskog.

Sve moje znanje uvjerava me u to da je svijet ove naše svijesti samo jedan od mnogih postojećih svjetova svijesti, i da ti drugi svjetovi sadrže iskustva koja su značajna i za naš život . . .

Osvrnem li se na vlastita iskustva te vrste, moram priznati da se ona svode na vrstu pronicljivosti kojoj moram pripisati neko metafizičko značenje.

Temeljni ton toga uvijek je neko pomirenje, baš kao da su se suprotnosti svijeta, kojih su opreke i sukobi izvor svih naših muka i nevolja, stopile u jedno. Ne samo da one, kao suprotne vrste, ne pripadaju istom rodu, već jedna vrsta, ona plemenitija i bolja, sama je po sebi rod i upija i usisava svoju opreku u sebe. Znam, ta je misao logički nejasna, no ne mogu se osloboditi njezina utjecaja. Osjećam da ona mora nešto značiti, nešto poput onoga što znači Hegelova filozofija kad bi ju se moglo jasnije pojmiti. Tko ima uši, neka čuje. Meni je ta misao pojmljiva samo u umjetno izazvanom mističkom stanju uma.

Koji čitatelj Hegela može sumnjati da je ta ideja o savršenom Biću koje apsorbira u sebe sve svoje različitosti, temeljna ideja sve njegove filozofije, vjerojatno posljedica istaknutosti u njegovoj svijesti sličnih mističkih stanja koja su u većine ljudi podsvjesna? Ta je ideja karakteristična za mističko stanje svijesti, i Hegelovu je intelektu nedvojbeno mistički osjećaj nametnuo zadatak da je iskaže.

Spomenuo sam prijatelje koji vjeruju u otkrivenje izazvano narkozom. Za njih je ono **monistički uvid** u kojemu se čini da je **drugo** u svojim različitim oblicima **utopljeno u Jednom.**«

»U taj sveobuhvatni rod«, piše jedan od njih, »ulazimo zaboravljajući i zaboravljeni i otada svatko je sve u Bogu. Nema ničeg višeg, ničeg dubljeg, ni drugog doli života u kojemu smo utemeljeni. Ostaje Jedno, mnogo se mijenja i prolazi i svatko od nas **jest** onaj koji ostaje. .. To je krajnja granica... Kao što je nedvojbena bitak - otkuda sva naša briga potječe - tako je nedvojbena i sadržaj, s onu stranu dvojstva, antiteze ili brige, gdje sam ja pobijedio u osami iznad koje ne stoji Bog.« (**B. P. Blood: The Anaesthetic Revelation and the Gist of Philosophy**, Amsterdam, New York 1874).

Xenos Clark, rano preminuli (u Amherstu 80-ih godina) filozof također je doživio takvo otkrivenje.

»Prije svega«, pisao mi je jednom, »slažem se s gospodinom Bloodom da je **otkrivenje**, štogod ono bilo, ne-emocionalno.

Ono je, kako kaže Blood, **jedini dostatni uvid u to zašto**, ili ne zašto, već **kako prošlost gura naprijed sadašnjost i kako je usisava praznina budućnosti... Ono je posvećenje prošlosti**. Prava tajna je to stalno izlistavanje sadašnjosti iz same sebe, pri čemu ipak nikada ne istekne... Mi naprosto punimo rupu zemljom koju smo iz nje iskopali . . .

Obična filozofija je poput psa koji slijedi vlastiti trag. Što dulje traga, to će uvijek dalje trčati, a nos mu nikada neće dostići pete. Tako je i sadašnjost neminovni svršetak i ja uvijek kasnim da je shvatim. **No, u trenutku kad se budim iz narkoze, baš tada, prije no što počnem ponovo živjeti uhvatim, tako reći...**

tračak vječnog procesa upravo u času kad on započinje. Istina je da mi idemo na putovanje koje je završeno prije no što smo krenuli; i zbiljski cilj filozofije... nije postignut kad stignemo, već kad ostanemo na našem odredištu (a već smo tu) - što se neizravno može dogoditi u ovom životu tek kada prestanemo s intelektualnim pitanjima. Eto zašto nam smiješak na licu otkrivenja, dok ga vidimo, kaže da smo uvijek pola sekunde prekasno stigli . . .

Mogli biste poljubiti vlastite usne«, kaže taj osmijeh, »kad biste znali trik. Bilo bi posve lako samo kad bi one htjele ostati na mjestu dok dođete do njih. Zašto vam to ne uspijeva?«

U svojoj posljednjoj brošuri g. Blood opisuje značenje anestetičkog otkrivenja za život: »Anestetičko otkrivenje je Uvođenje Čovjeka u Iskonsku Otvorenu Tajnu Bitka koja se otkriva kao Neizbježni Vrtlog Neprekidnosti. Neizbježnost je riječ. Njezin je motiv inherentan - ona je ono što mora biti. Ona nije ni zbog ljubavi, ni zbog mržnje, ni za radost, ni za tugu, ni za dobro, niti zlo. Ona ne zna ni za kraj ni za početak, ne zna za svrhu.

Ona ne daje nikakve pojedinosti o mnogostrukosti i raznovrsnosti stvari, no ona nas ispunja osjećajem štovanja povijesnog i svetog zajedno sa svjetovnim i duboko osobnim prosvjetljenjem o naravi i motivu postojanja...

Iako nas u početku iznenadi svojom uzvišenošću, odmah postane nešto tako poznato - staromodno - da u nama izaziva prije radost negoli strah, osjećaj sigurnosti koji se izjednačuje s iskonskim i sveopćim. No nikakve riječi ne mogu izraziti to sveobuhvatno uvjerenje čovjeka da je pojmio praiskonsko, Adamovo čuđenje pred životom.

Ponavljanje tog iskustva otkriva da je ono uvijek isto i kao da ne može biti drugačije. Kad se vrati u normalno stanje, čovjek se samo djelomice i povremeno sjeća tog događaja. I uzalud pokušava formulirati njegovo zbunjujuće značenje uz jedinu utješnu naknadnu misao: da je spoznao najstariju istinu i da je završio s ljudskim teorijama o podrijetlu, značenju i sudbini čovječanstva. U »duhovnim stvarima« on je s onu stranu pouke.

Ta pouka izuzetno je važna: ***Kraljevstvo je u nama. Svaki dan je Sudnji dan***: no, ona ne može biti cilj vječnosti niti ikakva shema cjeline. ***Astronom skraćuje niz zbunjujućih brojeva povećanjem svoje jedinice za mjerenje; tako i mi možemo množinu stvari koja nas guši svesti na ono jedinstvo kojemu svatko od nas teži.***

Otkad sam spoznao to otkrivenje, ono je za mene bilo duhovna hrana. U prvom objavljenom članku o tome napisao sam:

»Svijet više nije otuđeni užas, kako su me dosad učili.

Odbacivši oblakom potamnjele i još uvijek užarene zidine na kojima su doskora odzvanjali Jehovini gromovi, moj sivi galeb podiže krila u susret noći i neustrašiva oka leti mračnim daljinama.«

A sada, nakon dvadesetsedam godina od tog iskustva, krila su posijedila, no oko je još uvijek neustrašivo dok obnavljam i naglašavam to što sam tada rekao. Ja znam - budući da sam spoznao - značenje Postojanja: zdravo središte svemira koje istovremeno donosi i ushićenje i spokoj ljudskoj duši, za koje jezik razuma još nema drugog imena doli ***Anestetičko otkrivenje.***«

»Pridodajem (kaže prof. James) još jedno zanimljivo anestetičko otkrivenje koje mi je priopćeno u rukopisu. Jedna darovita žena udisala je eter pred operaciju.

»Pitala sam se nisam li u tamnici, ne podvrgavaju li me mučenju? Sjetila sam se da se kaže kako je «stradanje put spoznaji», a pred onim što sam ja vidjela tako me pogodila netočnost te izreke da sam glasno uzviknula: «**Stradanje jest spoznaja**». Nato sam se ponovo onesvijestila. Neposredno prije buđenja, usnila sam vrlo živ i jasan san koji je trajao tek koji trenutak, a vrlo ga je teško opisati.

Veliko Biće ili Moć putovalo je nebom, stopalo mu je bilo na munji poput kotača na tračnici: to je bila njegova staza. Munja se sastojala od bezbroja ljudskih duša stisnutih jedna uz drugu, a ja sam bila jedna od njih. Biće se kretalo u pravcu i svaki dio te trake ili bljeska ulazio je u kratko svjesno postojanje samo zato da bi Biće moglo putovati. Osjetila sam sebe pod Božjom stopom i mislila kako on iz moje boli crpi svoj vlastiti život. Zatim sam vidjela da On svom snagom nastoji **promijeniti smjer, skrenuti** crtu munje za koju je privezan u pravcu u kojem je htio ići. Osjećala sam svoju savitljivost i nemoć i znala sam da će on uspjeti. Skrenuo me obrnuvši svoj kut uz pomoć moje boli, zadavši mi bol kakvu u svom životu nisam osjetila, i na vrhuncu te boli, kada je Bog prošao, ja sam **progledala**.

U tom trenutku sam shvatila stvari, koje sam sada zaboravila, stvari koje nitko ne bi mogao zapamtiti i ujedno ostati razuman. Kut je bio tup i sjećam se da sam mislila, dok sam se budila, da bih trpjela i «vidjela» više da je on išao pod pravim ili oštrim kutom i da bih od toga vjerojatno umrla.

On je nastavio put, a ja sam se osvijestila. U tom trenutku preda mnom se odvio sav moj život do najblaže tuge i ja sam sve razumjela. To je cilj kojemu su svi težili, to je onaj djelić posla koji su svi izvršavali.

Nisam shvatila Božju nakanu, vidjela sam samo njegovo nastojanje i njegovu bešćutnost prema ljudima. On nije mislio o meni . . . kao što čovjek kad puca ne misli da će povrijediti čahuru. Pa ipak, nakon buđenja prvi mi osjećaj bijaše i izrekla sam ga u suzama: «Domine non sum digna»' (Gospodine nisam dostojna), jer sam bila uzdignuta na visinu koje nisam bila dostojna. Shvatila sam da sam za tih pola sata pod eterom služila Bogu jasnije i čišće no ikada i kako se nisam usudila ni sanjati. Ja sam bila sredstvo njegova dostignuća i otkrivenja nečega, ne znam čega ni kome, i on je za to upotrijebio svu bol za koju sam ja bila sposobna.

Dok sam se vraćala svijesti pitala sam se zašto, budući da sam otišla tako duboko, zašto nisam vidjela ništa od onoga što sveci nazivaju Božjom *ljubavlju*, ništa osim njegove bešćutnosti. A onda sam začula jedva čujni odgovor i on je glasio:

«Spoznaja i Ljubav su Jedno a mjerilo je patnja.»

Navodim te riječi kako su k meni stigle. Tada sam se konačno osvijestila (u nešto što se činilo poput sna u usporedbi sa zbiljnošću onoga što sam napuštala). . .«

J. A. Symonds (kaže prof. James) priča o zanimljivom mističkom iskustvu pod djelovanjem kloroforma:

»Kad je prošao osjećaj gušenja činilo mi se da sam u stanju potpune praznine. Zatim su nadošli, naizmjenice s tamom, bljeskovi jarkog svjetla s jasnim viđenjem onoga što se oko mene događa, ali bez osjeta dodira. Mislio sam da sam blizu smrti, kad odjednom, duša mi postane svjesna Boga, koji je očito sišao k meni i vodio me, tako reći, u moćnu, osobnu sadašnju zbilju. Osjetio sam kako me, poput svjetla zapljusnuo . . . Nisam u stanju opisati kakvu sam radost tada doživio. Kad sam se postupno

probudio, vratio mi se stari odnos prema svijetu, a novi osjećaj odnosa prema Bogu počeo je blijediti. Skočio sam sa svog naslonjača i prostenjao: «Odviše je užasno», misleći pritom da ne mogu podnijeti to razočaranje. Bacio sam se na pod i najzad probudio sav u krvi vičući dvama prestrašenim kirurzima: «Zašto me niste ubili? Zašto me niste pustili da umrem?»

Anestetička stanja vrlo su bliska onim čudnim trenucima koje doživljavaju epileptičari za vrijeme napada. Umjetnički opis epileptičkih stanja nalazimo u **Idiotu** Dostojevskog:

»Mislio je, između ostaloga, kako u njegovoj padavici postoji jedna faza gotovo pred sam napad (kad bi ga spopao u budnom stanju), u kojem bi mu, usred čamotinje, duševne tmine, potištenosti, iznenada, na mahove mozak tako reći bljesnuo te bi mu se u žestokom naletu napregnule sve životne snage. U tim trenucima koji su trajali koliko i munja, gotovo bi mu se udeseterostručilo osjećanje života i svijesti. Um i srce obasjalo bi mu neobično svjetlo; sva uzbuđenja, sve sumnje, svi nemiri kao da se namah stišali, pretvorili u nekakav uzvišen mir pun vedre, skladne radosti i nade, pun razuma i poimanja bitnih uzroka.

. . . Kad bi o tome razmišljao poslije, pri zdravoj pameti, često je govorio sam sebi kako sve te munje i bljeskovi uzvišenog osjećanja i svijesti o samom sebi, pa dakle i »uzvišenog bitka«, nisu ništa drugo doli bolest; doli poremećaj normalnog stanja, a ako je tako, onda to i nije nikakav uzvišeni bitak nego, naprotiv, treba ga ubrojiti u najniže postojanje. Ipak je na kraju došao do neobično paradoksalnog zaključka: »Pa što onda ako je bolest?« - zaključio je napokon. - »Nije li svejedno je li to

abnormalna pojava ili nije, ako je sama posljedica, ako je časak osjećanja kojeg se sjećaš i koji razmatraš već pri zdravoj pameti, u najvećoj mjeri harmonija, ljepota, ako ti daje dotle nečuveno i neslućeno osjećanje punoće, mjere, smirenosti i zanosnog, molitvenog stapanja s najvišom životnom sintezom?« Ovi magloviti izrazi činili su mu se posve razumljivi, premda još preslabi. O tome da je to zaista »ljepota i molitva«, da je to zaista »najviša životna sinteza«, o tome uopće nije mogao sumnjati ni dopustiti bilo kakve sumnje. Jer, nije valjda u tom trenutku patio ni od kakvih priviđenja, kao što su priviđenja koja su izazvana hašišom, opijem ili vinom, priviđenja koja vrijeđaju razum i nagrđuju dušu, nenormalna i lažna? O tome je mogao zdravo prosuđivati kad mu se povratila svijest. ***Ti su trenuci zapravo bili samo neobično pojačavanje svijesti - ako bi to stanje trebalo izraziti jednom riječju - svijesti i ujedno posve neposrednog osjećanja samog sebe. Ako je u toj sekundi, to jest u onom posljednjem svjesnom trenutku prije napadaja, gdjekad mogao jasno i svjesno kazati samom sebi: »Da, za ovaj trenutak mogao bi čovjek žrtvovati cijeli život!« dakako da je taj trenutak sam po sebi vrijedio cijeli život..*** . Jer je to, odista bilo, jer je imao vremena da kaže sam sebi u toj sekundi da ta sekunda, zbog beskrajne sreće koja ga svega prožima, možda zaista vrijedi cijeli život.

»U tom času - kazao je u jednoj prilici Rogožinu u Moskvi, dok su se ondje sastajali - u tom času postaju mi nekako razumljive one neobične riječi da *više neće biti vremena*«(Iz Apokalipse). Pa je dodao, smiješeći se: »Vjerojatno je to ona ista sekunda za koje je padavičar Muhamed (Muhamed Abudul ibn Abdalah (571-623), osnivač Islama, bio je po predaji, padavičar) uspio

razgledati sva Alahova obitavališta prije nego što mu se izlila voda iz prevaljenog ćupa.« (F. M. Dostojevski, *Idiot*, Zagreb, Znanje 1982. Preveo Zlatko Crnković)

Narkoza ili padavica uopće nisu neophodni uvjeti za mistička stanja običnih ljudi.

»Neki uvjeti okolne prirode čini se da imaju neobičnu moć da probude slična mistička raspoloženja«, kaže prof. James. Točnije bi bilo kazati da se ta moć krije u svim *vidovima* okolne prirode. ***Promjena godišnjih doba - prvi snijeg, početak proljeća, kišni i topli ljetni dani, miris jeseni - bude u nama čudna »raspoloženja« koja sami ne razumijemo.*** Kadšto se ta raspoloženja pojačavaju i dosegnu osjećaj potpune stopljenosti s prirodom. ***Svaki čovjek ima svoje trenutke koji na njega djeluju jače od drugih. Na neke mistički djeluje oluja, na druge izlazak sunca, neke doslovce hipnotizira more ili šuma, stijene ili vatra.*** Već sam upozorio na to da glas spolnosti ima u sebi mnogo od tog mističkog osjećanja *prirode*, a to je zapravo isti osjećaj koji stvaraju šuma, stepa, more...

»Ponekad mi se javljala svijest o Božjoj blizini«, piše jedan prijatelj profesora Jamesa. »Neko prisuče, mogao bih reći ***nešto*** u meni što je činilo da sebe osjećam dijelom nečeg većeg od mene što upravlja mnome. Tada sam osjećao da sam jedno sa stablima, travom, pticama, kukcima, sa svime što postoji u prirodi. Radovala me sama činjenica da postojim, da sam dio kiše koja pada, sjene oblaka, debla stabla.«

Jedan moj znanac pisao mi je o sličnom stanju što ga je on doživio.

»Bilo je to na Mramornom moru jednog kišnog zimskog dana. Visoka obala i stijene u daljini prelijevali su se u svim nijansama ljubičaste boje, do najnježnije što prelazi u sivu i stapa se sa sivim nebom. More je bilo olovnosrebrno. Pamtim sve boje. Parobrod je plovio prema sjeveru. Lagano se ljuljao. Stajao sam uz ogradu i gledao valove. Njihove bijele kreste žurile su nam u susret. Val je pritrčavao, podizao se kao da želi svoju zapjenjenu perjanicu dobaciti do parobroda i tutnjeći se rušio ispod njega. Parobrod se naginjao, trzao i polako uspravljao, a izdaleka je već pritrčavao novi val. Promatrao sam tu igru valova s parobrodom i osjećao da me oni privlače k sebi. To nije bila želja da skočim dolje, kakva se osjeti u planinama, već nešto mnogo tananije. Valovi su usisavali moju dušu. Iznenada sam osjetio da je ona poletjela k njima. Bio je to tren, možda i manje od trena, no ja sam ušao u valove i zajedno s njima tutnjeći nasrnuo na brod. U tom trenutku postao sam sve. Valovi, to sam bio ja. Vjetar sam bio ja. Crni oblaci što su hitali sa sjevera bio sam ja. Ogromni parobrod što se ljuljao i neustrašivo grabio naprijed, bio sam ja. Osjetio sam to golemo, teško željezno tijelo kao moje tijelo, njegovo kretanje, njihanje, ljuljanje i drhtanje, vatru, tlak pare i stroj u sebi, neumoljivi ustrajni vijak što me svakim okretajem gonio naprijed ne puštajući **me** ni na čas, prateći svaki moj pokret kotmila. **Sve sam to bio ja.** Dežurni časnik na zapovjedničkom mostu bio sam ja; i dva mornara. . . i crni dim što je suklijao iz dimnjaka... sve.

To je bio trenutak neobične slobode, radosti i napetosti. Trenutak - i čarolija je iščezla. Nestala je kao što početak sna blijedi čim čovjek pomisli na nj. Ali osjećaj je bio toliko snažan, živ i neobičan da sam se bojao pomaknuti i čekao sam da se vrati. No, nije se vratio, i

minutu poslije više nisam znao je li to bilo ili nije, jesam li ja to zaista doživio ili samo *mislilo*, gledajući valove, da bi to tako moglo biti.

Dvije godine kasnije, žučkasti valovi Finskog zaljeva i zeleni svod nadamnom vratili su mi blagi okus istog osjećaja. No ovaj put on se prekinuo prije no što se pojavio...«

Primjeri navedeni u ovom poglavlju nipošto ne iscrpljuju mističko iskustvo čovječanstva. To su tek primjeri.

Što vidimo u njima?

Ponajprije, ***jedinstvo iskustva***. To je prvo i glavno što govori u prilog zbiljnosti mističkog iskustva. Zatim, potpuno suglasje među podacima tog iskustva i teorijski izvedenih ***uvjeta uzročnog svijeta***. ***Osjećanje jedinstva svega svojstveno je misticizmu. Novo osjećanje vremena; osjećanje beskonačnosti; radost ili strava; spoznavanje cjeline u dijelu; beskonačni život i beskonačna svijest. U mističkom iskustvu sve su to zbiljske činjenice osjetilne zamjedbe. A te su činjenice teorijski točne. One su onakve kakve moraju biti u skladu sa zaključcima matematike beskonačnog i više logike.*** To je sve što se o njima može reći.

POGLAVLJE XXI

»Kozmička svijest« doktora Buckea. Tri oblika svijesti po Buckeu. Jednostavna svijest ili svijest životinja. Samosvijest ili svijest čovjeka. Kozmička svijest. Rast svijesti. U čemu se on izražava? Osjet, predodžba, pojam, viši *moralni* pojam - stvaralačka intuicija. Čovjek kozmičke svijesti. Adamov pad. Spoznaja dobra i zla. Krist i spasenje čovjeka. Zakoni evolucije. Pojedinačna obilježja koja se pretvaraju u opća. Rođenje novog čovječanstva. Viša rasa. *Natčovjek*. Zajedničke etape razvoja različitih strana ljudskog duha. *Tablica četiriju oblika očitovanja svijesti*.

Mnogi ljudi misle da su temeljna pitanja života posve nerješiva, da čovječanstvo nikada neće saznati zašto i čemu stremlje, zbog čega trpi i kamo ide. Smatra se gotovo nedoličnim postavljati ta pitanja. Odlučeno je da je život »takav« i »naprosto život«. Ljudi su izgubili nadu da će naći odgovore na glavna pitanja i s dosadom odustali od toga.

Istovremeno, čovjek ima vrlo nejasnu predodžbu o tome što proizvodi u njemu taj osjećaj beznađa i nerješivosti. Odakle potječe osjećaj da je o mnogim stvarima *bolje ne misliti?*

Zapravo, *mi to beznađe osjećamo tek kad čovjeka smatramo nečim »konačnim« i dovršenim, kada ne vidimo ništa s onu stranu čovjeka. Slaba je utjeha u svim društvenim teorijama koje obećavaju različite milosti na zemlji. Od njih ostaje osjećaj razočaranja i gorak okus u ustima.*

Zašto? Čemu sve to? Dobro, svi će biti siti. Odlično. **I što još?** Dakako, dok se čovječanstvo ne oslobodi gladi i siromaštva, dok uz raskošne palače i udobne kuće postoje smrdljiva predgrađa, dok pored nas ljudi umiru od gladi i ubijaju se od očaja, mi nemamo prava govoriti ni o kulturi ni o civilizaciji.

No, pretpostavimo da svega toga više nema. Na zemlji vlada stvarna nekrivotvorena civilizacija i kultura. Više nitko nikoga ne ugnjetava. Svi mogu živjeti i disati. **Dobro, i što onda?**

Onda, nekoliko bombastičnih fraza o »nevjerojatnim vidicima« što se otvaraju pred **znanošću** - »komunikacija s planetom Marsom«, »kemijsko pripremanje protoplazme«, »iskorištavanje okretanja Zemlje oko Sunca«, »serumi protiv svih bolesti«, **»produžavanje ljudskog života na sto godina»**. Zatim, možda, »umjetna proizvodnja ljudskih bića« - no, nakon toga mašta se iscrpljuje. Mogla bi se još dopustiti mogućnost da se prokopa zemaljska kugla, no to bi bilo posve nepotrebno.

Upravo odatle i potječe osjećaj nerješivosti i beznađa.

Doista, prokopali smo zemaljsku kuglu, i što onda? Kopati u drugom smjeru? Ta to je dosadno!

No, okanimo se običnih društvenih i sličnih teorija i okrenimo se psihologiji koja **jedina** može dati odgovor na pitanje što mori čovječanstvo. Na naše iznenađenje vidjet ćemo da **ona daje vrlo zadovoljavajuće odgovore na glavna pitanja** koja su nama izgledala nerješiva. No, zbog nekih razloga ljudi ne žele prihvatiti te odgovore. Oni zahtijevaju da odgovor bude u **onom obliku koji se njima sviđa** i odbijaju prihvatiti sve što nije u tom obliku. Oni traže rješenje pitanja o sudbini čovjeka, ali čovjeka kako ga oni zamišljaju, i ne žele

priznati činjenicu da se čovjek može i mora mijenjati, da je sadašnji čovjek tek **čahura** iz koje će se s vremenom razviti **leptir ni malo nalik na čahuru**.

Upravo to je ključ za razumijevanje našeg života sa **društvene** strane.

A taj je ključ već odavno pronađen.

Zagonetka je odavno odgonetnuta. No različiti mislioci različitih vremena, pronalazeći rješenje te zagonetke, nazivali su je različitim imenima i često su, ne znajući jedni za druge, s velikim naporom prolazili isti put, ne sluteći da su tim putem išli i idu njihovi prethodnici i suvremenici.

U svjetskoj književnosti postoje knjige, obično slabo poznate, koje se slučajno (ili ne) mogu naći na istoj polici, u istoj knjižnici. A one, uzete zajedno, dat će cjelovitu i jasnu sliku našeg psihičkog i duhovnog razvoja, te više neće biti sumnje o sudbini čovječanstva, sudbini koja nije drugo doli robijaški rad na prokopavanju zemaljske kugle, što mu nudi pozitivistička filozofija.

Nama se čini da još ne znamo svoju sudbinu, još sumnjamo i ne odlučujemo se rastati od beznađa »pozitivističkog« gledanja na život, samo zato što su rijetko objedinjene **sve potrebne nam ideje u jednoj knjizi. Odviše se lako i odviše usko specijaliziramo.**

Filozofija, psihologija, matematika, prirodne znanosti, sociologija, povijest kulture i umjetnosti, religija, sve te znanosti imaju vlastitu posebnu literaturu. To stvaranje posebne literature najveće je zlo i glavna prepreka točnom razumijevanju stvari. Svaka »literatura« razvija svoj vlastiti jezik, vlastitu terminologiju i time još oštrije određuje

svoje granice, odvađa se od drugih, a svoje granice čini nepremostivima.

Nama je potrebna sinteza.

Riječ sinteza ispisana je na stijegu modernog teozofijskog pokreta koji je najavila H. P. Blavacka.

I u svjetskoj književnosti **specijalizacija** pomalo ustupa mjesto novom širokom sintetičkom pravcu mišljenja.

Izlaze knjige koje je nemoguće svrstati u ijednu od prihvaćenih bibliotečnih klasifikacija, koje se ne mogu pripisati nijednom fakultetu. Te su knjige vijesnici **nove literature** koja će srušiti sve pregrade podignute na području mišljenja.

Jedna od takvih knjiga je **Kozmička svijest kanadskog psihijatra dr. Richarda M. Buckea.**

Istražujući razvoj **svijesti** on na izuzetan, jednostavan, jasan i svima razumljiv način dolazi do zaključaka koji se mogu mjeriti s najvišim razinama filozofijske misli. Sadašnji oblik ljudske svijesti on smatra prijelaznim oblikom u drugi, viši oblik koji naziva **kozmičkom sviješću**. On već osjeća da se približavamo toj kozmičkoj svijesti i predviđa novu etapu u povijesti čovječanstva.

U skraćenom ću obliku navesti nekoliko odlomaka iz njegove knjige.

»Što je kozmička svijest?«

Kozmička svijest jest oblik svijesti viši od svijesti koju posjeduje obični čovjek.

Svijest običnog čovjeka je **samosvijest**, a to je ona sposobnost na kojoj počiva sav naš život (subjektivni i objektivni) koji nije zajednički nama i višim životinjama, s izuzetkom malog dijela onoga što potječe od nekolicine koja posjeduje spomenutu višu svijest. Da nam to bude

jasnije, moramo shvatiti da postoje tri oblika ili stupnja svijesti.

1. **Obična svijest** koju posjeduju više životinje.
2. **Samosvijest** koju čovjek posjeduje uz običnu, zajedničku njemu i višim životinjama.
3. **Kozmičku svijest.**

(U toj podjeli najveća je pogreška dr. Buckea. Naime, ljudska svijest, tj. svijest većine ljudi, »obična« je svijest. »Samosvijest« i »kozmička svijest« postoje samo u kratkim trenucima. Ako pretpostavimo da životinje imaju svijest, koja je nužno niža od ljudske, onda bi one imale «običnu» svijest, čovjek bi imao «samosvijest» - svijest o sebi samom, a «kozmička» se svijest javlja kod prosvjećenih pojedinaca – po mojem mišljenju ova podjela je posve u redu !!!)

Pomoću obične svijesti pas ili konj svjesni su stvari oko sebe baš kao i čovjek: on je svjestan i svojih udova i tijela i zna da su to dijelovi njega samog. Pomoću samosvijesti čovjek nije svjestan samo drveća, stijena, voda, vlastitih udova i tijela, već je svjestan i sebe kao zasebne cjeline odvojene od svega ostalog u svemiru.

Potpuno je sigurno da nijedna životinja ne može sebe shvatiti na taj način. Nadalje, uz pomoć samosvijesti čovjek se može baviti svojim osobnim mentalnim stanjima kao objektima svijesti. Životinja je, tako reći, uronjena u svoju svijest kao riba u moru; ona ne može, čak ni u mašti, ni za trenutak izaći iz nje kako bi je shvatila. A čovjek, uz pomoć samosvijesti, može se, tako reći, odmaknuti od sebe samoga i pomisliti: »Da, mišljenje o onoj stvari je točno; znam da je točno i znam da znam da je točno. . .« Životinja ne može misliti na taj način . . . a kad bi mogla, mi bismo to znali. Kad bi sva bića koja žive zajedno, kao što žive ljudi, psi i konji, »posjedovala samosvijest, komunikacija među njima bila

bi najjednostavnija stvar na svijetu. Čak i kako stvari sada stoje. . . mi prilično slobodno ulazimo u pasji način mišljenja - razumijemo što se u njemu zbiva. Da pas posjeduje samosvijest, mi bismo to odavno morali znati. Međutim, mi to ne znamo, pa je posve sigurno da ni pas, ni konj, ni slon niti majmun nikada nisu posjedovali samosvijest.

Još nešto: na čovjekovoj samosvijesti izgrađeno je sve što je u nama i oko nas izrazito ljudsko. Jezik je objektivno kojemu je samosvijest subjektivno. Samosvijest i jezik (dvoje u jednom, jer su to dvije polovice iste stvari) sine qua non su ljudskog društvenog života, običaja, institucija, svih vrsta industrije, obrta i umjetnosti. Da ijedna životinja ima samosvijest, sigurno bi na toj sposobnosti izgradila nadgradnju jezika... Nijedna životinja nije to uradila pa zaključujemo da životinja nema samosvijesti.

To što čovjek posjeduje samosvijest i jezik stvara golemi jaz između njega i viših životinja koje imaju samo običnu svijest. Kozmička svijest je treći oblik koji je isto toliko iznad samosvijesti koliko je samosvijest iznad obične svijesti. . . Glavna značajka kozmičke svijesti, kako kaže samo njezino ime, jest svijest o svemiru, to jest o životu i redu u svemiru. . . Uz svijest o svemiru postoji i intelektualna prosvijećenost ili prosvjetljenje što samo po sebi postavlja pojedinca na novu razinu postojanja - što bi ga gotovo učinilo pripadnikom neke nove vrste. Dodajmo tome stanje moralnog oduševljenja, neopisivi osjećaj uzvišenosti, ushita i radosti i oživljavanje moralnog osjećaja, što je ne samo zadivljujuće, već i važnije i za pojedinca i za rasu no što je pojačanje intelektualne moći. Zajedno s tim dolazi ono što bi se moglo nazvati osjećajem besmrtnosti - svijest o

vječnom životu; ne uvjerenje da će ga imati već svijest da ga već posjeduje.

Samo osobno iskustvo o tome, ili dugo proučavanje ljudi koji su prešli u novi život omogućit će nam da shvatimo što je to zapravo . . .

»Mišljenje je pisca da će naši potomci prije ili kasnije, kao rasa, dostići stanje kozmičke svijesti... On vjeruje da se taj razvojni korak već događa, jer mu je jasno da, ne samo da je sve više ljudi koji posjeduju kozmičku svijest, već da se mi kao rasa sve više približavamo onom stupnju samosvijesti na kojemu se postiže prijelaz u kozmičku svijest... On zna da inteligentni kontakt s umom kozmičke svijesti pomaže samosvjesnim pojedincima da se uzdignu na višu razinu.«

Na najbližu budućnost čovječanstva Bucke gleda s velikim nadama. On vidi neizbježnu promjenu triju strana života:

1. **političke i nacionalne**, što će se dogoditi kao posljedica utemeljenja zrakoplovstva;
2. **ekonomske i društvene**, što će odmah osloboditi zemlju od dva zla - bogatstva i siromaštva i
3. **psihičke** o čemu on baš i govori.

Promjene u prve dvije oblasti života bitno će izmijeniti uvjete ljudskog življenja i uzdignuti ga na neslućenu visinu. No treće, psihičke, **unutrašnje** promjene učinit će stotinu, tisuću puta više. A sve tri zajedno doslovce će stvoriti **novo nebo i novu zemlju**. Stari poredak stvari bit će dokrajčen i zamijenit će ga novi.

Pred zrakoplovstvom će, poput sjena, nestati nacionalne granice, carinske tarife, a možda čak i razlike među jezicima. Neće više biti razloga za postojanje velikih gradova i oni će se raspasti. Ljudi koji sada žive u gradovima živjet će u brdima, na moru i graditi svoja

obitavališta na visokim, zasad gotovo nedostupnim mjestima s lijepim pogledom. Skučeni život u velikim gradovima postat će dijelom prošlosti. Udaljenost će praktički biti ukinuta, baš kao i gomilanje na jednom mjestu i nametnuta samoća.

Promjena društvenih uvjeta uklonit će iscrpljujući rad, nesmiljenu bijedu, uvredljivo i obeshrabrujuće bogatstvo, neimaštinu i zlo što od nje potječe. Sve će to postati teme povijesnih romana.

»U dodiru s tokom kozmičke svijesti stopit će se sve poznate religije današnjice. Ljudska duša će se stubokom izmijeniti. Religija će apsolutno zagospodariti rasom. *Ona* neće ovisiti o tradiciji. U nju se neće vjerovati ili ne vjerovati. *Ona* neće biti *dio* života kojemu poklanjamo samo određene sate, neko vrijeme u određenim prilikama. Nje neće biti u svetim knjigama niti na ustima svećenika. Neće je biti u crkvama, na sastancima, u obredima ni u određenim danima. Njezin život neće biti u molitvama, himnama i propovijedima. *Ona* neće ovisiti o posebnim otkrivenjima, o riječima bogova koji silaze da poučavaju, niti o ikakvoj bibliji ili biblijama. Njezina misija neće biti spašavanje ljudi od grijeha ili osiguranje raja. *Ona* neće naučavati o *budućoj* besmrtnosti ni *budućoj* slavi, jer će besmrtnost i sva slava već postojati ovdje i sada. Očitost besmrtnosti živjet će u svakom srcu kao vid u oku. Sumnja u Boga i vječni život bit će nemoguća baš kao što je sada nemoguća sumnja u postojanje; očitost i jednog i drugog bit će ista. Religija će upravljati svakom minutom svakog dana svega života. Crkve, svećenici, svečanosti, vjerovanja, molitve, svi zastupnici, svi posrednici između čovjeka i Boga bit će zauvijek zamijenjeni izravnim i jasnim općenjem. Više neće biti grijeha, niti želje za

spasenjem. Ljudi se neće više brinuti ni o smrti ni o budućnosti, o kraljevstvu nebeskom ili o onome što može doći nakon smrti tijela. Svaka će duša osjećati i znati da je besmrtna, osjećat će i znati da sav svemir sa svim svojim bogatstvom i svojom ljepotom postoji za nju i njoj zauvijek pripada.

Postoji legenda, vjerojatno vrlo stara, o tome da je prvi čovjek bio nevin i sretan dok nije okusio plod sa stabla spoznaje dobra i zla. Kada je pojeo to voće postao je svjestan da je gol i zasramio se. Nadalje, da je tada u svijetu rođen grijeh, a dotadašnji čovjekov osjećaj nevinosti zamijenjen je osjećajem bijede. Da se tada, a ne prije toga, čovjek počeo mučiti radom i pokrivati svoje tijelo. I što je najčudnije od svega, legenda kazuje da je s tom promjenom, ili neposredno nakon nje, u čovjekovu umu niklo neobično uvjerenje, koje ga nikad otad nije napustilo, a koje su podržavala. . . učenja svih istinskih vidovnjaka, proroka i pjesnika, da tu prokletu stvar koja je čovjeka ugrizla u petu, mora na kraju zgnječiti i podjarmiti sam čovjek - da u njemu mora uskrsnuti Spasitelj - Krist.

Praotac čovjekov bio je stvorenje... koje je posjedovalo samo **običnu svijest**. On je bio (kao što su to danas životinje) nesposoban da griješi ili da ima osjećaj grijeha, nesposoban za stid (u ljudskom smislu te riječi). On nije imao osjećaja ni znanja o dobru i zlu. On nije znao ništa o onome što mi nazivamo **radom** i nikad nije radio. Iz tog stanja on je pao (ili se uzdigao) u stanje samosvijesti, oči su mu se otvorile, znao je da je nag, osjetio je stid, stekao osjećaj grijeha (i zaista postao grešnikom) i naučio raditi neke stvari da bi postigao neke rezultate - to jest naučio je raditi.

To stanje traje već dugo tegobno vrijeme - osjećaj grijeha još uvijek ga progoni na njegovu putu - i dalje on

jede kruh natopljen znojem - još uvijek je posramljen. Gdje je otkupitelj, Spasitelj? Tko ili što?

Čovjekov Spasitelj je kozmička svijest - na jeziku Sv. Pavla - Krist. Kozmički smisao (u bilo kojem umu da se pojavi) zgnječit će zmijinu glavu - uništiti grijeh, stid, značenje dobra i zla kao međusobno oprečne stvari i poništiti **rad**, ali ne i ljudsku djelatnost.

Opis vlastitog kozmičkog iskustva dr. Buckea i osjećaji koji su mu prethodili možda će pomoći čitatelju da shvati bit izloženih činjenica.

»Bilo je to u rano proljeće na početku tridesetšeste godine njegova života. Proveo je večer s dvojicom prijatelja čitajući Wordswortha, Shelleya, Keatsa, Browninga i posebno Whitmana. Rastali su se u ponoć i on se dugo vozio kočijom. (Bilo je to u jednom gradu u Engleskoj.) Um mu je bio pod dubokim dojmom ideja, slika i emocija izazvanih čitanjem i razgovorom te večeri, osjećao se spokojno i smireno. Bio je u nekom stanju mirnog, gotovo pasivnog užitka. Najednom, bez ikakva upozorenja, našao se obavijen oblakom vatrene boje. Na trenutak je pomislio da je vatra, požar u velikom gradu, a onda je spoznao da je ta svjetlost u njemu samome. Odmah nakon toga obuzeo ga je osjećaj zanosa, beskrajne radosti, koju je pratilo, ili joj neposredno slijedilo, intelektualno prosvjetljenje, što je posve nemoguće opisati. Mozgom mu je prostrujao časoviti bljesak munje Brahmanskog Sjaja koji od tada zauvijek obasjava njegov život; na srce mu je pala kap Brahmanskog Blaženstva i zauvijek mu ostavila okus neba. Između stvari u koje nije vjerovao, **vidio je i shvatio da Svemir nije mrtva tvar, već živo Prisuće, da je ljudska duša besmrtna, da je svemir sazdan i uređen tako da bez svake sumnje sve stvari djeluju**

zajedno za dobro svakoga i sviju, da je temeljno načelo svijeta ono što mi nazivamo ljubavlju i da je sreća svakoga potpuno sigurna. On tvrdi da je u tih nekoliko sekundi, koliko je prosvjetljenje trajalo, naučio više negoli u posljednjih mjeseci ili čak godina učenja i da je naučio mnogo toga čemu ga ni jedan studij nikada nije naučio. . .

Samo prosvjetljenje nije trajalo duže od nekoliko trenutaka, no njegovi su tragovi ostali neizbrisivi. Nikada nije mogao zaboraviti što je tada vidio i spoznao, niti je ikada posumnjao, a i nije moglo biti sumnje u istinitost onoga što se njegovu duhu ukazalo. Ni te noći, niti ikad kasnije, to se iskustvo nije ponovilo...

Glavni događaj te noći bilo je zbiljsko i isključivo uvođenje u novi i viši red ideja. No to je bilo samo uvođenje. On je vidio svjetlo, ali je imao pojma o tome odakle dolazi i što znači koliko i prvo biće kad je ugledalo svjetlost sunca. Mnogo godina poslije toga sreo je čovjeka koji je ušao u viši život, onaj koji je on u kratkom trenutku nazreo, i koji je imao velikog iskustva s tom pojavom. Razgovor s tim čovjekom uvelike je rasvijetlio pravo značenje onoga što je sam iskusio. . .

Shvatio je značenje subjektivnog svjetla u slučaju Sv. Pavla i Muhameda. Otkrila mu se tajna Whitmanove transcendentne veličine. Susreti i razgovori s ljudima koji su imali slično iskustvo pomogli su mu da proširi i razjasni vlastita razmišljanja... No, trebalo je mnogo vremena i truda da se zamisao u zametku razradi i sazre, zamisao, naime, da postoji ***obitelj***, potekla od običnih ljudi, koja živi među njima, ali za koju se teško može reći da je dio njih. Članovi te obitelji rasuti su među naprednim rasama ljudskog roda za posljednjih četrdeset stoljeća svjetske povijesti.

Crta koja te ljude razlikuje od drugih ljudi je ova: njihove su se duhovne oči otvorile i oni **vide**. Najpoznatiji članovi te grupe koji bi se, kad bi se zajedno okupili, svi mogli smjestiti u jedan moderni salon, stvorili su sve velike moderne religije.. . i, općenito govoreći, kroz religiju i književnost stvorili su modernu civilizaciju. To ne znači da su oni napisali veći broj knjiga, već su stvorili one malobrojne koje su nadahnule većinu knjiga napisanih u moderno doba. Ti ljudi vladaju nad posljednjih dvadesetpet. . . stoljeća kao što zvijezde prvog reda veličine vladaju ponoćnim nebom.«

Zatim dr. Bucke ispituje psihološko podrijetlo kozmičke svijesti koja se nipošto ne smije smatrati nečim nadnaravnim ili nenormalnim. Po njegovu mnijenju to je posljedica prirodnog rasta.

On kaže da u rađanju kozmičke svijesti značajan udio ima moralna priroda, no on sam zadovoljio se samo ispitivanjem razvoja intelekta. U tom razvoju Bucke vidi četiri jasna i odvojena stupnja:

- stvaranje osjećaja,
- stvaranje predodžaba,
- stvaranje pojmova, i
- stvaranje više intuicije.

Gledišta dr. Buckea o razvoju intelekta posve se podudaraju s gledištima izrečenim u VIII. poglavlju ove knjige.

»Predmet zamjedbe je, dakako, osjetilni dojam... Kad bismo se mogli vratiti dovoljno daleko unatrag, našli bismo među našim precima biće čiji je intelekt bio sastavljen od tih zamjedbi. No to je biće imalo u sebi ono što bi se moglo nazvati sposobnošću rasta i dogodilo se nešto poput ovoga: pojedinačno i iz generacije u generaciju ono je akumuliralo zamjedbe, a njihovo stalno

ponavljanje, koje zahtijeva daljnje stalno bilježenje, dovelo je do akumulacije stanica u središtu osjetilnih živčanih stanica. Time je postignut uvjet koji je našim precima omogućio da povežu grupe tih zamjedbi u ono što danas nazivamo predodžbom. Taj je proces vrlo nalik na složenu fotografiju (kad se niz ponovljenih fotosa stavlja na isti negativ, na primjer, snimci članova iste obitelji)...

Zatim započinje opet postupak akumulacije, sada na višem stupnju. Osjetilni organi stalno proizvode zamjedbe; receptivni centri stalno proizvode sve više predodžaba...

Najzad, nakon mnogo tisuća generacija, dolazi doba kad je um. . . dosegao najvišu moguću točku čisto predodžbene inteligencije; akumulacija zamjedbi i predodžaba trajala je sve dok više nije bilo mogućnosti za stvaranje neke veće zalihe dojmova. . . Tada se događa drugi proboj i više se predodžbe zamjenjuju pojmovima. Odnos pojma prema predodžbi ponešto je sličan odnosu algebre prema aritmetici. Predodžba je, kao što sam rekao, složena slika stotina, možda tisuća zamjedbi. . . Pojam je ista složena slika - ista predodžba, ali imenovana, označena, tako reći odložena. **Pojam zapravo nije drugo doli imenovana predodžba** - ime, to jest, znak (kao u algebri) predstavlja samu stvar, to jest, predstavlja predodžbu.

Svakome tko razmišlja o subjektu sad je jasno da razvoj kojim pojmovi zamjenjuju predodžbe povećava djelotvornost mozga u mišljenju u onoj mjeri u kojoj je uvođenje strojeva povećalo proizvodnost ljudskog rada ili onoliko koliko upotreba algebre povećava moć uma u matematičkim računanjima. Zamjena velike nezgrapne predodžbe jednostavnim znakom bila je gotovo kao

zamjena robe žita, tkanina ili željezarije - knjiženjem u uredsku knjigu.

No, kako smo već spomenuli, da bi predodžba mogla biti zamijenjena pojmom, ona mora biti **imenovana**, označena znakom koji je predstavlja, baš kao što ček predstavlja komad robe; **drugim riječima, rasa koja posjeduje pojmove nužno posjeduje i jezik**. Nadalje, valja spomenuti da, kao što posjedovanje pojmovna podrazumijeva posjedovanje jezika, tako i posjedovanje pojmovna i jezika (što su zapravo dva vida iste stvari) podrazumijeva posjedovanje samosvijesti. To sve znači da u razvoju uma postoji trenutak kad se predodžbeni intelekt, koji ima sposobnost samo obične svijesti, gotovo trenutno pretvara u pojmovni intelekt koji posjeduje jezik i samosvijest...

Naš današnji intelekt, dakle, sastavljen je od vrlo složene mješavine zamjedbi, predodžaba i pojmovna...

Sljedeće poglavlje priče je akumulacija pojmovna... Tko ozbiljno razmotri ovaj problem, vidjet će da u njemu mora postojati granica. Takav proces ne može se odvijati beskonačno...

Vidjeli smo da je širenje zamjedbenog uma nužno imalo svoju granicu; njegov neprekidni život neizbježno je doveo do predodžbenog uma. Predodžbeni je um vlastitim rastom neizbježno doveo do pojmovnog uma. Unaprijed možemo biti sigurni da će se nešto slično tome zbiti i sa pojmovnim umom.

No, ne moramo se osloniti na apstraktno razmišljanje da dokažemo nužno postojanje natpojmovnog uma, jer on postoji i može se proučavati nimalo teže od drugih prirodnih pojava. **Natpojmovni intelekt, kojega elementi nisu pojmovi, već intuicija, već je utvrđena činjenica (u malom broju, doduše) i oblik svijesti**

koji pripada tom intelektu može se nazvati i naziva se - Kozmička Svijest.

Kozmička svijest... je ono što se na Istoku naziva Brahmanskim sjajem. . .

Za tu svijest svemir se ne sastoji od mrtve tvari kojom upravlja nesvjesni, kruti i nehوتيčni zakon; naprotiv, on je potpuno nematerijalan, duhovan i živ; smrt je besmislica, svi i sve imaju vječni život; svemir je Bog i Bog je svemir. . . . Dakako, s gledišta samosvijesti veliki dio toga je besmislica; usprkos tomu, to je nepatvorena istina.

Filozofija rođenja kozmičke svijesti u pojedinca vrlo je slična rođenju samosvijesti. Razum postaje (tako reći) pretrpan pojmovima, a pojmovi sve opsežniji, sve brojniji i sve složeniji. Jednoga dana (uz povoljne okolnosti) dogodi se stapanje, ili nešto što bismo mogli nazvati kemijskim spajanjem nekoliko pojmova s nekim moralnim elementima; kao rezultat javlja se intuicija i nastajanje intuitivnog uma, ili, drugim riječima, kozmička svijest.

Shema po kojoj je izgrađen um jednolična je od početka do kraja; predodžba je sastavljena od mnogo zamjedbi; pojam je mnogo ili nekoliko predodžaba i zamjedbi, a intuicija se sastoji od mnogo pojmova, predodžaba i zamjedbi spojenih s elementima moralne naravi. . .

»Kozmička svijest«, kao i drugi oblici svijesti, ima sposobnost rasta; ona može imati različite oblike, različite stupnjeve.

Pogrešna bi bila pretpostavka da je čovjek koji posjeduje kozmičku svijest zbog toga sveznajući i nepogrešiv... (Ljudi kozmičke svijesti dostigli su visoku razinu, no i na toj razini mogu postojati

različiti stupnjevi svijesti.) Mora biti jasno i to da, premda ta sposobnost čini čovjeka sličnim bogovima, ljudi koji su je stekli, a žive u različitim vremenima i različitim zemljama, provode život u različitim okolinama, odgajani su tako da život i životne interese promatraju s potpuno različitih stajališta, nužno moraju ponešto drugačije tumačiti one stvari koje vide u tom novom svijetu u koji ulaze.

Jezik je u skladu s intelektom i, prema tome, on ga može savršeno i izravno izražavati. S druge strane, **funkcije moralne naravi nisu povezane s jezikom i mogu se izraziti samo posredno uz pomoć jezika. Možda je glazba, koja sigurno ima korijene u moralnoj prirodi, već u svom sadašnjem obliku početak jezika koji će označiti i izraziti emocije,** kao što riječi označavaju i izražavaju ideje.

. . . Jezik je točan odraz intelekta; za svaki pojam postoji riječ ili riječi, a za svaku riječ postoji pojam. . . Nijedna riječ nije nastala drugačije doli kao izraz nekog pojma, niti se može stvoriti pojam a da se istovremeno ne stvori nova riječ koja je njegov izraz... No, kako devedesetdevet od sto naših osjetilnih dojmova i emocija nisu nikada bili predočeni u našem intelektu uz pomoć pojmova, oni ostaju neizraženi i neizrazivi, osim nesavršeno, neizravnim opisom i sugestijom. . .

Kako poklapanje riječi i pojmova nije slučajno ili prolazno već se nalazi u njihovoj prirodi i ostaje apsolutno nepromjenljivo za sva vremena i u svim okolnostima, promjene u jednom čimbeniku moraju biti u skladu s promjenama u drugom. Razvoj intelekta mora

pratiti razvoj jezika. **Razvoj jezika dokaz je razvoja intelekta.**

Čini se da je u svakom, ili u gotovo svakom čovjeku koji uđe u kozmičku svijest razumijevanje u prvi mah više-manje uzbuđeno, te on sumnja nije li taj novi osjet možda simptom ili neki oblik ludila. Muhamed je bio vrlo uznemiren. Mislim da je jasno da je i apostol Pavao bio ... na sličan način uzbuđen.

Kad iskusi novi osjet, čovjek se prvo zapita: je li to što vidim i osjećam zbilja ili ja bolujem od tlapnje? Činjenica da se to novo iskustvo čini čak i zbiljskijim od starih učenja obične svijesti i samosvijesti čovjeka isprva ne može umiriti, jer on poznaje »moć tlapnje«.

Istodobno ili neposredno nakon tog osjeta i emocionalnog iskustva čovjek doživljava intelektualno prosvjetljenje koje je nemoguće opisati. Njegovoj se svijesti poput bljeska ocrta skica jasne vizije značenja i svrhe svemira. On ne počne samo vjerovati, već vidi i zna da je svemir, kojega samosvjesni um drži sačinjenim od nežive tvari, daleko drugačiji, da je on zapravo živo prisuće. On vidi da ljudska bića nisu otočići života rasuti u beskrajnom moru nežive tvari, već da su oni zapravo čestice relativne smrti u beskrajnom oceanu života. On uviđa da je život u čovjeku vječan, baš kao što je i sav život vječan, da je ljudska duša besmrtna kao što je to i Bog...

Čovjek koji proživi ovo iskustvo naučit će. . . mnogo toga čemu ga nikakav studij nikada nije, niti može naučiti. . . Posebno jasno dobiva pojam o

cjelini, ili barem o nekoj golemoj cjelini koja zasjenjuje svaku zamisao, maštu ili razmišljanje.. . , takav pojam u usporedbi s kojim svi njegovi raniji pokušaji da umom pojmi svemir izgledaju beznačajni i smiješni.«

To širenje intelekta silno uvećava sposobnost stjecanja i akumuliranja znanja i izravno povećava sposobnost inicijative.

»Povijest razvoja i pojave kozmičke svijesti u čovječanstvu posve je slična pojavi svih pojedinačnih mentalnih sposobnosti. Kad se pojavi nova sposobnost, očitovat će se, u početku, tek kod nekolicine izuzetnih pojedinaca. Nakon nekog vremena postaje učestalija, potom stječe mogućnost da se razvija, postaje dostupna svima i konačno postaje svojstvo svih ljudi od rođenja. Štoviše, rijetke, izuzetne sposobnosti genija očituju se kod čovjeka u zreloj dobi, katkad čak i u starosti. Kad postanu uobičajenije, po naravi bliže »talentima«, te se sposobnosti očituju i kod mladih ljudi. Kasnije, kad postanu »sposobnost«, očituju se čak i u djece. Na kraju te sposobnosti postaju zajedničko vlasništvo sviju od rođenja, a kad izostanu, to se smatra nedostatkom.

Takva je sposobnost govora (to jest, sposobnost uobličavanja pojmova). Vjerojatno je u dalekoj prošlosti, na granici pojave ljudske svijesti, ta sposobnost pripadala samo nekolicini izuzetnih pojedinaca i vrlo vjerojatno se očitovala samo u starosti. Kasnije je postala učestalija i počela se ranije očitovati. Postojalo je, vjerojatno, razdoblje kad govor nije bila osobina svih ljudi, baš kao što i umjetnička nadarenost - osjećaj za glazbu, za boje i

potez - ne pripada svim ljudima. Postupno je postao moguć za sve, a kasnije neizbježan i prijeko potreban, osim u slučaju neke fizičke mane.»

Možemo zaključiti da je, po mnijenju dr. Buckea, kozmička svijest prestala biti isključivim vlasništvom genija. Ona je već na razini umjetničke nadarenosti, koja može biti razvijena ili skrivena, a različiti ljudi su različito sposobni razviti je.

Veći dio Buckeove knjige sadrži primjere i odlomke učenja i pisanja »ljudi kozmičke svijesti« u svjetskoj povijesti. On povlači paralele između tih učenja i utvrđuje ***jedinstvo*** oblika prijelaza u novo stanje svijesti u ljudi različitih stoljeća i naroda i jedinstvo njihova osjećanja svijeta i sebe, što najbolje svjedoči o istinitosti i zbiljnosti njihova iskustva.

Utemeljitelji svjetskih religija, proroci, filozofi, pjesnici - to su u Buckeovoj knjizi »ljudi kozmičke svijesti«. Nije mu namjera da ponudi potpuni spisak i može mu se, dakako, pridodati još mnogo imena.

Uostalom, ***nije važna nepotpunost Buckeove knjige, niti dopune koje bi se mogle napraviti. Važan je Buckeov opći zaključak o mogućnosti i blizini nove svijesti.***

To nam kaže da nam je novo čovječanstvo nadohvat ruke. Mi gradimo ne razmišljajući o činjenici da može doći novi gospodar i ne prihvatiti sve što smo izgradili. Naše »društvene znanosti«, sociologija itd. imaju u vidu samo čovjeka. Budućnost, međutim, ne pripada čovjeku, već natčovjeku, koji je već rođen i živi među nama.

Viša rasa brzo niče iz mase čovječanstva i izdvaja se vlastitim posebnim shvaćanjem svijeta i života. Oznaka ljudi nove rase jest nova svijest i nova savjest. Prepoznat ćemo ih po tome što će oni više razumjeti, više vidjeti i više znati od običnog čovjeka. Oni neće moći zatvarati oči pred onim što vide, te će stoga više vidjeti; neće moći ne razmišljati o onome što znaju, te će stoga znati više; neće biti u stanju opravdavati sebe, te će stoga razumjeti više. Ti će ljudi jasno vidjeti svoju odgovornost za sve što oni rade, i neće biti u stanju prebacivati je na druge. Oni se neće zadovoljavati jednostavnim izvršavanjem »dužnosti«, već će se osjećati dužnima znati prije no što se prihvate rada. Oni nikako neće moći izmaknuti svojoj savjesti i samo će ona upravljati njihovim postupcima. Oni neće biti malodušni niti će izmicati onome što oni drže potrebnim. Oni nikada neće biti ponizni izvršitelji tuđe volje, jer će imati svoju volju. Oni će prije svega od sebe zahtijevati jasnu svijest o tome što i zašto rade. I prihvatit će dokraja odgovornost pred svima na koje se njihova djelatnost odnosi.

To će uistinu biti viša rasa - i tu neće biti moguće nikakvo krivotvorenje, podmetanje ili otimanje. Ništa neće moći biti kupljeno ili prisvojeno na prevaru ili na silu. I ne samo da će ta rasa doći, ona je već tu.

Ljudi nove rase već se međusobno prepoznaju; već se utvrđuju lozinke, znakovi i parole... I možda će se društveni i politički problemi, koje je naše vrijeme tako oštro naglasilo, riješiti na posve drugačijoj razini i na posve drugačiji način no što mi mislimo, naime, izlaskom na pozornicu nove rase, svjesne sebe, koja će suditi staroj.

Ispitujući s različitih stajališta složene oblike očitovanja duha i razmatrajući gledišta i mišljenja različitih mislilaca, stalno nailazimo na **postupne etape** ili **uzastopne stadije razvoja**.

Kada smo govorili o osjećanju prostora i vremena, o stvaranju psihičkih jedinica mišljenja, oblicima djelatnosti, logici i matematici, o oblicima svijesti i spoznaje, uvijek smo nailazili na stanovite stupnjeve koji se, očito, ne mogu preskočiti, već ih valja proći. Usporedimo li ih, otkrivamo da su etape, stadiji ili stupnjevi u različitim područjima evolucije - isti. Svi se oni podudaraju, svi su usporedni.

Kad prijeđe na novi stupanj **osjećanja prostora**, određeno će biće samim prijelazom steći novo mišljenje, novu logiku, matematiku, novi oblik djelovanja, novi oblik spoznaje, čak **i novi moral**. I obrnuto, stjecanje **nove logike** ili **novog morala** neizbježno će izazvati pojavu **novog osjećaja prostora**. Izdizanje na novi stupanj **na jednom polju** neminovno izaziva izdizanje na odgovarajući stupanj **na svim ostalim poljima**. Posve jasno vidimo četiri stupnja, ili četiri stadija, koji odgovaraju **jedno, dvo, tro, i četverodimenzionalnom osjećanju** prostora. Razvoj svih ostalih strana duše penje se po istoj ljestvici.

Jednostavna tablica jasnije nam pokazuje suodnos različitih oblika očitovanja svijesti, ili različitih stanja svijesti.

Prvi oblik - osjećaj jednodimenzionalnog prostora. To je stanje niže životinje koja gotovo vegetira. Njezina je

svijest još u dubokom snu. Nejasni osjeti ostavljaju mutne tragove; ona se priklanja svjetlu i toplini.

Drugi oblik - osjećaj dvodimenzionalnog prostora. To je stanje više životinje. Ona već posjeduje osjete i osjećaje, ali **ne i mišljenje**. Njezina svijest je **pasivna**. Sviješću upravlja nagon vida.

Treći oblik - osjećaj trodimenzionalnog prostora. Čovjek. **Jasna** svijest i **logičko** mišljenje. **Aktivna svijest**. Filozofijska podjela na Ja i ne-Ja. Matematika konačnih i stalnih brojeva. Pozitivistička znanost i dualistički spiritualizam. Podjela na duh i materiju. Mrak u prošlosti mrak u budućnosti. Nezbiljnost sadašnjosti. Neživi svemir. Zagonetnost života.

Četvrti oblik - osjećanje četverodimenzionalnog prostora. Novo poimanje vremena. Živi svemir. Kozmička svijest. Zbiljnost beskonačnosti. Osjećaj zajedništva sa svime. Jedinstvo svega. Osjećaj sveopćeg sklada. Novi moral. Rođenje natčovjeka.

TABLICA ČETIRIJU OBLIKA OČITOVANJA SVIJESTI

Osjećaj prostora i vremena

Prvi oblik:
prostora.

Osjećaj jednodimenzionalnog

kao vrijeme.

Svijet na crti. Crta kao prostor. Ostalo

Sve je, osim jedne nepomične crte, u gibanju.

Drugi oblik: Osjećaj dvodimenzionalnog prostora. Svijet na ravnini. Ravnina kao prostor. Ostalo kao vrijeme. Kutovi i krivulje kao gibanje. Svijet ravnina u gibanju.

Treći oblik: Osjećaj trodimenzionalnog prostora. Svijet u beskonačnoj kugli. Kugla kao prostor. **Ostalo** kao vrijeme. Pojave kao gibanja. **Nepostojanje** »prošlosti« i »budućnosti«.

Četvrti oblik: Osjećaj četverodimenzionalnog prostora. Osjećanje prošlosti i budućnosti kao sadašnjosti. Prostorno osjećanje vremena.

Psihologija

Prvi oblik: Pojava prvih osjeta. Jedan osjet. Njegovo dijeljenje na dva. Postupni razvoj osjeta i njihovo gomilanje u pamćenju.

Drugi oblik: Predodžba. Izražavanje osjeta krikovima, zvukovima i kretanjem. Odsutnost riječi i govora.

Ako postoji govor, on se sastoji samo od *vlastitih* imena.

Treći oblik: Pojam.
Riječi.
Govor.
Pismenost.

Četvrti oblik: Intuicija.
Izravna komunikacija svijesti.
Izravna spoznaja.

Logika

Prvi oblik: Odsutnost mišljenja ili *zbrkano* mišljenje drugog oblika.

Drugi oblik: Ovo je ovo.
Ono je ono.
Ovo nije ono.
Začeci logike. Logika *jedinosti* svake pojedinačne stvari.

Treći oblik: A je A.
A nije ne-A.
Svaka stvar je A ili ne-A.
Dualistička logika. Logika opreka.

Četvrti oblik: A je i A i ne-A.
Tat tvam asi: Ti koji jesi.
»Tertium Organum«. Logika jedinstva svega.

Matematika

Prvi oblik: Odsutnost računanja ili **zbrkano** računanje drugog oblika.

Drugi oblik: Uspoređivanje **odvojenih** predmeta ili **odvojenih** predodžaba.

Izravni osjećaj za količinu.

Računanje u granicama tog osjećaja.

Treći obli: Svaka veličina jednaka je samoj sebi. Dio je manji od cijeloga itd. Konačni i stalni brojevi. Euklidska geometrija.

Četvrti oblik: Veličina može ne biti jednaka samoj sebi.

Dio može biti jednak cijelome itd.

Matematika beskonačnih i

promjenljivih veličina. Transfinitni brojevi.

Meta-geometrija.

Vrste radnji

Prvi oblik: Refleks. Nesvjesne reaktivne radnje na vanjski podražaj.

Drugi oblik: Instinkt. »Emocionalne« i svrhovite radnje bez svijesti o posljedicama.
Prividna svijest.

Treći oblik: Svjesne radnje zbog određenog cilja.
Mogućnost svijesti o posljedicama.
Automatske radnje koje su prije bile svjesne.

Četvrti oblik: **Bezuvjetna** svijest o posljedicama radnje **i vlastitog udjela** u njoj.

Neizbježna svijest o moralnom značenju svojih postupaka.

Početak djelovanja s razumijevanjem kozmičkog značenja i ciljeva postupaka.

Moral

Prvi oblik: Nesvjesne radnje (kao radnje usnula čovjeka).
Odsutnost morala.

Drugi oblik: Početak morala u materinskim, obiteljskim i plemenskim nagonima.
Unutrašnji zakon vođen nagonima.
Moral kao zakon života **vrste** i kao uvjet evolucije.

Treći oblik: Podjela na dobro i zlo. Dualistički moral.

Nastojanje da se unutrašnji zakon zamijeni vanjskim.

Nejasno shvaćanje morala i cilja **morala**.

Svijest o odgovornosti samo za neposredne posljedice.

Prebacivanje odgovornosti na druge i na »ustanove«.

»Ja sam izvršio svoju **dužnost** ili poslušao zakon i ja nisam kriv.«

Četvrti oblik: Vraćanje na zakon unutar sebe.

Nova svijest.

Osjećaj odgovornosti za sve posljedice svojih postupaka.

Nemogućnost da se izvršava tuđa volja bez svijesti o cilju i bez osjećaja odgovornosti.

Nemogućnost da se odgovornost za svoje postupke prebaci na drugoga.

Nedostatnost da se samo zadovolji zakon i izvrši dužnost.

Oblici svijesti

Prvi oblik: Potencijalna svijest. Svijest u latentnom stanju.

San. Svijest kao san bez snova.

Drugi oblik: »Jednostavna svijest«.

»To boli«.

Nemogućnost da se kaže: »Svjestan sam da me to boli.«

Odraženo stanje svijesti.

Viđenje snova.

Pasivno stanje svijesti.

Treći oblik: Sposobnost razmišljanja o nekim stanjima svijesti.

Podjela na Ja i ne-Ja.

Aktivna svijest.

Svijest koja je u stanju misliti o sebi i o svom širenju.

Četvrti oblik: Početak kozmičke svijesti.
Početak osjećanja svijesti u svemu i svijesti Svega.

Približavanje apsolutnoj svijesti.

Ekstaza. *Samadhi*. Ekstaza. Turiya.

Svetost. Stapanje s Jednim.

Utapanje ne-Ja u Ja. »Ocean se ulijeva u kap«.

Oblici spoznaje

Prvi oblik: Nesvjesno zamjećivanje okolnog svijeta i nesvjesno reagiranje.

Drugi oblik: Početak pažnje.

Zamjedba.

Početak djelovanja u spoznaji.

Gomilanje instinkata.

Prihvatanje svega **osjetilnog** kao
zbiljsko.

Teškoća da se razluči iluzija od zbilje.

Treći oblik: Iskustvo. Iskustvena spoznaja.
Objektivna spoznaja subjektivnog.
Širenje objektivne spoznaje do mogućih
granica.

Proučavanje pojava.
Samo pojavno, objektivno i konačno
priznato je kao zbiljsko.

Četvrti oblik: Početak širenja subjektivne spoznaje.
Intuicija.
Mistička spoznaja.
Novo osjećanje vremena.
Početak spoznaje **uzroka**.
Početak spoznavanja ne-Ja kao Ja.
Osjećanje beskonačnosti.
Osjećanje nezbiljnosti pojavnog, vi-
dljivog svijeta.
Samo beskonačno priznato kao
zbiljsko.

Oblici znanja

Prvi oblik: Gomilanje »tragova« proizvedenih
reflekasa.

Pojava instinkta i gomilanje jednostavnih instinkata.

Drugi oblik: Osobno znanje.
Nemogućnost priopćavanja iskustava u odgajanju mladunčadi.

Treći oblik: Pozitivistička znanost i **filozofija**.
Materijalizam.
Spiritualistička filozofija.
Dualizam. Materija i duh.
Osjećanje neživog i mehaničkog svemira i Boga odvojeno od svemira.
Emocionalna umjetnost.

Četvrti oblik: Idealistička filozofija.
Matematika beskonačnog.
»Tertium Organum«. Intuitivna umjetnost.
Mistička religija.
Bog i Svijet su jedno. Monizam. Jedan Duh.
Osjećanje živog i svjesnog svemira.
Mistička teozofija.

Evolucijski stup

Prvi oblik: Niža životinja.
Jednodimenzionalno biće.
Vegetativni ili poluvegetativni život.

Drugi oblik: Viša životinja.
Dvodimenzionalno biće.

Odsutnost »duše«, tj. odsutnost dvojnosti razjedinjenosti i nesklada.

Animalni život.

Treći oblik: Čovjek.
Trodimenzionalno biće izvana i dvojno iznutra.

Unutrašnje nejedinstvo. Nemogućnost da se postigne unutrašnji sklad.

Duševni život.

»Duša« kao bojno polje »duha« i »tijela«.

Carstvo osobnog.

Četvrti oblik: Početak prijelaza na novi tip i na novo osjećanje prostora.

»Ljudi kozmičke svijesti«.

Pobjeda duha. ***Duhovni život.***

Pobjeda nad-osobnog elementa.

Postizanje unutrašnjeg jedinstva i sklada.

Natčovjek.

POGLAVLJE XXII

Znanost i problem četvrte dimenzije. Predavanje profesora Umova na Mendeljejevljevom kongresu 1911. »Karakteristične značajke i problemi suvremene prirodno-zaanstvene misli«. Nova fizika. Teorija elektromagnetizma. Načela relativnosti. Djela Einsteina i Minkowskog. Istodobno postojanje prošlosti i budućnosti. Vječno Sada. Van Manenova

knjiga o okultnim iskustvima. Dijagram četvero-dimenzionalnog lika*.

- XXII. i XXIII. poglavlje prevedeno je iz engleskog izvornika P. D. Ouspensky, *Tertium Organum*, Vintage Books, New York, 1982, budući da u ruskom izvorniku, iz kojeg je rađen ovaj prijevod, tih poglavlja nema. U engleskom izdanju to su XI. i XV. poglavlje, *op. prev.*

Govoreći općenito o problemima vremena, prostora i viših dimenzija, koje smo razložili u prethodnim poglavljima, nemoguće je zaobići još jednu raspravu o odnosu znanosti prema tim pitanjima. Mnogima odnos »egzaktog znanja« prema tim problemima predstavlja zagonetku; pa ipak, to su nedvojbeno najvažnija pitanja koja u ovom času zaokupljaju ljudsko mišljenje.

Ako je to toliko važno, zašto znanost o tome ne govori? I zašto, baš naprotiv, znanost uporno tvrdi suprotno praveći se da ne zna ili ne primjećuje čitav niz teorija i pretpostavki do kojih se došlo?

Znanost bi trebala biti istraživanje nepoznatog. Zašto onda ona ne nastoji istraživati to nepoznato na koje joj se već dugo skreće pažnja, a koje će već doskora prestati biti nepoznato?

Na to se, na žalost, može odgovoriti samo to da se tek vrlo mali dio službene akademske znanosti bavi onim čime bi trebala, to jest, istraživanjem novog i nepoznatog. Njezin veći dio puki je naputak u ono što je za samostalnu misao već odavno opće mjesto, ili, što je još gore, u ono što je već davno zastarjelo ili odbačeno kao beskorisno.

Stoga je osobito ugodno uočiti da se povremeno čak i u znanosti može otkriti sklonost za traženje novih obzora mišljenja; drugim riječima, da akademska rutina i obvezno stalno ponavljanje beskonačnog broja otrcanih fraza nisu uvijek i u svim slučajevima uspjeli ubiti ljubav za znanje i sposobnost samostalnog mišljenja.

Premda vrlo stidljivo i oprezno, s nekima od svojih najodvažnijih predstavnika, znanost je posljednjih desetljeća konačno dotakla probleme viših dimenzija i u takvim slučajevima došla do rezultata gotovo istovjetnih onima koje smo izložili u prethodnim poglavljima.

Prosinca 1911. godine Drugi Mendeljejevljev kongres otvoren je izlaganjem prof. N. A. Umova posvećenim problemima vremena i viših dimenzija pod naslovom »Karakteristične značajke i problemi suvremene prirodno-znanstvene misli«.

Usprkos nekim nedostacima, izlaganje prof. Umova izuzetno je značajan događaj u području znanosti i bez sumnje će, s vremenom, biti zabilježeno u povijesti razvoja egzaktnog znanja kao neobično hrabar i izvanredan pokušaj da se u tvrđavi pozitivizma, kakva je trebao biti Mendeljejevljev kongres, obznane nove ideje koje u biti odbacuju pozitivizam u cjelini.

Ipak, inercija i rutina učinile su svoje. Predavanje prof. Umova saslušano je u mnoštvu drugih predavanja, propisno objavljeno u izvještajima kongresa i ostalo tamo ne uspevši izazvati senzaciju, što bi se neizbježno dogodilo da su slušaoci bili u stanju i ponajviše da su željeli procijeniti njegov pravi smisao i značenje.

Dakako, značaj predavanja prof. Umova u velikoj je mjeri umanjen zbog stanovite suzdržanosti i ograničenja što ih je sam postavio, zbog naslova predavanja kojim nije uspio izraziti bit i zbog opće

namjere da pokaže kako znanost napreduje u novom pravcu, umjesto da izloži jednostavnu činjenicu da novi pravac ide protiv znanosti.

Prof. N. A. Umov umro je 1916. i ja mu ne želim nametati mišljenja koja nije dijelio. Razgovor s njim u siječnju 1912. pokazao mi je da je njegovo stajalište na pola puta između ideja o četvrtoj dimenziji, vrlo bliskima idejama koje sam izložio u prvom izdanju ***Tertium Organuma***, i fizikalnih teorija koje još uvijek priznaju ***gibanje*** kao neovisnu činjenicu. Naime, mislim da, premda je vrijeme priznavao kao četvrtu dimenziju prostora, ***prof. Umov gibanje nije smatrao iluzijom naše svijesti, već je zbiljnost gibanja u svijetu priznavao kao činjenicu neovisnu o nama i o našoj mentalnoj nadgradnji.***

Ovo posebno ističem zato jer ću kasnije navesti izvratke iz predavanja prof. Umova i birat ću uglavnom one dijelove koji sadrže ideje gotovo istovjetne mislima što sam ih izložio u prethodnim poglavljima.

Neću se baviti većim dijelom predavanja u kojemu se opisuje razvoj moderne fizike od atoma do elektrona, jer mi se to čini pomalo umjetnim povezivanjem s idejama na kojima bih se ja želio zadržati i nema s njima unutrašnje veze.

S moga gledišta nije važno je li u osnovi tvari atom ili elektron. Po mom mišljenju osnova tvari je iluzija ili, drugim riječima, oblik predodžbe. A dosljedno razvijanje ideja o višem prostoru, na čemu prof. Umov temelji svoje izlaganje, po mom bi uvjerenju trebalo dovesti do nijekanja gibanja baš kao što dosljedno razvijanje ideja matematičke fizike vodi nijekanju tvari kao supstancije.

Što se tiče **elektrona** dodat ću da postoji način da se najnovije znanstvene ideje pomire s podacima psihologijske metode; naime, to se postiže uz pomoć vrlo starih sustava kabale, alkemije i drugih, koje u temelj tvarnog svijeta stavljaju četiri principa ili četiri elementa, od kojih prva dva, vatra i voda, odgovaraju pozitivnim i negativnim elektronima moderne fizike.

No, te elektrone ne treba shvatiti kao obične **elektromagnetske jedinice**, već kao **principe**, to jest, kao dva suprotna principa koja tvore svijet.

Predavanje prof. Umova zanimljivo je i vrijedno pažnje jer je na samom pragu metafizike. Jedina stvar koja mu možda stoji na putu jest ostatak vjere u vrijednost pozitivističke metode koja zapravo umire kad se obznane nova gesla znanja.

»Uvod u naše predavanje (kaže prof. Umov) svakako mora biti posvećen iskustvima znanstvene misli u njezinu traženju slike svijeta. Hitna potreba za znanstvenim radom u tom pravcu bit će jasna ako se okrenemo napucima naših velikih pionira znanosti... Ti napuci predstavljaju duboke pobude aktivnog služenja prirodnoj znanosti i čovječanstvu. Korisno je izraziti ih u **naše** vrijeme kad je misao uglavnom upravljena pitanjima organizacije života... Prisjetimo se **creda** prirodoslovaca:

Potvrditi čovjekovu moć nad energijom, vremenom, prostorom... Poznavati ustrojstvo svijeta i u tom poznavanju utemeljiti stvaralačko predviđanje... To predviđanje ulijeva povjerenje da će prirodne znanosti, u staroj prirodi, nastaviti veliki i odgovorni posao stvaranja nove prirode prilagođene povećanim zahtjevima čovječanstva. Nova priroda postala je životna potreba u

pojedinačnoj i javnoj djelatnosti. No, čini se da njezina veličina i njezina moć donose zadovoljstvo našem mišljenju.

Potreba stalnosti u svakidašnjem životu i kratkoća osobnog iskustva u usporedbi s evolucijom zemlje vode čovjeka u vjeru i stvaraju privid postojanosti okolnog poretka ne samo u sadašnjosti, već i u budućnosti. Tvorci prirodne znanosti ne dijele to nepomućeno gledište i upravo toj okolnosti prirodna znanost duguje svoj neprestani razvoj. Usuđujem se podignuti taj sjajni i uobičajeni veo i otkriti najskrovitije dubine znanstvene misli koje su smještene na razmeđu dvaju shvaćanja svijeta.

Kormilar znanosti stalno mora biti budan usprkos napredovanju plovidbe; zvijezde po kojima ravna svoj kurs na oceanu nepoznatog neprekidno moraju sjati nad njim.

U sadašnjem trenutku promijenila su se zviježda na nebu naše znanosti i zasjala je nova zvijezda kojoj nema ravne po sjaju.

Ustrajno znanstveno istraživanje proširilo je opseg spoznatljivog do još nedavno, prije petnaest ili dvadeset godina, nezamislivih razmjera. Broj je još uvijek zakonodavac prirode, no, budući da je predočiv, otklonio je shvaćanje svijeta po kojemu je moguće predočiti svijet uz pomoć mehaničkih modela.

Novootkriveno pruža dovoljan broj slika za izgrađivanje svijeta, no one razaraju njegov stari, nama znani ustroj i mogu biti ugrađene samo u novi poredak kojega se obrisi protežu daleko preko granica ne samo starog vanjskog svijeta, već i onkraj temeljnih oblika našeg mišljenja.

Moram vas povesti u visine s kojih se otvaraju vidici koji iz temelja preoblikuju našu ideju svijeta.

Usporičito prema njima, kroz ruševine klasične fizike, predstavlja znatne poteškoće i unaprijed vas molim za oprost, a ja ću nastojati koliko je moguće pojednostavniti i skratiti naš put.«

Zatim prof. Umov opisuje sliku razvoja oblika »od atoma do elektrona«, od tvarnih i mehaničkih do elektromagnetskih ideja o svemiru:

»Aksiomi mehanike samo su fragmenti i njihovo korištenje istovjetno je prosuđivanju o sadržaju čitavog poglavlja uz pomoć samo jedne rečenice. Stoga ne iznenađuje da se pokazao neuspjelim pokušaj da se svojstva elektromagnetskog etera tumače mehanikom uz pomoć aksioma u kojima se ta svojstva ili osporavaju ili su jednostavno prododređena...

Mehaničko shvaćanje svijeta pokazalo se jednostranim. . . Slika svijeta nije bila jedinstvena.

U odnosu na tvar elektromagnetski svijet nije mogao ostati nešto strano, izvanjsko. Materijalno shvaćanje svijeta sa svojim nepromjenljivim temeljima nema dostatne fleksibilnosti koja bi dopustila da se dogodi spajanje s njime i njegovim počelima. Preostao je samo jedan izlaz - žrtvovati jedan od tih svjetova, ili materijalni, mehanički, ili elektromagnetski. Bilo je neophodno iznaći dostatno osnova za jednu ili drugu odluku. To se ubrzo i pokazalo točnim.

Daljnji razvoj fizike jest proces protiv tvori koji je završio njezinim odbacivanjem. No, usporedno s tom negativnom djelatnošću odvijao se stvaralački posao preinačavanja elektromagnetske simbolike; ona je morala biti u stanju prikazivati svojstva tvarnog svijeta, njegovu atomsku strukturu, moment sile, radijaciju i apsorpciju energije, elektromagnetske pojave...

Na obzoru znanstvene misli pojavila se elektronska teorija tvari. Kroz električne jedinice otkrivena je veza između tvari i vakuuma... Ideja o posebnom supstratu koji ispunjava vakuum - eter - suvišna je. . .

Svjetlost i toplina nastaju gibanjima elektrona. Oni su Sunca mikrokozma. . .

Svemir se sastoji od pozitivnih i negativnih jedinica povezanih elektromagnetskim poljima.

Tvar je iščezla, njezina raznolikost zamijenjena je sustavima električkih jedinica, međusobno sličnih, a na mjestu uobičajenog tvarnog svijeta pred nama se uobličuje mnogo drugačiji elektromagnetski svijet.

No, čak i priznavanjem elektromagnetskog svijeta nisu uklonjeni mnogi nerješivi problemi i poteškoće; osjećala se potreba za objedinjujućim sustavom.

U našem tegobnom uspinjanju došli smo do točke (kaže prof. Umov) u kojoj se putovi odvajaju. Jedan se proteže vodoravno prema ravnini koju smo upravo opisali; drugi vodi prema posljednjem vrhu koji se već vidi, a ni uspon nije strm.

Razmotrimo točku do koje smo upravo dospjeli. To je vrlo pogibeljno; na njoj su se nasukale mnoge teorije. To je tim opasnije jer se njezina tananost krije iza maske jednostavnosti. Njezini temelji eksperimentalni su pokušaji koji su dali negativan odgovor na istraživanja temeljitih i vještih promatrača.«

Prof. Umov ukazuje na proturječja što su nastala iz nekih od tih eksperimenata. Potreba da se ta proturječja objasne dala je poticaj pronalaženju objedinjujućeg načela; to je bilo ***načelo relativnosti***.

Lorentzovi zaključci iz 1909, koji se uglavnom odnose na elektro-optičke pojave potaknuli su

Alberta Einsteina da objavi novo načelo, a nedavno preminulom **Hermannu Minkovskom** da ga **sjajno uopći.**

»Približavamo se vrhuncu moderne fizike: taj vrhunac jest **načelo relativnosti** koje je tako jednostavno izraziti da nam njegovo sveopće značenje nije odmah bjelodano. Ono **glasi: zakoni pojava u nekom sustavu tijela promatraču koji je povezan s tim sustavom izgledaju isti bilo da sustav miruje ili se jednolično i pravocrtno giba.**

Iz toga slijedi da promatrač, uz pomoć pojava koje se zbivaju u sustavu s kojim je on povezan, ne može otkriti da li se taj sustav jednolično progresivno giba ili ne.

Dakle, ni jedna pojava koja se zbiva na Zemlji ne omogućuje nam da razaznamo njezino progresivno gibanje u prostoru.

Načelo relativnosti uključuje intelekt koji zamjećuje, što je okolnost od najveće važnosti. Intelekt je povezan sa složenim fizikalnim instrumentom živčanim sustavom. Shodno tome, ovo načelo nam ukazuje na stvari koje se zbivaju u gibajućim tijelima, i to ne samo u pogledu fizikalnih i kemijskih pojava, već i u odnosu na pojave života, te prema tome i na čovjekovu potragu. To je značajno kao primjer teze utemeljene na strogo znanstvenom pokusu na čisto fizikalnom polju, koja premošćuje jaz između dva svijeta za koja se općenito smatra da su različite naravi.«

Prof. Umov iznosi primjere kako se uz pomoć načela relativnosti mogu objasniti složene pojave. Nadalje, pokazuje **kako se najzagonetniji problemi života objašnjavaju sa stajališta elektromagnetskih teorija i načela relativnosti** i naposljetku, dolazi do onoga što je nama posebno zanimljivo:

»Sva prostorna mjerenja uključuju vrijeme. Mi ne možemo odrediti geometrijski oblik tijela koje se giba u odnosu na nas; uvijek određujemo njegov kinetički oblik. Zato se naša prostorna mjerenja zapravo ne odvijaju u trodimenzionalnom prostoru, to jest u prostoru koji posjeduje tri dimenzije visinu, širinu i dubinu, kao ova dvorana - već u četverodimenzionalnom prostoru. Prve tri dimenzije možemo predočiti uz pomoć tri mjerne trake na kojima su označene stope, jardi ili neke druge mjerne jedinice za dužinu. Četvrtu dimenziju predočavamo uz pomoć filmske trake na kojoj svaka točka odgovara novoj fazi pojava u svijetu. Razmak između točaka na traci mjeri se satom koji ide ravnomjerno bilo kojom brzinom. Jedan promatrač izmjerit će razmak između dvije točke jednom godinom, drugi stotinom godina. Prijelaz s jedne točke na drugu na toj traci odgovara našem pojmu protoka vremena. Zbog toga ćemo tu četvrtu dimenziju nazvati - vremenom. Filmska traka može zamjeniti bilo koju mjernu traku i obrnuto. Prerano preminuli matematički genij Minkowski dokazao je da su sve te četiri dimenzije jednakovrijedne. Kako to razumjeti? Oni koji su iz Moskve došli u Sankt-Peterburg prošli su kroz Tver. Oni više nisu na toj postaji, a ona ipak postoji. Na isti način trenutak koji je odgovarao nekom prošlom događaju, poput, primjerice, rođenju života na Zemlji, nije nestao, već postoji. Nije ga nadživio svemir, već samo Zemlja. U četverodimenzionalnom svemiru mjesto tog događaja određeno je nekom točkom i ta je točka postojala, postoji i nastavit će postojati. U sadašnjosti kroz nju prolazi drugi putnik - kroz tu

postaju kroz koju je prošla Zemlja. Vrijeme ne protječe baš kao što ne protječe ni prostor. Mi smo oni koji tečemo, putnici u četverodimenzionalnom svemiru. Vrijeme je isto tako dimenzija prostora kao što je to visina, širina i dužina. Ako ih u izražavanju nekog prirodnog zakona zamijenimo jednu s drugom, opet ćemo doći do tog zakona.

Minkowski je nove ideje utjelovio u elegantnoj matematičkoj teoriji; nećemo ulaziti u veličanstveni hram što ga je ovaj genij podigao; iz njega obznanjuje glas:

»U svemiru sve je dato: za njega nema prošlosti ni budućnosti - on je vječna sadašnjost; on nema granica ni u prostoru ni u vremenu. Promjene se zbivaju u jedinkama i odgovaraju njihovim pomicanjima putovima svijeta u četverodimenzionalnom, vječnom i bezgraničnom prostoru. U području filozofijskog mišljenja te bi ideje trebale proizvesti veću revoluciju od Kopernikovog izmještanja Zemlje iz središta svemira.»

Od vremena Newtona prirodne znanosti nikada nisu bile suočene sa sjajnijim izgledima. Zar se moć prirodnih znanosti ne navješćuje prijelazom s neprikosnovene eksperimentalne činjenice - nemogućnost određivanja apsolutnog gibanja Zemlje - na probleme uma! Neki je suvremeni filozof uskliknuo zbunjeno:»Onkraj istine i neistine!«

Kad je rođen kult novoga boga njegova se riječ ne shvaća uvijek jasno; pravo značenje otkriva se s vremenom. Mislim da to vrijedi i za načelo relativnosti.

Uklanjanje antropomorfizma iz znanstvenih ideja učinilo je golemu uslugu znanosti.

antropomorfizam – neznanstveni način gledanja po kome predmeti, životinje i prirodne pojave posjeduju ljudska svojstva; prikazivanje božanstva ili prirodnih pojava u ljudskom liku

Načelo relativnosti slijedi isti put pokazujući ovisnost naših zamjedbi o općim uvjetima pojava.

Elektromagnetska teorija svijeta i načelo relativnosti objašnjavaju samo one pojave kojih je mjesto određeno dijelom svemira zaposjednutim materijom; preostali dio, koji našim osjetilima izgleda kao vakuum, još ostaje izvan znanosti. Ali obale tvarnog svijeta oplakuju valovi energije iz tog uzburkanog oceana koji je prazan za naša osjetila, no ne i za naš razum.

Zar dualizam tvari i vakuuma nije antropomorfizam, i to posljednji u znanosti? Postavimo temeljno pitanje: koji je dio svemira ispunjen materijom? Okružimo naš planetarni sustav kuglom koje je polumjer jednak polovici udaljenosti između Sunca i najbližih zvijezda: dužinu tog polumjera zraka svjetlosti prevaljuje za godinu i po dana. Uzmimo da je obujam te kugle obujam našeg svijeta. Sada, polazeći od Sunca kao središta, potražimo drugu, manju kuglu koje je polumjer jednak razdaljini između našeg Sunca i najudaljenijeg planeta. Pretpostavljam da materija našeg svijeta, zgusnuta na jednom mjestu, neće zauzeti više od jedne desetine obujma planetarne kugle: mislim da je ta brojka poprilično pretjerana. Izračunavanje obujma pokazat će da u našem svijetu obujam ispunjen materijom odgovara obujmu vakuuma kao jedan prema broju 3 sa 13 nula. Taj odnos odgovara odnosu jedne sekunde prema milijun godina.

Prema proračunu Lorda Kelvina gustoća tvari koja odgovara takvom odnosu bila bi deset tisuća milijuna

puta rjeđa od vode, to jest, bila bi na krajnjoj granici razrjeđenja.«

Prof. Umov iznosi primjer broja kugli koji odgovara broju sekunda u milijun godina. Na jednoj od tih kugli (koje odgovaraju tvari u svemiru) zapisano je sve što znamo, jer sve što mi znamo odnosi se na tvar. A tvar je samo jedna među milijunima i milijunima »kugli vakuuma«:

»Zaključak do kojeg dolazimo (kaže on) jest ovaj: Tvar predstavlja vrlo nevjerojatan događaj u svemiru.

Taj se događaj zbio jer nevjerojatnost ne znači nemogućnost. No, gdje i na koji način se ostvaruju vjerojatnija zbivanja? Je li to u području energije zračenja?

Teorija vjerojatnosti obuhvaća golemi dio svemira - vakuum - u svijetu nastajanja. Znamo da energija zračenja ima gravitacijsku masu. Zar među različitim pojavama u svijetu ukrštenih zraka njihovi elementi međusobnim privlačenjem ne stvaraju sitne čestice kojih gomilanje sačinjava naš tvarni svijet?

Ne bi li moglo biti da je vakuum laboratorij tvari?

Tvarni svijet ograničeni je obzor što se otvara pred čovjekom koji je izašao van. Za njegova osjetila život buja samo u granicama tog obzora; izvan njega za ljudska osjetila postoji samo vakuum.«

Ne bih se htio upuštati u polemiku s onim mislima u raspravi prof. Umova s kojima se ne slažem. Ipak, upozorit ću na pitanja što, po mom mišljenju, proizlaze iz nesuglasnosti nekih premisa i nabrojiti ću ih.

Antiteza između ***vakuuma i tvarnog svijeta*** zvuči gotovo naivno nakon upravo navedenih riječi Minkowskog o nužnosti da znanost prijeđe na pitanja

uma, dok se ona bavi čisto fizikalnim problemima. Zatim, ne vidim bitne razlike između tvarnog ili mehaničkog i elektromagnetskog svemira. Sve je to trodimenzionalno. U elektromagnetskom svemiru zasad nema valjanog prijelaza na četvrtu dimenziju. A u prof. Umova mi nalazimo samo jedan neupitan pokušaj da poveže elektromagnetski svijet s višim dimenzijama. On kaže:

»List papira prekriven elektromagnetskim simbolima, koji smo upotrijebili kao pokrov za vakuum, može se smatrati milijardama zasebnih listova položenih jedan na drugi, od kojih svaki predstavlja polje jedne male količine elektriciteta ili naboja.«

To je sve. Ostalo je ipak trodimenzionalno kao i teorija atoma i etera.

»Prisustvujemo pogrebu stare fizike«, kaže prof. Umov. I to je istina. No, stara se fizika ne gubi i ne nestaje zbog elektromagnetskih teorija, već zbog ideja o novom širenju prostora koji smo dosada nazivali **vremenom i gibanjem. Uistinu nova fizika bit će fizika koja ne sadrži gibanje, to jest, ona u kojoj nema dvojnosti mirovanja i gibanja, niti dvojnosti tvari i vakuuma.**

Ako pretpostavimo da je svemir **misao i svijest** posve ćemo se osloboditi ideje o vakuumu, a takvo stajalište objašnjava **malu vjerojatnost** tvari, do čega je došao prof. Umov. Tvar, to jest sve **konačno**, privid je u beskonačnom svijetu. (Einsteinova knjiga o relativnosti, koja se u međuvremenu pojavila, omogućava nam da se bolje upoznamo sa znanstvenom (fizikalnom) obradom tog pitanja.

Od mnogobrojnih psihologijskih pokušaja istraživanja četvrte dimenzije zadržat ću se i na knjizi **Johana von Manena Neka okultna iskustva, Madras, India, 1913.**

Ta knjiga sadrži neobični crtež četverodimenzionalnog tijela koje je autor »vidio« svojim unutrašnjim viđenjem. To zanimljivo iskustvo opisao je van Manen na ovaj način:

»Kad sam prije nekoliko godina boravio i putovao sjeverom Engleske u nekoliko sam navrata govorio i predavao o četvrtoj dimenziji. Jednoga dana, pošto sam se povukao na spavanje, ležao sam potpuno budan razmišljajući o nekom problemu vezanom za tu temu. Pokušao sam vizualizirati ili promisliti oblik četverodimenzionalne kocke koju sam zamišljao da je najjednostavniji četverodimenzionalni oblik. Na moje veliko zaprepaštenje pred sobom sam jasno ugledao prvo četverodimenzionalnu kuglu, a potom četverodimenzionalnu kocku i tek tada, iz te predmetne pouke, naučio sam da je kugla, a ne kocka, najjednostavnije tijelo, što sam već prije trebao znati iz trodimenzionalne analogije. Neobično je bilo to da je jasno nastojanje da vidim jedno učinilo da vidim drugo. Vidio sam oblike kao da su preda mnom u zraku (premda je soba bila mračna), a iza tih oblika jasno sam vidio razmak na zavjesama kroz koji se u sobu probijao trak svjetla. To je bio slučaj u kojemu mogu jasno utvrditi dojam da su viđeni predmeti bili izvan moje glave. U većini drugih slučajeva nisam to mogao tako nedvojbeno reći, jer su dvojnog značaja, to jest, gotovo jednako sam ih osjećao i izvan i unutar mozga.

Odustajem od pokušaja da opišem četverodimenzionalnu kocku što se tiče njezina oblika. Bio bi moguć matematički opis, no on bi istovremeno rastočio cjelovitost zbiljskog dojma. Bolje se može

opisati četverodimenzionalna kugla. Bila je to obična trodimenzionalna kugla iz koje su sa svake strane, počevši od njezine okomite obodnice, izlazili zakrivljeni zaoštreni rogovi kojih su se završeci, kružnim zakrivljenjem, spajali iznad kugle iz koje su izvicali.

* *Tertium Organum*

Tako su stvorena tri kruga, donji predstavlja početnu kuglu, gornji predstavlja prazan prostor i najveća kružnica koja sve to obujmljuje. Ako se prihvati da gornja kružnica (prazni prostor) ne postoji, a da je donja (mala) kružnica istovjetna vanjskoj (velikoj) kružnici, barem donekle će se imati valjan dojam.. . Uvijek sam lako mogao nanovo predočiti tu kuglu; ponovo zamisliti kocku daleko je teže i moram se usredotočiti da bih je ponovo dozvao u sjećanje.

Na sličan sam način rijetko mogao vidjeti petero i šesterodimenzionalne likove. Barem sam osjećao kao da su likovi koje sam vidio petero i šesterodimenzionalni. U tim stvarima nužan je krajnji oprez. Svjestan sam da sam s tim stvarima došao u dodir samo onoliko koliko to dopušta fizički mozak, ne odričući da izvan onoga što je uhvatio mozak postoji još nešto što sam u tom trenu **osjetio**, a što mi nije bilo dano. **Šesterodimenzionalni lik ne mogu opisati. Sve čega se o njemu sjećam jest to da mi je tada stvorio dojam u obliku nečega**

što možemo nazvati različitošću u jedinstvu ili spojem različnosti. Peterodimenzionalno viđenje najbolje se može opisati, ili, bolje rečeno, nagovijestiti ako kažemo da je izgledalo kao reljefna karta Alpa uz neobičnost da su svi planinski vrhovi i čitav krajolik koji je na karti prikazan bio jedna planina (Vidi priču Jakoba Böhmea, koju navodi James, o harfi s mnogo žica, od kojih je svaka žica zasebni instrument.) , ili, opet drugim riječima, **kao da su sve te planine imale zajedničku osnovu.** To je bila razlika između pete i šeste dimenzije, i u petoj su izbočine na neki način bile izvanjštene, a ipak ostajale u istoj jedinici; no, u šestoj one su bile razlučene, ali ne i izvanjštene; samo su bile na **različite** načine **istovjetne** istoj osnovi koja je bila njihova cjelina.«

U bilješki o tim izvanrednim stranicama **C. W. Leadbeater** kaže:

»Vrijednost van Manenova dojmljiva crteža uglavnom je u sugestivnosti što je on ima za one koji su jednom vidjeli ono što on prikazuje. **Teško se možemo nadati da će taj crtež prenijeti jasnu ideju zbiljnosti onima koji tako nešto nikada nisu vidjeli. Teško je postići da životinja shvati neku sliku očito zato jer nije u stanju prihvatiti ideju da perspektiva na ravnoj površini treba dočarati predmete koje ona zna samo kao kruta tijela. Prosječni čovjek točno je u istom položaju u pogledu svakog crteža ili modela kojim bi mu se htjelo sugerirati ideju o četvrtoj dimenziji; i tako, koliko god domišljat i sugestivan bio, dvojim da će za prosječnog čitaoca biti od veće pomoći.**

Čovjeku koji je vidio zbilju to može biti od pomoći da u svoj svakidašnji život unese bljesak te više svijesti; i u tom će slučaju možda biti sposoban da u svoju misao

doda ono što nužno mora nedostajati na dvodimenzionalnom crtežu.«

Što se mene tiče, mogu reći da pravo značenje van Manenove »**vizije**« teško možemo procijeniti sredstvima koja su nam na raspolaganju. Kad sam u njegovoj knjizi ugledao ovdje reproducirani crtež, odmah sam shvatio i osjetio sve što on znači. No, donekle se nisam složio s van Manenom u tumačenju tog crteža. On piše:

»Ukupni dojam možemo nazvati i prstenom. Mislim da sam tada (gledajući crtež) po prvi put shvatio da tzv. četverodimenzionalno viđenje jest viđenje koje se odnosi na poimanje prostora što proizlazi iz vizualnog zamjećivanja gustoće.«

Usprkos svom njegovu oprezu ova mi se opaska čini opasnom, jer stvara mogućnost iste pogreške koja je u mnogim stvarima zapriječila Hintonu. Ta se pogreška sastoji u mogućnosti da se izgradi stanovita **pseudo četvrta dimenzija** koja zapravo potpuno leži u tri dimenzije. Mišljenja sam da je lik *ispunjen gibanjem*. Meni izgleda da se cio lik *giba* kao da stalno izvire iz točke spajanja šiljastih vrhova šireći se iz te točke i ponovo se vraćajući u nju. No, neću sada analizirati i ispitivati van Manenovo iskustvo, već to prepuštam čitaocima koji su doživjeli slična iskustva.

Što se tiče van Manenovih opisa njegovih zapažanja o »petoj« i »šestoj« dimenziji, čini mi se da u njima ništa ne opravdava pretpostavku da se one odnose na područje **više i složenije** od četverodimenzionalnog svijeta.

Po mom mišljenju to nije ništa više od zapažanja o području četvrte dimenzije. No, ono što je u njima značajno, to je njihova sličnost s iskustvom nekih

mistika, osobito s iskustvom Jakoba Böhmea. Osim toga, vrlo je zanimljiva metoda **predmeta - pouke**, to jest, **dvije slike** koje je van Manen vidio i iz usporedbe kojih je izvlačio svoje zaključke.

POGLAVLJE XXIII

Okultizam i ljubav. Ljubav i smrt. Različita stajališta prema problemima smrti i problemima ljubavi. Što nedostaje našem shvaćanju ljubavi? Ljubav kao svakidašnja i psihološka pojava. Mogućnost religioznog shvaćanja ljubavi. Stvaralačka snaga ljubavi. Nijekanje ljubavi. Bježanje od ljubavi. Ljubav i misticizam. »Čudesno« u ljubavi. Nietzsche i Edward Carpenter o ljubavi.

Nema područja života koje nam ne otkriva beskonačnost novog i neočekivanog ako mu se približimo sa **spoznajom** da se ono ne iscrpljuje kroz svoju vidljivu stranu, da iza te vidljive strane postoji cijeli svijet »nevidljivoga«, cijeli svijet novih i nerazumljivih snaga i odnosa. Prvi korak prema njemu jest **spoznaja o postojanju nevidljivoga**.

Izuzetno mnogo stvari otkriva nam se u najtajanstvenijim vidovima našeg postojanja, u onim vidovima kroz koje dolazimo u izravni dodir sa **vječnošću** - u Ljubavi i u Smrti. **U hinduskoj mitologiji Ljubav i Smrt dva su lica jednog božanstva. Šiva, bog snage plodnosti u prirodi, istovremeno je i bog nasilne smrti, ubojstva i uništenja. Njegova žena Parvati božica je ljepote, ljubavi i sreće, a ona je i**

Kali ili Durga - božica zla, nesreće, bolesti i smrti; a Šiva i Kali zajedno su bogovi mudrosti, bogovi spoznaje dobra i zla.

Na početku svoje knjige ***Drama o Ljubavi i Smrti Edward Carpenter. 1912.*** vrlo dobro definira naš odnos prema tim duboko nerazumljivim i tajanstvenim vidovima bitka:

»Ljubav i Smrt prolaze kroz ovaj naš svijet kao da su odvojene - prožimaju ga, sveprisutne, a ipak kao da pripadaju nekom drugom načinu postojanja.«

I dalje:

»Te pojave, Ljubav i Smrt, prolaze kroz svijet kao zaista najbolji prijatelji, nikad jako odvojene i zajedno vladaju njime u nekoj vrsti pobjedničke nadmoćnosti; a ipak, poput najgorčnijih neprijatelja progone jedna drugu u stopu, kvare jedna drugoj posao, bore se za tijela i duše ljudskog roda.«

Ovih nekoliko riječi otkrivaju dubinu tajne s kojom smo suočeni, koja nas obavlja, koja nas stvara i uništava. No, čovjekov odnos prema dvije strane te tajne nije isti: koliko god se čudnim činilo, ***lice smrti*** više je privlačilo mističku maštu čovjekovu negoli ***lice ljubavi***. Oduvijek je postojao snažni poticaj za razumijevanjem i određivanjem skrivenog značenja smrti; sve religije, sva vjerovanja započinju pružanjem čovjeku ovog ili onog pogleda na smrt. Nemoguće je izgraditi ikoju filozofiju života bez ove ili one definicije smrti. A mnoge filozofije života, na primjer moderni spiritualizam, sastoje se isključivo od »pogleda na smrt«, od nauka o smrti i o životu poslije smrti. (U jednom članku V. V. Rozanov kaže da su u cjelini ***sve religije učenja o smrti.***)

No, problem ljubavi obično se u modernim filozofijama o životu prihvaća kao nešto dano, nešto već shvaćeno i spoznato. Različiti sustavi unose razmjerno malo razlika u shvaćanje ljubavi. I premda je zapravo za nas ljubav isto toliko velika tajna koliko i smrt, zbog nekog razloga mi je ne zamjećujemo tako naglašeno. Razvili smo niz stereotipnih gledišta o ljubavi i ljudi ponizno prihvaćaju neki od tih stereotipa. Umjetnost, koja bi po svojoj naravi morala moći mnogo reći o tome, posvećuje veliku pažnju ljubavi; ljubav je vjerojatno oduvijek bila i jest tema umjetnosti. ***No, čak se i sama umjetnost uglavnom ograničava na puke opise i psihološku analizu ljubavi, rijetko dotičući njezine dubine, onaj dodir sa vječnošću i beskonačnošću koji ona podaruje čovjeku.***

Ljubav je, zapravo, kozmička pojava u kojoj su ljudi, čovječanstvo, tek slučajni; kozmička pojava koja se zanima za ljudske živote ili duše koliko i Sunce za svoj sjaj, tako da, uz pomoć njegova svjetla ljudi mogu obavljati svoje svakidašnje poslove i koristiti ga za svoje ciljeve. Kad bi ljudi mogli to razumjeti, makar samo dijelom svoje svijesti, pred njima bi se otvorio novi svijet i postalo bi im vrlo čudno gledati na život iz svih uobičajenih uglova.

Tada bi shvatili da je ljubav nešto posve drugačije i drugačije vrste no što su sitna zbivanja zemaljskog života.

Možda je ona svijet osobitih duhova koji povremeno obuzmu ljude, potčinjavaju ih i pretvaraju u oruđe za postizavanje vlastitih nerazumljivih ciljeva.

Možda je ona neko posebno područje unutrašnjeg svijeta u koje ljudske duše povremeno slučajno uđu i u tom slučaju one tamo žive u skladu sa zakonima **toga** svijeta, dok njihova tijela ostaju na Zemlji, ograničena zakonima zemaljskog svijeta. Možda je ona alkemijsko djelo Svevišnjega u kojemu ljudske duše i tijela igraju ulogu elemenata iz kojih se izrađuje **kamen mudraca ili eliksir života ili neki osobit elektricitet** potreban nekome za neke tajnovite svrhe.

U pogledu našega života ljubav je božanstvo, katkad strogo, katkad dobrohotno, no koje se nikad ne pokorava nama, nikada ne pristaje služiti našim ciljevima. Ljudi nastoje ljubav potčiniti sebi, prisiliti je da služi njihovim ciljevima, i duhovnim i materijalnim. Ali ljubav se ne može ničemu potčinjavati i ona se nesmiljeno osvećuje jadnim smrtnicima koji žele podjarmiti **Boga** da služi njihovim ciljevima. To mrsi sve njihove račune i tjera ih da rade ono što nikada nisu očekivali. To ih prisiljava da služe **njoj**, da rade ono **što ona** hoće.

Kako su u zabludi o podrijetlu ljubavi, ljudi su u zabludi i o njezinim **ishodima**. I pozitivistički i spiritualistički moral podjednako dopuštaju samo jedan mogući ishod ljubavi - djecu, nastavak vrste. No, taj objektivni posljedak, koji se može i ne mora dogoditi, u svakom je slučaju samo posljedak izvanjske, objektivne strane ljubavi, materijalne činjenice začeca. Ako u ljubavi ne vidimo ništa više doli materijalnu činjenicu i želju za tom činjenicom, onda tako treba biti. No, u zbilji, ljubav se ni na koji način ne sastoji od materijalne činjenice i posljedice ljubavi mogu se, osim na materijalnom, očitovati i na posve drugačijem planu. Taj drugačiji plan na kojemu ljubav djeluje i neznane, skrivene ishode ljubavi

nije teško shvatiti čak i sa strogo pozitivističkog znanstvenog gledišta.

Za znanost, koja proučava život kao da je odvojen od nje, svrha ljubavi sastoji se u nastavljanju života. Da budemo točniji, ***ljubav*** je karika u lancu činjenica koje održavaju neprekinuti tok života. A ***snaga koja međusobno privlači dva spola djeluje u interesu održavanja vrste i nastaje iz samih oblika produženja vrste. Međutim, ako s tog stajališta razmatramo ljubav, morat ćemo priznati da te snage ima više no što je nužno. Upravo u tome je ključ prave biti ljubavi. Te snage ima više nego je potrebno, beskrajno više. Zapravo, za ciljeve održavanja vrste koristi se samo mali djelić od jednog postotka te snage ljubavi kojom ljudski rod raspolaže. Kamo onda odlazi glavnina te snage?***

Znamo da ništa ne može nestati. Ako energija ***postoji***, ona mora ***prijeći*** u nešto. Ako tek zanemarivi djelić energije odlazi u stvaranje budućnosti ***putem rađanja***, i ostatak mora otići u stvaranje budućnosti, ali na druge načine. U fizičkom svijetu znamo mnoge slučajeve kad je ***izravna*** funkcija ispunjena uz pomoć krajnje malog djelića utrošene energije, dok se veći dio energije čini beskorisno potrošenim. Dakako, taj veći dio energije ne iščezava, ne nestaje, već proizvodi druge rezultate, posve različite od izravne funkcije.

Uzmimo običnu svijeću. Ona bi trebala davati svjetlo. No ona daje mnogo više topline negoli svjetla. Svjetlo je izravna funkcija svijeće, toplina je njezina neizravna funkcija, a dobivamo više topline nego svjetla. Svijeća je peć udešena za osvjetljavanje. Da bi davala svjetlo, svijeća mora gorjeti. Gorenje je neophodni uvjet za dobivanje svjetla od svijeće; bez gorenja se ne može. Ali

to isto gorenje proizvodi toplinu. Na prvi pogled se čini da se toplina koju proizvodi svijeća neproduktivno rasipa i da je kadšto čak i suvišna, neugodna i na smetnju: ako je soba osvijetljena svijećama u njoj postaje odveć vruće. No, činjenica je da se svjetlo dobiva **iz svijeće** samo zbog toga što ona gori: razvijanje topline i usijavanje ispuštenih plinova. Isto se može primijeniti na ljubav. ***Kažemo da samo beznačajni dio energije ljubavi odlazi na stvaranje potomstva; veći dio, čini se, očevi i majke troše na svoje osobne emocije. No, baš tako i mora biti. Bez trošenja ne bi se postigla glavna stvar. Samo zbog tih, na prvi pogled popratnih posljedaka ljubavi, zbog sveg tog vrtloga emocija, osjećaja, uzbuđenja, želja, misli, fantazija, unutrašnjih stvaranja, samo zbog ljepote koju stvara, ljubav može ispuniti svoju izravnu funkciju.***

Štoviše, a to je možda od svega i najvažnije, suvišna energija ni na koji način nije potraćena, već prelazi u druge oblike energije. I mi smo u stanju utvrditi koji su to oblici. Općenito govoreći, značenje neizravnih posljedica često može biti mnogo važnije od značenja izravnih posljedica. Mi možemo pratiti kako ***energija ljubavi prelazi u nagone, u moć ideja, u stvaralačku snagu na različitim planovima života, u umjetničke slike, pjesme, zvukove, glazbu, poeziju. I lako možemo zamisliti istu energiju kako prelazi u intuiciju višeg reda, u višu svijest koja će nas uvesti u tajanstveni i čudesni svijet.***

U svoj živoj prirodi (a možda čak i u onome što smatramo neživim) ***ljubav*** je snaga koja potiče stvaralačku djelatnost u najrazličitijim pravcima.

U proljeće, s prvim buđenjem emocija ljubavi, ptice počinju **pjevati i graditi gnijezda**. Pozitivist će, naravno, za sve to pokušati naći jednostavno objašnjenje: pjevaju zato da privuku ženke ili mužjake i slično. No čak ni pozitivist neće moći zanijekati da tog pjevanja ima mnogo više no što je potrebno za »održavanje vrste«. Dakako, **za pozitivista je »pjevanje« tek »akcidentalno«, samo »sporedni proizvod«. No to pjevanje zapravo može biti najvažnija funkcija određene vrste, smisao njezina postojanja, svrha koju je priroda imala u vidu kad je stvarala tu vrstu. I to pjevanje nije potrebno da se dozovu ženke, već zbog nekog općeg sklada u prirodi koji mi samo ponekad nejasno osjećamo.**

Iz ovoga vidimo da ono što se čini popratnom funkcijom ljubavi sa stajališta jedinke može služiti kao glavna funkcija vrste. Nastavimo: mladi ptiči još ne postoje, ne daju se čak ni naslutiti.

Pa ipak, za njih se već pripremaju »kuće«. Ljubav je pobudila žudnju za djelatnošću. **Nagon** upravlja tom žudnjom za djelatnošću, jer je on s gledišta vrste koristan. Na prvo buđenje ljubavi - započinje rad. Ista želja stvara i novi naraštaj i uvjete u kojima će taj novi naraštaj živjeti. Ista želja budi stvaralačku djelatnost u svim pravcima, navodi na parenje za rađanje novog naraštaja i na **građenje** i stvaranje za budući naraštaj.

Isto vidimo i kod čovjeka. Ljubav je stvaralačka snaga. Stvaralačka snaga ljubavi ne očituje se u jednom, nego u mnogo različitih pravaca. Možda baš ta snaga ljubavi, Eros, potiče čovječanstvo da ispuni svoju glavnu funkciju koja nam nije znana i samo je ponekad nejasno osjećamo.

No čak ako se i ne dotaknemo svrhe postojanja ljudskog roda, u granicama onoga što mi možemo znati, moramo priznati da je sva stvaralačka djelatnost čovječanstva ishod ljubavi. **Sav naš svijet vrti se oko ljubavi kao oko svog središta.**

Ljubav otvara u čovjeku strane za koje nije bio svjestan da u njemu postoje. U ljubavi ima mnogo od kamenog doba i od vještichjeg sabata. Mnoge ljude samo ljubav može natjerati na zločin, na izdaju; samo ljubav može iznijeti na vidjelo njihove duboko skrivene osjećaje za koje su smatrali da su u njima odavno ugasili. U ljubavi je skrivena silna količina egotizma, taštine i oholosti. **Ljubav je velika snaga koja skida sve maske, a ljudi koji bježe od ljubavi, bježe od nje da bi zadržali svoje maske.**

vještichji sabat – vještichja razularenost, orgije

egotizam – isto što i egoizam, samo još grublje i bezobraznije

Ako je stvaranje, **rađanje ideja**, svjetlo koje dolazi od ljubavi, onda to svjetlo dolazi od **velikog plamena**. U tom vječnom plamenu, u kojemu gori sve čovječanstvo i čitav svijet, razvijaju se i oplemenjuju sve snage ljudskog duha i uma; i možda će baš iz tog plamena, ili s njegovom pomoći, niknuti u biću nova snaga koja će one što je slijede osloboditi okova tvari.

Bez ikakvih alegorija može se reći da ljubav, kao najjača od svih emocija, otkriva u ljudskoj duši sve njezine očite i skrivene odlike, a može otkriti i one **nove** odlike koje su sada predmet okultizma i misticizma i tako su duboko skrivene da u većini slučajeva ljudi čak odbijaju priznati mogućnost njihova postojanja.

«**Pohotljivost**: žalac i kolac svim prezirateljima tijela u pokajničkim haljinama, i kao ono što je »svijet«, proketo

od svih koji stoje s one strane svijeta: jer ona se ruga i pravi budalom sve zbrkane učitelje i one koji zaluđuju.

Pohotljivost: ološu lagana vatra na kojoj će on biti ispečen; svekolikom drveću koje je izgrizeno crvom i svim smrdljivim dronjcima, spremna užarena peć koja ključa.

Pohotljivost: za slobodna srca nešto što je nevino i slobodno, zemaljski vrt sreće svakoj budućnosti, zahvalno prelijevanje u sadašnjost.

Pohotljivost: slatki otrov samo za one koji su uveli, ali za one u kojih je lavlja volja veliko okrepljenje srca i vino nad vinima čuvano s mnogo poštovanja.

Pohotljivost: velika sreća što se može usporediti s višom srećom i najvišom nadom. Mnogima je, naime, obećan brak i više nego brak - mnogima koji su međusobno čak više strani nego što su muž i žena: a tko je potpuno pojmio **kako su strani** međusobno muž i žena!«

F. W. Nietzsche, Tako je govorio Zaratustra, »O tri zla«, Zagreb, Mladost, 1967. Prijevod Danko Grlić.

Zadržao sam se tako dugo na pitanju razumijevanja ljubavi jer je ono od najveće životne važnosti; zato jer se većini ljudi koja se približava pragu tajne baš s te strane mnogo toga otvara i zatvara i zato jer za mnoge baš to pitanje predstavlja veliku prepreku.

U ljubavi je najvažnije **ono što nije**, ono što je **potpuno** nepostojeće s uobičajenog, svakidašnjeg materijalističkog gledišta.

U tom osjećanju onoga što nije i u tako dosegnutom dodiru sa svijetom čudesnog, to jest, istinski zbiljskog, glavni je smisao ljubavi u ljudskom životu.

Općepoznata je psihološka činjenica da se u trenucima vrlo intenzivnog doživljavanja, velike sreće ili velike boli, sva okolna zbivanja čovjeku čine nezbiljskima, snom. To je početak buđenja duše. Kad čovjek u snu postane svjestan da spava i da je ono što vidi san, on se budi. Na isti način i duša, kad shvati da je sav vidljivi život samo san, približava se buđenju. I što je jače, što je življe čovjekovo iskustvo, brže će doći trenutak svijesti o nezbiljnosti života.

Vrlo je zanimljivo ispitati ljubav i čovjekov odnos prema ljubavi uz pomoć iste metode i iste analogije koje smo primijenili na usporedno istraživanje različitih dimenzija.

Ponovo ćemo zamisliti svijet plošnih bića koja ispituju pojave što dolaze na njihovu plohu iz nekog drugog nepoznatog svijeta (poput promjene boje crta na plohi što zapravo prouzročuje vrtnja kotača s raznobojnim žbicama koji prolazi kroz plohu).

Plošna bića pretpostavljaju da te pojave nastaju na njihovoj ravnini zbog uzroka koji isto tako pripadaju ravnini i da na njoj završavaju. I sve slične pojave za njih su istovjetne, poput dviju kružnica koje zapravo pripadaju posve različitim predmetima. Na toj osnovi grade svoje teorije i svoju etiku. Pa ipak, kad bi bila dovoljno odvažna da napuste svoju »dvodimenzionalnu« psihologiju i da razumiju pravu prirodu tih pojava; tada bi, **uz pomoć** tih istih pojava i njihovim posredstvom, bila u stanju otrgnuti se od svoje plohe, uzdignuti se, vinuti se iznad nje i vidjeti neizmjerni nepoznati svijet.

Pitanje ljubavi zauzima točno isto mjesto u našem životu. Samo onaj koji je u stanju vidjeti daleko preko **činjenica** i koji može same činjenice vidjeti u svjetlu

onoga što je iza njih skriveno, samo on može vidjeti pravu dubinu tog pitanja.

Svatko tko je sposoban vidjeti onkraj »činjenica« počinje vidjeti mnogo novih stvari **baš u ljubavi i kroz ljubav.**

Ovdje ću navesti **pjesmu u prozi Edwarda Carpentera (iz njegove knjige Prema demokraciji). Towards Democracy, London, George Allen & Unwin and New York, Folcroft, 1931.**

OCEAN SEKSA

Držati u čednosti veliko more, veliki ocean seksa, u sebi,
Koji plimom i osekom pritišće tijelo, voljene genitalije,
Emocionalno podrhtavajući i lelujući do zvjezdanog sjaja u očima svih ljudskih bića,
Odražavajući Nebo i sva Stvorenja,
Kako je to divno!

Tek što se približi lik, muški ili ženski, njime prođe srh.
Kao kad se na litici koja okružuje rub jezera netko pomakne, tada se i u dubini vode odrazi pokret
Tako i na rubu ovog Oceana
Slava ljudskog obličja, čak i nejasno ocrtana pod drvećem ili na obali, potresa ga dalekim sjećanjima;
(Premda je morska obala čvrsta i jaka, nije je lako prekoračiti)
Možda samo do dodira, do približavanja, do opčinjenosti nečijim očima
Izbija neobuzdano.
O čudesni Oceane Seksa,

Oceane milijuna i milijuna ljudskih obličja sićušnih poput zametka, sadržanih (ako zaista mogu biti sadržani) u svakoj osobi

Zrcalo samog svemira,

Sveti hrame i najskrovitije svetište svakog tijela,

Oceane-rijeko koji protječeš kroz veliko stablo i grane
Čovječanstva,

Iz kojega naposljetku pojedinac samo nikne kao
pupoljak!

Oceane kojeg tako divno obuhvaćamo (ako te zaista obuhvaćamo), a koji si ipak obuhvaćao nas!

Ponekad kad te osjetim i spoznam iznutra i kad se prepoznam u tebi,

Shvatim da sam i ja iz bezvremenskog roda Neba i Vječnosti.

Vraćajući se na ono od čega sam počeo, na vezu između dva temeljna zakona našeg postojanja, na *ljubav i smrt*, kojih nam pravi odnos ostaje tajnovit i nerazumljiv, mogu se samo pozvati na riječi kojima **Schopenhauer** završava svoje **Savjete i Maksime, London 1899.:**

»Istaknuo bih kako se Početak i Svršetak sjedinjuju i kako je blisko i prisno Eros povezan sa Smrcu; kako Ork, ili Amenthus, kako su ga nazivali Egipćani, nije samo primalac, već i davalac svih stvari... Smrt je velika zaliha Života. Sve dolazi od Orka; sve što je sada živo nekoć je bilo tamo. Kad bismo samo mogli razumjeti veliku vještinu kojom se to postiže, sve bi bilo jasno!«

ZAKLJUČAK

Materijalizam ili idealizam

U zaključku želim spomenuti one čudesne i tajanstvene riječi iz Apokalipse i Poslanice Efežanima apostola Pavla koje su epigraf ove knjige.

Apokaliptički Anđeo se kune **da vremena već neće biti.**

Kada . . . ?

Ne znamo što je mislio pisac Apokalipse, ali znamo ono stanje duha kada se mijenja ljudski odnos prema vremenu. Znamo da se upravo u tome, u promjeni osjećaja vremena izražava početak četvrtog oblika svijesti, početak prijelaza na kozmičku svijest.

U toj i sličnim rečenicama nazire se duboki filozofijski idealizam učenja Evandjelja. **Shvaćanje da je tajna vremena prva tajna, prva je i neizbježna posljedica idealističkog pogleda na svijet.**

Što je značila ta apokaliptička rečenica? Je li imala značenje koje joj i danas možemo pripisati, ili je to bio samo umjetnički retorički govorni izraz, slučajni udarac u dirku koji stoljećima i tisućljećima odzvanja zadivljujuće snažnim i istinitim tonovima? Mi to ne znamo i nikada nećemo znati. A riječi su lijepe. I možemo ih prihvatiti kao simbol daleke i nedostižne istine.

Riječi apostola Pavla još su čudnije, još neobičnije u svojoj *matematičkoj* točnosti. (Ukazali su mi na te riječi u knjizi **A. Dobroljubova Iz Nevidljive knjige. Autor u njima vidi izravni nagovještaj »četvrte dimenzije prostora«.**)

Što to zapravo može značiti?

»Da budete u ljubavi ukorijenjeni i utemeljeni, da biste mogli razumjeti sa svima svetima što je širina i dužina i dubina i visina«.

Prvo, što znači **razumjeti . . . što je širina i dužina i dubina i visina**? Što bi to moglo biti, ako ne **razumijevanje prostora** ?

Apostol kaže da će oni koji su »ukorijenjeni i utemeljeni« u ljubavi razumjeti zajedno sa svima svetima što je prostor.

Zašto **ljubav** mora pružiti razumijevanje prostora? **Jasno je da ljubav vodi u svetost. Ljubav je, prema shvaćanju apostola Pavla (poglavlje XIII. Prve poslanice Korinćanima), najviša emocija, sinteza, stapanje svih viših emocija. Ona neosporno vodi u svetost. Svetost je stanje duha oslobođena ljudskog dvojstva s njegovim vječnim neskladom između duše i tijela. Na jeziku apostola Pavla svetost čak nema onu težinu koju ima u našem današnjem jeziku. On je sve pripadnike svoje crkve nazivao svecima. Njegovim jezikom biti svet znači biti pravedan, ćudoredan, religiozan. Mi kažemo da je to samo put u svetost. Svetost je nešto drugo - nešto dosegnuto. No svejedno, bio to njegov ili naš jezik, svetost je nadljudska odlika. U području morala to je isto što i genijalnost u području intelekta. Ljubav je put u svetost.**

Apostol Pavao svetost povezuje sa spoznajom. Sveci razumiju što je širina i dužina i dubina i visina. On kaže da - kroz ljubav - svi to mogu **razumjeti** zajedno s njima. No, što zapravo treba razumjeti? **Razumjeti prostor.**

I baš to je najčudnije.

Kako je apostol Pavao mogao znati i misliti da svetost daje novo razumijevanje prostora? Mi znamo da ona to mora dati, ali kako je on to mogao znati?

Nitko od njegovih suvremenika nije ideju razumijevanja prostora povezaao sa svetošću. ***Tek mi, nakon Kanta i pošto su nam postale dostupne riznice istočnjačke misli, shvaćamo da je prijelaz na novi stupanj svijesti nemoguć bez širenja osjećaja prostora.***

Je li to htio reći apostol Pavao - taj neobični čovjek, rimski službenik, progonitelj kršćana koji je postao njihovim propovjednikom, filozof, mistik, čovjek koji je »vidio Boga«, smjeli reformator i moralist svoga vremena koji se borio »za duh«, a protiv »slova« i koji sigurno nije odgovoran za činjenicu da su ga poslije stali shvaćati ne u »duhu«, već »doslovce«. Što je on htio reći? - Ne znamo.

No, pogledajmo te riječi iz Apokalipse i Poslanice s gledišta našeg uobičajenog »pozitivističkog mišljenja«. Što ćemo vidjeti?

Nećemo vidjeti ništa.

Bljesak ***tajne*** što zasvjetluca na tren, isti čas nestane. To neće biti ništa doli riječi bez svakog sadržaja koje ničim ne privlače našu umornu pažnju, koje će skliznuti s nje kao što ona sklizne sa svega. Ravnodušno ćemo okrenuti stranicu i ravnodušno zatvoriti knjigu.

I ne shvaćamo da svojim »pozitivizmom« sami sebe potkradamo, da naš život lišavamo svake ljepote, tajne, sadržaja. Pretvaramo ga u ogoljelu shemu vrtećih kugli i čudimo se zašto nam je tako

dosadno i odvratno, zašto nemamo volje za život; ne vidimo da ne razumijemo ništa oko sebe.

Ako se život proučava materijalistički ili «energistički» ništa se ne može razumijeti. Isto se tako ni u svemu što je rečeno o vremenu i o prostoru neće naći nekog smisla, baš kao što ni u Svemu neće biti ideje vodilje.:

Ne valja metoda.

Svojedobno se »pozitivizam« javio kao nešto osvježavajuće, trezveno, zdravo i napredno, nešto što mišljenju utire nove putove. Nakon sentimentalnih tumačenja naivnog dualizma to je nedvojbeno bio veliki korak naprijed. Pozitivizam je postao simbolom napretka mišljenja.

No sada vidimo da on neizbježno vodi u materijalizam. I u tom obliku on zaustavlja misao kojoj je već odavno tijesno u uskim okvirima materije i gibanja. Od revolucionarnog, proganjanog, anarhičnog, slobodoumnog, pozitivizam je postao temeljem službene znanosti. Odjenuo je odoru. Dodijeljeni su mu ordeni. Sveučilišta i akademije stoje mu na usluzi. On je priznat. On poučava. On upravlja mišljenjem.

Ali, postigavši napredak i uspjeh, pozitivizam je postao preprekom daljem razvoju mišljenja. Sve što izlazi iz okvira gibanja proglašeno je praznovjerjem. Sve što izlazi iz okvira obične svijesti proglašeno je patološkim. Pred slobodnim istraživanjem isprijedio se Kineski zid »pozitivističkih« znanosti i metoda. Sve što je iznad tog zida proglašeno je neznanstvenim.

U takvom obliku pozitivizam, koji je ranije bio simbol napretka, postaje konzervativan, reakcionaran.

Na području mišljenja utvrđen je postojeći red i borba protiv njega proglašena je zločinom.

No, slobodna misao ne može se zaustaviti nikakvim granicama. Nema jedne metode, nema jednog sustava koji bi je mogao zadovoljiti. Ona mora od svih uzimati sve ono što je u tome vrijedno. Ona ništa ne mora prihvatiti kao riješeno niti išta mora smatrati nemogućim.

Istinsko gibanje, koje je u temelju svega, jest gibanje mišljenja. Sve što zaustavlja gibanje mišljenja, lažno je.

Stoga istinski, zbiljski napredak mišljenja postoji samo u najširem idealizmu koji ne priznaje mogućnost zaustavljanja na nekim pronađenim oblicima. Smisao života jest vječno traženje. Samo traženjem možemo naći nešto uistinu novo.